

GRÓF
SZÉCHÉNYI ISTVÁN
KÖZÉLETÉNEK
HÁROM UTOLSÓ ÉVE 1846-1848.

KOVÁCS LAJOSTÓL.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1889.

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1848.

I. FEJEZET.

Bevezetés. Szoros viszony a gróf életfolyása és az események alakulása közt. Fatumának lélektani indokai mint ő maga megjelölte. A történelmi igazság csak nyerhet, ha az ő fatumának szempontjából világítatik meg.

Mert mellőzni kell minden más tekintetek befolyását.

Midőn a gróf nyilvános életpályája utolsó szakának, az ötökké emlékezetes 48-ki év nagy eseményeinek leírásához fogok, nagyon is érzem elutasíthatom szükségét annak, hogy miután az események minden mozzanata az ő életének viszontagságaival szorosan összefügg, t. olvasóimnak némi tájékozást nyújtsak azon sajátságos álláspontról, melyet elfoglalok, midőn a 1848-ki eseményeket SZÉCHENYI gróf életének látköréből kell ecsetelnem.

Mindenek előtt meg kell jegyezmem, hogy e munkámban a magamnak kitűzött főczél nem az 1848-ki történelmi események elsorolása, hanem SZÉCHENYI gróf életfolyásának leírása.

Ezért az események benső indokainak és fejlődésének elsorolásánál nem téveszthetem soha szem elől azon felfogást, melyben az események és annak következményei az ő lelkében feltűntek, sem azon benyomásokat, melyek kedélyére nehezdedtek.

De mert hazai történelmünk legnevezetesebb eseményeit egészen sajátságos egyéni látkörből megvilágítva kell elmondanom, könnyen azon gyanút támaszthatom saját előadásom iránt: vajjon ezen egyéni világítás nem térít-e el az igazságtól, és nem vezet-e tévútra?

Hoagy azonban ez nem történik, kettőre hivatkozhatom:

Egyik mert hiszem, mikép elbeszéléseim fonalán sikerülend kimutatnom, hogy a gróf felfogásainak és fatumának fonalán közelethetjük meg leginkább a történelmi igazságot is.

Másik az 1848-ki korszak legmélyebb felfogású és legalaposabb bírálójának, KEMÉNY Zsigmondnak tanúsága.

KEMÉNY mint szemtanú látta az események fejlődését és lefolyását, a képviselőház tagja volt, vezette a legelterjedtebb akkori lap szerkesztését.

Ismerte azon eszmekört, melyben akkori szellem világunk mozgott. Ismerte akkori vezérférfaik tehetségeit, tévedéseit, erőnyeit és gyarlóságait.

Az ő tanúskodása számomra nélkülözhetlen, mire minduntalan hivatkozom is, mert azt hiszem, hogy hazai történelmi egykori megírásánál az ő érintései lesznek a legalaposabb és legtisztább kútfő, melyből az utókor kutatásaiban legtöbb világosságot meríthet.

Pedig az utókor nyomozó történészei korunk eseményeit egészen más szempontból fogják bíráló alá venni, mint mi azt eddig tettük.

Mi a nagy események lefolyásához még oly közel vagyunk, a szereplő egyéniségekkel oly szoroc érintkezésben állunk, hogy a nyert benyomásoknál a személyes viszonyok infascitatioiból kibontakozunk alig lehetett. Ennek bizonyosságát minden nap szemlélhetjük.

Bennünket nemzedékünkre nézve az öngazolás ösztöne is tévútra vezethet, szeret nők a hadi dicsőség vívmányaival fedezni a politikai tévesztések felelősségét.

Utódainknak korunk emberei ép úgy tisztán történelmi alakok lesznek mint nekünk a BÁTHORYak, BETHLENek, ZRÍNYIek RÁKÓCZYak stb.

Ők kit-kit megillető helyére fognak állítani, és befolyását kora eseményeire megfelelő hatáskörében kimutatni. Hadi eredményekért nem a politika embereit magasztalni, politikai baleredményeket nem Világosvárra utalni.

Ők korunk eseményein végig tekintve, nagy megoldandó problémákat fognak találni, alig megmagyarázható helyzeteket, a tünemények oly ellenmondó sajátságait, melyeknek kielégítő felderítését mostani történészeink feldolgozásában hiúban keresnek.

Az utókor nyomozó történésze az anomáliák oly tömkelegében fogja magát találni, miből hogy kijusson, a fonalat még is csak mi adhatjuk kezébe.

Előtte fog állni például az 1848-ki forradalom. Oly forradalom, mely mind keletkezésében, mind terjében, lefolyásában úgy, mint befejezésében és következményeiben példátlan és sajátságos.

Mely nemcsak fajunk és nemzetünk egész jövőndő fejlődésére határozott, de még az európai viszonyok későbbi alakulásaira is messze kihatott.

Melyben nem egy elnyomott nép törí szét lánczait, és keres felszabadulást, ellenkezőleg, mi akkor sodortattunk forradalomba, midőn nemzeti állásunk és jövőndő fejlődésünk minden biztosítékait békés és törvényes utón már megszereztük és élveztük.

Nemzetünk ezer viszontagságai közt, számtalan szabadságharczaiban, a hadi szerencse minden változatai közt állami létét megbírta menteni mindenkoron, ezt sohasem veszette el. Kétségbe ejtőbb helyzetben a szabadság ügye alig lehetett valaha hazánkban, mind például a szatmári béke idejében, és még is sikerült anynyi vereségek után is államiságunkat nemcsak megmenteni, de szilárdítani is.

Ellenben nem volt szabadságharczunk, mely fényesebb diadalokat mutathatna fel, mint az 1848-i. — Magyarország és Erdély fellázadt idegen fajú népei ellen harczolva egyszersmind két európai nagyhatalom hadseregével kelle megküzdenuk — legyőztünk, de nem a fegyverek hatalma, hanem benső egyenlenség és önhibáink által.

És annyi fényes diadalok eredménye lett: véres boszú, mely több áldozatokat kívánt mint többi szabadságharczaink összevéve s ezenkívül államiságunk elvesztése.

Ha már most kutatni fogják utódaink e nagy forradalom keletkezésének indokait, a gyúanyagok roppant felhalmozódását — az előzményeket így fogják találni:

Századok óta soha Magyarország trónján szelidebb szívei, jobb indulatu uralkodó nem ült, mint 1848-ban.

Századok óta a magyar nemzet királyához hívebb és őszintébben ragaszkodó nem volt, mint 1848-ban.

Birodalmi kormányunk élén a mostani dynastia egész uralkodása alatt nemzeti érdekeinkhez simulóbb és befolyásosabb miniszter nem volt, mint éppen ezen időben.

A magyar kormány sem közeledett soha azelőtt annyira a nemzet kívánalmaihoz, mint éppen 1848-ban.

Márcziusban még a trónhoz! törhetlen hűségéről szónokolt maga KOSSUTH is, áprilban a hála és ragaszkodás megható jelenetei közt válik el a nemzet királyától Pozsonyban, és mint KOSSUTH egyik

országgyűlési beszédében mondja: «a márcziusi sympartbiák júliusban gyűlöletté változnak, szeptemberben nyakig forradalomba merülünk.

Már csak az itt elsorolt történelmi tények ezer megoldandó kérdések forrását képezik, melyeknek felderítése nélkül korunk eseményeit megérteni lehetetlen.

De haladjunk ez úton kissé tovább még.

Az utókor nyomozó történészei nem lehet, hogy ne lássák, mikép épen e korban, a nagy események közepette élt azon kimagasló egyéniség, kit kortársai a *«legnagyobb magyarnak»* neveztek.

És e legnagyobb magyar folytonosan elárasztó a nemzetet tanácsaival, oldalánál virrasztott érdekei felett, intett, óvott é-, védett.

Olvadni lógják a legnagyobb magyar könyveit, köztök a *Kelet Népet* és *Politikai program-töredékeket* és bámutattal fogják látni, hogy a veszély, mely a nemzetet érte, nem vala váratlan, mert a legnagyobb magyar mini ha a sors könyvéből olvasott volna, oly apró részletességgel elmondja mi várja a nemzetet.

Olvasván a legnagyobb magyar munkáit, mint KEMÉNY mondja, «meglepetve tapasztaladják, hogy krisiseink épen azon stádiumon mentek át, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt siket füleeknek».

Végül azt is olvasandják munkáiban: «hogy ha a jövőndő neki adand igazat, e győzelem feletti fájdalomában meg kell örülnie»

Mindez szóról-szóra megtörtént.

Bármit mondjunk, bármit írjunk mi, a legnagyobb magyar közéletének tragicus befejezése ez idő történelmének egyik legmegkapóbb epizódja, mely a történelmi kutatások gazdag forrását nyitja meg utódaink előtt.

A gróf iratainak és megrázó fatumának árán adja a fonalat nyomozó utódaink kezébe, mely őket e kor eseményeinek homályaiból a világosságra vezesse.

Midőn már mindent megnyertünk mi csak nyerhető volt — már csak vesztenünk lehete —

a forradalom történelmi szükségesség volt-e, melyet a nemzetnek sem belátása, sem józan mérséklete nem háríthatott el?

És ha már meg lett a forradalom, de lefolyásában oly fényes diadalokat vívott ki, nem volt-e mód a végveszélyt és oly mérvű csapást, minő soha nem érte a nemzetet, elhárítani?

E kérdések utódaink előtt a mily természetesek, ép oly elmaradhatlanok lesznek.

És a történelmi nyomozások e fonalán vezetve juthatnak ök az események tiszta felfogásához, ez úton kerülnek a kor emberei is a történelmi igazságszolgáltatás bírói széke elé.

E kérdéseken dőlt el a nemzet sorsa. E kérdéseken fordult meg a gróf fatuma. E kérdések szigoron igazságos megfejtésében fog nyilatkozni a történelmi igazságszolgáltatás is korunk emberei felett.

Szánandó nemzet volna az, mely fájának kitűnőségeit megbecsülni és emlékezetüket az utókornak fentartani nem tudná.

Érezünk kell, hogy minden kitűnőség vagy egyéni nagyság a nemzet szellemi productiv erejének egy-egy példánya.

Cieroot a classicus ékesszólás nagy mesterét nem állítja-e a mívelt világa római történelem nagy alakjai közé, noha politikai jellemének gyarláságait a nyomozó történetet előttünk ma már egészen felderítette.

Ha a régi római nép utódai volnánk, inkább méltányolnók, mini kortársai egykoron.

Azonban a mint megadjuk önérdünkben is fajunk kitűnőségeinek és az egyéni nagyságnak elismerésben a köteles adót, a a történelmi igazságszolgáltatásnál egészen más feladatunk van.

Itt nem az egyéni nagyság vagy kiválóság constatálása a kérdés, hanem az: történelmi emberünk, kit tulajdonai és az események magasra emeltek, a halalom mekkora mértékével rendelkezett, és működése mi befolyással volt a nemzet sorsára?

Világra szóló nagy rázkódásokat ember, legyen az bármi nagy, magára nem improvizálhat. Azok az emberiség életében készülnek elő.

NAPÓLEON lángesze nagy hódításainak eszközeit nem teremtette, a már kész anyagot használta fel és az előzőtt események által vitetve csinálta az azon világtörténelmet, mely nevéhez köteve van.

Forradalmi, melybe egy egész nemzet majdnem kivétel nélkül bevonassék, sem egyes ember, sem egy udvari párt nem csinálhat. Ezer körülmény összejátszása, ezer hatások és ellenhatások szövevénye érlelik oda a dolgokat, hogy végzetes elszánások támadjanak és tette vezessenek.

Sokan, és pedig korunk történészei jobbadán a magát forradalom keletkezését az udvari camarilla és bécsi kormány ármányaira hártják.

Ez, ha annyira igaz volna, mint mennyire nem, ama tényezők nagy ügyessége mellett bizonyítana, de minket együgyűségünk miatt méltatlanul sújtana.

Mások Kossuthot okozzák, hogy a forradalmat csinálta.

Legyünk meggyőződve, hogy a dolgok másképp alakulnak, ha ő forradalmat csinálni akart volna.

Maga a gróf előre megjósolta, hogy KOSSUTH *akarata ellenére* fog sodortatni a forradalom örvényébe és ez egészen igaz is.

Csak annyi tény az események szövevényében, hogy ezer balfogások és tévesztések mellett is, melyek egyik mint másik részről elkövetve lettek, KOSSUTH nélkül magyar forradalom nincs — nem is lehet.

Épen ebben fekszik az igazság és ezen igazság kiderítésében ezen munkám feladatának minden nehézsége és kényessége. Mert:

Azon felfogásokban, melyekkel történészeink nyomán a forradalom keletkezésének indokairól bírnak, nagy tévedéseket kell szétoszlatoznom, — kimutatnom a történelmi igazságot és helyreállítanom a való hű képét.

Mennyire fog e nehéz feladat nekem sikerülni, nem tudom, de arról meg vagyok győződve, hogy nem ezen úton indulva, egyrészről a kor eseményeinek történelmét megérteni lehetetlen, másrészről a gróf életének szomorú befejezésében hiányzanék minden lélektani indok.

A lefolyt események és SZÉCHENYI fatumának ezen sajátságos összefüggéséről azonnal meggyőződik t. olvasóm is, ha az alábbiakat némi figyelemmel kíséri.

A gróf viszontagságos életének folyása a márcziusi napokig nyílt könyv az utókor előtt is, melynek olvasásánál alig tévedhet meg.

Ezer adat mutatja előttünk a való képét. A hazai események minden mozdulatánál ott találja a gróf részét. Avatkozásából, nyilatkozataiból megleti helyét, kimutathatja állását a fejlemények alakulásában.

Másképp vagyunk azon időközzel, mely 1848-ban márczius végétől szept. 5-kig lefolyt, t. i. azon végzetes napig, melyen Pestet örökre elhagyta.

De épen ezen rövid öt havi időszak az, melyben hazánk lerázva a múlt minden emlékeit, új egészen más világba lép.

Ezen öt hóban bontakozik ki szemeink előtt az új világ irányadó szelleme és fejtözik ki annak melléből a magyar forradalom.

Ezen öt hóban kíséri meg még a gróf a végküzdelmet a hazáért, és elvesztve minden hatását, merülnek el fokonkint reményei is.

Ezen öt hóban jut a hazája feletti félelem és remény hullámzásai közt a kétségbeesésig és — áldozatul esik.

Épen ezen öt hó az, mely emlékezetének legfontosabb része, mely a catastrofát megérleli és egzszersmind mely leginkább homályban van.

Ezen időről találunk legkevesebb nyilvános adatra, mely életének e szakaszát megvilágítaná és útmutatást nyújtana a fejlemények helyes felfogására.

Ezért csúszhattak be mind a gróf fatumára, mind az e korbeli események felfogására nézve nagy tévedések.

Ama végzetes napoktól, melyeken a grófot a catastrofa érte, máig 40 év választ el bennünket. Azóta mennyiszor tűnt fel emlékezetem nemzeti ünnepélyeken és irodalmunkban — és fatumának lélektani indokai még mindig sötét homályban vannak.

Ott áll ő történelmünkben és kortársai emlékezetében mint a faját és nemzetét ért csapások — áldozata.

Pedig épen ezen felfogás az, mi ellen ő utolsó napjaiban oly élesen tiltakozott előttünk, meghittebb emberei előtt.

Ezen feltevés magyarázható volna, ha őt a catastrofa a világszi napok után éri.

De arról meg már jót merek állani, hogy ha idegeinek ereje a világszi napokig kitarthat, azontúl nincs az országban épebb agy, kitartóbb kedély mint az övé.

Sőt mikor a grófot a baj érte, még a csapások súlya nem is nehezedett reánk, ezen időt még egy fényes év követte addig, míg a szerencsétlenségek napjai a nemzetre bekövetkeztek.

A fentebbi feltevésben fatuma csak kicsinyhitűségében lelne magyarázatot.

E tévedés homályos pontot hagyna emlékezetén.

És midőn én a gróf ez időbeni életének folyását ecsetelem, lehetett-e e tévedést érintetlen hagynom?

Vétenék elengedhetlenül drága emléke ellen, ha ki előtt lelkének minden tűnődéseit, szívének minden bánatát elmondotta,

és a ki kísértem lépésről lépésre észleléseit az események egész lefolyásán keresztül, elhallgatnám kétségbeesésének valódi indokait.

De midőn én a gróf életének befejezésében a lélektani szempontokat az ő saját útmutatásai után helyreállítom és az igazság színében felmutatom, ez által az 1848-ki események egész lefolyása, a forradalom keletkezésének egész történelme más, eddig ismeretlen világításban lép előnkbe.

Szóval midőn fatumának ő általa adott lélektani indokait akarom az eseményekből kifejtetni, fel kell forgatnom a történelem idevágó eddigi előadásait, és a forradalom keletkezésének egész folyamatát más, az eddigiektől eltérő színben felmutatnom.

Kivételt kell azonban tennem KEMÉNY ZSIGMONDI nézve, ki nek előadásaihoz annál szorosabban csatlakozom és készséggel bevallom, hogy nem csekély felbátorítást érzek e felette kényes munkánál az ő tanúságában, és nem lehet t. olvasóimnak is félre ismerni annak mérhetlen erkölcsi súlyát, ha korunk eseményeinek elmondásánál egyfelől SZÉCHENYI felfogásaira, másfelől korunk legmélyebb politikai kapacitásának — KEMÉNYnek — tanúságára hivatkozhatom.

Mindkettőre pedig lesz szükségem ama végzetes öt hó eseményeinek történelmi kezelésénél.

Hogy a fentebb mondottakat feladatom iránt teljes világosságba helyezzem, engedje meg t. olvasóm, hogy egy a mai társadalmi állapotok közt naponként előforduló példával éljek:

feladatul tűzné ki valaki magának, hogy egy hatalmas bankár vagy kereskedő fatumát, mely öngyilkosságon végződött, híven az igazsághoz adja elő

Ismerve fatumának minden benső indokait, jól tudja, hogy kezébe a gyilkoló fegyvert nem az anyagi csapások, melyek vagyontát önkre tevék, adták, hanem magának vagy környezetének oly cselekményei, melyek vagyonával nevének jó hírét is elmentik, nem hamisítaná-e meg az igazságot, ha fatumának indokát az anyagi veszteségek nyomására és nem a compromittáló cselekményekre vetné?

Ila erőnk az élet fényes kényelmeiről való lemondásban törik meg, vagy hitünk a létérti küzdelemben hagy el és életünkre kezünket emeljük — mindig gyávaság.

A felhozott példa miben sántikál, mindjárt elmondom.

A gróf tevékenységben páratlanul gazdag életének minden adatait bírja és ünnepli a nemzet. A tragikus befejezésnek utolsó öt hava, mely a catastrofát megérieli, homályban maradt előtte.

Nekem jutott a nehéz feladat e homályt felderíteni. És midőn maga adja elmagyarázhatlan szavakban fatumának kulcsát kezembe — járhatok-e más úton?

Vagy jellemének teljes félreismerését kellene szememre vetnem, vagy a lélektani indokokat és ebben a történelmet meghamisítom, ha az erkölcsi indokok teljes összegét tekintet nélküli szigorra] nem mutatnám ki.

Legyünk meggyőződve, hogy ha nemzetünket oly fatum éri, melynél mi nagy, emberileg menthető hibánkon kívül háborúba keveredünk, és e viszontagságok közt múltunkhoz híven és nemesen harczolva leveretünk — a kielégített nemzeti büszkeség és teljesített kötelesség érzetében talál a gróf is elegendő lelki erőt a csapások elviselésére és őt catastrofa ép oly kevésbé érheti, mint minket megkímélt.

A «*nagyszerű halál*» dicsőségét — maga mondó — isteni kegyelem gyanánt tört szívvel, de magát megadó ép lélekkel fogadta, és törheti a keresztény resignációval viselte volna.

Ez pedig, ha maga nem mondja is, egész valójából következő lélektani eredmény lett volna.

A gróf fatumának indokai mások.

Ő, éles szemeivel az események műhelyébe volt helyezve, látta, hogy a fejlemények egészen rajtunk fordulnak meg, így a következményekért a felelősség súlya jobbadán reánk nehezedik, érezte, hogy oly cselekményekért kell a felelősséget hordoznia, melyeket míg magáról elhárítani nincs módjában, jogérzetének és nemesebb indulatának elviselni lehetetlen. Látta, hogy annyi jó akarat annyi bölcsesség mellett vezetőink balfogásai végzetes útra terelnek, holott csekély elszánással sorsunkat ellenkezőre fordíthatnánk; végkép látta, hogy eljárásunk hibáiban még csak a perfidia látszatát sem bírjuk elkerülni és saját meggondolatlanságunk odajuttatják a nemzetet, hogy azt egy kalandor katona összeszedett ütközni sem akaró népével leverje, és a világ színe előtt örökre meggyalazza.

Hogy kik a török és tatár áramlásoknak dicsőségesen ellentálltunk, most JELLASICH horvátai által leigáztassunk, és hogy míg harcai hírünket tönkre teszszük, erkölcsi csorbát is ejtünk a nemzet

hírnevén; s míg mindent veszünk, a becsületet sem bírjuk megmenteni.

Ez a mit elviselni nem bírt, a mi lelkét megtörte.

Hogy lelki állapotát némileg feltüntessem, idéznem kell szavait, melyeket az utolsó napokban annyiszor ismételve elmondott:

Ha — így szólt — a gyarló embernek a természet hatalmával kell szembeszállni, és — eltiporta tik,

ha jól felszerelt hajó népe a tenger viharaiban végső erőfeszítéssel küzdve végkép — elmerül,

ha nemzet hatalmas ellenséggel küzdve a túlerő nyomása alatt — elvérzik,

mind ennek meg van nagyszerűsége, a küzdelemben dicsősége, és az ember meghajolhat a végzet nyomása alatt és türheti elháríthatlan sorsát keresztény megadással:

De hogy míg őseink a tatár és török óriás rohamainak ellentálltak, míg a nagy óceán viharaiban nem merültek el, mi most egy nyomorult mocsárban vesszünk el — hogy a világ szeme látára esztelen elbizakodásunk bűnét csak óriás meggyaláztatásunk múlja felül,—

ez az, mit elviselni nem bírok!

Ezek saját szavai és ezekben adta kezünkbe fátumának kulcsát.

A gróf rendületlenül hitte, hogy forradalom, legyen annak kimenetele bárminő, nemzetére nézve csak — végzetes lehet.

A forradalom kitörése pedig már elháríthatlan lett.

Látott nálunk számítás nélküli elbizakodást felülkerekedni és ezzel szemben hasonló elbizakodást b. Jellasicban. A horvát betörés annál bizonyosabb lett, minél gyarlóbbnak mutatkozott ellentállási erőnk.

Az olaszországi hadjárat jobbra fordulta, Szent-Tamásnak — e nyomorult sárfészeknek mint MÉSZÁROS LÁZÁR nevezte — isméi telt sikertelen ostroma megadta a végső lökést a horvát betörésnek.

Ezzel a koczka el lett vetve. A Dráva-mentén nem volt annyira erőnk, hogy az átkelést csak nehezítsük is. Onnan Budáig nyitva volt az út. A fővárost csak csoda mentheti meg a horvát megszállástól és feldúlástól.

Mindezt elháríthatjuk vaku, ha politikánk kevésbé kihívó, hadviselésünk a szerbek ellen csak némileg imponáló lett volna.

Megtagadtuk a hűségünket, megszegtük alaptörvényeinket, fitymáltuk az ellenségek hatalmát, ősi vitészségünk nyomai pedig 33 éves béke után nem mutatkoztak még.

Eljárásunk oktalansága és következményeinek egész súlya nehezedett a gróf kedélyére.

Ő ki magát nemzetével mindig teljesen azonosította — élő halott lett nemzete hibáiért.

Az 1848-ki események bírálatánál ezen alapokból indulva ki, azon alternatívánál találjuk magunkat, hogy vagy a gróf lett tévedéseinek szomorú áldozata, vagy a mi eljárásunk volt menthetlenül — kárhozatos.

Ezért volt mindig mély meggyőződés, hogy SZÉCHENYI élete és nemzetünk ez időbeli történelme közt oly kapcsolat létezik, hogy egyiket a másik nélkül megérteni alig lehet.

Nem állítom, sem vitatni nem akarom, de mély hitem, hogy a ki leghívebben fogja SZÉCHENYI ISTVÁN életének ezen szakaszát megírni, az fogja a magyar történelemben az igazságot is leginkább megközelíteni.

II. FEJEZET.

A közlekedési ügyek rendezéséről, című munka keletkezése és hatása a pozsonyi országgyűlés hangulatára. A Kossuth elleni ellenzéki titkos coalitio az administratori kérdésben megbukik.

A mint a ni. kir. helytartótanácsnál az országos közlekedések osztálya rendezve és annak élére a gróf lön állítva, a közlekedési ügyben teendők iránti gondot a kormány reá bízta.

Az országgyűléshez adott k. királyi előadásokban is niegenlítettett a közlekedési eszközök kiállítása és e célra szükséges pénzalap előállítására, sőt a kormány kimondotta, hogy a kir. előadásoknak tárgyalási alapjául kész törvényjavaslatokat fog előterjeszteni, a közlekedési ügyeket illetőleg azonban a részletezést egészen a grófra bízta, őt szólítva fel, hogy kimerítő tervet készíttessen, melyet mint törvényjavaslatot lehessen az országgyűlés elé terjeszteni.

E megbízáshoz a kormány maga részéről semmi elvet, nézetet vagy óhajtatást nem csatolt, a grófnak a közlekedési ügyek teendőire úgy mint kezelési rendszerére teljesen szabad kezet hagyott. De erről csak az országgyűlés kihirdetésekor értesült.

A kormány ezen figyelme, az ország egyetemes várakozása, melynek a napi sajtó is kifejezést adott, egyiránt nehéz feladatot mért a grófra.

Erre készülve nem voltunk.

Az országban a közlekedés ügyei teljesen chaoticus állapotban voltak. A közlekedés külön nemeinek egymáshoz kapcsolásával nem gondolt senki.

A gróf midőn az ország anyagi és szellemi felvirágoztatását tűzte célul, meg volt győződve, hogy nemcsak anyagi, de szellemi fejlődésünknek is első rendű tényezői közé tartoznak a közlekedési eszközök.

Mást nem tehetett egyelőre, mint a meglevő nagy közlekedési ereket, a folyókat, felhasználni. A dunai gőzhajózás után a Tiszát és mellékfolyóit felélénkíteni — a Duna alsó részén a hajózásnak utat törni — többre nem igen mehetett.

E törekvései végre a kormányt is arra ösztönözték, hogy a közlekedési ügyeket valahára figyelembe vegye, és a kormányzat ezen ágában is tegyen valamit.

Mindenek előtt tehát rendszert kelle a közlekedési ügyekbe hozni, és ezen az egész országot befoglaló rendszernek körvonalait megállapítani.

Ezt várta a kormány és várhatta az ország SZÉCNENYITŐI, kit erre eddigi működése után leghivatottabbnak tartott.

Azonban a kormány megalkotván a közlekedési osztályt a m. kir. helytartótanácsnál, a többit bízta a gondviselésre és csak midőn már az országgyűlés ebbe kellett volna lépni kész tervvel, akkor tudatta a gróffal, hogy e nagy munkát tőle várja, készíttesse el.

A gófnak óriás elfoglaltsága mellett ily nagy munkára gondolni sem leheté kivált ily időben, hol még a választási és országgyűlési gondok is igénybe vették idejét.

Nem tehetett ennél fogva egyebet, mint felszólítani helyettesét SZENTIVÁNTI VIXCZE helytartósági tanácsost, hogy az illető osztállyal a terveket dolgoztassa ki.

Ez szokott dicasterialis úton megadta az utasítást egyik viz-szabályozási főmérnöknek, hogy a kívánt tervet dolgozza ki.

Ha jól emlékezem, december hó elején Pozsonyban vette a gróf e dolgozatot. Nem volt ideje, hogy bele is tekintsen, hanem a mint nála voltam, egy csomag iratot ad kezembe: ez — úgymond — a közlekedési osztály dolgozata az országgyűlés elibe terjesztendő közlekedési ügyek iránt, nézze át s mondja meg, mit tegyünk vele.

Ekkor mondá el nekem a gróf, minő megbízást kapott a kormánytól, s ő azt osztályának megküldötte kidolgozás végett. íme itt a munkálat.

Megrémültem a dolog felett. Ismertem körülbelül az erőket, kiktől e munkálat kerülhetett. Gondolva azon várakozásra, melyet az ország e munkálathoz jogosan köt, alig hihettem, hogy feladatuk tudatával végezték volna a munkát. Végkép pedig e feladat megoldását dicasterialis felfogástól és feldolgozástól várni — képtelenség volt.

Hamar végeztem dolgaimat a gróffal és siettem szállásomra, hogy e munkálatot átolvassam.

Midőn növekedő felgerjedéssel a húsz ívnyi munkálaton keresztül gázoltam — a földhöz vágtam.

Találtam néhány vízszabályozási munkáról egy tudós technikai értekezést.

Minél tovább gondolkoztam a dologról, annál inkább növekedtek aggodalmaim.

Az országgyűlés a közteherviselés kérdésénél az országos alap felállítását szinte egyhangúlag megszavazta már. Elvileg tehát el volt fogadva az alap alkotása. Mit, mennyit, mi célokra fordítsák a megszavazott alap, erre nézve várták az előterjesztést a kormány részéről azon hitben, hogy ez iránt a kormány is a gróf által előadott alapokon fog indulni.

Az országgyűlés tagjaival állandó érintkezésben lévén ismerem a várakozásokat. Tudtam, hogy a közlekedési ügyekre nézve a gróftól várnak egy rendszeres tervet, mely az egész nagy horderejű ügyet mint egy összefüggő egészet felkarolva, országos közlekedési rendszerünknek megvesse állandó alapját.

Szóval a kormány úgy mint az országgyűlés oly valamit várt, a mi a gróf nevének megfeleljen.

Ily feladatra csak ő maga vállalkozhatott. Ez pedig neki akkori helyzetében teljes lehetetlen volt.

A grófnak, ha az országgyűlés alapot kíván, melyen tárgyalásait megkezdhesse, azzal állni elő, hogy nem volt időm terveket készíteni miből előterjesztést tehessek — ez lehetetlenség volt volna.

Előállni egyes részletekkel, minden összefüggés nélkül, épen a grófnak, ki minden aprólékos foltozgatásoknak ellensége volt, ott, hol nagy egészet kell teremteni — erkölcsi lehetetlenség volt.

Láttam a hínárt, mibe jutottunk, és nem láttam a menekülésre kivezető utat.

A mint a helyzet kényes voltát átgondoltam, oly élenken rohant meg a lehető megszégyenülés félelme, hogy sok ideig nem bírtam elfogadható józan gondolathoz jutni. Bátorságom egészen elhagyott.

Elképzeltem, minő alkalmá nyílik politikai ellenfeleinknek e helyzetet ellenünk fordítani és kihasználni. A gróf, ki egész életében azt kiáltotta a nemzetnek, hogy mindenben hátra vagyunk, a mit ő eddig tett, azok csak foltozgatások voltak, egy ország kifejtése ég-

szén más összevágó, nagyszabású alkotásokat követel stb. És most a kormány és ország együtt hozzáfordult és kezére bízta: mond meg hát mit tegyünk, részletezd terveidet, add elő a nagy egészről tanácsaidat — mi ime áldozni készek vagyunk s tőled várunk terveket.

És mi nem tudunk adni — semmit.

Lehetett-e képzelnem ennél szégyenletesebb felsülést.

E fenyegető veszély nyomása alatt nem gondoltam a feladat nehézségeire, hanem kétségbeesve szántam el magamat — nem látva mást — megbirkózni a nehéz munkával.

Volt annyi önbizodalمام, mikép éreztem magamban, hogy én a grófot eszméiben, felfogásaiban, törekvéseiben teljesen megértettem, az ő szellemét fölfogtam — de leszek-e képes a felette rövidre mért idő alatt nemcsak egy összevágó egészet, mely minden érdekeket kielégítsen, előállítani, hanem ezen munka minden részleteiben az ő tanait — azaz egész szellemét — kifejezésre juttatni, szóval oly művet előteremteni, mely nevéhez méltó, melv fényes múltját ne compromittálja, a jövő reményeit kielégítse.

Ezt magamnak ígérnem nem lehetett.

Azonban meg kelle lenni. Haboznom nem lehet.

Elmennü a grófhöz, és elmondani lelkem gyötrelmeit, a megszerencsétlenebb dolog lett volna. Az annyira mindig előre járó gondossága a grófnak ezen ügyben éppen megfoghatatlanul, nyugodtan hagyta őt.

Megmondani, hogy a beküldött munkákat csak compromittálhat, elmondani a várakozásokat, mikor láttam, hogy ő magát most munkára nem szánhatja el, de az ily munkánál szükséges segítség és adatok Pozsonyban teljesen hiányoznak is. Így eltölteni aggodalmakkal a nélkül is felette sensibilis kedélyét — ezt nem tehettem.

Azt ígérni, hogy megpróbálkozom e nehéz munkával, s legyen nyugodt, mindent elkövetek, hogy tisztességgel megoldjam a feladatot — sem elég bátorságom nem volt, sem elég elbizakodottsággal nem bírtam.

Nem tehettem ennél fogva mást, mint azt mondani kérdezősködésre a beküldött munka iránt, hogy csak nagyon futólag nézhettem bele, de éppen sürgetnek, hogy haladék nélkül menjek Pestre, ott az ügyet azonnal komolyan átdolgozom, és meghívám CLARKE Ádámot és másokat átvizsgáljuk a dolgot s neki kimerítő tudósítást küldök, addig legyen türelemmel.

Megnyugodott. Én Pestre siettem.

Megérkezve Pestre azonnal TASNER és CLARKE Adamot, a gróf legmeghittebb embereit magamhoz kérttem és eléadtam nekik a dolgok állását, és a helyzet fenyegető voltát.

Közöltem velök a közlekedési osztály munkálatát. Átlátták mint én, annak lehetetlenségét, hogy avval a gróf elé álljunk.

Elmondottam nekik elhatározásomat is, hogy a munkával megpróbálkozom, azt is, hogy mindezekről a gróf nem tud semmit, nem mertem előre nyugtalanságot támasztani, sem Ígéreteket tenni, melyekbe bele is rekedhetek.

De e nagy munkánál CLARKE segítségére, közben TASNER tekintésére van szükségem, mit mindkettő teljes lelkéből megígért.

CLARKEot azonnal megkértem, hogy minél hamarább állítsa nekem össze a külföldön már kiépített vaspályák és csatornák statisztikáját, az átlagos építési költségek kimutatásával. Mihez ő hozzá is fogott, és nekem részletenkint beküldötte.

Minden más hivatalos dolgaimat a titkár és segédszemélyzetre bízva, magam egész erőimnél hozzá fogtam a nagy munkához.

Magam mellé vettem SASKU KÁROLYT, a gróf kedvencz mérnököt, földimet, s legmeghittebb emberünket, CSÁNYI fiatal mérnököt, igen szép rajzoló, BIRKÁN JÁNOS akkori tiszai hivatalnokot.

Elővettem a térképeket és megvontam rajtok a vaspályák fővonalait a külföldi összeköttetések számára, Pestet az ország szívének központnak véve fel.

Azután a létező vízi utakat vettem figyelembe.

Végkép HEIFLER igen jeles nemzetiségi térképét használva illimunáltattam magamnak több térképet a nemzetiségek szerint, s azon jeleltem ki az összeköttetéseket a már megjelelt főközlekedési artériákkal akkint, hogy azok mindenütt a magyarság felé vonassanak és lehetőleg egyetlen vidék se maradjon összeköttetés és kielégítés nélkül.

Meglevén az egész hálózat állapotát SASKU kiszámította a ráfordítandó költség tőkáját s elkészítette a táblázatot, minden egyes megyére mennyi jut a kiállítandó közlekedési eszközök minden fajából.

Míg ezeket társaim dolgozták, én elkezdtem összeállítani az egész munkát, a mint kész volt egy része, BIRIÁN igen szép írással tisztázta.

Így keletkezett néhány hét alatt azon könyv, melynek címe:

«*Javaslat a magyar közlekedési ügyek rendezéséről.*»

A kéziratot a gróf Ínye szerint félívekre folio formáiban egy oldalra írtam és tárczaszerű tokja szépen bekötve elkészíttettem.

A mint készen voltam, egész munka-személyzetemmel Pozsonyba siettem.

Időközben a gróf gyöngéd leveleiben sürgetett: mennék Pozsonyba, de én mentettem magamat; közben himlőbe esett és elzárkózott minden érintkezéstől családján kívül. Mikor én januárban Pozsonyba érkeztem, már lábbadozó volt, de még napokig senkit sem fogadhatott.

Így magunkra voltunk, s én felérve azonnal átadtam a kész munkát, és elkezdettük figyelemmel átolvasni.

Előbb elmondottam a grófnak kiállott aggodalmaimat, midőn a közlekedési osztály munkáját átadta s láttam, hogy azok nem is képesek valami elfogadhatót kiállítani.

Elmondottam, miért siettem Pestre s ott miként fogtam a munkához és miként állítottam össze, és most egész irodai személyzetemmel eljöttem, hogy a mi még szükség kipótoljuk s azonnal közrebocsássuk, ha megállapodunk.

Miért írjam le kölcsönös kielégítésünk érzelmeit az olvasás alatt.

A gróf egy az egész országot magában foglaló, a közlekedés minden eszközeit felkaroló, mind Pestet mint az ország szívét, mind az ország nemzetiségi viszonyait kellőleg méltányoló nagy egésszet látott a munkában, elmagyarázhatlanul olvastam szemében meglegedését, s többször ismétlő — olvasásom alatt — hogy erejét érzi visszajönni s észrevehetőig épül hallgatás közben.

A gróf látható meglegedése által meg voltam munkámért jutalmazva.

Átlátta a gróf, hogy ezen munkának csak úgy lehet hatása, ha neve alatt kerül a közönség elé, s azért minden habozás nélkül írta oda nevét, és írta meg az ajánlatot a «*Felséges hazához*».

A munka nem volt sem tartalmára, sem alakjára nézve az, mire sajátkép a gróf megbízott, t. i. az országgyűlésnek előterjesztendő javaslat. Előkészítője volt ez az országos közlekedési ügyek rendezésénél tekintetbe veendő eszméknek s elveknek, az alap, miből egy törvényjavaslati munkát készülhet.

A munkát sebesen kinyomattuk, már február elsejére elkészült.

Hozzá térképet készítettünk s egy részét e térképeknek HEUF-
LER után a nemzetiségek szerint illumináltattuk is.

Nyomatva lévén a munka hozzá fogattam a kiosztás- és szét-
küldéshez. Pozsonyban az alsó- és felsőház tagjainak, minden me-
gyei s városi hatóságnak, szerkesztőségeknek s ismerőinknek 800
példányt szétküldöttünk s osztottunk.

Pár nap alatt elárasztottuk az országot a munkával.

Sem a grófnak, sem nekem sejtelmünk sem volt, hogy e
munka a körülmények sajátságos találkozásánál fogva minő fontos
szerepre lesz hivatva.

A munkát megküldve SZALAY Lászlónak, a gróf felkérte egy
barátságos levélben, hogy ezen munka alapján készítsen ő egy
szabatosan formulázott törvényjavaslatot, melyet a gróf az ország-
gyűlés elibe terjeszszzen. Ezen levélre a grófnak SZALAY igen kime-
ritő választ küldött is két levelében, melyben a gróf egész politiká-
járól teljes elismeréssel és maga részéről egész egyetértéssel nyilat-
kozik. E leveleket a gróf nálam hagyta.

A munka szétküldetése után csakhamar mutatkoztak hatásai.

A munka egész tartalmában és szellemében megtámadta —
bár akaratlanul és implicite — Kossuthot legkényesebb és leggyen-
gébb oldalán.

Kedvencz, éveken át ápolt, vitális tervét tette tönkre.

Hogy e munka által felidézett szellemi mozgalom ez irányt
veszi, és néhány nap alatt a gróf és KOSSUTH közti kérdéssé alakul
a közvéleményben, azt oly kevéssé kerestük, mint eleinte sejtettük
vagy óhajtottuk.

A *Pesti Hírlap*, akkor az ország legtekintélyesebb ellenzéki
lapja, febr. 10-kén kezdte meg a munkának ismertetését és négy
vezércikkében azt egészben és részleteiben magasztalva az ország
figyelmébe ajánlotta.

A mint ezt végezte, megkezdte a harcot KOSSUTH vukovári
emlékiratából a vukovár-fiumei vaspálya-tervezet ellen, elemzi
mind az eszme mind a kivitel számtalan gyarlóságait, szembe ál-
lítja a gróf tervével, melyben csak a pest-fiumei összeköttetés fog-
lalhat helyt, és kimutatja a KOSSUTH tervének tarthatlanságát a
gróf központosított összevágó hálózata ellenében.

A *Pesti Hírlap* így szembe állítván a kétféle tervet, az ország
hatóságaiban is kezdték mérlegelni az egyik előnyeit, s felfogni a
másik hátrányait, és mert számos megyék adtak pártoló utasításo-

kát a Vukovár-fmmei vaspálya mellett, — most a gróf munkáját vévén s abból meggyőződván annak káros voltáról, elkezdettek pótló utasításokat küldeni követeknek egyenesen és határozottan a gróf terve mellett.

Híre ment csak hamar Pozsonyban, hogy már a megyék a gróf tervei mellett nyilatkoznak, és a vukovár-fiumei terv kivihetetlen, és többségre nem számolhat.

Nem volt pedig kérdés, melyhez Kossuthot több s fontosabb érdek kötötte volna, mint a vukovár-fiumei vaspálya kérdése.

A mi a gróf által közrebocsátott közlekedési tervek által keltett mozgalmaknak még különös jelentőséget adott ez időben, az volt, hogy épen a megelőzőt napokban érte el a KOSSUTH vezérkedésével elégtelenség a követi kar mérsékeltbb ellenzéki tekintélyei közt azon magas fokot, mikor már annak fékezéséről és megdöntéséről kezdettek tanakodni.

Két tárgy látszott különösen arra hivatva lenni, hogy Kossuthnak sokak előtt elviselhetlen hatalmaskodását megdöntse.

Egyik az adminisztratori rendszer ügyében a felségnek egy megnyugtató nyilatkozata, mely kielégítvén az országgyűlési többség nézetét, az aggodalmakat megszünteti, s ez által kiveszi KOSSUTH kezéből a kormány elleni izgatásnak legélesebb fegyverét.

Másik a gróf terveinek elfogadása, mire már a többség kétségtelen volt. Megbuktatása t. i. a vukovár-finmei tervnek, azon kérdésnek, melyhez Kossuthnak két évi agitatio után egész erélyével és minden befolyásával ragaszkodnia kelle.

Elzárása egy igen sikeres izgatási tervnek, és megbuktatása azon tervének, melyhez egész erélyével és befolyásával ragaszkodott, oly csapással fenyegette KOSSUTH hatalmát s vezéri állását, mely ha sikerül, egészen megváltoztatja Pozsonyban a helyzetet és a dolgok fejlődésének egészen más irányt szab.

A kiengesztelődési titkos alkudozások célját KEMÉNY ZSIGMOND ekkint fejezi ki:

«A pártok gyűlölete megszűnik, a haladó-conservatív és a mérsékelt ellenzék kezét nyújt egymásnak az alkotmány reformálására, összpontosul minden alakító erő, a csökönysök visszavonulnak a szélső jobboldalra, KOSSUTH a baloldal szélén marad egy becsületes, de a vezényletre nem való pártocskával, a centrum pedig kitűzvé a haladás zászlóját, bátor, de nem kockázató politikával viszi a magyar nemzetet át azon a crisisen, melyen kérész-

túl kell esnünk, midőn a feudalismusról a szabadságra törekszünk.»

«Ezen szép álmákba ringatták magokat az új liga avatottjai.»

Ez kétségen kívül az akkori helyzetben tisztán elvi párttömörítés fogott volna lenni. Mert a közteherviselés, örökváltság és más reformkérdések tárgyalásánál a nagy többség ellenzéki és conservatív vegyülete kitűnt és az országgyűlés sikeres működésének útjába csak a személyes elkeseredés a pártok között, és kiválszólag a pártfegyelem nyúge állt, melyet KOSSUTH erős kézzel fenn tartott.

A szakadás az ellenzék benső körében nyilvános titok volt.

E szakadás kezdetét KEMÉNY is a válaszfelirat tárgyalási módjára vezeti vissza.

Az intransigens letétel sokban komoly aggodalmakat támasztott az országgyűlés eredményei iránt.

Ha az alsó tábla a főrendek első módosító felszólalására a kérdést leteszi, és az alkudozások útját is elzárja, a siker lehetetlen.

Ily eljárás a tárgyalásban ehnégesítheti a viszonyt a főrendek és alsó tábla közt, és végkép elkedvetlenítheti a kormányt.

Ily megoldást dictálhat a szenvedély, de nem menthet ki a higgadt megfontolás.

Hogy az országgyűlés tárgyalásainak első kérdése, a válaszfelirat, így intéztetett el, ez a heves vita után, melyet keltett, csak Kossuthnak tulajdonítottat. A helyzetet pedig igen elmérgesítette.

Mindjárt erre a reform főkérdései kerülvén szőnyegre, a szavazás kimutatta, hogy az elvekre nézve a pártok közt elvi eltérés alig van, a siker útjában ennél fogva csak a személyi viszonyok elmérgesedése állna.

Ily eljárásból gr. APPONYI megbuktatása világosan mint pártcél emelkedők ki, és e törekvésben mint célban sokan vonakodtak részt venni.

Nem lehettek barátai azon eljárásnak, hogy míg a reform kérdéseiben annyi közeledést láttak, a sérelmek túlvitt izgatásai által a tractatusok békés alakulása megakasztassék és a kormány közeledése lehetetlenné tétessék.

A conservatív párt belátó tagjainak is igen kívánatosná lett, hogy a sérelmi izgatások legtermékenyebb forrása, az adminisztratori rendszer akkép intéztessék el, hogy az aggodalmak megszünte-

lése által ne fenyegetse tovább az országgyűlés békésebb folyamatát.

Érintkezésbe léptek ennél fogva az ellenzék eléggületlen tagjaival. Ennek folytán bizonyos megállapodás jött is létre, s egy kir. leirat lett fogalmazva, melyet állítólag az ellenzéki párt egyik tekintélye — SZENTKIRÁLYI MÓR — szerkesztett.

E leirat czélja volt: elvi megnyugtatás mellett a kormánynak a tisztességes visszavonulást lehetőségessé tenni, s ebben annak országgyűlési elfogadása által egy hatalmas agitationalis tárgyat beszüntetni.

A közbenjárást a főherczeg nádor vállalta magára.

Az egyezkedések nagy titokban folytak, és mint állíták, a kibékülő terv keresztülvitelének *huszonkét* ellenzéki követ volt megnyerve.

A fatum úgy akarta, hogy ezen közvetítő mozgalmak élén az ellenzék részéről épen KOSSUTH körettársa SZENTKIRÁLYI, az országgyűlés egyik legtehetségesebb és legmunkásabb tagja álljon, ki akkor Pest megyének első alispánja s egyhangúlag megválasztott követe volt.

SZENTKIRÁLYI és a beavatott ellenzékiek nem lehettek az iránt csalódásban, hogy KOSSUTH mint ellenzéki pártvezér e tudtán kívül rendezett megoldást egyenesen maga elleni merényletnek fogja venni, és izgalmas természeténél fogva végletekre ragadtathatik, midőn aztán az éles összeütközés a követtársak közt alig lesz kikerülhető, mely esetben Pest megye jutna azon igen kényes helyzetbe, hogy követei közti kérdésben döntsön, mely döntés azonban az elmérgesedett viszonyok közt egyik követnek állását mindenesetre tarthatlanná tette volna.

A körülmények ezen szövevénye miatt a helyzet felette kényessé lett, következéseit alig lehet megmérni. Súlyosodott a dolog még az által is, hogy gr. BATHYÁNY az országos ellenzék elnöke ezen gr. APPONYI oly közel érintő kérdésben KOSSUTHOT egész befolyásával támogatta, és feltehetőleg a végletekig vitt harcztól sem tartóztatta volna vissza.

SZENTKIRÁLYI azon erős állásban, melyet Pestmegyében mint alispán és egyhangúlag megválasztott követ, de már régiebb követségében is szerzett érdemeinél fogva elfoglalt, bízott megyéjében, hogy az végső esetben is őt cserbenhagyni nem fogja.

Mindenesetre magát tájékoztató Pestre sietett, hogy ott

meghitt barátait, kik a megye élén állnak, az ügyek állásáról felvilágosítva, az eshetőségekre előkészítse és velök értekezék.

Meg lett azonban igen váratlanul lepetve Nyárynak, Pataynak, RÁDAY gr. stb. azon egyhangú nyilatkozatai által, hogy az adminisztratori kérdésben minden közvetítő megoldástól ők magok is megtagadják részvételüket, annak elfogadása is a megye rendéinél az uralgó hangulat mellett lehetetlen.

E váratlan felfedezés lehetlenné tette SZENTKIRÁLYINAK a további activ fellépést e kérdésben, melynek megoldásánál neki jutott volna a vezéri szerep. Most már folytatni a megoldás körül megindított utat annyit tett volna, mint megyéjének szellemével magát tudva és akarva ellentétbe helyezni, és bizonyos bukás esetében KOSSUTH diadalát annál fényesebbé, hatalmát annál félelmetesebbé tenni.

Ily helyzetében tétlenséget választott.

E közben azonban KOSSUTH a történt mozgalmakról értesülést nyervén, azok ellen fenyegetéseivel oly fergeteget keltett, hogy mire a kir. leirat a megállapodás szerint Pozsonyba érkezett és felolvasztatott, már a conservatív párt sem merte kielégítését hangosan nyilvánítani.

A beegyezett ellenzékiek pedig, SZENTKIRÁLYI távol maradván, a roppant izgatottság elől meghátráltak, kivéve egyetlen, Bereg ifjú követét LÓNYAY MENYHÉRTÉ, kinek helyzete e kérdés körül a többiekénél sokszorta kényesebb volt.

Megyéjére és követtársára teljes biztonsággal számítva, miután a kibékítési alkudozásokat nagy részben atyja LÓNYAY JÁNOS b. titkos tanácsos vezette, ezáltal ő is a kibékítési actióban mélyebben lett érdekelve, hogysen becsülettel visszaléphetett volna.

Midőn tehát febr. 5-kén a kir. leirat szőnyegre került, meg is tette Bereg követe indítványát, kijelentve, hogy a kir. leirat aggodalmait eloszlatta, s abban megnyugszik.

Leírhatlan az izgatottság, mit ez indítvány épen egy ellenzékiekhez számított követ által előadva felkeltett. A karzatok lármás avatkozása fékezhetetlen lett.

Ezen befolyások nyomása alatt oly felizgatott vitatkozás fejlődött, hogy több megye követei egymást nagy felindulás közben szavazták le, és másnapra több párbaj keletkezett.

Végre a beregi indítvány nagy zaklatások közt egy szavazat-többséget nyert.

Az ezen eredmény által keltett zivatarban az elnök sem volt képes a csendet helyreállítani, az ülés a legnagyobb izgatottságban oszlott szét, a végzés ki sem mondatott.

Még napokig folyt ezután a megtörtént szavazás daczára is az ingerült vitalkozás. KOSSUTH a szavazás veszteségét a felirat l'ormulázásában akarta helyreütni, mi a vitalkozást mindig jobban elkeserítette.

Meg kell azt is jegyezni, hogy e kérdés tárgyalása előtt KOSSUTH is jónak látta abba beleegyezni, hogy a kir. leirat ne ridegen vettessék vissza, hanem elismertetvén a felségnek a nemzet megnyugtatására irányzott szándéka, kéressék az orvoslat rögtöni megkezdése és oly féltői elek köttessenek az aggodalmak megszüntetéséhez, melyek a leirat célját teljesen meghiúsították volna.

Ezért monda KOSSUTH a vitalkozások folyamatában elkeseredett hangon: «Ám vessenek számot magokkal, kiknek tetszett a dolgot így élére állítani; e szavazat következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet. Legyen hát harcz, miután az engesztelődés ajánlgrat visszautasították — és lesz harcz az utolsó perczig.»

Végre sok elkeseredett viták és közbejött értekezletek után egy felirati szerkezet lett előállítva, mely az ellenzéki indítványt jó részt helyreállította és ez tizenhárom szavazattöbbséggel elfogadtatott.

Ezen harczokból KOSSUTH hatalma megszilárdulva emelkedett ki. Az úgy kimenetele Kossuthot elbizakodottabbá, a kormányt és pártját a cserbenhagyás miatt elkeseredettebbé, a mérsékeltbb ellenzékieket csüggettegebbé és a helyzetet még válságosabbá és nehezebbé tette.

Volt e harczoknak mindezeknél még veszélyesebb eredménye is.

KOSSUTH, ki ezen mozgalmakat egyenesen maga ellen intézett törekvéseknek tekintette, nem lehet hogy ne látta legyen, hogy azokba az ellenzéknek nevesebb és tekintélyesebb tagjai be vannak keveredve.

A hatalmára féltékeny pártvezér belátta, hogy a tömör conservativ párttal szemben saját ellenzéki társaira sem számíthat, látta elmagyarázhatlanul, hogy az országgyűlésen többsége nincs a hivatottak benső meggyőződésében, ezt csak erkölcsi nyomás tartja fenn. E helyzetben mindinkább a karzatok és közönség felé sodortatott, melynek fanatismusa lön hatalmának tényleges oszlópa.

Ez úton mindinkább veszítette mérsékletét, az izgalmak fenntartását hatalmi eszköznek tekintette, a karzatot, benne az ifjú óriást a politikában tényezői szerepre emelte, az értelmi elemekkel a követek körében mindinkább feszült állásba jött.

E fatum kíséri Kossuthot közpályájának egész folyamatán, Pesten úgy mint Debreczenben. Többsége a jogosultak — a törvényhozói kar — meggyőződésében nem volt sem Pozsonyban, sem Pesten később, sem Debreczenben, és uralkodott még is a helyzeteken azon erkölcsi nyomás által, melyet a karzat és utcai vélemény izgalmiban magának teremtet.

Szükség ezen küzdelmek benső lefolyását egész részletességben kísérnünk, hogy lássuk, miként képződött fokonkint amaz erő, mely az ország sorsát a közel jövőben eldöntendő vala, és melyet az apró csaták megghiúsult kísérletei mindinkább emeltek a hatalomban, hogy végre midőn már kivívott sikerekre is mutathatott, ne bírjon vele senki, és ne állíthassa meg útjában a világosvári befejezésig.

KEMÉNY egyes jellemző vonásokban így rajzolja a lefolyt pozsonyi barczokat:

«Kik KOSSUTH túlnyomó befolyását veszélyesnek tartották — az ellenzék tekintélyeiről szólt — nem jó taktikát választottak, midőn azt *ügy* akarták korlátozni, hogy maguk semmit se veszíthessenek, és a nemsikerülés esetében mystikus homályba boríthassák célzataikat.»

«Ily eljárás ritkán arathat sikert.»

«Mert a tekintélyt csak tekintély, az erélyt erély által lehet fékezni, nem pedig oly kétértelmű mozgalmakkal, melyeket bevalani senki sem mer, s folytatni a legkisebb akadályok után mindenki röstel.»

«SZÉCHENYI mély meggyőződésből meríté ellenszenvét KOSSUTH közpályája iránt, és nem is késett, azt előkerülő alkalmakkor bevallani.»

«A többieknek — az ellenzékietek érti — vagy nem volt elég hitők a nagy izgatónak politikai hibái felől; vagy nem volt elég bizodalomuk saját nézeteikben: vagy nem volt elég lélekerejük a divatos vélemények árja ellen küzdeni; vagy végtére igen nagy bizodalomuk volt a véletlen különös protectiójában: hogy majd lejárja KOSSUTH magát, és akkor ők fáradság nélkül vehetik kezükbe a hatalmai és hatást.»

«A születésük alatt meghalt kísérletek rendre elhagyták Kossuthal azon mérsékletet is, melyet addig tanúsított, és szertelen népszerűségét, melyet — mint gyanítható — előbb csak magáért ezen népszerűségnek kéjes és ideg izgató gyönyöréért kedvelt, most már mint védsorompót kellett a lehető megtámadások ellen használnia.»

«Így folytak a dolgok egy darabig.»

«Végtére az adminisztratori kérdés határozottabb irányt tűzött ki.»

«A conservatívek főnökei az adminisztratori rendszer sikamló teréről szép móddal visszavonulni akartak.»

•Feláldozták volna a lényegét, ha az Hiedelem formáit megtarthatják.»

«Az ellenzék néhány főnökei vévén észre a conservatívek egyezkedési szándékát, hajlamot mutattak az adminisztratori kérdésben a mérséklettségre.»

«Lassankint az értesülések — bár kéz alatt — útba indultak.»

«A közelítés megtörtént.»

«Egyik ellenzéki tekintély, — ha jól vagyok értesülve — maga készítette meg a szerkezetet, mely mint királyi leirat vala az országgyűléshez intézendő, s melyben az ellenzék törekvésének szolgáltaik igazság, de a kifejezések és nyilatkozatok által kitelhetőleg óva van a kormány méltósága.»

«A leirat visszavonulás lett volna a megveretés nyílt bevalása nélkül. I

«A nádor, kinek befolyásával történt mindez, jelentést tett a kiengesztelés sikeréről s várta a felső határozatot.»

«Bécsből hamar megérkezik a kir. resolutio a szerint, a mint elintézve volt.»

«Szentkirályinak vezetni kellett volna az ügyet a kitűzött cél felé.»

«De KOSSUTH sejteni kezdi, hogy valami forraltatik kéz alatt és titokban kezd nyomozni.»

«Föl világosul.»

«Dühösségbe jön. Az álarcz levonásával, nyílt fellépéssel fenyegetőzik. Hogy közte és SZENTKIRÁLYI közt választani kell Pest-megyének, s hogy minélelőbb Ítélni fog a botrányos ügy felett a haza, ezen fenyegetések megteszik hatásukat.»

«SZENTKIRÁLYI a királyi leirat tárgyalása elől Pestre szalad, s

az annyira bálványzott népszerűségét úgy teszi semmivé, hogy érette sem a jók tisztelete, sem a bátrak becsülése nem adhatott kárpótlást.»

«A többiek SZENTKIRÁLYI távozásáról értesülvén, szintén nagy iparral kezdenek kibontakozni a kellemetlen helyzetből, melyben vezér nélkül maradtak.»

«A zavar iszonyú.»

«Az anonymokból álló tábor katonák nélkül marad.»

«Egy fiatal követ LÓNYAY MENYHÉRT felfogta az odahagyott ügyet, és a karzat iszonyú zaja közt védte, a hogy lehetett. A többi követek pedig rábámultak. Felírátták magukat ellene. Nevetségessé tették állításait.»

«KOSSUTH győzedelme határozott volt.»

«Fájdalom, e diadal az ő irányára kártékonyabban folyt be, mint első pereze gondolható vala.»

«Mindig koczkáztazóbbá lön.»

«Szerencsejátékot űzött a politikából.»

«Szünetlenni árverezte magasbra az eszméket, mert mellőzhetlen szüksége volt a karzatra, s csak a közönség fanatismusa által tarthatta félelemben az elszakadni kívánókat.»

«A közéletben a bátorság hiányát bünteti leginkább a nevezis.»

«Nálunk is minden, mit a jószándékú, de határozatlan emberek KOSSUTH ellen, vagy tulajdonkép az ő személyében a destruktív irány ellen tettek, — csak növelte KOSSUTH népszerűségét és közelebb hozta a forradalmat.»

«Pedig mennyi kilátás volt a februári napok előtt, mennyi bizonyos remény, hogy KOSSUTH hatalma a természetes korlátok közé szoríttatik vissza. Mennyi kezesség a győzelemre, ha azok eléggé bátrak, kik a mérsékletet akarták, kik nem annyira a jelen Perez szélsőségeitől félték, mint a jövődő iránt kétségbeestek, míg a nemzet szíve és tetteje — mint a játékszer — egy agitátor kezében van.»

«Annyi kötelességérzet, mint a mennyivel a katona a sánczot, melyen áll, védi, — ah, ennél sokkal kevesebb, KOSSUTHOT visszaszorította volna egy ünnepezt szónokká és a hazát megmenti vala.»

III. FEJEZET.

A közlekedési ügyekben új csatára készül s Széchenyi gróf munkáját zászlóul használja. Kossuth befolyása komoly veszélyben van. Sikerül azonban a közfigyelmet egészen más térre vinni át s újra diadalmaskodik s az események fordulata által urává lesz a helyzetnek.

Elmondottam az előbbi fejezetben tán több részletességgel mint t. olvasóim helyeslik e küzdelmek lefolyását.

SzÉCHENYI-ről maga KOSSUTH mondja, hogy a kor literén tartotta ujjait és megértette annak lüktetéseit.

Jlost is látott mindent, mert be volt mindenbe avatva, de egyedül volt, ki épen akkor hozzám írt levelében, mire KEMÉNY is vonatkozik, egyenesen kimondja, hogy nem bízik az emberek szilárdságában, kétkedett az emberekben és a dolgokban.

«Mikor még ideje volt volna — így ír — Ti EÖTVÖS & Comp. cserben hagyatok, magamra maradtam, és nagygyá neveltétek. Most midőn hatalma óriásivá nőtt, akarjátok fékezni. Hiú ábránd. Bármit tesztetek, ő betölti vésteljes hivatását.»

A miket a gróf ezen események lefolyásában látott, mind csak arra szolgált, hogy megszilárdítsa benne a hitet, hogy minden esemény csak KOSSUTH javára üt ki, és mindinkább növeszti azon latalmát, mely őt ellenállhatanná teszi, és csak az események fejlődésétől függ mivé legyen a haza sorsa az ő kezében, mert dönteni ő fog. A hibás küzdelem csak növeszti erejét és sietteti a kifejtést.

Mind e mellett a haza érdekében küzdenünk kell, — így szólt — mert a küzdelem kötelesség.

A küzdelemre alkalom ismét önmagától tolt fel magát a gróf közkézen forgó közlekedési javaslatában.

Fennebb minden részletességgel elmondottam e munka keletkezését, mert midőn a munka hatásai kezdtek sebesen mutatkozni, s annak élét a lapok mindinkább KOSSUTH tervei ellen kezdték ír-

nyozni, sokan azon gondolatra jöttek, hogy e munka ezen küzdelem számára kiszámítással lőn megalkotva.

Még maga KEMÉNY is, ki a munka keletkezését igen jól ismerte, azon tévedésben van, hogy e munka Pozsonyban kiszámításból lőn a küzdelem alapjává választva és rendezve.

Pedig ez a körülmények esetleges találkozásából önkényt fejlődött, és az országban hirtelen nyilatkozó közvélemény által nőtte ki magát azzá, hogy KOSSUTH egész országgyűlési befolyását a legkomolyabban fenyegetse, és ha ő a csatát e kérdésben is szokott erélylyel és a végletekig menő szenvedélylyel viszi, bukása kiinardhatlan lett volna.

KOSSUTH mint a vukovár-ihneei vaspályatársulat felhatalmazottja már jóval előbb hogyesem a gróf *Javaslat*a megjelent, beadta az országgyűlésre a vukovári vaspálya terveit, és kérte azok tárgyalását.

Az országgyűlés szokott módon annak tárgyalására bizottságot küldött, melynek elnökéül SZÉCHENYI lett kijelelve. A bizottság munkálatát a gróf betegsége miatt csak februárban kezdetta meg.

A vukovár-fiumei vaspálya már évek előtt került szőnyegre s utóbbi években KOSSUTH speciális működésének tárgyát képezte, úgy hogy ezen kérdés egészen összeforrt KOSSUTH nevével és csaknem általános pártolásban részesült az országban.

A dunai gőzhajózás évenkint élénkülvén, az volt az alapgondolat, hogy a Dunának valamely alsó pontja a magyar kereskedés érdekében összeköttessék az egyetlen magyar tengerparttal — Fiúmével, mely törekvés felkeltette az osztrák tengerpart — Triest vételkedését, s ezáltal az úgy nálunk még nagyobb lendületet nyert.

Eddig a terv mint a magyar tengerparttali összeköttetés kérdése szerepelt az ország előtt minden tekintet nélkül az ország közlekedési összes rendszerére, és mint ilyen pártoltatott a hatóságok által, pedig a terv alapjában elhibázott volt nemcsak, de a magyar érdekek szempontjából káros, sőt veszélyes, és pedig elannyira, hogy a mint a SZÉCHENYI ellentétes terve a közönség kezébe került, azonnal megsemmisült a vukovár-fiumei eszme iránt minden rokonszenv, a hatóságok belátták tévedésüket s siettek határozott utasításaikban követiket a gróf tervének elfogadására és ebben a vukovár-fiumei terv elvetésére megbízni.

Mínthogy t. i. előbb többnyire a vukovár-fiumei terv mellett

nyilatkozott a közvélemény, most annál inkább siettek a megyék utasításokat küldeni a gróf tervei mellett, mely a vukovár-fiumei-nek ellentéte volt.

E vukovári vaspályáról így szól KEMÉNY:

«KOSSUTH terve mint élet és halál kérdést sürgeti a rácز és illyr vidékeknek a magyar tengerparttali összeköttetését, mert, mint a régi *Pesti Hirlapban* fejtegetve volt — e mentő tény nélkül mindig gyarmati helyzetben maradunk.»

«Csudálatos szerepe van a történéshöz, ha az évek nyugal-mával visszatekint a lelkesedésre, melylyel egykor fogadtattak oly tervek, miknek létesítésén nem azoknak, kik sürgették, hanem azok ellenségeinek kellett volna örvendeni.»

«Ilyen a vukovár-fiumei vonal, melyet KOSSUTH különös elő-szeretettel karolt át, és tudtomra RAJASICH Ő szentsége nem pártolt.»

Annyira kivívó volt a gróf és KOSSUTH tervében az ellentét, és annyira szembeszökő a gróf felfogásának helyessége, hogy mikor a gróf a vukovár-fiumei bizottságot összehívta, a többség már e vas-pálya tervnek ellene volt.

A vukovár-fiumei tervnek többségre még a bizottmányban sem volt kilátása. Ezt látva KOSSUTH, ki mint a társaság meghatal-mazottja jelent meg a bizottság üléseiben, két eszközhöz nyúlt, hogy legalább a bizottságban vigye keresztül tervét.

A febr. 16-ki ülésben kérte a rendeket, hogy a vasúti bizott-sághoz sorolnák még Szerém és Pozsega megye követeit. Megadták a rendek e kívánatát.

Ezen két megye közvetlenül érdekelt megyék, melyeknek területén a vukovári vonal áthalad, ennélfogva biztos két szavazat.

Azt is megkísértette, hogy a bizottság üléseibe hallgatóságot hozzon. Egyik ülés kezdetén néhány fiatal ember jelent meg s bebocsátást kívánt a bizottság ülésébe.

Azonban a gróf mint elnök oly határozottan megtagadta a hallgatóság bebocsátását, hogy tovább zaklatni nem merték az ügyet.

Másik ülésben azonban megjelent két akkor legifjabb követ gr. ANDRÁSSY MANÓ és Csuzi PÁL, kik nem voltak a bizottság tagjai, de mint hallgatók akartak jelen lenni.

A gróf ezen kezdeményben is a hallgatóság bevezetésének célját gyanítván, mert hisz ezután az absentium követeit sem lehet

kizárni, ez ellen is felszólalt, és a két fiatal követ felháborodással hagyta oda az ülést.

Én ez időben éppen Pesten távol voltam és ezen eseményekről csak a gróf körülményes értesítéséből vettem tudomást.

Ezen levelében panaszol éppen a gróf KOSSUTH elbizakodásáról és fenyegető állásáról, melyet a gróf javaslata ellenében vesz. Írja továbbá, hogy ő, ki nem bízik sem az emberekben sem a dolgokban, kérte Kossumot: ne rontanák egymást, inkább egyeznénk meg a tervek felett. De KOSSUTH mit sem akart hallani az egyezségről, ő a magát kiviszi.

Pedig bármily elbizakodottnak látszott is, a megyék egymást érő utasításai és a mindennap hangosabbá emelkedő közvélemény mély aggodalmakat keltett fel benne.

A mely perczben valaki a közlekedési ügyek kérdését szőnyegre hozza, a gróf "Javaslatá" nagy többség által elfogadtatik, az ő vukovári terve elbukik s ha ő a kérdést erőszakolja, mint az előzményeknél fogva alig tehet egyebet, ezen kérdésben hatalma és befolyása szenved okvetlenül hajótörést.

«A vezéri szerep — így szól HORVÁTH MIHÁLY — kényuralomná kezdett válni kezében, s társainak nagy része látszólag szabadulni óhajtott már a minden lépten érzett nyomástól.»

ciKövettársainak ezen növekedő elidegenedése nem maradt titok KOSSUTH előtt. Tapasztalta ő azt több alkalommal, tapasztalta különösen az adminisztrátori kérdés tárgyalásakor kifejlett pártoskodásban. A SzÉchényinél tartott tanácskozmányok folytatában pedig a közlekedési eszközök rendszere tárgyában oly igen csökkenni látta tekintélyét, hogy nem lehetett többé kételkednie, miképen bánni nagy is a közönség előtt szónoklatának varázsa, a törvényhozó karban kevés idő alatt más kezekbe kerülend a vezéri pálcza, hacsak valamely véletlen esemény fel nem élénkíti nimbuszának halványodó sugarait.»

«Egy levelében, melyet február vége felé Pestre rokonai valamelyikéhez intézett, a reménytelenség, sőt csaknem a csüggedés hangján irt a közel jövő fejleményeit illetőleg.»

Az elvitathatlan tény, hogy rá nézve a helyzet kétségbejítőleg kezdett alakulni.

Az adminisztrátori kérdésben nyert diadalai éppen e napokban helyreállították látszólag a fegyelmet az ellenzéki pártban, de csalahatatlanul nevelték a titkos elégtelenséget is.

A gróf közlekedési terveinek sebesen haladó hódításai a közvéleményben kapós ürügyet szolgáltattak az elveszett győzelem visszaszerzésére. A gróf javaslatának élet mindinkább KOSSUTH terve ellen kezdtek fordítani, és ez néhány nap alatt pártzászlóvá lett, mely körül az ellentétes erők csoportosulni kezdetek félelmetes tömegben.

Az országgyűlési többség már kétséges sem lehetett.

Pestmegye, mely mint láttuk az adminisztratori kérdésben KOSSUTH mellett döntött volna még SZENTKIRÁLYI ellen is, úgy volt hangolva, hogy a közlekedési ügyekben határozottan a gróf tervei mellett fog utasítást adni.

Képzeltetlen is, hogy mikor a kérdés így áll: Pest-Fiume vagy Vukovár-Fiume, valaki találkozzék Pestmegyében, ki Pest ellen Vukovár mellett szavazzon.

KOSSUTH helyzetét azon veszély fenyegette kikérülhetlenül, hogy saját évek óta egész erélylyel védett tervét kellett leszavazni megvéjének utasításából.

Ő pedig tervéhez az előzményeknél fogva annyira kötve volt, hogy annak felhagyásától vagy bukásától függött egész reputációja.

Míg a SZÉCHENYI vállalatai: gőzhajózás, hajógyár, hengermalom, lánczíd, lóverseny, casinók stb. naponkint nyertek dinensiókban és virágzókká lettek, addig oly vállalatok, melyek KOSSUTH nevéhez voltak kötve, élő cadavereknek mutatkoztak.

A védegyelet inkább csak nagy port vert fel és a vidéken csak panaszt lehet hallani, miként zsákmányolja ki néhány pesti kereskedő a hazafi-lelkessedést. A házalók pedig a „honi” bélyeggel ellátott külföldi kelméket annál drágábban adták el.

A kereskedelmi társaság nagyhangú igazgatójának eltűnése után nem volt többé felépülhető. A gyáralapító társaság sem bírt eredményre vergődni.

Most végre a vukovár-fiumei vaspálya, mely valahára sikert ígért és a magyar terményeknek biztos és olcsó utat a tengerre — nézett bizonyos bukásnak elibe, nemcsak mint technikai felfogásban hátrányos, hanem a magyar nemzeti érdekeknek felette káros terv.

Kényesebbé lett a dolog Kossuthra nézve az által is, hogy utóbbi időben a vukovári társulat meghatalmazottja gyanánt attól évi díjat kapott, annak ügyét, ha szőnyegre kerül, nem hagyhatta

cserben. Ha pedig ezt nem tenné, megyéjével és a közvéleménnyel,, az egész országban jó igen éles összeütközésbe.

A helyzet hatalmára nézve kétségbeejtő volt. A kérdést semmellőzni, sem megkerülni nem lehetett, és méltán tarthatott attól, hogy ellenesei első alkalommal szőnyegre hozzák és ez által a számára válságos harczt előidézük.

E helyzetten segíteni alig volt számára más mód, mint elvonni minden áron a közfigyelmet a közlekedések ügyétől, és a közérdekeltségnek olv tárgyat vetni fel, melynek izgalmaiban felejtse az anyagi érdekeket teljesen.

Ez időnyerés volt minden esetre és a véletlen hozhatott segítséget. Hozott is a párisi forradalom kitörésében és annak sebes terjedésében.

A meghíúsult siker nem von le semmit ezen események érdekességéből. Ellenkezőleg csak ezek által nyerhetünk világosságot azon végzetszerű hatalom keletkezéséről, melylyel KOSSUTH a nemzet ügyeit kezébe véve, fátumszerű következetességgel vezette Világosvárig.

A most leírt országgyűlési epizódot KEMÉNY sokkal érdekesítőbben rajzolja, hogysem elhallgathatnám:

«SZÉCHENYI munkálatának — így szól — alapelvei valónak: kapcsolatba hozni Magyarországot az európai nagy vásárpontokkal és Nyugot-Európát Kelet-Európával hazánkon át minél egyenesebben összekötni; továbbá a magyarországi vasúthálózatot Pestből indítani ki és Pestre vezetni vissza; végre Magyarország idegen ajkú lakosait a magyar elemmel gyakori és mellőzhetlen érintkezésbe hozni.»

Az első pont némi áldozatot igényelt volna költség tekintetéből, s tán egy darabig valamennyiben csökkenté vala a pályák jövedelmezését; de Magyarhon európai fontosságára nézve nagy hatással birandott.#

«A második pont, t. i. a hálózatnak Budapestrőli kiindítása e várost félszázad alatt világvárossá emelhetne volna.»

«A harmadik pont, t. i. az idegen ajkú lakosoknak a magyar elemmel gyakori és mellőzhetlen érintkezésbe hozása, a provinciális érdekeket néhol sértette, de a kedélyek kiengesztelésere, a haza felvirágzására, a magyar név becsültetésére nézve minden emberbarátaink és minden népszónokaink ömledezéseinél százezerszer inkább befolyt volna.»

«SZÉCHENYI munkájának oly sok ragyogó oldalai valának, hogy mielőbbi felvételét méltán lehetett várni. Különbösen is épen azon idő körül szemlélatomást kezdett a közönségben az anyagi haladás kérdései iránti érzék kifejlődni és a megyék a Tiszaszabályozás ügye miatt gyakoribb érintkezésbe jövéen a gróffal, belátni kezdeték, miként másé lehet ugyan a szép szavak dicsősége, de ő egyedül a tett és virágzó vállalatok embere.»

«KOSSUTH rendkívüli zavarba jött a közlekedési elnök emlékirata által. Láttá, hogy ha SZÉCHENYI tervei elfogadhatnak, a viszonok szövődésénél fogva jövedelme és országgyűlési hatása egyiránt van kockázthatva.»

«Mert KOSSUTH egyedül csak a vukovár-fiumei vasúttársaságtól kapott fizetésből élt, suprematiája az ellenzék elégületlen tagjai fölött egy megveretésen túl nem tarthatott.»

«A megveretés pedig bizonyosnak látszott.»

«Mert a SZÉCHENYI tervébe a pest-fiumei vasút vala egyedül beilleszthető.»

«KOSSUTH bámulói közül sokan annyit bevallottak, miként a közlekedési elnök mellett szól a nemzet valóságos érdeke, és a vukovár-fiumei vonal legfeljebb az ellenséges irányok összpontosítására czélszerű és arravaló, hogy Fiume mentői kevesebb ideig legyen magyar tengerpart.»

KOSSUTH ellenségei még azt is állíták, hogy a vukovár-fiumei vaspálya előmunkálataiban több szakismereti botlások vannak; a költségvetés pedig szédelgés és kalandori, mintha a közönség mystificatiójára volna készítve. Ez nem lehet igaz.»

«Országgyűlési hatását tehát végveszély fenyegette.»

«Előbb magában Pestmegyében, melynek képviselője volt, azután a többi törvényhatóságoknál pótlékutatisásba akarták tétetni SZÉCHENYI munkájának elfogadását.»

«Legfelebb 16 megyében vala lehetséges az ellenkező irány diadala.»

«Aztán mit használt volna minden vidéki rokonszenva vukovár-fiumei vonal iránt, ha Pest határozata KOSSUTHOÍ vagy ezen kedvencz eszméjének pártolásától, vagy a követségtől elmozdítja?»

« Pedig NYÁRID, PATAYII és SZENTKIRÁLYH kezdve a tekintélyesebb egyének nagy többsége SZÉCHENYI munkálata mellett volt.»
«Látván a pozsonyiak a fővárosban jelentkező szellemet, látván A vidékek kedvező hangulatát SZÉCHENYI terve iránt, a pest-fiumei

és vukovár-fnimei vonalokból mindinkább kezdettek életkérdést csinálni.»

«A két terv már nyilvános pártzászlónak tekintetek.»

«KOSSUTH érzé naponkinti gyengülését.»

«Sejté a titkos ezé] egész dimenzióját.»

«Előbb a vasút kérdése felett akart mielőbbi ütközetet, mert az ellenzékben még a pártfegyelem teljes felbomlását nem bitté, és csak egyes desertiókra számolt.»

«Később félt, hogy magában a karzatban is, — mely a KOSSUTH elleni engedetlenkedés boszulója és a gyöngébb jelleműek ingadozásainak fékezője volt, — scissió uralkodik.»

« Elállott tehát szándékától.»

«Midőn pedig a hírlapirodalom kivétel nélkül feltámadt, és a vukovár-fiumei vonal legfelébb a *Heti lapok* kevesektől pártolt hasábnak számíthatott ügyvivőkre, KOSSUTH tökéletesen belátta, hogy helyzetének megtartására nincs más eszköz, mint oly izgatási anyagot dobni a közönség közé, mely a támasztott mozgás általánosságá miatt háttérbe szorítson minden más kérdést, és a politikai szenvedélyek légkörébe sodorván az embereket, mint Oberon sípja, ha megfuvatik, öreget és ifjat a hangok ereje által forgasson».

«Egy tanácskozmányban jelenti tehát, hogy indítványt fog tenni oly tárgyban, melyet még a válaszfeliratkor sürgetni akart, de elvbarátainak kívánságára elhalasztott.»

«A figyelem felébredett.»

«A pártármánylatok különböző körei a szándék tudomásához jutván, mozgani kezdettek.»

« A rokon- és ellenszenvék remény és aggodalom közt hányattak. »

«Szóval megint Kossuthra vala szegezve minden szem.»

«A megpendített anyagi kérdések, mihelyt a szenvedélyek szesz pohara az izgalmat keresők ajka elébe tartatott, rögtön feledve valának.»

« És KOSSUTH diadalmaskodott ellenfelein.»

Nemzetünk történése HORVÁTH MIHÁLY mind az adminisztratori kérdés, mind a SZÉCHENYI munkája által felidézett mozgalmakat jobbadán KEMÉNY nyomán írja le KOSSUTH pártvezérkedésének árnyoldalait élesen kitéüntetve és az ellene támadt elégtelenséget élénken esetelve.

E mozgalmakból kerekedett ki azon indítvány, melyet KOSSUTH

folytatva a márczius 3-ki kerületi ülésben eléadott, mely a később mindent magával ragadó lavinának első induló hógolyója volt, egyzersmind az események sebes rohama által egy kezdődő korszaknak első kiindulását képezte.

E pontról kezdődik az új világ.

E ponton azonban még senki sem tudhatta biztosan mérlegelni az eredményt.

Szédelőgő koczkajáték volt ez megindulásában, mert a hatalom a birodalomban még meg nem támadva teljes erőben állott: Bécsben keletkezhető forrongásnak még csak sejtelmével sem bírtunk.

Sokan aggódtak a hatalom erőyes közbelépésén.

A főherczeg nádor többek zaklatására Bécsbe sietett.

A mi ezután történt, az események nyomása alatt lett.

Tény pedig az, hogy e nehéz küzdelmekből KOSSUTH diadalmasan emelkedett ki, és lett néhány nap alatt — a helyzetnek ura.

El kelle ezeket mondanom egész részletességgel, mert ezekben látjuk egy hatalom szülemlésének vajadásait. Megismerjük e hatalom benső természetét és eszközeit. Kimérhetjük e hatalom képződése körül igazságosan az osztályrészét úgy az emberi gyarlóságoknak, mint az események befolyásának. Végre pedig a későbbi események áramlatának ellenállhatlan folyamata is érthetőbb lesz előttünk.

Elképzelhetjük már most mindezen események hatását a gróf érzékeny kedélyére. Minndanyiszor látta tornyosulnia nehéz fellegetket annak feje felett, kitől a haza sorsát rendületlen hittel féltette, és mikor annak helyzete alig bírt kilátással a menekülésre, az események hatalma ragadja ki és emeli magasabbra mint azelőtt valaha.

Meg kelle győződnie, hogy az ellene kötelességből vívott harcban a fátummal áll szemben, és csak a fátum az egyedül, mi menthet, nem pedig emberi erő, hol a hazafiság minden erőlködése, az ész minden számítása az események váratlan fordulatain megtörik.

IV. FEJEZET.

Indítvány az országgyűlés teendőiről. Ennek hatása a közhangulatra. Tárgyalása a követi és felső táblánál. A bécsi forradalom híre. Országos értekezletet hí össze a főherceg nádor. Ebben Széchenyi gróf fellépése. Senki által sem pártoltatik. Bécsbe márcz. 15-én küldöttség megy és meghozza a gr. Batthyány miniszter-elnökségét.

Az előbbi fejezetben elmondottak megismertettek a helyzet azon kényszerűségével és a benső indokokkal, melyek Kosseraot arra bírták, hogy egy nagy fontosságú új indítványt jelentsen be, mely a közfigyelmet egészen a politikai ügyek terére vonva, a számára veszélyes helyzetnek egészen más fordulatot adjon.

Ezen indítvány, mely *«az országgyűlés teendőiről»* címet nyert általa, azon perczben midőn felhozott, minden kétségen kívül előlegezett volt, és csak a fennebb elsorolt körülmények miatt lett Kossuthra nézve halaszthatlan.

De mert a nagy események közbelépését tíz-tizenkét nappal megelőzte, nem csuda, ha ebből is nem kis értékű tőke alakult a nagy agitátor számára.

Mai nyugalommal bírálva az indítvány egész szövegét, láthatjuk abban elvitathatlan merészsége mellett is, két különböző idő befolyásának végvidékét.

A követelmények sora a kitört európai válság előérzetére vall. A szerkezet hyperdynastikus hangja tizenkét nappal később Kossuthot egészen más színben mutatja fel a történelem előtt.

Ha ő nem a régi formák kényszerűsége alatt, de a bécsi forradalom kitörése után szól e hangon a dynastiához, rámutathatnánk e lépésére, melyben a gróffal és DEÁKkal egy színvonalon állna.

Tartalma minden esetre olyan volt, mely a külföldről szállongó hírek nyomása alatt magához ragadta a közfigyelmet és alig képzeltető mértékben felizgatta a kedélyeket.

Olaszországból már február hó elejéről voltak hírek felkelési mozgalmakról, melyek Rómából nyertek lendületet.

Márczius 1-én már a párisi forradalomról is szállingóztak homályos hírek. Azonban sem Olaszországból, sem Párisból érkeztet hírek nem voltak különös hatással a pozsonyi hangulatra. Aggodalmas hatásuk leginkább az agio sebes emelkedésében nyilvánkozott.

Ez volt oka, mely miatt Győr megye conservatív követe felszólalt, megkéretni indítványozván ő felségét, hogy a lehető pénz-bonyodalmak iránti aggodalmakat az által eloszlattatni kegyeskedjék, hogy a banknak meghagyassék, mikép a forgalomban lévő pénzjegyek fedezetéről felvilágosítást adjon.

Ezen indítványnak felvétele márcz. 3-kára tűzetett ki. Megtétetvén az indítvány, KOSSUTH ehez fűzte saját előadását, kérve a rendeket, hogy a fennforgó körülmények közt emelkedjenek az események színvonalára és ne álljanak meg csekély részletnél, milyen a pénzjegyek kérdése.

Felirati indítványának lényege következő volt:

Legújabb időben kifejtett események mulaszthatlan kötelességünkbe teszik figyelmünket arra fordítani, miket felséged iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván.

Felséged minket reformok létesítésére hívott egybe — mi buzgó készséggel fogtunk a munkához.

Elhatároztuk, hogy közös teherviselés alapján a nép tértíiben részt vegyünk.

Elhatároztuk, hogy az úrbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötve — eszközöljük.

A katonai élelmezés és szállásolás megkönnyítése főgondunk.

A városok és kerületek rendezése halaszthatlan.

Földmívelésünk, ipar és kereskedelmünk sikeres lépéseket követelnek.

Honvédelmi rendszerünk gyökeres átalakítást kíván.

A magyar állam jövedelmeinek számbavételét és felelős kezelés alá tételét tovább nem halaszthatjuk, mert csak így bírunk felséged kir. székének díszéről, hazánk közszükségeiről és minden jogszerű kötelességeknél fedezéséről gondoskodni.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkál érdek-találkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire, önálló nem-

zeti jogaink és érdekeink megóvása mellett, örömet nyújtunk segédkezett.

Mindezek csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden mástól független nemzeti kormány lesz megbízva — ezért szükséges a collegialis kormányzatot magyar felelős minisztériummá alakítani.

«Ekként fogtuk fel hivatásunkat.»

«Lehetetlen aggodalommal nem tapasztalunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a pragmatica sanctiónál fogva velünk egyesült birodalom egyes részeiben mutatkoznak, és melyeknek súlyát a külesemények beláthatlan fejleményei sokszerűn nevelhetnék.»

«A jelentkező bajok valódi kútfejét, saját elmaradásunk főokát a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk. Felsőged a bekövetkezhető balesemények legbiztosabb óvszerét, magas trónjának rendíthetetlen támaszát abban találandja, ha fejedelmi székét a kor szükségéi által múlthatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal körnvezendi.»

«Aggódunk magunkra nézve, hogy a collegialis rendszerszülte hosszadalmasság munkálatunk sikerét késleltetendő»

"Kérjük azért felsőgedet, méltóztassék a fenforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével a magyar kir. helytartó-tanács tagjai gyanánt a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyűlésre, mint legkegyelmesebb királyi akaratának teljhatalmú orgánumait utasítani, kik országgyűlési tárgyalásainkban közvetlenül részt vegyenek, és kiknek, mint ilyeneknek személyes felelősségük alá lesz a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő. Ezek felsőged királyi szándoka iránt az országgyűlést tájékozva, a kellő felvilágosításokat megadva a kérdések megoldását akkép mozdíthatják elő, hogy a hozandó törvények gyors előterjesztését lehetővé teszik, hogy így a jelen körülmények banni fordulatának esetére is biztosítva legyen hazánkban a béke, és kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben felsőged tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövőndő minden eseményei között királyi székének legrendíthetlenebb támaszát fogja feltalálhatni.»

Ez ama híres márczius 3-ki felirat kivonata «az országgyűlés teendőiről».

KOSSUTH előadásában mondja, hogy indítványában «dynas-

tikus szempontból indul ki és a hűség ösztönét különös erélvlyel hangsúlyozza.

Tizenkét nap múlva előadva, ez volt volna a legloyalisabb nyilatkozat, mit egy alkotmányos nép uralkodójához intézhet a válság nehéz óráiban.

Így is a külesemények beláthatlan fejleményeire és a trón ingatlan állása körüli aggodalmakra alapítva, miután a külesemények felőli hírek már feszült várakozásban tárták a kedélyeket, az indítvány nem talált ellenszegülésre.

A kerületi ülésben minden vita nélkül egyhangúlag elfogadtatott.

Másnap márcz. 4-kén a felirat az országos ülésben felolvastatván —

az alsótábla elnöke a királyi személynök ZARKA sem kívánt vitát előidézni, csak felszólítani kívánta a rendeket,

hogy az egyes kívánalmak elsorolását tán hagynák el, ne hogy láttassák, mint ha hűségüknek árt akarnának szabni, —

hogy a többi országok alkotmányossága, a be nem avatkozás elvénél fogva mellőztessék —

a kivitelre nézve a szokásos mód, — a nádori közbenjárás — vétessék igénybe.

Ezek ellenére a rendek mellőzve minden vitát, a feliratot a mint volt, egyhangúlag elfogadták.

A felirat azonnal átküldetett a főrendekhez tárgyalás végett.

A főherczeg nádor távol lévén, az országbíró mint elnök kijelenti, hogy e nagy fontosságú tárgyat a nádor saját elnöklete alatt kívánja felvételni.

Ez ellen gr. BATHYÁNY LAJOS szót emelt ugyan, de sikertelenül.

Ez alatt érkeztek a hírek a francia forradalom győzelmeiről, Lajos Fülöp leköszönéséről és távozásáról, az ideiglenes kormány megalakulásáról stb.

Márczius 7-én már a hírlapok is megerősíték a francia trón bukását s a király távozását az országból, és a köztársaság kiállítását.

Az e naponi ker. ülésben indítványoztatott, hogy az országbíró szólíttassék fel, hogy az átküldött felirat tárgyában ülést tartson és vétesse fel.

Az országbíró azt válaszolta, hogy a főherczeg nádortól utasítást vár.

Márcz. 8-kán ezt jelentvén a megbízott kér. elnök MADARÁSZ LÁSZLÓ indítványt tesz, hogy a rendek hathatós intézkedést tegyenek a felirat tárgyalására a főrendeknél.

Mire KOSSUTH indítványozza, hogy a kér. elnök azonnal küldessék ki: az országbíró felszólítani a főrendi ülés rögtöni összehívására — nem találván az országbíró, keresse fel a tárnokot és hívja fel azt a főrendi ülés egybehívására.

A kér. elnök visszatérvén küldetéséből jelenti, hogy sem az országbíró, sem a tárnokot nem találta meg. Bécsbe lettek felhiva.

Erre KOSSUTH indítványozá, hogy a felirat — a főrendek mellőzésével — egy rendi küldöttség által vitessék Bécsbe.

Ezen indítvány azonban PÁZMÁNDY felszólalására mellőztetett.

A türelmetlenség és izgalom nőttön nőtt.

Így folyt ez márcz. 13-káig, midőn végre a nádor s a Bécsben volt országnagyok megérkeztek.

Ezen idő alatt míg a nádor tájékozásul Bécsben volt, a gróf is felrándult Bécsbe már nem emlékezem meghívás folytán-e, de valószínűleg így, nekem pedig meghagyta, hogy időközben vigyek hirt a történetkről. El is mentem Bécsbe én is, és oda érven este felé sietve felkerestem a gróft szokott szállásán. Ott azonban komornyikja várt azon üzenettel, hogy a mint megérkeztem, úgy a mint vagyok menjek azonnal a császári váriakba, ott ISTVÁN főherczeg szállásán keressem fel.

Azonnal el is hajtottam a váriakba s ott épen értekezlet tartatott a magyar ügyek felett, hol LAJOS és ISTVÁN főherczegek, METTERNICH herczeg és a magyar főurak voltak együtt.

Kihívatván a gróft a mellékterembe elmondottam a pozsonyi békétlenséget, és hogy szükség volna minél előbb e bizonytalan helyzetnek véget vetni.

«Épen ezen erőlködünk — válaszold a gróf — épen jó, hogy érkezett, jöjjön be velem az értekezletbe adja ott elő tudósításait és pedig minél élénkebben, tán segítni fog.»

Azonban én véletlenül az úton még sáros is lettem, s anynyira nem voltam ahoz öltözve, hogy ily gyülekezetben megjelenjek, hogy a gróf unszolásának sem engedtem.

Minden esetre ott maradtam még egy ideig, ha netán valamilyen szüksége volna rám.

Egy idő múlva ZSEDÉNYI udv. tanácsos jött ki a teremből s velem én is távoztam. Ő mondá nekem, hogy nincs mit várni az értekezlettől. A kívánt motu proprio nyilatkozatra nem voltak a főtényezők rábírhatók.

Alig bírjuk ma elképzelni azon tompa fásultságot, melylyel akkor a birodalom hatalmát kezelő két főember a keletkező fergeteget nézte. Egyik a végleg elaggott LAJOS főherceg, másik a szinte nagyon megvénült METTERNICH herceg.

Bennök s általuk mintha a birodalom maga jutott volna az aggság kimerüléséhez. Erő, mely a fergeteg közt megmentse a hatalom tisztességét, nem mutatkozott sehol. Elfásultnak, kimerültnek látszott minden.

Vége márcz. 12-kén már Bécsben is érezhető volt a párisi események hatása és kétkedni tovább nem lehet, hogy a birodalom fővárosa is besodortatik az elindult általános mozgalomba.

Ekkor a főherceg nádor és a magyar főurak Pozsonyba siettek. A nádor megérkezésének híre általános megnyugvást és csillapodást keltett a felizgult kedélyekben, melyeket már most csak a bécsi dolgok tartottak feszültségben.

Márcz. 13-kán még aggasztóbb hírek szárnyaltak Bécsből. Nagy események felvonulásának sejtelve töltötte el a kedélyeket remény-és félelemmel. Vártunk a pattanásig fokozott feszültségben, nem tudva mit.

A tűrhetetlen bizonytalanság engemet a grófhöz kergetett, hol különben is napom jó részét töltöttem. Lakásába lépve mondja komornyikja, hogy sürgőleg a főherceg nádorhoz hívaték és még nem tért haza.

Helyet foglaltam szobájában és növekedő feszültséggel lestem megjövételét.

Vége megjött délután, és hirtelen közülem velem a nádortól vett híreket a bécsi forradalom kitöréséről és mondá egyszersmind, hogy estére a felső és alsó tábla tagjai össze fognak hívatni a nádor által közös értekezletre. Igen jó — mondá — hogy itt kapott, és vártam reá, mert szüksége van rám.

Elhallgattunk egyideig mély merengésben.

Soha sem láttam a grófot hasonló felindulásban. Látszott rajta, hogy ez életének legválságosabb vajúdása, mert ma a haza

sorsa felett vették el a kocka. A felmagasztaltság állapotában járt fel és alá szobájában, a halvány remény és mély aggodalom kinyomata váltakoztak arcán. Végre kért, ülnék íróasztalához, figyel-nék az elmondandókra, és mert ő most nem képes semmit írni, foglalná nézetét rövid indítvány gyanánt Írásba, és készíteném azonnal el, hogy magával vigye.

E hóban, midőn ezt írom, épen 32 éve telik, mikor ez történt. Ki volna képes elmondani mindazt, mi ez ünnepélyes órában a grófnak meghatottan lelke mélységes fenekéről ajkaira szállt.

Érezte élénkebben mint bárki más, hogy a hazára elérkezett a végzetes óra. Érezte, hogy ez órában senkire sem nehezedik súlyosabban mint reá a kötelesség szavát emelni és tanácsot adni honfitársainak. Érezte, hogy ez utósó tanácsa lesz hazájának fiához, tán elszálló hang a pusztában, melyet senki sem hallgat meg, de érezte jobban mint soha az előtt a hazafi nehéz kötelesség parancsszavát s azon felelősséget, melyet tanácsában a jelen és utókor előtt elvállalnia kell.

Nekem « — így szólt —, ki a nemzeti felébredésnek és erre keletkezett nagy szellemi mozgalomnak felelősségét nem utasíthatom el magamtól, a válság e komoly órájában a nemzet színe elé kell állnom, hogy elmondjam, mit kell most tennünk, mi nemzetünk múltjához méltó, jelenünket a veszélyből kivezeti és jövőnket biztosítja.

Kettő bizonyos előttem, az t. i., hogy ezt tőlem mindenki várja, és az, hogy ezt senki követni nem fogja. Pedig ez az egyedüli mentő út.

A mitől mindig remegtem, megtörtént. Kitért az európai forradalom, mely Parisból indulva elborítja az európai száraz földet és épen szerencsétlen időben hozza reánk a legkomolyabb válság veszélyeit.

Fajtánk sorsa soha sem volt annyira kockáú, mint lehet most. A válaszut pontján állunk. Minden attól függ, mely útra térünk.

Az egyiken hazánkat alig sejtett hatalomra és nagyságra emelhetjük, a másikon igen kétes jövő örvényébe sodorhatjuk.

Mi sem bizonyosabb, mint hogy az általános mozgalomba, mely birodalmunkra nézve Olaszországban megindult, Bécsben is kitért, bevonatik Prága és valószínűleg Krakkó és Lemberg is. Mindezen lázadások a magyar érdekeknek gyümölcsözhetnek, ha eszünkön járunk.

Minél inkább indulnak forrongásnak a birodalomnak absolutismus által elfojtva tartott többi részei, annál inkább lehet Magyarország rendezett és szilárd állapota által a dynastia és birodalom támaszává, és állandó súlypontjává.

A Habsburg-ház és birodalom megmentése ma inkább kezünkbe jutott, mint KÁROLY császár halálával MÁRIA TERÉZIA trónra lépténél. A veszedelem az uralkodásra és nemzetünkre nézve is ma lehet nagyobb, de a megmentés munkája ma biztosabb és felette könnyű.

Akkor fegyverrel, ma józansággal épen azon nagy munkát vihetjük végbe. Eljárásunkkal pedig nemcsak a birodalmat, de az egész miveit világot hódíthatjuk meg, és hazánkat tehetjük egy nagy európai érdek súlypontjává, fajunkat e súlypont fő oszlopává.

A forradalom mint máskor is ha nagyobb dimenziókat vesz is, hagyhat nagy nyomokat az államok benső szerkezetében, de az európai állam rendszert aligha alterálja, hogy felforgassa, nem hiszem.

Le fog ez is peregni, mint a többiek, végkép a dolgok visszaterteltnek régi vágásukba, az veszi hasznát, a ki eszén járt és a körülményeket utilizálta.

Nekünk nem szabad félreismerni az európai helyzetet és abban hivatásunkat. Európának itt a keleten egy birodalom kell, mely a súlyegyent fenntarja. Az osztrák birodalom feloszlását Európa nem engedhetné meg. Ha mi Ausztriától szakadni akaránk, nemcsak Ausztriával gyűlne meg bajunk, de Európa fordulna ellenünk és hódítana vissza.

Ausztriához mi válhatlanul kapcsolva vagyunk. Szakadásra csak őrült gondolhat. E helyzetben pedig nekünk a dynastiát mindinkább magunkhoz kell csatolnunk, hogy biztonságának alapját bennünk találja.

Erre a mostan kitört általános mozgalom adhatja kezünkbe a legjobb eszközt. Az elnyomás alatt létezett örökös tartományokban halomra gyűlt a gyúanyag. Ott, ha egyszer kitér a forradalom, annak mérveit, tartamát és elfajulását alig lehet előre belátni.

Nálunk *gyúanyag nincs*. Dynastiáinkkal semmi bajunk. Szidjuk a német kormányt. Bajunk a fenálló kormány-rendszer. Ezt a forradalom ha erőre kap úgy is elsepri.

Nekünk önálló nemzeti kormány kell. Ez számunkra minden eshetőségek közt kimaradhatlan eredmény. Mindenik úton hozzá jutunk.

Mert képzelhető-e, hogy ha Bécsben minisztérium alakul és alkotmány hirdettetik, Magyarországon a régi rendszer maradjon. A bécsi minisztériumnak elmaradhatlan corollariuma a magyar minisztérium.

A kérdés most csak az, hogyan jutunk ahhoz.

Ha Bécs után Prága is fellázad, mit én bizonyosnak hiszek, nem marad az uralkodás számára csak Pest hova vonulhat s hol mint uralkodó székelhet.

Ila mi oly állást foglalunk az uralkodással szemben, hogy az most is bennünk találja és pedig már most nem a külellenségek ellen, de saját lázadó népei közt uralkodó házának és birodalmának támaszát, okvetlenül karjainkba veti magát kényszerűleg és mi leszünk tényleg a súlypont.

Az események kényszerűsége önkényt adja kezünkbe sorsunk irányát, csak megérteni tudjuk.

Ez az egyik út.

Ellenben ha a forradalom megrendíti a trónt és egy időre megtöri a hatalmat, mi pedig a szorult helyzetet felhasználva a megtorlás ösvényére térünk, azaz a követelők sorába lépünk — a dynastia szorult helyzetében megfog adni mindent, mit sem megtagadni, sem mérsékelni nem képes. De míg magunkat is kiteszszük egy eléggé meg nem fontolt és a helyes mértéket túlhaladó átalakulás veszélyeinek, a dynastia is a szorultságában adott engedményeket kicsikartaknak fogja tekinteni. Erejének helyre álltával feltámadnak benne a recuperationális vágyak és meglesznek az új váltságos összeütközések, melyekre az alkalom hiányozni nem fog. Pedig mind azt, a mire vágyunk, elérhetjük kényszer és válság nélkül is, minden erőködésünkön kívül.

A dynastia valószínűleg oly állásba jut, hogy hatalma teljesen megtörik. A teljes megadásban fog mentő eszközt találni, mert ellenállni nem bír. A népek a követelésben, az uralkodás az engedésben nem fognak találni határt. De bizhatunk e aztán az ily vívmányok állandóságában?

Hasonló baj fenyegeti hazánkat benső viszonyainkban is.

Nem az ma Magyarország, a mi volt eddig. Egy új elem, eddig hangtalan és nem ismert vegyül most — bár még burkoltan — közügyeink intézésébe és a forradalom által juthat hatalomra. Ez új erő, mely érvényre jut, módosíthatja a magyar faj egész lényegét.

Az én szavam — meglehet — a régi magyarság utolsó hangja.

Ezen új erő oly körülmények közt lép életre, midőn érdekek kiegyenlítéséről, békés, biztos átalakulásról nem lehet szó. A forradalom nyomása alatt születik ez és nálunk is magunk közt a megadás kaphat lábra. Egyik fél meghódol feltétlenül, a másik parancsol korlátlanul. Ezen állapot megnyugvásra nem vezethet. A megadást feleszmélés és megbánás követi, a hatalom, mely természeténél fogva forgandó, felváltva a megtorlás eszközévé válik ellenfelek kezében, de mindig apasztja a nemzeti erőket. Megújul a régi átok rajtunk, nem lehetünk erős egyesített nemzet, minden rétegeiben virágzó egységes ország, a népek közt a legjózanabb legéletrevalóbb faj.

Tudom, megértette: mi fekszik lelkem fenékén. Az én nézetem az, hogy szóljunk így uralkodónkhoz:

A kitört forradalom veszélylyel fenyegeti a trónokat, és mi aggodalommal látjuk tornyosulni a fergeget felséged és saját uralkodó házuk felett is. Ősi hűségünk e veszélyekkel szemben arra ösztönöz bennünket, hogy félre téve most egyéb gondunkat, mint egy ember gyülekezzünk a trón körül és annak védelmére minden eshetőségek ellenében egész erőnket felajánljuk. Ezért járulunk felségedhez.

Hogy azonban a fenyegető veszélyek ellen magunk is kellőleg felkészülve legyünk, hűségünkéből folyó bizodalommal kérjük felségedet, hogy mellőzve minden szokásos formaságokat küldöttei által tegyen bennünket ez országgyűlésen oly helyzetbe, hogy mindazon intézkedéseket halasztás nélkül megtehessek, melyeket hazánk belbiztonsága és fenkijelelt hivatásunk betöltése — felséged trónjának megvédése — tőlünk követel.

Ez volt körülbelől javaslatának lényege, miből formulázott indítványt kelle készítenem.

Én asztalán megírtam az indítványt határozati javaslat alakjában röviden és felolvastam, miután megállapítottuk, tisztára leírtam és a gróf a tisztázott példányt magához vette előterjesztés végett.

Ezen emlékezetes okmány meg kell hogy legyen ma is két példányban. Egyik a letisztázott, melyet a gróf magához vett és melyet másnap nekem mutatott is.

Másik a fogalmazvány, melyet asztalánál fél ív papíron kék tintájával írtam.

A tisztázott példányon vagy 22 aláírással az értekezlet

jelenvolt tagjai sajátkezű aláírásukkal bizonyítják, hogy a gróf ezen indítványt ezen ünnepélyes alkalommal tette és azt is, hogy ez senki által nem pártoltatott.

A fogalmazványt évek múltán egy alkalommal ÉRKÖVY ADOLF iratai közt találtam. Valószínűleg ma is hagyatékában lesz.

Ezen okmány már azért is különös fontosságot érdemel, mert mind HORVÁTH MIHÁLY, mind még KEMÉNY is megemlíti, de mindketten hallomásból, futólag és hézagosan.

Pedig ezen okmányt a fennebbi indokokból ezen válságos alkalomra én fogalmaztam, én tisztáztam le s mindkettő az én kezem írása.

Ezen okmány bizonyítja: miként fogta fel a gróf a válponton a helyzetet és miként teljesítette hazafi kötelességét.

Ez volt az utolsó alkalom, hol a gróf az országgyűlés előtt saját politikai rendszerének szellemét szembeállította a KOSSUTH által inaugurált politikával. Az ország választott, és neki azontúl szerepe nem volt, míg a dolgok újra bizonyos alakot nem öltöttek és neki is helyt kelle foglalni az új kormányban.

Ha a gróf a bécsi forradalom hírére közös országgyűlési értekezletre meghíva — tanácsaival elhallgat, egész múltját tagadja meg, ép úgy, mint ha máskép szól és tanácsol, mint a mint tette.

Ezen conferentiában hangzott el — mint maga mondá — a régi magyarság utolsó szava. Ez választotta azon utat, melyen a dolgok egészen új rende kezdődött.

E ponton fenekük meg a múlt, és kezdődik a jövő. Ez a hátrádkő két külön korszak közt, hol politikánkban két ellentétes irány elválik egymástól, elhal a régi és születik az új.

Az események lépésenkinti fejlődésének során lesz módunk látni mindazon következményeket, melyek az itt elfogadott politika nyomán keletkeztek. Ennek tehát bővebb taglalásába most nem is bocsátkozom, kevéssel alább lesz ennek helye.

E helyett térjünk vissza a pozsonyi eseményekhez.

A közös értekezlet éjfélkor oszlott szét és következő napon márcz. 14-kén délután 3 órára a főrendi ülés össze lett híva a felirat tárgyalására.

A kitűzött órában nádor ő fensége a közbizodalom és szeretet viharos, szünni nem akaró nyilatkozása közt — így szól a tudósítás — elfoglalja elnöki székét.

Szólt ezután egyedül a főherczeg nádor, mondván, hogy a

felirat tárgyalásának ezen elhalasztásából meri reményleni, hogy a főrendek magokévá teszik azon javaslatomat, hogy a rendek felirata úgy a mint van elfogadtassék.

Erre következett az egyhangú elfogadás.

Midőn a főherczeg nádor ezen egyhangú végzést kimondotta, azon forró óhaját is fejezte ki, hogy az országgyűlés eredménydusan végződjék. Mit ma Ígérhet — így szólt tovább — az, hogy személyes és hivatalos befolyását önálló szilárdsággal fogja használni. Most leginkább van szükségünk összetartás és egyetértésre, «erre a főrendeket legnagyobb bizodalommal felszólítja.

A főrendi határozat azonnal megvitetik az alsótáblának.

Visszatérve az alsó-táblától az ítélmester jelenti: hogy a rendek e feliratot külön országgyűlési küldöttség által kívánják ő felségéhez juttatni, mihez képest kéri a nádor ő fenségét, vállalná el ezen küldöttség vezetését, a főrendeket pedig, hogy maguk részéről a küldöttséghez járuljanak. A főherczeg nádor e felhívást elfogadta.

Így az alsó-táblától 10 megyei, 10 városi, 4 egyházi és 2 kerületi követek jelöltek e küldöttségbe.

Az alsótábla 20 küldöttéhez a főrendek 13 tagot adtak, köztök LONOVICH püspököt, ifj. MAJLÁTH Györgyöt, gr. BATTHYÁNY Lajost, br. WENCKHEIM Bélát, gr. TELEKY Lászlót, RAJASICH karlóczai érseket stb.

Az alsótáblán ezen küldetés alkalmával még azon sajtáságos határozat is kimondatott: hogy ha ő felsége a rendek küldötteitől külön értesítést kívánna, erre KOSSUTH Lajost bízzák meg.

E napról még a követi kar küldőihez az ország hatóságaiba együttes nyilatkozatot menesztett a törtétekről.

Ebben mondatik, hogy Bécsben márcz. 13-kán vér folyt a szabadságért, a százados burocracia megdőlt. METTERNICH herczeg és APPONYI cancellár lemondott. Ő felsége megadta a sajtószabadságot és alkotmányt a bécsieknek.

Másnap márcz. 15-kén reggel 10 órára volt a bécsi küldöttség meghíva, hogy a «Ferencz Károly» gőzösön induljon Bécsbe.

E küldöttség megtérve Bécsből meghozta a magyar felelős miniszterium engedélyezését, és hogy ő felsége gr. BATTHYÁNY LAJOST bírta meg a magyar miniszterium alkotásával.

V. FEJEZET.

Széchenyi gróf indítványának elemzése. Különbség az ő és Kossuth indítványa közt. Ennek következései. A magyar minisztérium megalakulása. A névsor hatása Bécsben. Deák megérkezése Pozsonyba. Széchenyi nyilatkozata a «Pesti Napló»-ban.

Midőn emlékeimet megírni kezdettem, csak homályos sejtélem volt a feladat nehézségeiről.

Szándékom csak az volt, hogy avatottabb hiányában leírjam a gróf három utolsó évi életpályájának folyását, mely időt több nyire közvetlen érintkezésben töltöttem vele.

Haladva a munkában mindinkább látnom kelle, hogy sajátkép nemzetünk ez időbeli történelmének részleteivel kell foglalkoznom, és pedig nem a történelmi események elsorolásával, mi ép oly könnyű mint felesleges munka volna, hanem az események születésével, azaz azon ágával a történelmeknek, mely legnehezebb, és a mily sikamlós ép oly kevésbé háladatos, sőt most még a kivitelben annál kényesebb minél elfogulatlanabb.

Az események fátumszerű lebonyolódásának elmondása épen nem fogná feltárni szemeink előtt sem azon küzdelmeket, melyeken a gróf áthatolt, sem reményeinek azon fokonkinti elborulását, melynek végkép áldozatul esett.

A műhelyt, melyben az események készültek, kell felkeresnünk és az abban folyt munkát kutatnunk, hogy fogalmunk legyen azon lélekállapotról, melyben a gróf folytonosan sodortatott a kétségbeesés felé.

Tisztelt olvasóm pedig, ki némi igényekkel veszi kezébe e munkát, méltán megvárja attól, hogy egy drága élet folytonos lujfl nyatásait lépésről lépésre állítsa szemei elé, és az események alakulásában, a helyzet reménytelenségében lássa indokolva a catastrofát, mely lélektani kényszerűséggel bekövetkezett.

Ebben is ezer nagy és apró körülmény összegéből domborul

ki a gyászos eredmény. Ezek jó részét mellőzte a történész, másokat csonkán és nem a gróf életével vonatkozásban jegyző fel, holott reá közvetlenül hatott. Fogunk találni még kőszá híreket is, melyeknek forrását akkor is hiában kuttatuk, ma pedig épen lelepleztetlenség, de közhitre találván signaturái az időnek, jelzői a helyzetnek és mert mindenki hitte lehetőségét, valóság gyanánt nehezdedtek a kedélyekre és hatásukkal hatalmasan elősegítették a rombolás művét.

Csonka és alig menthető volna fáradozásom, ha nem annyi részletezéssel mennyi csak emlékezetemtől telik, cs minden benyomásokkal, melyekről tudomásom van, nem igyekezném felderíteni a hatást e szomorú drámában.

Míg ebben fáradozom, azt is kell látnom, hogy némely esemény felfogásában egészen más útra kell térnem, mint melyen történéseink eddigelé járnak.

Ilyen kiválókép a többek közt azon értekezleti indítvány, melyet a gróf a döntő perczen tett s miről a közelebbi fejezetben részletesen szóltam.

Ha KEMÉNY ezen momentosus esemény részleteiről egészen értesülve van, a gróf e fellépését nemcsak nem feledheti ki kellő világításba helyezni, sőt mint a ki a 48-ki idők egész Európában! szomorú jellegét oly behatólag ecseteli, ez eseményt mint idő jellemzésének legeclatánsabb példáját idézi fel, monumentális dolgozatának egyik fénypontját alkotja belőle.

Erre pedig a felhozott indítvány nemcsak indokainál és azon válságos alkalomnál fogva, mikor tétetett, hivatva van, de behatóbb méltánylást már azért is joggal követel, mert utolsó eset, hol az ország színe előtt szemben állott a gróf Kossuthal, szembe állította vele politikájának egész szellemét, és közöttük döntésre hívta fel az országgyűlés egyetemet. Ez volt a gróf — hatyúdala.

És amaz idő jelzésére lehet-e valami kirívóbb jelenség, mint a mi ekkor történt.

A legnagyobb magyar, a magyar nemzeti politikának alkotója és nagy mestere, korának legmélyebben látó politikusa a nemzetnek egy nagy válság ünnepélyes órájában tanácsot ad.

És e tanács a nemzet atyái közt egyetlen visszhangra sem talál.

A gróf minden tanácsa, mit kortársaink adott, bölcs és mélyen átgondolt volt. De nem volt egy sem bölcsőbb, mélyebben átgondolt, következményeiben végzetesebb mint ez, miről épen szó van.

Azt gondoljuk: hogy az ország annyi bölcs, hazaszerető,, dynastikus érzelmű férfiai közt, kik e nagy értekezletben jelen voltak, ne lettek volna számosan, sőt nagy többség, kik a gróftól mélyen átértették és vele éreztek?

De innen képzelhetjük, a helyzetnek mekkora nyomása alatt kelle az embereknek állaniok, hogy egyetlen hang se merjen emelkedni az egyetlen józan tanács mellett.

Csak a ki ily időket maga átélt, lehet fogalma ily nyomások hatalmáról, mely sokban hasonlít a merev aléltság azon állapotához, midőn a halottnak képzelt ember mindent hall és ért, de életének és tudalmának legkisebb jelét sem bírja adni.

Igaza van azonban KEMÉNYnek, e merev fejletlen állapot a februári idők általános jellege Európában.

«A ki a megfélemlést és habozást — így szól KEMÉNY — mely mint egy nagy betegség elterjedt egész Európában, figyelemre veszi,, nem fog bámulni, ha a pozsonyi conservatívek is úgy elvesztették szívöket és eszméletöket, mint LAJOS FÜLÖP és METTERNICH és mint a belga királyon és angol országlárokon kívül, a többi világ.»

«Senki sem volt a résen.»

«Mindenki visszavonult.»

«S nem szerencsétlenség-e, hogy egész Európában szétterjedvén a mozgalom, majdnem mindenütt ingatag, erélytelen, habozó és az események idegenszerűsége miatt megrémült emberekre talált.»

Ez amaz idők hű signaturája mindenütt.

Ezen előzmények után vegyük az indítványt elemzés alá, hogy annak történelmi fontosságát megjelöljük.

Mert ha méltányoljuk is a mozgalmas idő számba vételével az elfogadás emberi nehézségeit, de hogy módosító befolyást nem engedünk a gróf tanácsainak, az mindenesetre menthetlen hiba volt, és gazdag forrása lett a későbbi válságoknak. A nyomás megmagyarázhatja, de nem menti a tényt.

A mozgalom megindult a birodalomban. Kezdetét vette a legveszélyesebb ponton, az uralkodó székhelyén Bécsben.

Az első kitörés éle a türhetetlen abszolút rendszer megdöntésére volt irányozva; az uralkodásnak sem jogát, sem tekintélyét nem is érintette.

A mozgalom jogosultsága e ponton és e keretben kifogás alá nem jöhetett. A sikert minden jóra való ember és a gróf is bizonyára csak óhajtotta.

De ahhoz sem kellett különös éles tekintet, hogy előrelásuk, mikép a mozgalom, melynek élén Bécsben az Aula áll, erejének magvát a sok ezernyi Arbeiterek képezik, oly ponton nem fog állapotást nyerni, mely az udvar környezetét képező elemek megnyugvását is megnyeri és tovább haladva előbb vagy utóbb magával az uralkodással is összeütközésbe jő.

Ezen valószínű eshetőségek közt minő állást foglal el Magyarország, ettől függött a nemzet jövője.

Ha a mozgalom természetes fejlődésében az uralkodás tekintélye megtámadatnék, a birodalom állása megrendülne: ezen eshetőségre a magyarság az uralkodás védői vagy osztrómói sorába lép-e, barát lesz-e vagy ellenség, ettől függött a jövő.

A kérdés a mozgalom első stádiumában épen nem állott ily élesen, de politikusnak tovább kell látnia, mint mit a perez mutat, ma a holnapot is számba venni.

És a kérdés a gróf és Kossuth indítványaiban épen e körül forgott.

Végelemzésben a két indítvány abban különbözött: minő állást foglaljon el Magyarország a megindult mozgalom alkalmából az uralkodással szemben.

A gróf azt indítványozta: ajánljuk fel védő szándékunkat az uralkodónak, hogy az minden eshetőségekre egy ország kipróbált véderejére támaszkodhassék, mint egykor MÁRIA TERÉZIA a nagy FRIGYES, I. FERÉKCZ, NAPÓLEON, úgy most V. FERDINÁND lehető el-lenségei ellen.

KOSSUTH indítványában, mely a márcz. 3-ki felirat volt, épen nem álltunk mint ellenségek sem a dynastia, sem a birodalom érdekeivel szemben, de időközben a helyzet hatalmasan változott, az uralkodás és birodalmi kormány ereje megtört, és mi ott álltunk a követelő népek sorában mint követelő fél, melynek a mit kíván, megtagadni nem lehet.

Lássuk a két indítvány elmaradhatlan következéseit.

Midőn Magyarország felszólalásával az uralkodó színe elé juthatott, már Bécsben az alkotmány ki lett hirdetve.

A mint Bécsben a birodalmi kormány helyére egy specifikus osztrák minisztérium lép, mely az örökös tartományok országgyűlésének felelős, már a régi kormányrendszer megdőlt, s ezen osztrák minisztérium hatálya az örökös tartományok határán túl természeténél fogva nem terjedhet.

A magyar önálló nemzeti kormány tehát a bécsi alkotmány kihirdetésének elmondhatlan következménye.

Sőt az is a képtelenségek sorába tartozik (eltenni, hogy midőn a császár Bécsben az örökös tartományok számára elállt a kormány collegialis rendszerétől, akkor annak fentartását Magyarországon követelhetette volna.

A bécsi osztrák minisztériumnak tehát a magyar minisztérium megalkotása elmaradhatlan következése lett volna minden kigondolható esetben.

A magyar minisztérium tehát létesül az események kényszerűségéből, akár SZÉCHENYI, akár KOSSUTH útjára térünk.

Ezentúl válnak el a kényszerű következmények.

Ha az uralkodás védelmére felajánljuk nemzeti erőnket, mint a gróf tanácslá — következik szükségkép:

ha az európai forradalom fejlődésében haladt, és Bécs is tovább megy, az uralkodás zaklatva menhelyet keres — Prága is lázong, mint történt is, nincs a közmozgalomban nyugalmas pont más, mint *Budapest*.

Ha mi védőként állunk a fejlődő mozgalom közepette a dynastia oldalán: nem lehet horvát, szerb, oláh és szász lázadás.

A honátok zavaroghatnak meg, de nem nyerhetvén sem pénzben, sem fegyveres erőben támogatást, nem lehet mozgalmaiknak számbavehető következése, mely csak az által válhatott komolylyá, hogy Bősből támogatást nyeri.

Ha az uralkodó Innsbruck helyett Budapesten van, a horvát betörés gondolata sem támadhat. RAJASICH örül, ha Karlóczán nyugodtan székelhet. Szerbia mozzanni sem mer.

És [ni minden éronkéi az átalakulás békés lebonyolítására fordíthatjuk. Nincsenek dicső győzelmeink, de nincs fajirtás, nincs egymást pusztító harcztón a birodalomban és nincs — BACH-korszakunk, és ennek nyomában sok évi küzdelem és pusztulás, melynek hatásait mikor és miként épüljük ki, még a jövendő titka.

A dynastiához ragaszkodás tehát a grófnál nem a szív gerjedelmeiben, de a józan számító ész tanácsaiban lelte forrását úgy, mint 1865-ben DEÁKNál, ki daczára azon szerencsétlen rendszernek, mely mindent elkövetett az országban a dynasticus érzület kiirtására, mégis kimondotta híres húsvéti levelében, hogy reményünk egyedüli támpontja csak az lehet, ha az uralkodó szívéhez

és jogérzetéhez fordulunk és vallásosságától várjuk ügyeink jobbra fordulását.

És erezzünk bár miként szíveinkben, de a dynastiához szoros ragaszkodás a magyar politika elutasíthatlan követelménye marad mindaddig, míg Európának fennálló rendszere gyökeresen meg nem változik és ez más, ma még nem is sejthető conjuncturák új világát teremti.

1848-ban márcz. 13-kán, midőn a gróf indítványa nem pártoltatott, mi ezen politika alapjáról tértünk le és KOSSUTH feliratával léptünk azon lejtőre, melyen, mint a későbbi fejlemények mutatták, nem volt megállás Világosvárig.

A KOSSUTH fogalmazta feliratnál azonban aligha lehet képzelni is dynasticusabb érzelmű okmányt, el annyira, hogy ő felsége is erre adott válaszában elismeréssel szól az abban kifejezett érzelmekről. Tény mind a mellett az, hogy a dynastia szorult napjaiban, midőn a bécsi nép ellenében annak minden ellenállási ereje megtörött, állott elő a magyar nép is és követelte mindazt, mire a kedvező idő ösztönözte s ott létében a magyarság a bécsi mozgalom győztes elemeivel testvéri contestatiókat váltottak.

Ezt azért említem fel, hogy megjegyezzem azt is, mikép KOSSUTH szónoklatai a bécsi nép nagy tömegéhez és a neki hozott ovatiók épen nem voltak arra alkalmasak, hogy a magyarok iránt az udvarnál bizalmat gerjesszenek, vagy azon hitet ébreszszék, hogy mi bennünk komoly eshetőségekben támaszt találhatnak.

Elrontva azonban még semmi sem volt. Nem léptünk fel mint barátok, de nem is mint ellenségek. Lett volna még részünk elég, kijózanodva a mozgalom első mámorából helyreütni a mulasztásokat és biztosítani a jövőt.

Az alkalmakat mikép és mire használtuk fel: később ineglátandjuk.

A gróf csak azt látta eltelve mély fájdalommal, mi minden volna hatalmunkban és mennyit szalasztunk el, mikén cseréljük be olcsó dicsőségért a haza nagy érdekeit, mint az új világ vad népei csillogó üvegért a drága aranyat.

Győzván határozottan KOSSUTH az országgyűlésen, felirata egyhangúlag elfogadtatott és a grófnak ez időben, mely szinte magára öltötte a mozgalom színét, activ szerepe megszűnt.

Magába vonulva kémlelte az események rohanó folyását.

E napokban a grófot herczeg ESZTERHÁZY PÁI., egy meghitt

embere, kereste fel naponkint, és értekezett a dolgokról vele hosszasan és behatóan.

Zaklatta gróf BATHYÁNY mint már miniszterelnök a herceget, lépne a magyar minisztériumba, mint a felség melletti miniszter. A herceg sokáig habozott. Meghittje által a gróffal tanakodott, ki minden kitelhető okokkal támogatta belépését.

Végre gr. BATHYÁNY felkérte a grófot is, vállalná el minisztériumában a közlekedési tárczát.

Azonnal tétova nélkül elfogadta.

És pedig soha életében ellenkezőbb akarrattal de nagyobb készséggel nem szánta el magát valamire, mint épen erre.

De habozhatott-e egy perczig is, midőn egyedül abban látott még lehető békés kibontakozásra reményt, ha ISTVÁN főherceg körül a kormányban gyarapodnak a mérséklő erők, és a felség mellett oly hatalmas befolyás mint hg ESZTERHÁZY működik mellettünk, ez pedig utóvégre belépését az ő elhatározásától tette függővé.

Nem is lehet tagadni, hogy midőn márczius 23-kán az országos ülésben gr. BATHYÁNY a megalkotott minisztérium névsorát leolvasta, a hatás Pozsonyban leírhatatlan volt.

De mindezen hatást messze túlszárnyalta azon kedvező benyomás, melyet e miniszteri névsor Bécsben a magas udvari körökben keltett.

Azon értesülések, melyeket a gróf Bécsből vett, felhangolták őt magát is. Ezen esemény ismét Magyarországra vonta az udvari körök egész figyelmét. A nemcsak csillapodni nem készülő, de terjedni indult mozgalom tengerében Magyarországot kezdék tekinteni azon pontnak, mely kívánalmaiban kielégítve a szorongatott dynastiának és fenyegetett környezetének nyugopontot és biztos menekvést ígér.

Ezen miniszteri összeállítás kedvező hatása elmosta a magyar fellépés és bécsi küldöttség keltette aggodalmakat, és egészen más véleményt teremtett ott a dolgok alakulása iránt.

Bécsben az udvar körében, midőn a császár a fellázadt tömegek követelményeinek engedett, és elé állt a magyar küldöttség és kívánságait előadta, Magyarországot ép úgy mint Ausztriát forradalmi terrénumnak tekintették. Hallottak is pesti és pozsonyi mozgalmakról.

Azonban míg Bécsben a clubbok mindinkább lehetetleníteni

kezdték a normális viszonyok helyreállítását, és azoknak izgatásai mellett a mozgalom mindinkább szélső democraticus, sőt socialisticus irányt kezdett öltetni — az alatt érkezett Magyarországból a miniszteri névsor.

Oly forradalom, mely szabad alakulásából a hatalmat herczeg ESZTERHÁZY, gr. SZÉCHENYI, gr. BATHYÁNY, DEÁK, EÖTVÖS stb. kezébe teszi le, az udvari köröket bámullattal lepte meg és a bécsi mozgalmaknak mutatkozó gyors elfajulásánál nagy reményekkel töltötte el. A kormányzati formák változataival keveset törődtek, a társadalmi rendet ingatlannak látták a magyar földön.

Az oly mozgalom, mely önként magától a dolgok vezetését az ország legdynasticusabb, legbölcsebb és vagyonosabb embereinek kezébe adja, mi aggodalmat támaszthat oly időben, midőn Bécsben éppen a túldemocraticus vagy éppen socialisticus iránytól lehetett komolyan félni.

Figyelme az udvarnak mindinkább Magyarországra irányult és naponkint erősbödött udvari körben ama hit, hogy a birodalomban egyedül Magyarország azon pont, honnan az európai mozgalom társadalmi elfajulásai ellen megvédhetik úgy a dynastiát, mint a birodalmat.

Minden még képzelhető aggálynak tárgyát KOSSUTH hatalma képezte, kinek egyéniségében nem bíztak.

Azonban két igen súlyos indok eloszlatta jobbadán ezen aggodalmakat is.

Egyik, mert hitték, hogy KOSSUTH a kivívott nagy eredmények után rendkívüli hatalomra és népszerűsége jutván, ebben és az elfoglalt magas állásban nyugupontot fog találni a becsvágy továbbbi incselkedései ellen, és a babérokot azontúl a nyeremények megszárdításában fogja keresni.

Másik, mert hitték, hogy ha Kossuthot vérmérséklete a helyes vonalon túlragná is, ISTVÁN főherczeg körül gr. BATHYÁNY rendkívüli erélye, SZÉCHENYI előrelátó éles szeme, DEÁK bölcsessége és békeszeretete úgy a többi miniszterek befolyása mindig elegendő ellensúlyt fognak képezni lehető elfajulások ellen.

Ilyen volt Bécsben az udvari körökben a nézet Magyarországról, e miatt annál fokozódóbb reménnyel várták a dolgok alakulását nálunk, minél fenyegetőbbé lett a helyzet Bécsben.

A gróf mint mindig, úgy most kiváltkép a bécsi alakulásokra független szeméit és értesülései mindig biztos forrásból voltak meritve.

LAJOS gróf — a gróf fivére — az udvarnál volt alkalmazva, és mint ZSÓFIA főherceggasszony főudvarmestere mindenről tudomással bírt, a mi e magas körökben történik.

Általa közöltetett a gróffal két igen jelentékeny emlékirat is, mely a bécsi mozgalom kitörését megelőzőtt napokban ZSÓFIA főhercegnőnek nyújtott be.

Az első igen fontos javaslatokat tartalmazott azon rendszabályokra nézve, melyek a kitörést megelőzvé, azt tárgyatlanná tehették és elháríthaták volna.

A másik — mint bevezetéséből látszott — azon felette kegyes helyeslő fogadtatás következtében íratott, melylyel az első a főhercegnő részéről találkozott.

Ezekből és LAJOS gróf értesítéseiből tudtuk, hogy az udvari körök már túltették magokat az alkotmányos formák elleni idegenkedésen, nyugpontot abban keresnének, hogy azok mellett a birodalom összetartását és a megingott uralkodói tekintély helyreállítását biztosíthatnák.

Erre azonban a bécsi hangulat semmi kilátást nem nyújtott. Ellenben Magyarország nagy reményekkel bízott.

Annak látása, hogy a helyzet alakulásában még nem hagyott el a szerencse, felélesztette némileg a gróf reményeit is a lehető kibontakozás iránt.

A feléledt jobb remények egyik órájában írta márcz. 27-kéről azon nyilatkozványszerű czikket, mely a *Pesti Hírlapban* megjelent, és akkori érzelmeit tolmácsolja.

«Mi lesz belőlünk magyarokból?» kérdi.

«Bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb láthatlan hatalmak látszanak szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapra fektették hazánk jövőjét, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha, vagy generációk után lettünk volna képesek megalakítani; — mely alapon bizonyosan felvirul fajtánk, ha csak nem vagyunk önmagunk iránt hűtelenek, és ha nem döfjük saját magunk a megsemmisítő gyilkot keblünkbe.»

Inti tehát a nemzetet: tanuljon engedelmeskedni. Legyen hazánk a szabadság és rend olyan öre, minő volt hajdanta mint a kereszténység védfala.

Mi sziklák és zátonyok közt küzdve, kell, hogy összetartsunk. Sok a sértett érdek. Mindenik ember posztója változott. Istenért tartsunk rendet, s egyesítsük erőnket, hogy vívmányainkat megszi-

lárdítsuk, és szerencsésen kibontakozunk a bonyodalmak özönéből.

«A mi engem illet — így szól — ez lesz most eljárásom:

Ő felsége gr. BATTHTÁNYI bízta meg: képezze magyar minisztériumot. Ő engem is felszólított lépnek be. Én tétova nélkül elfogadtam.

Okát adja miért, de sajnálja, hogy nem inkább mint egyszerű napszámosa az ügynek mehet példával elől az engedelmességben és a rend szigorú fentartásában.

Ki-ki tehát becsületesen állja meg helyét önmegtadással. Ne adjon minden kritikának hitelt, inkább gondolja bele magát a nagy nehézségekbe, miket le kell küzdeni még.

«Közkatoná sorban állni, s kitüntetés nélkül gyakorolni a polgári erényt néha ép oly dicsőséges állás és szintoly szent kötelesség, mint állni a dolgok élén.»

Ezen időben valósággal is minden attól függött, bír-e az új kormány az országban szigorú rendet és nyurgáimat teremteni, a dolgok normális folyamatát helyreállítani és ebben a közélet új alapját megszilárdítani.

Azonban kivéve a már akkor javában folyó horvát mozgalmakat, benn az országban sem a vágyaknak, sem az ambícióknak további tárgya nem volt és kételkedni sem mertünk, hogy oly fényes összeállítású kormány a bölcsesség és erős akarat annyi összegével csillapodást fog eszközölni és bírni azon jelentéktelen hullámokkal is, miket inkább csak a közöröm és a helyzet újdonsága korbácsolt fel.

Meg kell még itt említenem, hogy márcz. 20-án délben DEÁK FERENCZ is mint Zalamegye követe Pozsonyba érkezett, engedve azon felhívásnak, mely hozzá márcz. 14-kéről számos alsó- és felsőházi tag aláírásával intéztetett. Követi helyének elfoglalásával és a minisztériumba lépésével tetemesen fokozván a jobbák reményeit szerencsés kibontakozásunk iránt.

E fejezetben elemeztem a gróf márcz. 13-ki indítványát, mint nagyobb szerű jelentőséggel bíró felszólalásának utolsó actusát.

Tennem kelle ezt, mert történészeink HORVÁTH MIHÁLY és KEMÉNY is, mint mondtam, csonkán és csak futólag említik, pedig a gróf méltán nagy súlyt fektetett ez eseményre s másnap nekem

mély megindulással mutatá a sok aláírással ellátott okmányt és benne az idő szomorú jellegét.

Felidéztem márczius 27-kéről Pozsonyból irt szózatszerű nyilatkozatát is a hazafiakhoz.

Ez is utolsó nyilatkozata a lapokban, miről tudomásunk van.

Ez a gróf politikai pályáját befejező catastrofa előtti időből utolsó nyilvános kifejezése jobb reményeknek. A jobb jövő lehetősége iránti hit utolsó felvillanása.

És ez életében nevezetes forduló pont. Innen túl Dante bővöletes világába lép, hol megtört hittel, feldúlt reményekkel kétségbe esve halad pályáján az inevitabile fatum felé.

Láttuk a grófot addig mélyen átgondolt és jól megválasztott ösvényen haladni öntudatos tervvel és ingathatlan kitartással.

Láttuk őt a végzetes napig — márcz. 13-káig — egész pályáján nagy törekvéseinek nehéz feladatában minden tőle telhető megtenni, hogy elveinek diadalt, törekvéseinek sikert szerezzen.

Láttuk utolsó perczen is a helyzet kedvezéseit úgy megválasztani, hogy a hazának végzetes erő ellen a diadal alig lett volna kétes.

De mint 1840-ben a legszerencsésebben megalakult politikai helyzetet egyszerre feldúlja KOSSUTH fellépése *a.Pesti Hirlemben* — mit akkor csak ő egyedül lát és érez át, más senki.

Épen úgy 1848-ban a márcziusi napokban a bizonyos győzelem percében — közel lép az európai forradalom — és kigúnyol minden emberi számítást.

A gróf útjába mindig a fátum lépett.

Ha mi hazánk történelmében SZÉCHENYI korszakról beszélünk, az 1848-ban márcz. 13-án be lett fejezve. E perczen veszi kezdetét egy új korszak, mely egyedül KOSSUTHÓ.

SZÉCHENYInek márcz. 27-ki nyilatkozatában látjuk a jobb reményekre ébredett lélek felszólalását, hiszszük, hogy egész erejével kész az új pályán, az új és nehéz munkára vállalkozni, mert a nemzet sorsát a haza legválogatottabb embereinek kezében látja és ebben az erők oly összegét a dolgok élén, minőt e haza alig állíthat ki még egyszer. Még a külesemények is számunkra látszanak hatni és helyzetünket emelni.

E remény azonban hamar elhalványul. Megindulnak a nehéz küzdelmek a nemzeti hatalom benső körében, és a mozgalom szellemen folyton diadalmaskodik a béke erőfeszítései felett, a mérsék-

let kigúnyoltatik az események által, míg végre nem marad hangja csak a szenvedélynek.

Ez nyakunkra idézi a horvát betörést, és annak szabad előnyomulása a haza állapotát oly kétségbe ejtővé teszi még azok szemében is, kiket sötét sejtelmek nem üldöznek évek óta, mint a grófot — ekkor a nagy nemzeti megaláztatás megtöri erejét és orvosának unszolására útra kel — a végsőre azon hely felé, melynek kapuin láthatja maga számára felírva DANTE neki oly kedvenc mondatát:

Lasciate ogni speranza.

Annyit tud mindenki hazánkban, hogy lelke állapotának minden fázisai szorosan összefüggnék a hazai események benső fejlődésével.

De épen ennek megítélésénél juthatunk tévedésbe, mit csak akkor kerülhetünk ki, ha az események benső fejlődését az ő személyével vonatkozásban részletezzük, e közben az ő küzdelmeit és kísérleteit megjelöljük, és a reménytelen állapotok fokunkinti nehezédését az ő kedélyére kimutatjuk.

De, hogy ezt lehessem, nem kerülhetem ki, hogy az 1848-ki forradalom keletkezésének és öt havi lefolyásának benső történetét ne ecseteljem még pedig azon világitásban, mint ezek előtte feltűntek és benyomásaikkal rajta uralkodtak.

Bármint tűnődöm is ennélfogva a feladat kényes természetén, ezt megkerülnöm nem lehet. Mind a mellett nem nyomhatom «el a feletti aggodalmamat, vájjon ezen fáradozás nem korai-e még, azaz a letelt három évtized és megváltozott viszonyaink lettek-e már elég higgadtakká, hogy korunk hibáiról, tévesztéseiről és nemzeti bálványaink gyarlóságairól hazafi-kegyelet mellett történelmi szigorral és teljes szabadsággal szólhassunk.

Megtette ezt harmincz év előtt feledhetlen bajtársam KEMÉNY ZSIGMOND néha több szigorral mint tán érdemeltük, miért ne kísértetném én is meg három évtized után.

VI. FEJEZET.

A 48-iki engedmények készületlen találták a feleket. Bécsben azonban nem sokára észrevették a hiányokat és ő felsége márczins 31-ki k. leiratában elmondja nehézségeit s elsorolja: a pótló intézkedések részleteit. Joggal nem vádolható ezekért, hogy a reactio anyagát előkészítette volna. Forradalmunk fejlődésében a horvát mozgalmaknak jutott a főszerep.

Ennek kezdete, fejlődése és jellege.

A bécsi küldöttségnek tett engedmények, voltaképp gróf BATHYÁNY rögtönzött kinevezése miniszterelnökké az átalakulás egész özönét árasztotta reánk.

Ezen áradat kíséretében két nagy baj is járt.

Egyik, hogy nem számítva ily mérvű átalakulásra az ezerágú részletek még tisztába hozva nem voltak, nem is lehettek s így készületlenek voltunk.

Másik, hogy annyira izgalmas napokban jött reánk a szervezés nagy munkája, midőn higgadt megfontolás és a létező viszonyok gondos mérlegelése lehetetlen volt.

Ez magyarázza, ha nem menti is az 1848-ki törvények nagy hiányait.

Rövid három hét alatt az állam új rendét szervező törvényeket elkészíteni, az országgyűlési tárgyalásokon keresztül vinni és a kir. sanctio alá felterjeszteni, még teljesen felkészülve és nyugodt időben is hirtelen munka lett volna.

KOSSUTH lett a helyzet ura. Az ő személyében központosult a hatalom minden ága. Az ő közvetlen befolyása alatt egy igen szűk körű comité készítette a törvényeket s onnan kerültek az országgyűlés elé, mint akkor lehete, inkább hirdetésül, mint tárgyalásul.

Míg a magyar országgyűlés ekkép önmagával elfoglalva szervezeti ügyeivel bajlódott, Bécsben feleszméltek az első meglepetés mámorából, latolgatni kezdek a történt dolgok lehető következményeit.

Megadatott Bécsben az örökös tartományok számára a minisztérium, az államfunctiók minden ágára — és megadatott Magyarországnak is, a független minisztérium hasonló kör- és hatóságban.

A mily jogos, ép oly természetes volt tehát a feleszmélő udvar előtt a kérdés: két egymásmellé, egyforma jogkörrel felruházott, egy birodalomban de külön térre utalt kormány miként fog egymással megférni? Megvan-e abban már, a mi eddig történt, a birodalom egységének és kapcsolat épségének garantiája?

Világos pedig, hogy e kérdésen fordul meg az uralkodó ház és birodalom érdeke, és mert ezen fordul meg a nagyhatalmi állás ebben fekszik az európai érdek súlya is, erről pedig a rögtönzésben megfejtkeztek.

És midőn a gróf, a két birodalmi részben kinevezett minisztériumok sorsáról szólt, felsóhajtott: Istenem, mi lesz ebből? vegyes házassági viszonyunk tűrhetlenné vált, megindítottuk és meg is nyertük a válópert. Az osztrák császár és magyar király elváltak. Egységben a leghatalmasabb úr volt uralkodónk Európában, lehet az a válás után is, még tán erősebb helyzetben, de hogy az lehessen, erre még nem tettünk semmit.

És e pontnál lép elő legkirívóbban a gróf és KOSSUTH politikai felfogásának ellentétes mivolta.

A gróf abban jelezte meg hazánk jövőjének alapját, ha az a birodalom súlypontjává válhatik, mire hivatva van, mert ez által válik a magyarság kifejtése dynastialis és birodalmi, sőt ebben európai érdekké.

A mint a gróf első perczen belátta — soha sem volt arra kedvezőbb alkalom, mint Bécs fellázadása, hogy Magyarország, mint a birodalom fenntartója foglaljon állást.

T. i. az események alakulásában úgy állott a helyzet, hogy az, egyedül Magyarországtól függött.

Meg lett alkotva a bécsi és a magyar minisztérium egyenlő hatóságban, de hiányzottak a kapcsolat minden biztosítékai a jövőre.

Arra tehát, hogy Magyarország váljék az uralkodási érdek és birodalmi kapcsolat súlypontjává, első kellék lett volna, hogy a magyar minisztérium a birodalmi állás érdekeit magáévé téve vegye kezébe, vagy is álljon élére a kapcsolat kérdései rendezésének.

Az olasz lázadás, a bécsi növekedő zavarok, a prágai moz-

galom által szorongatott dynastia kényszerüleg ott keres menhelyet és hatalmának támaszt, hol ez őszintén kínálkozik.

Ezen állás elfoglalását ajánlotta a gróf Magyarországnak — mint láttuk, eredménytelenül.

Magyarország első fellépése által márcz. 16-kán Bécsben, még csak az állásfoglalás erkölcsi előnyeit veszttette el, mert mellőzte saját érdekeit a dynastia és birodalom érdekeivel azonosítva felfogni és felmutatni.

Azonban miután Bécs a mozgalomban nem csak meg nem állapodott, sőt mindig tovább ment, Magyarország még mindig elfoglalhatta volna azon állást, mely a dynastiának és a birodalomnak megszilárdulását eszközli.

Minden attól függött: minő állást foglal el Magyarországa dynastiális érdekek és kapcsolati garantíák kérdéseiben.

Mert hogy ezeken fog megfordulni a háború vagy béke kérdése előbb-utóbb, azt csak az nem látta, kinek vagy a politikai helyzetről semmi felfogása, vagy azt látni nem akarta.

Ez lett pedig minden bekövetkezett szerencsétlenségek egyedüli forrása.

Ebből [akadozott a félreértéseknek egész sora, mely az izgalmaknak folytonos tápot, a meggondolatlan dicsvágynak tág mezőt nyitott, és bennünket nemcsak a legszomorúbb fajharczba, de gyászos kimenetelű forradalomba is sodort.

E pont körül zavarodik meg történelmi felfogásunk higgadt-sága is. A reactio romlásai támadnak fel bennünk, és elhomályosítják az események egyszerű természetes felfogásában a viliágosságot.

Maga HORVÁTH MIHÁLY is nagy történelmi munkájában noha felismeri a hiányokat, melyeket a kapcsolat kérdéseire nézve elintézetlenül hagyunk, és az udvar e miatti habozását a miniszteri törvény megerősítését illetőleg, még is már márcz. hó végéről úgy emlékezik, hogy a «reactio megkezdette alattomos, de annál veszélyesebb fondorlatait».

Mi több: élénk panaszt emel az udvar ellen, hogy a közös ügyekre nézve egy új alapszerződést nem hozott indítványba.

Nem lehet azonban eléggé csudálnunk azon felfogást, mely épen a mi biztonságunkra mulasztatlan intézkedések kötelességét az udvarra hárítja és bennünket felment. Holott önmaga is elismerni kénytelen, hogy az udvar minket mindjárt kezdetben ezekre

nemcsak őszintén figyelmeztetett, hanem azok rendezését ki is kötötte.

ő felsége ugyanis a magyar minisztériumról szóló törvénynek megerősítése iránt kiadott márcz. 31-kén kelt kir. leiratában így szól:

A pénzügyminisztériumra nézve: «addig is, míg az összes monarchiát illető közös költségek aránya iránt a jövő törvényhozás királyi megegyezéssel intézkedhetnék, a királyi udvar fenntartására, a közös diplomácia, a közös katonai testületek, mérnökség, tűzértség stb. ellátására szükséges költségekről, jövőendő beszámítás iránt, ideiglenes rendelkezés tétessék.»

A hadügyminisztériumra nézve ő felsége megjegyezte: «hogy a honvédelmi szervezet és hadi ajánlatok körüli rendelkezés a törvényhozás köréhez tartozik, benn az országban a rendes hadsereg elszállásolását és béke idejébeni alkalmazását a kir. helytartó intézi a felelős magyar minisztérium útján, de a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, valamint a katonai hivatalokra való kinevezéseket a szükséges birodalmi összhangzás végett legfelsőbb királyi elhatározásának tartja fenn, és ezt a személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett fogja intézni. Bizton várja Ő felsége a hű karok és rendeknek a királyi ház és a pragmatica sanctióval szentesített birodalmi kapocs iránti hű ragaszkodásától, hogy ezt belátandják.»

Az udvar tehát még márcz. 31-kéről adott leiratában megjelöli azon ügyeket, melyek a birodalmi kapcsolatot elengedhetlen feltételei, melyek ha kellő időben elintéztetnek, a lehető összeütkezéseknek alkalma is eltávolíttatik és a birodalom két fele közt a háború és ez által a nemzetiségek harca ellenünk — lehetetlen.

Ha tehát mi elfogulatlan történész szigorral nem kedvezve sem magunknak, sem ellenfeleinknek, vizsgálni akarjuk az 1848-ki forradalom keletkezésének és fejlődésének indokait, nem elégedhetünk meg egyik vagy másik lel rovására felhozott általános vádakkal, melyek be nem bizonyíthatók, hanem látni akarjuk lépésről-lépésre, melyik fél minő állást foglalt el, mit tett, és mit nem tett, s ez által minő befolyással volt a gyászos eredmény előidézésére.

Ezt pedig a történésznek tenni magában is elengedhetlen kötelessége, nekem pedig épen feladatom, midőn a gróf fátumának indokait kell felderítenem.

Rémlátásaink elvesztik történelmi beesőket, ha azokat czátolthatlan adatok nem bizonyítják, sőt ha azoknak a tények ellentmondanak.

Hogy a bécsi udvar és a bécsi kormány ármánykodásai szerepeltek forradalmunk keletkezésében, ez kétségtelen, de nem mint létező önálló tényezők, hanem mint nálunk uralgó feltevések, melyeket a hajdani ellenzék felfogásaitól örököltünk, és sokan bona fide hittek, mások az izgatás eszközeül sikeresen felhasználták.

E feltevés ép azon rossz szolgálatot tette egykor az ellenzéknek, mint most az önálló nemzeti kormánynak.

Pedig, hogy ennek hitelt nem adott a magyar kormány, mert semmi adattal nem bír, ezt alább látni fogjuk.

Általában szerencsétlenségünk volt 1848-ban, hogy az akkori izgalmak nyomása alatt sem saját helyzetünkről, sem a bennünkert környező mozgalmak természetéről higgadtabb felfogásra és világosabb nézetre nem emelkedhattünk, és elvesztve a megfontolás nyugodtságát, a felizgatott szenvedély s ez által a véletlen uralma alá jutottunk.

Minthogy pedig forradalmunk keletkezésében a főszerep csakugyan a horvát mozgalmakat illeti, nem tehetem, hogy ezt is megbeszélés tárgyává ne tegyem, s annak is egy kevés tért ne nyissak emlékiratomban:

Hogy a történelmi igazság kiderítését ne az utcai beszédek és az izgalmas idők felfogásaiban keressük, hanem a helyzetből s annak megfelelő tényekből merítsük, szükség, hogy a horvát és szerb mozgalom mivoltára s az ez által teremtett helyzetre is némi figyelmet fordítsunk.

Egy lényeges körülményt nem akartak 1848-ban figyelembe venni, és azután történészeink sem látszottak rá súlyt fektetni:

Ez pedig az: hogy a horvát és szerb mozgalmakat úgy vették, mint tisztán bécsi csinálmányt, melyet a reactio keltett, s melynek az feltétlenül parancsol is.

Pedig ez *végzetes tévedés* volt. Meggátolta a helyzet tiszta felfogását és minden szenvedélyt Bécs ellen zúdított és a közeledést lehetetlenné tette, mire akoron annyira szükségünk lett volna.

Azt láttuk: hogy 1848-ban a márcziusi napokban az uralkodás és a birodalmi kormány hatalma megtörött.

Engedett az uralkodás Bécsnek, mert engednie kellett.

Engedett nekünk, mert mást nem tehetett.

Mi azt kívántuk: ne engedjen a horvát mozgalomnak, fejtsen ki oly erőt, melynek híjával volt.

A horvát mozgalom már 1836-ban indult meg és már az 1843/4-ki országgyűlésen Pozsonyban hullámokat vetett. 1848-ban már januárban Varasd megyében újra előtérbe lépett és nyilatkozott és márcziusban az európai események befolyása alatt mint másutt itt is nagy lendületet nyert, és veszélyes törekvéseit kimutató.

Ezt megelőző években a kormány balfogásai által az illyr mozgalom erősödni kezdett és midőn a márcziusi napokban törekvéseivel előlépett, annak délszláv jellegét félreismerni nem lehetett, és hogy annak veszélyeit Becsben ne ismerték volna, az lehetetlen.

Ha nem kerülük ki figyelmünket az illyr mozgalom márcziusi első kitörésének jelenségei, különösen pedig azon szellem, mely 1848-ban júniusban a nemzeti gyűlésen Zágrábban nyilatkozott, azt kell mondanunk, hogy csak br. JELLASICH egyénisége mentette meg Horvátországot azon szerencsétlenségtől, hogy a mozgalmak természetes elfajulásában nem jutott túlkapásai által a Bálkán fél-sziget szláv népeinek közösségébe, t. i. oltalmat még mindig a birodalom bensejében és nem azon félelmetes hatalomnál keresett, melynek támogatását megnyerni nagyon könnyű és magától is kínálkozik, de befolyásától menekülni még nem sikerült soha.

A zágrábi június 21-ki ülésben, midőn megtudták a horvátok, hogy br. JELLASICH Bécsben elejtetett, és onnan tovább oltalmat a magyar kormány ellen nem várhat, az izgatottság a dynastia ellen fordult, és indítványoztatott az egész nép fegyverre-szólítása, a szomszédos törökföldi szláv nép felhívása segélynyújtásra, a muszka oltalom megszerzése, ügynökök küldése az olasz táborba, hogy ott a horvát katonaságot hazatérésre izgassák, végkép hat tagú ideiglenes kormány is neveztetett ki a bán hazaérkeztéig.

Két lényeges körülményt nem akartak látni 1848-ban, noha KOSSUTH az olasz kérdésben nyilván is mondotta: «Garlo Albertonak a lombardvelencei nép szabadságharczába semmivel sincs több joga avatkozni, mint például a muszka czárnak azon harcza, melyet a pártütő horvát-illyrek vívnak a magyarok ellen.»

Egyik körülmény az, hogy ápril és május hónapokban a horvát mozgalom már oly komoly alakot öltött, s annyira ment, hogy a vval Bécs többé nem bír, de mi sem.

A bán t. i. dictatorrá kiáltott ki, megszakított minden függettséget a magyar kormánytól, minden közjövödelmek Zágrábra rendeltettek, az ország minden közigazgatási, törvénykezési, pénzügyi hatósága, minden katonai erő a bán kezébe lett központositva, a békésebb elemek minden hivatalokból kiküszöbölve és minden hatalom illyr-forradalmi kezekbe áttéve, különösen a szláv papság tömegesen a mozgalom érdekébe bevonva.

E közben Bécs a májusi forradalom által teljesen lángba borítva önmagával sem birt. Mi pedig azt sem bírtuk meggátolni, hogy az alvidéki szerb lázadás ne terjedjen, és veszélyesebb posztókat ne foglaljon.

Másik körülmény az: hogy ha br. JELLASICH az udvartól eldobatik, az a hon át mozgalom erejét éppen nem törli meg, sőt elfajulásra viszi kényszerüleg.

A horvátok elszakadva tőlünk és eltaszítva Bécstől a viszonyok hatalmánál fogva sodortatnak a küloltalom örvénye felé. A mozgalom nemcsak nagyobb mérveket ölt, de sokkal veszélyesebb alakot nyer.

A horvátok nem törnek ugyan be Magyarországba, a mi, mint a következés mutatta, sokkal kisebb baj lett, hanem tudva, hogy mi sem vagyunk oly helyzetben, hogy Horvátország ellen hódító hadjáratot kezdhesünk, minden erejüket a szerbek támogatására fordítják, hogy haderőnket közvetve lekössék és gyöngítsék, de akkor helyzetünk sokkal nehezebbé válik, az alvidéki hadjárat sokkal vérengzőbbé és az ország pusztítása óriásivá fajul.

Így a horvát mozgalom végkép br. JELLASICH vezetése alatt egy reactionarius ellenforradalmi felkelés lett és nem fajult egy messze kiható veszélyes délszláv forradalommal. És ez a bán érdeme a birodalomra nézve.

A bán rendkívüli befolyását a horvát népre csak úgy szerezte meg, ha a létező áramlattal úszott, sőt eleinte szította is a mozgalmakat, s annak kicsapongásait tűrte.

Lelkének fenekére senki sem láthatott, az bizonyos, hogy az illyrekkel mélyebben bele bocsátkozott, mint a reactio céljaival megférhető volt.

Eleinte ő sem tudhatta, hogy a terjedő forradalomban végkép hova dőlhet el a dynastia és birodalom sorsa. Lavírozott ő is és lavírozott az udvar is.

Ha végkép a dolgok rossz fordulatot vesznek, és a horvát for-

radalom nem bízik a dynastia és birodalom támogatásában, okvetlenül külhatalomnál keres oltalmat, és bár visszakerüljön a birodalom kapcsolatába, de több mint valószínű, hogy ma oly befolyás alatt állna, mint nem rég Szerbia, Bulgária és Rumélia, most Montenegro.

Végkép a bán a reactio szolgálatába lépett és hűségét a dynastiához és a birodalomhoz megővta.

A szerep, mely a bánnak a történelemben jutott, kétségen kívül igen megvetendő. Mert egy nemzetnek, még pedig saját nemzetének hatalmát vette kezébe és azzal idegen érdekeknek szolgált, de elvégre megővta a horvátokat egy veszélyesebb és messzebb kiható mozgalom kiszámíthatlan következeiseitől.

Ebben a birodalomnak és közvetve nekünk is hasznunk van, legalább panaszra okunk nincs.

És ha ezt belátjuk, nem fog előttünk Bécsnek a bánnali viszonya oly sötét színben mutatkozni, azt is látni fogjuk, hogy Bécs a horvát mozgalommal nem bírt, és szigorúan visszautasító eljárást a bán ellenében nem követhetett a nélkül, hogy magának is nekünk is ártalmunkra legyen.

Mindezekről gyakran beszélgettünk a gróffal azon napokban, és sajnáltuk, hogy Bécsnek a bánnali viszonyából annyi fegyvert készítettek nálunk a kedélyek felháborítására.

Fel kelle ezeket itt hoznom, hogy a helyzeteket kellő világitásba állítsam, és hogy, ha higgadtan akarjuk a dolgokat bírálni, belássuk, mikép sem az udvar, sem a bécsi kormány nem bánhattott el oly könnyedén a bánnal, mint mi kívántuk, és ha ezt nem tette, erre más oka is volt, mint az, hogy őt ellenünk felhasználja, és ha a bánnal némi óvatossággal bánt és nem akarta eldobni és a végletekig elkeseríteni, ennek indokai mások is lehettek mint az ellenünk forralt reactio.

És ha e szempontból bíráljuk az udvar eljárását, el kell ismernünk, hogy a felség a bán ügyében kiadott fejedelmi rendeletek során inkább túlmént, mint innen maradott az óvatos politika korlátain.

VII. FEJEZET.

Miként látta el magát a magyar minisztérium a hatalom eszközeivel midőn a kormányzást átvette. Minő volt a helyzet az ország bensejében? mi volt ennél fogva az egyedül lehető józan politika? Miben álltak a dynastiának és bécsi kormánynak követelései? Az olasz segély, az állam-adósságok, a közös terhek viselésének kérdései. Mit tettünk ezek körül?

Az európai forradalom kitörése 1848-ban számunkra mindenesetre korai esemény volt, egészen készületlenül talált.

A rendkívüli lendület, mit a forradalom a politikai alakulásoknak adott, minket is kisodort a fejlődés rendes vágásából, és a reformok ösvényéről a codificáló alkotmányozás terére taszított.

Miért ne vallanunk be, miután a tények elvitathatlanul ellenünk bizonyítanak, hogy oly mérvű kormányzati átalakulásra, minőhöz 1848-ban váratlanul jutottunk, eszméinkben felkészülve, nézeteinkben megérlelve nem voltunk.

A centralisták, kik az európai alkotmányosság Irinait — a felelős minisztériumot — nálunk szőnyegre hozták és ennek befogadását előkészítették, odáig sem haladhattak fejtegetéseikben, hogy egy magyar felelős minisztérium helyzetét a birodalmi kapcsolat viszonyaival szóba hozhatták és megfejtés tárgyává teheték volna.

Így történt, hogy midőn az események rohamában márczius 13-kán a bécsi miniszterium megalkotása az ausztriai tartományokra kimondatott és márczius 16-kán a felelős minisztérium Magyarországnak megadatott, a birodalmi kapcsolat követelményeire nem gondolt senki, és az ez által megszületett osztrák-magyar egészen alkotmányos birodalom leglényegesebb kérdései a bizonytalan jövőre lettek utasítva.

Mi még a márczius 14-kén országgyűlésünkön elfogadott és küldöttség által ő felségéhez felterjesztett feliratunkban a történelmi alapon és a reformok terén álltunk. Mi kívántuk ezen feliratban, hogy eddigi kormányzati rendszerünk átalakíttassék, de ennek

rendezésére kir. biztosokat kívántunk az országgyűlésre küldetni és tárgyalások útján megállapítani.

De Bécsben már ekkor annyira fejvesztett állapot kapott lábra, hogy észre sem vették az ország feliratában kínálkozó előnyöket, megadták a minisztériumot a létező viszonyok minden tekintete nélkül.

Bécs tanácstalan állapota nem csökkenti részünkön a felelősséget, hazánk biztonsága első sorban a mi kötelességünk lett volna.

Nálunk a mozgalom mint természetes az ellenzékot juttatta diadalra, és a hatalmat az vette kezébe.

Az ellenzék élén KOSSUTH állt, őt illette a döntő szó mindenben. Hatalma az események által dictatorság lett.

A következő alakulásoknak dicsősége mint felelőssége őt illeti,

A gróf márczius 13-kán tartott esti conferentiában befejezte politikai szereplését. Ő azontúl visszavonult és átengedte a tért a győztes ellenfélnek.

KOSSUTH midőn ama nevezetes feliratot indítványozta, felhívta az ország rendét «hogy emelkedjenek az események színvonalára».

Most, az események lezajlása után, nekünk kell megbírálni: állott-e az indítványozó maga, kinek a sors hazánk ügyét kezébe adta, az események színvonalán, azaz az alkotási képesség azon fokán, hogy a mit kivívott, azt megszilárdítani is tudja?

Mert hisz egy népnek szabadság utáni törekvése hatalmas erők küzdelmeit feltételezi, és maga e küzdelem bir a legnagyobb történelmi érdekekkel legyenek az eredmények bárminők.

Nekünk látnunk kell: miként álltak elő az események, ki mit tett és mit nem tett, mi az események alakulására befolyással volt.

Csak ha a sokféle ellentétes erők működését világosan megjelöljük és ezekből látjuk a bekövetkezett eseményeket kényszerűleg fejlődni, mondhatjuk, hogy megértettük azokat.

Sőt ma már követelésünk a történelemtől sokkal tovább megy. Ennek mint az ebből merített drámának megvannak nélkülözhetlen alakjai. Mi nemcsak az eseményeket tudni és megérteni, de az alakokat természeti valójukban megismerni, és azon részeselet is, mely az eredményekben ezeket megilleti, kimutatva akarjuk látni, hogy kinek-kinek ki legyen szigorún szolgáltatva az igazság.

A kortársak természetes elfogultsága osztogathat babérokat

vagy tövis-koszorút, a történelem tisztelte a szigorú igazság kiszolgáltatása.

De térjünk az események felsorolásához.

Felhoztam, sőt kivonatban közöltem is azon feliratot, mely a Bécsbe kinevezett magyar küldöttség által az uralkodónak átadatott, s melynek alapján a magyar felelős minisztérium megadva lett.

Sem a követelmények összeállításában, sem azok kivívásában nem követelhet senki magának hazánkfiaink közül nagy erkölcsi osztalékot.

A követelmények lajstromát a megyei utasításokban feltaláljuk, a megnyerés érdemét az események hatalmának rovására kell jegyeznünk.

Ezen a vonalon túl kezdődik azon politikai actio, mely a magyar kormányé és mely bírálatunk tárgya most.

Megnyertük hazánknak önrendelkezési jogát, mely törvényeinkben biztosítva, de tényleg nem létezett, mert a kormányzat régi formájában nem is létezhetett, de most kinevezetve a független magyar minisztérium a hatalom kezelése Magyarországon egészen a minisztérium kezébe került, hogy azt a magyar király nevében gyakorolja a magyar királyság egész területén.

Lássuk már most miként látta el magát a nemzeti kormány a hatalom azon eszközeivel, melyek nélkül nincs állami hatalom a világon, mely fennállhasson — és miként kezelte e hatalmat?

A ki akkori helyzetünk sajátságaiba nem bírja magát belegondolni, nem is igazodhatik el az események tömkelegében. Államférfiaink feladata pedig éppen az, hogy a helyzetet minden időben felismerjék, és azokhoz mérve intézzék a nemzet ügyeit.

Ahhoz nem kelle különös bölcsesség, hogy belássuk, miként az államhatalom fenn nem állhat két nélkülözhetlen eszköz hiányában.

Egyik a pénz, másik a fegyveres erő.

Lássuk, minő helyzetben voltunk ezen eszközök tekintetében az önállás kezdetén s miként gondoskodtak erről vezérférfiaink.

Az európai válság kitörésével az ércpénz egyszerre eltűnt a forgalomból. A forgó pénz nálunk a bécsi nemzeti bank pénzjegye volt, oly pénztintézet bankója, melyre mi semmi befolyással, sőt felügyelettel sem bírtunk, összeütközések esetében pedig e pénzjegy egészen hitelét vesztheti az országban.

Biztos pénzünk csak az volt, a mi bányatermelésünkől az állam-pénztárába befolyhatott.

Az állam-pénztár készlete 400 ezer forint volt.

Ez volt a pénzügyi helyzet 1848-ban.

Lássuk, hogy álltunk a fegyveres erővel?

Volt ekkor az országban mintegy 18 ezer rendes hadseregbeli katona, nagyrészt idegen nemzetbeli. Ezen fegyveres erő idegen, hazánkhoz semmi hűséggel nem kötelezett tisztek kezében. Valamennyi vár és erősség, minden fegyver-tár, felszerelési eszközök stb. oly kezekben, melyek nem függtek tőlünk.

Minden anyagi erő, mivel hatalmának fentartására kormányunk intézkedhetett, a nemzetőrségből állott, mit Pest és más városok önkényt állítottak és a megalkotott nemzetőrségi törvény megadott.

A hatalom eszközeinek ennyire gyarló állapota mellett nézzük az országban a helyzetet:

Forradalmi időket éltünk. Ennek jellegét félreismerni politikai hiba volt.

A forradalom szelleme Párisból áradatként borította el az európai szárazföld nagy részét. Az elnyomott népek szabadság utáni törekvései fenyegető követelésekké lettek és a megfélemedett hatalom meghátrált ezek előtt és engedésben keresett nagyobb következtől menekülést.

Ezen események nyomása alatt jutottak az osztrák tartományok alkotmányhoz, és nyerte meg Magyarország is mind azt, a mit csak követelt a dynastiától az ország független kormányzatára nézve.

De a mint a mozgalom láza áthatja a népeket és elnyomott vágyaiknak rést mutat a kielégítésre, épen ez történik más kisebb érdekcsoportokkal is. Mindenik eljöttnek hiszi az időt, hogy valódi vagy képzelt bajain segítsen. Feltámadnak a közizgalomban természetesen a nemzetiségi ábrándok, kiválókép az egyéni dicsvágy kíséretében, és tért keresnek a kielégítésre.

És pedig minél több sikert mutathat fel eleinte a megindult mozgalom, annál több reményeket kelt más érdekek és törekvések iránt is.

Ez a dolgok természetes folyamata.

Így történt nálunk is. A már januárban Varasdme gyében megindult horvát mozgalmak a bécsi és pozsonyi események hírére lendületet nyertek és egészen veszélyes alakot öltöttek.

Horvátország márczius 25-dikére nemzeti gyűlést hívott egybe. Ott a nemzet fejévé b. JELLASICH ezredest horvát banná megválasztotta és formulázván ellenünk lázadó követelményeit küldöttséget megférhetlenek Bécsbe az uralkodóhoz, azok elfogadását követelni.

A hon átok tehát teljes lázadásban voltak már márcziusban az anyaország ellen.

Hasonló mozgalom indult Újvidéken és Karloviczon, hol a szerbek képviselői összegyülekezve nemzetiségük érdekében az önállóság oly követelményeivel léptek fel, melyek a magyar államiság érdekeivel megférhetlenek és küldötteik már ápril első napjaiban Pozsonyba jöttek követeléseiknek érvényt szerezni, vagy ha nem találának kielégítésre, azt Bécsben keresni.

A felvidéki tót nép kebelében is támadtak izgatok, kik az alkalmat felhasználni akarták, de nem sokra mehettek.

Az oláhság és a szászok még csendesen voltak, de senki sem kételkedhetett, hogy rés mutatkozván actioba lépnek kivált az erdélyi oláh nép, melynek vezetői készen várták az alkalmat fellépni.

E mellett még a szerb mozgalom a velök szomszéd Szerbiára támaszkodék, az erdélyi oláhság a szomszéd Oláhországban nyert hátfedezetet.

Ez volt a helyzet a magyar korona területén 1848-ban.

Látjuk ezekből, a veszélyes anyagoknak mily tömege volt koronánk területén felhalmozva ez időben, és ezekkel szemben kimutattam a hatalmi eszközök kétségbeejtő gyarlóságát is, melyet a magyar önálló kormány fellépésekor talált.

Az is természetes, hogy a nemzetiségi aspiratiók csak addig remélhettek túlzott követeléseiknek kielégítést, vagy lehető legnagyobb engedményeket, míg a magyar kormány saját érdekeit a dynastia és kapcsolati érdekekkel teljesen összhangba nem hozza és ez által a magyar felsőség meg nem szilárdul.

Hogy az európai közmozgalomban feléledt nemzetiségi ábrándokat a magyar engedmények kihirdetése azonnal kielégítve lecsillapítja, ezt csak KOSSUTH hitte, ki egy szépen hangzó frázisban «*Szabadság a legjobb forraszték*» megnyugvást talált.

Hogy a nemzetiségi érzelmek felébresztése a tömegekben adandó alkalmammal az egyéni hiúságnak és az emberi dicsváagnak tág mezőt nyit a tevékenységre, és mint izgatás anyaga és hatalom

eszköze nagygyá tud nőni alkalmilag — az a dolgok természetében fekszik, valamint az is, hogy a szabadság és egyenlőség eszméinek kíséretében a nemzetiségi vágyak felébredést kiharadhatlak

Így volt ez másutt, így nálunk is. Ezen szellemi erő létezését és természetét félreismerni, vagy veszélyeit kicsinyelni magyar politikusknak nem lett volna szabad.

Annyit tisztán láthattunk és tudhattunk, hogy hazánkban a nemzetiségi törekvések önmagukra hagyatva, külső támogatás nélkül komoly jelentőségre alig emelkedhetnek, legalább nekünk magyaroknak komoly aggodalmakra alig adhattak okot.

De a mint a nemzetiségi vezérek érdekében állt magoknak Bécsben szövetséget keresni: úgy nekünk is nem kevésbé érdekünk lett volna tőlök e támogatást megvonni, és a szövetkezést Béccsel lehetetlenné tenni.

Ebben a helyzetben meg volt jelölve a mi számunkra az egyedüli józan politika, mit követnünk kell.

T. i. megnyugtanni a dynastiát, hogy jogos érdekei mi benünk támaszt találnak, és megnyugtanni az örökös tartományokat, hogy a sanctio pragmaticából folyó kötelezettségeinket nemcsak szóval elismerjük, de ezeknek tettel is megfelelni képesek vagyunk. Az elintézetlen nagy kérdések gyors rendezése lett volna tehát az egyedül józan politika számunkra.

Képzeltető volt ezen kívül még más politika is, mely ha nem józan is, de legalább merész és sikerre vezethetett volna.

És ez lett volna: legnagyobb erőfeszítéssel, úgy szólva, gőzerővel fegyveres erőt teremteni, és a szerb mozgalmak sebes elfojtásával nem engedni, hogy azon mozgalom szervezhesse magát és megerősödjék, és a horvátoknak betérésre, a többi nemzetiségeknek felkelésre bátorságot adjon.

De ezen politikához hiányzottak eszközeink. Nem volt sem pénz, sem fegyver, sem hadi felszerelésünk. Az állami pénztár állapotát fenn előadtam.

Pest városa a nemzetőrséget 1500 fővel emelte s a budai fegyvertárból nem bírt 500 darab fegyvernél többet azok számára kapni.

Ezen politikát, mint még lehető csak azért említem fel, mert később — hetek múlva — csakugyan a fegyveres erő előállításához fogott a kormány, de már akkor a szerb mozgalom időt nyerve nagy mérveket öltött és oly erővé fejlődött, hogy hónapok múlva

is kétségbeesetten tudósítá Kiss ERNŐ tábornok a kormányt, hogy a forradalom fékezésére legalább még 40 ezernyi haderő kell.

E politikával tehát megkéstünk, mely azonkívül is csak úgy számíthatott sikerre, ha meglepő sebességgel vívhatunk ki impónáló eredményeket.

A fentebbiekben igyekeztem lehető világosan ecsetelni a helyzetet az országban és helyzetét a kormánynak ezen vészekkel szemben, és pedig azon eszközökre tekintettel, melyekkel rendelkezett.

Ezen vésteljes helyzettel szemben megjelöltem az egyedül lehető józan politikát, mely annyira egyszerű és világos volt, hogy csak az nem látta be, a ki nem akarta, t. i. minden áron forradalmat akart.

Ezeket megjelölve, mielőtt azon politikát fejtegetném, melyet mi valóságban követünk a dynastiával és osztrák kormányval szemben, szükség, hogy szemlét tartsunk és szabatosan megjelöljük a követelések minőségét és mérveit, melyeknek kielégítésével szemben álltunk, és a mi végkép a békés fejlődés biztonságának úgy szólva ára lett volna.

A nagyhatalmi állás Európában — ez volt a dynastia érdeke, ezen érdek miatt tartatott a birodalom fennállása európai szükségességnek. Ebben rejtett tehát a birodalom létjoga.

Ezen állásnak megvannak elutasíthatlan feltételei. De nemcsak e nagyhatalmi állás, hanem a létező viszonyok közt a kölcsönös védelem kötelezettsége is megköveteli bizonyos hadsereg fenntartását, ennek szükség esetén gyors mozgósítását és egységes összehívó működését.

Ezen hadsereg, az udvartartás, a birodalom képvisellete a külhatalmaknál sat. költségeket követel, melyekből Magyarország sem vonhatta ki magát.

1848-ban mint az előtt és azután is máig, mi a kölcsönös államkötelék alapjául a sanctio pragmaticát ismertük el. Ennek értelmében a birodalom európai állása és integritása ép úgy köteleességünké vált, mint a birodalom többi népeinek. Sőt mint-hogy Magyarország a birodalom legnagyobb országa, minket a birodalmi érdekek megvédésében a többieknél nyomatékosabb rész is megilletett volna.

Ezen érdekek megóvása a dynastia léteivel összeforrvá lévén, lássuk minő helyzetbe jutott a dynastia ezen érdekekre nézve a 1848-ki események által.

Lombardia és Velence szakadásra törekvő lázadásban volt. Csehország oly forrongásban, hol a birodalomban addig idegen szláv törekvések léptek előtérbe.

Magyarország és a vele egyesült Erdély a legszerencsétlenebb állásba juttatta magát, oly állásba, melyben nem tudhatták biztosan, barát-e vagy ellenség.

A dynastia mind saját fennállása, mind a birodalmi érdekek megóvása tekintetében egyedül a bécsi minisztériumra lett utalva. Abban talált egyedüli támaszt.

Csodálhatjuk-e, ha e helyzetben a dynastia a keze ügyében levő érdekeit egyedül képviselő bécsi minisztériumra bízta sorsát s ez által a bécsi kormány ismét mint a birodalmi érdekek egyedüli fenntartója és intézője foglalt kényszerűleg állást, és az osztrák tartományok minisztériuma helyett tényleg birodalmi kormány lett, mint volt az előtt.

Mig így az örökös tartományok számára kinevezett minisztérium tényleg ismét birodalmi kormányvá alakult, mi itthon sem a dynastia szorongatott helyzetével, sem a birodalom növekedő bonyodalmaival nem törődünk, mintha Bécs, Prága, Milánó és Velence számunkra nem volna más, mint Paris és Frankfurt.

Pedig elfoglalt positióink fonátságát azonnal láthattuk volna, midőn ő felsége fennebb idézett márczius 31-ki leiratában figyelemzetett közösgyi elintézetlen kötelezettségeinkre, s azoknak bár ideiglenes rendezését sürgette.

Nekünk látnunk s ereznünk kelle, hogy ezen elintézetlen indefiniált viszonyokban rejlik az összeütközések forrása, melyből a béke vagy háború fakadozik szükségkép.

Lássuk már most azon követelmények minőségét és mérveit, melyeknek elintézése tőlünk ez időben kívántott, és a miktől végelemzésben a béke vagy háború függött.

E részben mi sem a dynastiát, sem a bécsi kormányt nem vádolhatunk, hogy őszintén és határozottan meg ne jelölték volna a békés megférhetés feltételeit, és nekünk ne nyújtottak volna módot az összeütközések anyagainak elhárítására.

Három ügy volt főként, melytől viszonyunk a dynastiával és bécsi kormánnyal függött, és pedig:

- SO az olasz háborúra adandó katona-segély,
- az állam-adósságokbani részesedés,
- a közös költségek viselésének rendezése.

1. Az olasz hadjáratnak adandó segély — minden kérdésen kívül a sanctio pragmaticából folyó kötelezettségünk volt. Ez iránt biztosította is magát a dynastia.

A mint t. i. a magyar minisztérium engedélyezve és gr. BATHYÁNY BAJOS miniszterelnökké kinevezve lett, hozzá azonnal még akkor Bécsben kérdés intéztetett az iránt, miként értelmezi a sanctio pragmaticát a fenforgó olasz kérdésben.

Miután gr. BATHYÁNY Kossuthal és a küldöttség tagjaival egyetértve megadta a magyarázatot s ez a bécsi felfogást teljesen kielégítette, az kívántatott tőle, hogy ő Pozsonyban az országos ülésben az ország színe előtt mondja ki ezen magyarázatot, azért is, hogy ez iránt az országban mindenki tisztában legyen, tán azért is, hogy ettől némi hatást vártak úgy az európai vélemény, mint az olaszországi ügyekre nézve is.

Így is történt. A mint a bécsi küldöttség Pozsonyba érkezett, a legközelebbi országos ülésben a rendek házában gróf BATHYÁNY következő határozott nyilatkozatot tette a somogyi követ interpellatiójára:

A *pragmatica sanctio* alapján egyesült országok szövetségi viszonyából folyó kötelezettség az, hogy ha a birodalom bármely része küllellenség által megtámadatnék, azt az egész birodalom minden népe köteles megvédeni a támadás ellen.

De a kölcsönös védelmi kötelezettségből folyik az is, hogy mindnyájan a birodalom integritását megvédeni kötelesek.

Magyarország tehát csak azon esetben tagadhatná meg seregeinek felhasználását, ha azzal más vele szövetségben élő nemzet szabadságának elnyomása czéloztatnék, de ha a birodalom bármely része attól elszakadni vagy más által elszakíttatni szándékoltatnék, kötelezve volna Magyarország a *pragmatica sanctio*nál fogva ezt minden erejével akadályozni.

A miniszterelnök nyilatkozata az országos rendek egyhangú jóváhagyásával találkozott, és így úgy szólván egyezményi nyomatékkal bírónak tekintetett és teljesen kielégítette a dynastiát.

KOSSUTH még később július hóban saját lapjában saját neve alatt a *sanctio pragmaticát* röviden így magyarázza meg: «közös barát, közös ellenség».

Lombardia és Velence lázadásának jelszava volt: szakadás Ausztriától.

De nemsokára a szárd király CARLO ALBERTO állt élére az

olasz forradalomnak és megtámadta Ausztria seregeit a birodalom területén.

Az előzmények után tehát kérdés tárgya sem lehetett nálunk: tartozunk-e a dynastiát az olasz háborúban segíteni, miután nemcsak a birodalom integritása lett megtámadva, de küllellenség is intézte ellene e támadást.

A dynastia az olasz háború sikeres viteléhez 40 ezer főnyi hadsegélyt kívánt. Ezen kívánságát a dynastia valahányszor a magyar minisztérium kívánataival ő felségéhez járult, mindannyiszor megújította, és ezt a magyar kormány ismételve meg is ígérte, sőt midőn Innsbruckban nemcsak a magyar küldöttség, de külön arra a czélra küldött minisztereink ő felségét zaklatták, hogy közénk Budapestre jöjjön, e jövetelnek egyenes feltételül szabta a dynastia ezen haderő megajánlását. Ez határozottan több ízben meg is ígértetett.

Minket tehát nemcsak a sanctio pragmatica határozott értelmezéséből folyó kötelezettség, hanem kormányunknak ismételve adott utógondolat nélküli Ígérete kötött.

II. Sokkal kényesebb természetű kérdés volt az osztrák államadosságokbani részvétünk.

Ezen kérdés felvetése a dynastiára és bécsi kormányra nézve a körülmények kényszerűsége által életkérdéssé és égetővé vált.

Az osztrák birodalom benső jogviszonyaival ismeretlen külföld ezen adósságokat a birodalom közös adósságainak tekintette, melyért tehát az egész birodalom szavatós.

Egyszerre 1848-ban az olasz tartományok fellázadnak, a magyar korona országai mint a birodalom hasonfele kiválik a közös kormányzat kötelékéből és önnálló független kormányzatot nyer.

A birodalom hitelére nézve ennél fogva életkérdéssé lett: mi történik a fennlevő államadosságokkal? osztoznak-e benne a különvált részek is?

Az állam-hitelt épen azon időben fenyegette a legkomolyabb veszély, midőn a dynastia minden oldalról lázadásokkal szorítva még a szárd király által is megtámadva háborúba kevertetik.

Ezen indokokból ő felsége mindjárt 1848 április 7-kéről írt ISTVÁN főherczeg nádornak Pozsonyba és felszólítja ezen sürgős kérdés elintézésére.

Ő felsége ezen kívánatát a birodalom nyilvános hitelének

fenntartásával s azzal indokolja, hogy ez által eltávolíttassék minden ok «a tartományaim eddig testvéreileg egyesült népei közti kívánatos egyetértés megzavarására».

A részesedés arányát ő felségének levele tíz millió évi járulékbán jelelte meg. Az államadósságok akkor mintegy 1000, HORVÁTH MIHÁLY szerint 1200 milliót tehettek. Tőlünk 200 millió 5% adósság elvállalása kívántatott.

A még Pozsonyban létező magyar kormány érezte is ezen körülmények nyomosságát, de a felette izgalmas hangulatban tartózkodott ez ügyet egyenesen szőnyegre hozni, azért a főherceg nádor által azon választ adta ő felségének, hogy az országgyűlés épen a szétoslás perczében lévén, de máskép is rendi összejáratásánál fogva aligha volna illetékes ily teher elvállalására.

Erre azonnal ismét egy leirat érkezett a kormányhoz, melyben ő felsége méltányolván a felhozott indokokat, azt kívánta, hogy a nádor és miniszterek okmányilag kötelezzék magokat, hogy a még az év folytán összehívandó képviseleti országgyűlésen minden erejükkel azon lesznek, hogy az ország a statusadósságok megjelölt részét elvállalja.

A nádor és magyar miniszterek nem is késtek ő felsége ebbeli kívánatának azonnal megfelelni, és kijelentették, hogy noha ezen államadósságokra nézve elvileg nem ismerhetnek el sem közösséget, sem kötelezettséget, de méltányosságból készek elvállalni, miszerint mindent el fognak követni a kívánt részesedés elfogadására^ ennek fejében remélik is, hogy ezen készségük viszonzásául ő felsége és a bécsi minisztérium is mindent megteend a magyar állapotok megszilárdulására s hogy a béke minden oldalról fenntartassék és meg ne zavartassák.

Az udvar tehát az államadósságok kérdésében is határozott ígéretet bírt a magyar kormánytól.

111. A harmadik mindezeknél bonyolultabb ügy volt, de a kölcsönös érdekek tekintetéből épen oly lényeges, t. i. a birodalom két fele közt fennálló közös ügyek rendezése.

E pont körül el kell ismernünk a megoldás természetes nehézségeit.

A viszony, melybe Magyarország a birodalom másik felével az 1848-ki engedmények által lépett, annyira új és meglepő volt mindnyájunknak, hogy noha a közös ügyek létezését jól ismertük, sőt törvényeinkbe is foglaltuk, de azoknak természetéről, kezelési mód-

járól, az abból folyó kötelezettségek helyes arányáról tisztába hozott nézeteink nem voltak, azok iránt tájékozva sem voltunk.

Így volt evvel kétségkívül a másik fél — az osztrák kormány — is. Ez azonban sürgősnek tekintvén az ügyet, hamarabb mint mi beleereszkedett ezen kérdések taglalásába és nem késett nekünk megjelölni azon pontokat, melyek a köztünki békés megférhetés biztosítására elintéztést követelnek.

Ezek azon kérdések, melyek végre az 1867-ki kiegyezésben megoldást nyertek és ma a kapcsolati viszony közjogi formáit képezi.

Hogy ezen kérdések 1848-ban helyes megoldást nyerhesse-nek, arról szó sem lehetett. Arról azonban lehetett szó, hogy kölcsönös jóakarattal egy ideiglenes modus vivendi megálapíttassék, mely a bécsi kormánynak a birodalomra nehezedő körülményeiből eredett súlyosabb terheit részvétünk mellett elviselhetőbbé teszi, és a kölcsönös közreműködésben a két — bécsi és pesti — kormány közt a szövetséges viszonyt megszilárdítja.

Ezen kérdések pénzügyi ágának jó részét ő felsége már márczius 31-i leiratában elsorolta, és az országgyűlés azoknak jogosultságát elismerte.

Történt is annyi, hogy ezen közös terhek fedezésére a magyar kormány három millió forint fizetését elvállalta. Ennél többet nem.

Ezek voltak tehát azon követelmények, melyeket a dynastia és bécsi kormány Magyarországtól várt azon engedmények fejében, melyeket az uralkodó tett.

Még azt sem szabad elhallgatnom, hogy körülbelül mindenki tudta és meg volt győződve, hogy ezeknek teljesítésétől függ egészen a jövő, mert a bécsi kormány — a körülmények kényszerűségénél fogva — teljesen ettől függesztő fel magatartását iránunkban.

Nem feladatomban, annyival kevésbé lehet szándékom azon szerencsétlen politikát, melyet ellenfeleink követtek, saját hibáink felderítésével menteni, vagy szelídebb világlátásba helyezni.

Mert oly borzasztó eszköz, minő a faj-gyűlölet szítása és nemzetiségek felbujtása, sokkal erkölcselenebb, hogysen bármilyen körülmények közt menthető lehetne.

De miután a történelem annak elég példáját mutatja fel, hogy hol csak alkalom nyílik: ilyféle küzdelmekben a felek egymás

ellenében az ártalom minden eszközeit felhasználják a lelkiismeret szorongása nélkül — e tényeket nem volt volna szabad nekünk is ignorálnunk és csak akkor tarthatjuk magunkat a következmények felelősségétől felmentve, ha magunk részéről minden lehető megtettünk ennek elhárítására.

És ezen ponton szakítanom kell nemzeti történéseinknek — KEMÉNY vázlatait kivéve — mind előadásával, mind felfogásával.

Mindazon sötétben font ármányok mesterséges szövédéke, melyeknek szálai az udvarnál folytak össze majd egyik majd másik, néha több fenséges kezekben.

Mindazon példátlan rosszakarattal és vérlázító perfidiával működő bécsi camarilla tevékenysége,

a feltámadt reactio mindazon törekvése, mely a márcziusi napokban mindjárt a had- és pénzügyminisztériumtól bennünket megfosztani, később az egész alkotmányosságot tőlünk elcsikarni akarta,

mindezen elbeszélések, melyekkel ez idő történeteit rendszeren felélénkítve olvassuk, részleteikre nézve a mesék országába tartoznak.

Elég szomorító tény az, hogy ezen mesék akkori időben terjesztve hiteltre találtak és az izgató anyagnak kiapadhatlan forrását képezték és a kedélyek oly mérvű elmérgesedését hozták létre, mely első sorban KOSSUTH ingerlékeny természetét feltűzelve a szenvedélyek oly áradatát hozta reánk, melyen ISTVÁN főherceg minden jó akarata, gr. BATTHYÁNY ismert rendkívüli erélyessége, DEÁK bölcsesége, gr. SZÉCHENYI minden erőfeszítése és a mérsékelt elemek minden készsége hajótörést szenvedett és a dolgokat ellenállhatlanul törésre vezette.

Ha mi az akkor létező helyzetet pontosan és világosan magunk elé állítjuk, és ebből a dolgok természetes fejlődését és kényszerű lefolyását egyszerűn következtetjük könnyű lesz ezen elbeszéléseket valódi értékekre szállítani, és azoknak történelmi hatását azon térre szorítani, hol a valóságban a hangulat felbujtására és elfajulására befolytak.

Ha a helyzetet természetes fekvésében áttekintjük, ezt a fentebbiek után így találjuk.

A bécsi és magyar kormányok közt a közös viszonyokat rendező kérdések elintézetlenül hagytak.

E közben az udvar és birodalom nehezedő terheinek egész, súlya a bécsi kormányt és az örökös tartományokat nyomta.

Ez szorongatva lévén mind szükséges haderő, mind pénz tekintetében, sürgette a magyar kormányt az ügyek rendezésére, hogy a szövetségben segílyt nyerjen.

Vett is határozott Ígéreteket a magyar kormánytól, de hite a kérdések békés megoldásához az idő haladásában mindinkább gyengült, joggal-e vagy jogtalanul, azt később meglátandjuk.

Az általános mozgalom nem hagyta érintetlenül a koronánk területén létező nemzetiségeket sem, a honátok és szerbek, mint fennebb láttuk, velünk egyidejűleg léptek tevékenységbe, a többiek várták az alkalmat túlszigazott vágyaik érvényesítésére.

Ezek ellenünkben állván érdekeiknek támaszt Becsben kerestek, felhasználván tőlünk telhetőleg a pesti és bécsi kormányok közti rendezetlen viszonyt, és felajánlván szolgálataikat ellenünk.

És ekkor az történt nálunk is, a mi hasonló viszonyok közt mindig történni szokott volt.

T. i. az udvar és bécsi kormány ezen ajánlatokat sem határozottan elfogadni, sem erélyesen visszautasítani nem bírta, nem is nézte talán görbe szemekkel, ha bonyodalmaink tornyosulnak, ebben látván eszközt, melynek nyomása által bennünket alkalmazkodóbbakká teszen és szövetségük keresésére kényszerít.

És ebben találta el fenforgó izgalmas időkben a legszerencsétlenebb politikát, melylyel t. i. a nemzetiségi bűjtogásoknak minden gyűlöletességeit magára idézte, a czélt pedig, melyet elérni akart, nemcsak tévesztette, de a megghiúsulásig nehezítette.

Ily válságos időben ez mindig természetes következése a habozó, ingatag, határozatlan politikának, melynek baleredményei az által fokozódtak még, hogy részünkről is hasonló szerencsétlen politikával álltak szemben.

Ezen mostoha állapotokból keletkezett azután egész láncolata a kölcsönös gvanakodásnak, ingerléseknek, midőn a félreértések halmozódnak, jelentéktelen dolgok nagyra furatnak fel, a perfidia vádja kölcsönösen szóratik egymásra és a rajongók és mindazok kiknek a zavarok kedveznek, tág mezőt találnak az izgatásra és végkép oly atmosferát teremtenek, melyben elmérgesedik minden és az ingerültség mindenik oldalon oly magasra hág, hogy a józan beszéd inkább árt, mint használ, és végre el kell némulni minden mérsékletnek, és rohannak a dolgok ellenállhatlanul a bizonytalanság örvénye felé.

Ez volt éppen az 1848-ki állapot a magyar önálló kormányzás kezdetétől a forradalom kitöréséig.

De mikor a kölcsönös elkeseredés néhány hó alatt ily fokot ér el, mely mellett a kiegyenlítés lehetősége felett kétségbe esik a józanság, ily állapotok fejlődésénél misem bizonyosabb mint hogy

ilyacos intra muros peccatur et extra.

Éppen ezért válik a történelmi igazságszolgáltatásban a szigorú részrehajlatlanság felette nehezzé.

Azonban elmondom én is KEMÉNYyel:

«Be kell vallanom, miként semmi több ingerrel előttem nem bírt, mint a tények okainak és az események értelmének megtalálása.»

«S hiszem, hogy a magyar nemzet tévedései nagy mértékben éppen onnan eredtek, mert midőn cselekedetei és szenvedései által gazdaggá tette történetét, e kincsszekrényt zárva tartotta, vagy legalább belőle nem merített a jelen számára elég tanúságot: hanyag volt a visszaemlékezésben s így sem erejének, melylyel bírt, sem a nehézségeknek, melyek ellen küzdött, ismeretéhez nem jutott.»

VIII. FEJEZET.

A bécsi camarilla működésének hiányzik minden alapja. Miből eredhetett a had- és pénzügyi tárczák visszavételének híre. A minisztérium Pozsonyból áttelepedik Pestre s megkezdi ott működését. A pénzügyi tárca Kosuth kezében. A Széchenyi minisztersége.

Az eddig elmondottakban legnagyobb gondot fordítottam a helyzetek hű és pontos megjelölésére, a mint azok 1848-ban alakultak.

Mert ha az eseményeket s azok fejlődését megértetni és a történelmi betudást helyesen kezelni akarjuk, gondosan külön kell választanunk elbeszéléseinkben a beigazolható tényeket a felfogásoktól, melyek lehetnek ép oly tévesek, mint jogosulatlanok.

Ha azután az események indokait nem a tényekből, hanem a felfogásokból = hírekből állítjuk elő, egészen tévútra jutunk a történet dolgok keletkezése felől, és ha lelünk is magyarázatot, de azt a mi a történelem valódi feladata — az igazságot — nem.

Pedig nálunk a felfogások sajátosságára különös figyelmet kell fordítanunk, és nem felednünk, hogy ezzel nem 1848-ban találkozunk először, hanem ott találjuk mint jellemző vonást, melyet maga helyén eléggé kiemeltem, a magyar ellenzék felfogásában kezdettől 1848-ig.

A reactio körüli túlfeszített rémlátások ugyanazok ezen időben, mint egykor WESSELÉNYI felfogásában a Mefistó szarvak, csak hogy a helyzet vált sokkal komolyabbá, és az ördög, kit annyiszor a falra festettünk, most elé is állhatott valóságban.

És épen ettől félt SZÉCHENYI. Ő, ki a bécsi dolgokról mindig jól volt értesülve, tudta, hogy ott a helyzet ez időben sokkal szorongatóbb, hogysen visszaszerzési gondolatok támadhassanak — de épen ezen szorongatótt helyzet miatt attól tartott, hogy ha mi önálló kormányzatunk eljárásában meggyengítjük a hitet szövetség-

günk őszinteségében, épen azok találnak meghallgatást Bécsben, kiknek minden reményök a bécsi és pesti kormányok feszültségében vau és mindent el kell követniök, hogy e feszültség fennálljon, sőt nevedkjék.

Arról pedig meg lehattünk győződve, hogy a bécsi körök, melyek csakhamar belátták a cseh mozgalmak Ausztriára válságos szláv irányait s azzal szembeszálltak, sem a délszláv, sem a dacoromán törekvéseknek nem lehettek lelkükben barátai, a mint hogy tartózkodó állásából akkor lépett ki a bécsi kormány, midőn a magyarországi események miatt minden reményét elvesztette a szövetezéshez és előzőleg meg is intette a magyar kormányt, hogy a semlegességet felhagyja, más részről JELLASICH bán személyében és nyilatkozványában biztosítást nyert, hogy a horvát mozgalom délszláv szellemű elfajulásától nem kell tartania.

Ezeket és az udvarra valamint a bécsi kormány magatartására vonatkozó minden részleteket azért kell emlékeimben kiváló gonddal és figyelemmel kiemelnem, hogy történelmi elbeszéléseinkben kibontakozzunk valahára a történt dolgok indokolásának azon téves kiindulásából, mintha az udvar körében és különösen az uralkodó ház tagjai közt lettek volna már 1848 márczius végén egy ellenforradalmi szövetezés elemei.

HORVÁTH MIHÁLY nemzeti történészünk pedig épen ezen feltevésből indul ki, és ennek lépésenkinti működését átszövi az 1848-ki események egész folyamatán.

Ő állítja márcz. végéről, hogy «a reactio megkezdette alatomos de annál veszélyesebb fondorlatait» s ezen reactio célját határozottan a régi absolut-rendszer visszaállításában jelöli meg.

Hogy léteztek az udvarnál és annak környezetében a régi állapotok iránti vágyak — ez igen természetes és azért megfogható: de hogy ezen régi állapotok visszaállítására komoly törekvések léteztek volna — a helyzetet számba véve az első hónapokban — szinte lehetetlenség.

Ezen feltevést minden tények megczáfolják.

Ha az udvar körében ily ellenforradalmi összeesküvés létezett volna, ily törekvéssel transactio nem lehetséges.

Akkor azonban gr. BATTHYÁNY és társainak erőfeszítései a kiegyenlítésre mind hasztalan erőködésék és tévesztett kísérletek lettek volna. Egyedül KOSSUTH törösre vezető eljárása volt volna helyén.

Akkor a többször cserélt bécsi minisztérium valamennyi tagjai árulók lettek volna, kik alkotmányos miniszterekül kineveztetvén, az udvarral a kényuralom helyreállításán dolgoznak.

Akkor a forradalom kimaradhatlan kényszerűség lett volna, s kormányunknak azt kellene felróni, hogy hónapokig késett és nem szövetkezett a bécsi forradalommal májusban.

Ide kell okvetlenül tévednünk, ha a pártok gyanakvó feltevéseit történelmi alapokul vesszük.

A helyzet oly egyszerű és világos volt, hogy ha azokat az elvitathatlan tényekkel egybevetjük, az események természetes fejlődése iránt nem maradhat kétségünk, és az egész dráma természetes lefolyása teljes világításban fog előttünk állani.

Ezért volt szükség mindenek előtt a helyzeteket szabatos pontossággal megjelelni — ezek így álltak:

Márcz. 16-án, a bécsi igen komoly színezetű forrongások harmadik napján, midőn egyrészlől a csillapodásra, másrészlől a felkészülésre idő sem lehetett — előáll a magyar országgyűlési küldöttség és követeli a független önálló nemzeti kormányzat megadását.

KOSSUTH mondotta márcz. 31-én a pozsonyi országgyűlésen, és azóta ismételte többször irataiban, hogy a fennebbi napon Bécsben néhány óráig azon helyzetben volt, hogy kezében tartotta az osztrák trón sorsát».

Minden okos ember tudja, mit tarthat e kérkedő szavakról az akkori európai constellatiók közt — azt minden esetre még is jelezi, minő volt a Kossuthnak hálálkodó tömegek hangulata Bécsben.

Mit tehetett az udvar? Megadott mindent, a mit kívántunk. Más nem is tehetett.

Később a mint némileg feleszméltek Bécsben, azonnal látták, hogy a már engedélyezett két minisztérium t. i., a bécsi és magyar közt nincs semmi összekötő kapocs, és a birodalom kétfelé lett választva a nélkül, hogy az összetartás garantiáiról gondoskodva volna.

Első sorban pedig főleg a birodalmi haderő egységének és összeműködésének szükségérgzete támadt fel, valamint a közösen viselendő terhek kérdése.

Ez természetesen az országos had- és pénzügyi miniszteri körnémi megszorítását feltételezte, mint ez az 1867-ki végelintezésben meg is történt.

Innen keletkezett a hír Pozsonyban már a márcziusi napokban,

hogy Bécsben a hadügyi és pénzügyi tárczát meg akarják tagadni. Az is következett ebből, hogy később is Pesten állandóan hitték, hogy ha a magyar minisztérium leköszönne, többé új minisztérium teljes számban nem fogna kinevezetni.

Tény ebből annyi, hogy ő felsége a had- és pénzügyi dolgokra módosító figyelmeztetéseit márcz. 31-diki kir. leiratában» elmondotta, és az országgyűlés ezt épen DEÁK és KOSSUTH fejtegetései nyomán teljesen kielégítőnek találta. Az is tény, hogy JELLASICH br. az általa előadott alku pontok közt a had- és pénzügyi tárczák átadását követelte. És midőn a minisztérium Pesten csakugyan lemondott és a második névsor teljes számban felterjesztett, sem a főherczeg nádor, sem más nem tudott semmit azon szándékról, mintha Bécsben csonkított minisztériumról volna szó.

Azon nevezetes okmány pedig, mely 1848-ban augusztus 31-kéről kelt kir. leirat mellett a bécsi minisztérium által a magyar kormányhoz küldetett és a vitás kérdéseket kifejti, ezekben a birodalmi érdekek által követelt módosításokat megjelöli, nem az országos minisztériumok számának apasztásáról, hanem a had- és pénzügyi tárczák módosításáról szól.

Semmikép nem bizonyítható tehát, hogy Bécsben két minisztérium megszüntetését czélozták volna, noha e feltevés egész időn át fenntartotta magát és még a miniszteri körökből is terjesztve lett, sőt KOSSUTH országgyűlési beszédeiben is szerepel.

Tény tehát csak az, hogy midőn a két országos minisztérium kineveztetett, sem egyik, sem másik fél nem gondolt a kapcsolati, érdekek követelményeire.

De ezeknek szüksége csakhamar eléállt s akkor az uralkodás és a bécsi kormány egy részről, a magyar minisztérium más részről, mint egyezkedő felek álltak szemben.

Ő felsége már 1848 márcz. 31-kéről, később ápril 7-kéről kelt leiratában megjelöli azon tárgyakat, melyek a békés megférhetés érdekében megoldást követelnek.

Az élönkbe adott követelmények voltak, mint láttuk:

az olasz háborúra adandó segélyhadak;

az államadósságokbani osztakozás, és

a birodalmi közös költségek viselésének aránya és módozatainak rendezése.

Mindezeknek teljesítésére a magyar kormány határozott ígéretet tett — mint fennebb elmondottam.

Be kell ismernünk ezen tényekből kettőt:

Egyik, hogy ezen kérdések elintézése nélkül a birodalmi kapcsolat és azt szentesítő sanctio pragmatica csak üres hang.

Másik, hogy Bécs részéről nyíltan és határozottan élőkbe lettek adva a kérdések, melyeknek megoldásától függött a békés megférhetés.

Ezen pontig tehát Bécs a történelem bírói széke előtt igazolva van ellenünkben. Az okmányokból és beigazolható adatokból tisztán áll, hogy Bécsset még a mulasztás vádja sem terhelheti az iránt, hogy jogosult követelményeit elő nem adta és ne sürgette volna, sőt még az iránt sem érheti panasz, hogy követelményeiben a méltányosság mértékét — egyetlen pontot kivéve — meghaladta volna.

Ennek ellenében a magyar kormány készséges Ígéreteket mutathat fel, azt is, hogy ezen követelmények jogosultságát elismerte, elismerte az államadósságokra nézve a méltányosság tekinteteit — de menségül fel kelle hoznia, hogy e követelményeket csak országgyűlésen rendezheti. Ezt tehát be kell várnia.

Ezen pontig a dolgok a két fél között helyes vágásban mozogtak, leszámítva azon mindkét félt egyiránt terhelő mulasztást, hogy a legégetőbb közösügyi kérdéseket nem mindjárt első alkalommal hozták szóba és intézték el.

Már most miután az elintézendő ügyek kezünkbe voltak letéve és a cselekvés kötelessége minket illetett, más kérdés jogosan nem tehető a nyomozó történész által, mint kutatni.

Mit tett a magyar kormány ezen túl?

Az elibe adott jogosultaknak elismert kérdéseket miként oldotta meg?

Míg az országgyűlés jul. 2-kára hirdetve összegyűlhetett, minő szellemben vezette az ügyeket, különösen melyek a dynastia és birodalom érdekeit érintették?

Más szóval: mielőtt mi magyarok a történelem ítélő széke előtt, mert más bíránk alig van, vádat emelnénk az uralkodó ház és bécsi kormány ellen, hogy azok koronánk területén létező ellenségeinkkel szöveteztek és nekünk a köztünk fenforgó vitás kérdések békés megoldását lehetlenné tették, mielőtt mi e vádat emelünk, azon kérdés támad eldöntendő: vajjon a mi eljárásunk független önálló helyzetünkben megfelelt-e a kapcsolati érdekek követelményeinek, vagy nem épen olyszerű volt-e, mely a békés

megférhetés és a birodalmi érdekek megóvása iránti reményeket megsemmisítve az udvart és bécsi kormányt nem kényszerítette-ellenesseink szövetségét végkép elfogadni?

Csak ha ezen kérdésekre tekintet nélküli szigorral keressük a valóságnak megfelelő választ, fogjuk az események valódi indokait felderíteni és a történelmi igazságot megtalálni.

E feladat pedig SZÉCHENYI választott devise szerint — mint a hazafiság — nehéz, de nem lehetetlen.

E czélra szükséges, hogy mi a szemen szedett első magyar független és felelős minisztérium benső életműködésébe mélyebben betekintsünk, annak önkebelébenei küzdelmeit kellőleg földerítsük, az ügyekbeni eljárását telhető részletességgel kifejtsük, hogy kitűnjék: minő állást foglaltéi a magyar kormányzat az uralkodással és kapcsolati érdekekkel szemben, és állásfoglalása mit eredményezett az események alakulására nézve.

Az első magyar minisztérium életfolyása ápril közepétől szeptember hó elejéig kell, hogy nekünk a fennebbiekre feleletet adjon.

Az örökre emlékezetes 1847, 48ki országgyűlés elvégre ápril hó 11-kén a szentesítés ünnepélyével berekesztetett.

A mint gr. BATTYHÁNY márcz. 23-án a magyar minisztérium névsorát eléadta, még azon napon felszólíttatván a főherczeg nádor által: hogy a főváros izgalmas állapotára fordítsa figyelmét és a rend fentartásáról gondoskodjék, SZEMERE és KLAUZÁL minisztereket leküldötte Pestre, hogy ott az újon alakult kormány nevében intézkedjenek.

E két miniszter már márczius 25-én este megérkezett Pestre s nagy ünnepélyességgel fogadtatott.

Ápril 13-kán leérkezett DEÁK és EÖTVÖS is.

Vége ápril 14-kén kiszáltak a gőzösről gr. BATTYHÁNY, gr. SZÉCHENYI és KOSSUTH.

Így a hadügyminiszter MÉSZÁROS Lázárt kivéve az egész magyar felelős kormány elfoglalta helyét a kormányzás székhelyén a magyar fővárosban, és meg kelle indulnia az új, töretlen, nehéz pályán.

Ha egy minisztérium összeállításánál az ország kormányzatának sorsára az adná a mértéket, mennyi szellemi erőt bírunk azon minisztériumba bevinni, akkor a gr. BATTYHÁNY által megalkotott

első magyar minisztérium olyan volt, minőt Magyarország culturális állapotaihoz mérve másodsor alig volna képes kiállítani.

De épen ez volt ezen minisztérium szerencsétlensége.

Három — korszakot alkotó — egyéniség vegyüléke volt e minisztériumban, és e háromságban két oly szellemi irány, melyet nincs hatalom, mely együtt megférhetővé tegyen.

Már fogalmazásában meg volt az eredendő bűn.

Az események hatalma Kossuthot tette a helyzet urává márcziusban. Kívüle minisztériumot alkotni és nélküle kormányozni ép oly képtelen merészség volt volna, mint képtelenség vele kormányozni akarni.

A semmit koczkáztatni nem akaró, ridegen számító gróf BATTHYÁNY, gr. SZÉCHENYI, DEÁK, a mindent koczkáztató féktelenül szilaj Kossuthal, ki pedig igen is érezte, hogy ő lett a helyzet ura, egy úton nem járhattak, lényüknél fogva megférhetlenek voltak.

Hogy ezt fel nem ismerte, volt gr. BATTHYÁNYnak fátuma.

E tévedésért azonban még csak vigasztalhatnék magunkat, hisz SZÉCHENYIn kívül nem volt senki az országban, ki ily egyéniség elemi sajátságait átértette volna, és még neki is voltak eleinte perczei, hol kétkedni kezdett előbbi nézetein és hol reményei támadtak.

Sokkal súlyosabb tévesztésnek kell megjelölnünk azt, hogy»a minisztérium megalkotásánál gr. BATTHYÁNY a pénzügyi tárczát engedte át Kossuthnak.

HORVÁTH MIHÁLY nemzeti történészünk különös érdemül és mesterfogásul említi fel gr. BATTHYÁNY kormányalakításánál, hogy ő Kossuthnak, ki a belügyi tárczát sürgette magának, ezt tőle megtagadta és neki a pénzügyi tárczát juttatta.

Erről mi az alakulás idejében semmit sem hallottunk. Sőt (érdemetlenül) sújtaná BATTHYANYIT e dolog, ha ez így lett volna. Ez való nem lehetett.

Akkori helyzetünkben, t. i. a bécsi és pesti kormányok teljesen indefiniált viszonyai közt csak két tárca volt felette kényes és következeiseiben mély hatású, t. i. a hadügyi és pénzügyi.

A hadügyi tárczáról KOSSUTHOT illetőleg természetesen szó sem lehetett, de a pénzügyi tárca kezelése volt kiválólag az, mely a leghiggadtabb felfogást és leggyöngédebb és óvatosabb elbánást követelte, mert ez határozta el a két kormány közti viszony mivoltát.

Egyik minisztérium kezelése sem követelt annyi tapintatos

óvatosságot, mint a pénzügyi, ez érintette legtöbbször a bécsi kormányt és pedig a bécsiek legkényesebb érdekeiben. Ettől függött leginkább a két kormány közt a barátságos vagy ellenséges viszony.

Ezen felette kényes tárczára a miniszterek közül annak természeténél fogva legingerlekenyebb tagját, kinek kedélye a bécsi kormány ellen a múltakból annyi keserűséggel volt eltelve, a leggyanakvóbb és legizgathatóbb embert megbízni, alig megmagyarázható balfogás volt.

Továbbá mind HORVÁTH MIHÁLY sőt maga KEMÉNY is és úgyszólván velök az akkori világ azon nézetben volt, hogy gr. BATTHYÁNY azért sürgette SZÉCHENYI miniszteri csoportjába belépni, mert a grófban KOSSUTH ellen támaszt keresett, ki őt ellensúlyozni segítsen.

Én gr. BATTHYÁNY e lépésének más indokait ismerem. Egy részről herczeg ESZTERHÁZY belépése akkori viszonyok közt l'ehnérhetlen értékűnek látszott mindenki előtt s a herczeg csak akkor fogadta el a tárczát, mikor a gróf is belépett.

Más részről emlékezzünk vissza azon hatásra, melyet kevés-
sel azelőtt a SZÉCHENYI közlekedési javaslata az országban tett.

Nem volt miniszterjelölt, ki szakmájára nézve annyira általánosan elismert és tényekben bizonyított hivatással birt volna, és ki a követendő rendszerről épen most az országnak kimerítő tervet nyújtott kezébe. Őt a kormány már előzőleg e szak élére állította, az ország is legavatottabbnak tekintette. A közlekedések ügyében mint szakember is páratlanul állt versenytárs nélkül.

Ezek elegendően indokolták gr. BATTHYÁNY választását, eltekintve attól, hogy a gróf neve az alakítandó minisztérium fényét és súlyát felmérhetlenül emelték az országban, úgy mint azon kívül.

Oly éles és kiegyenlíthetlen ellentét volt azonban SZÉCHENYI és KOSSUTH politikai nézeteiben, hogy a világ gr. BATTHYÁNY ezen választását természetesen oda magyarázta, hogy ebben KOSSUTH lehet túlkapásai ellen keres ellensúlyt.

De a kik ily indokot hittek, alig vették észre, ebben mennyi hibáztatás rejlenek azon balfogást illetőleg, hogy gr. BATTHYÁNY a pénzügyi tárczát épen Kossuthra ruházta.

Ha gr. BATTHYÁNY tartott volna attól, hogy KOSSUTH elválva társaitól önálló politikát fog üzni, akkor menthetlen hiba volt volna neki épen az eszközöket, melyekkel e célját érheti, t. i. a pénzt kezébe adni.

Tény az, hogy gr. BATTHYÁNY e felett nem aggódott. Sőt, mint

később lesz alkalmam megemlíteni, még mikor már megtörtént, hogy KOSSUTH teljesen megvált működésében társaitól, még akkor is bízott BATTHYÁNY önmagában, hogy végkövetkezményeit e végzetes politikának el bírja hárítani és KOSSUTHOT útjában megállásra kényszeríteni.

És ezen bizakodás volt szerencsétlensége.

Forradalmunk történelmében a SZÉCHENYIÉ mellett nincs tragikusabb kép, mint a gr. BATTHYÁNY sorsa.

A legnemesebb erőfeszítéssel és a legmostohább mondhatni kétségbeejtő körülmények közt kitartó bátorsággal és törhetlen erélylyel küzdött a kiegyenlítésért és mert a sors megtagadta a sikert áldozatul esett.

A következők eléggé kiderítette, mennyire balfogás volt KOSSUTH megbízása a pénzügyi tárcaival.

Számokban kifejezett minden kétséget kizáró adatok nincsenek ugyan rendelkezésünkre, de annál több tények, melyek kétséget alig engednek az iránt, hogy KOSSUTH azon politikának érdekében, melyet önállólágg követett és előkészített, sok költséget is tett.

Tudjuk például, minő dimenziókat vett akkor az országban a kémrendszer, a mi bizonyosan igen sokba került.

Ha még a felügyelet a kétes szellemű vezénylő német főtisztek eljárására volt volna intézve, és erre alkalmas tapintatos egyének megbízva — ez érthető lett volna.

De nem volt az országban küldetés s annak élen a legmegbízhatóbb hazafi, kit megbízásában KOSSUTH kémei nem környeztek volna.

Midőn szept. végén a honvédelmi bizottmány megalakult és annak hivatalos tagja lettem, akkor lettünk meglepetve a sok tudósítások és ezek minősége által.

KOSSUTH távol volt Pestről. NYÁRY elnökölt a honvédelmi bizottmányban. Az előbbihez érkezett tudósításokat a bizottmányba hozták.

Ekkor volt alkalmunk bepillantani ezen gazdálkodásba, és hogy némi fogalmunk legyen, a sok közül megemlítem, hogy olvastunk igen aljas értesítéseket gr. BATTHYÁNY KÁZMÉR baranyai kormánybiztos eljárásáról és NYÁRY kímélet nélkül kelt ki ezen rendszer ellen, mely még gr. BATTHYÁNYI sem kíméli, s magyarázta nekünk, hogy ezen referensek némelyike olyan egyéniség volt, kit mint pestmegyei alispán hivatalos minőségben ismert. Különösen indigna-

tióval kelt ki azon fiatal egyéniség ellen, ki gr. BATTHYÁNY KÁZMÉR felügyeletével volt megbízva és róla küldött tudósításokat KOSSUTH-nak, kit igen kétes jellemű fiatal embernek jelzett. Ilyen fizetések kiküldetéseiben jutalmazza — így szólt — KOSSUTH a pesti kávéházakban és utcákon a esküdtött fiatal embereket, kik kerülnek a por szagát és ilyen gyanúsításokban keresik a hazafiságot.

Ezen kémrendszer ellen kel ki élénken MÉSZÁROS LÁZÁR is emlékirataiban, azoknak az alföldi táborban káros hatásait ecsetelvén.

Sok pénzbe kellett kerülni a seregrebeli katonaságnak tömeges áttérítése a magyar zászlók alá.

Br. WENCKHEIM BÉLA nádori főudvarnok mondotta, hogy a budai őrségi tisztek közül csak két tisztre számíthatnak biztosan. A nádor egész környezete — szolgálati személyzete — meg volt véve. Ezért a főherceg elhalmoztatott névtelen levelekkel, úgy mint az orosz czárról olvassuk a közelebbi időkben.

Végkép az is tény, hogy mikor a magyar minisztérium szeptemberben lemondott és e lemondás után gr. BATTHYÁNY ismét miniszterelnökké kinevezve átvette a kormányzást, Pesten nagyszámú katonatiszteket talált, kik már egyenruházva és fizetésben voltak, de kikről melyik hadtesthez tartoznak, sem gr. BATHYÁNY, sem MÉSZÁROS, sem senki nem tudta.

E mellett feljelengetett gr. BATTHYÁNYnak, hogy tetemes fegyverkészlet van pinczékben elhelyezve és készen tartva. Gr. BATTHYÁNY ezen fegyvereket kézhez is vétette, de ezekről azelőtt nem tudott semmit.

Mindezen tetemes kiadások a pénzügyminiszter által fedeztetek, és pedig gr. BATTHYÁNY tudta nélkül.

Ezekben akartam feltüntetni azon balfogás következéseit, melyek támadtak azon körülményből, hogy KOSSUTH épen a pénzügyi tárczával bízott meg.

IX. FEJEZET.

A gróf tanácsai a rend megszilárdítására nézve Pesten. A vas- és öntő-gyárt átalakíttatja fegyvergyárrá. Gr. Battyhányt unszolja 1000 2000 válogatott magyar rendőr felállítására. A lánczhíd- hajógyár, fegyvergyár, hengermalom igazgatóit összehíja s a munkák fokozására zaklatja. Munkát és foglalkozást keres a tömegeknek. A clubbok igazgatásait figyelembe venni kívánja. A kétféjű sasok és fekete-sárga színek elleni hajsza. Br. Lederer budai hadi kormányzó elleni tüntetés véres kimenetele. Innen eredő rendkívüli izgalom. A «márczius Tizenötödike» lap működése. Befolyása a lapok és clubbok eljárásának Kossuthra. Kossuth kibontakozik a kormány solidaritásából a közönség előtt. Rendszabályai a pénzügyek körül. Az ércpénz kivitelét betiltja.

April 15-kén tehát együtt volt a magyar kormány Budapes-
ten és meg kelle kezdenie a kormányzást.

Nem lehet kicsinyelnünk a nehézségek özönét, mely előtt kormányunk állott.

Mindenki érezte, hogy ki lett sodorva előbbi posztójából, kereste az újat, hogy beilleszkedjék. Alakítók úgy mint alakítandók egyiránt újonczok valánk. Idő kellett arra is, hogy némileg helyünket megtaláljuk a dolgok új rendében.

A merre szeméinket vetettük, mindenütt romokat, felbomlott viszonyokat, alaktalan állapotokat láttunk.

Ily helyzetben a dolgok folyását rendezett vágásba hozni még akkor is nagy munka lett volna, ha magunkra hagyatva csak önmagunkkal kell vala bajlódnunk, és külső és benső bonyodalmak nem gördítnek elünkbe súlyosbodó akadályokat.

A jó kormányzás normális időkben is nagy feladat, feldúlt viszonyok közt, forrongás közepette — a rendes formákban nem lehetséges. Itt csak dictatura vagy anarchia közt lehet választás.

Ezt nem látszottak 1848-ki vezérférfaik átérteni, és a ki értette, arra nem hallgattak.

Pedig nálunk a dolgok természeténél fogva feldúlt viszonyok lettek. A régi egészben és mindenben megdőlhett, hogy az új

épület emelkedhessék szilárd talajra volt volna szükségünk, azaz hogy a forrongás megszűnjék.

Ez sem volt — fájdalom — eszközeink gyarlósága miatt hatalmunkban az egész ország területére nézve, de arra már a legegyszerűbb mindennapi ész is utalt, hogy csendet és rendet legalább is saját házunkban, azaz otthonunkban teremtsünk.

A kormánynak minden erejét meg kell vala feszíteni, hogy a főváros, mint kormányzati székhely csendes és fékezett legyen.

Megszüntetése a forrongásoknak, melyeknek már anyaga és tárgya úgy is hiányzott, visszatérés a rendes foglalkozásokhoz, eltávolítása az izgalom minden anyagának és tényezőinek — ez kellett volna, hogy fő és mondhatni mindenek feletti gondja legyen a kormánynak.

Fájdalom, a kormány ezt kevés figyelemre méltatta, a csillapodást az időtől várta, az pedig ellenünk volt.

Hogy a mulasztásokról némi fogalmunk legyen, el kell mondanom azon dolgokat, melyeket SZÉCHENYI az akkori körülmények közt mint előre látó és számító hazafi ajánlott s mi tőle függött, tett is.

A mint miniszter lett, kezdé mélyebben vizsgálni a helyzetet, melynek előállításában, mint fennebb láttuk, része nem volt.

Megrémülve látta, hogy az eszközök, melyek a hatalom gyakorlatára nélkülözhetlenek, majdnem egészen hiányzanak és a magyar kormány mondhatni üres pénztárakat talál és fegyveres erőt — a pesti nemzetőréségen kívül — mondhatni semmit, mire biztosan számíthatna.

A rendes katonaság, a várak és erősségek, minden fegyvertár és felszerelés, hadi készletek magyar területen a magyar kormány rendelkezésén kívül. Ezek felett a magyar minisztériumnak semmi hatalma.

Ismerte az osztrák hadseregbeli katona-szellemet. Tudta, hogy a közös hadsereg megnyerése az alkotmányosságnak sokkal nehezebb feladat leendő, mint a dynastia meghódítása volt.

Nekünk még csak annyi fegyverünk sem volt, hogy pesti nemzetőréségünket puskával ellássuk. Többi városaink nemzetőréségének ellátásáról szó sem lehetett.

Irt tehát még az első napokban Pestre FEHR VILMOS hengeralmi igazgatónak, igen meghitt emberének; azon kérdést intézve hozzá, vájjon azon vasműgyárt, melyet a hengeralmi társaság

Pesten a hengermalom tőzsomszédjában kiállított, nem lehetne-sebesen fegyvergyárrá alakítani?

Erre azon választ kapta, hogy ha erre elegendő tőkét kaphat, melyet terjéhez képest 25, esetleg 50 ezerre számít, pár hét alatt az átalakítást rendezheti, és a fegyvergyár kész lesz.

Azonnal 1848 április 7-éről ír nekem Pestre a gróf és tudatja velem, hogy a pesti vasműgyárt azonnal fegyvergyárrá kell átala-kítani, és e célra én azonnal fizettessek ki a kezelésem alatti pénz-tárból FEHR VILMOS, ki nálam jelenkezni fog, kívánságához képest 25 vagy 50 ezer forintot. Most nincs idő — mint írja — formasá-gok után járni, tekintsek én is el mindentől, fogadjam el magam fedezésére az ő személyes és vagyoni kezességét.

Alig kaptam a gróf levelét, beállított hozzám FEHR VILMOS és a gróf meghagyására utalva kívánta az 50 ezer forintot, én ki-adattam.

És a fegyvergyár meglett. Később a magyar kormány átvette s bizony nagy szolgáltatokat tett.

Tudva, hogy a minisztérium katonasággal egyenesen nem rendelkezik, a nemzetőrökre a gróf mint régi katona nem sokat adván, hogy a kormány épen székhelyén ne legyen minden katonai fedezet nélkül, mindjárt első napokban kérte és sürgette gróf BATTHYÁNYI, állítsa fel 1000—2000 embernyi csendőr-csapatot, melyet válogatott szolgált katonákból magyar lábba, jó fizetéssel ellátva, alakítsa, ez egyenesen a miniszterelnök rendelkezése alatt különösen a fővárosi rend és biztonság fentartására volna felállítva és rendezve.

Kedvvel és gonddal foglalkozott ezen miniszteri csendőrség ruházatával, felszerelésével és ellátásával. Nem vihette keresztül.

Később volt alkalma elég gr. BATTHYÁNYinak megbánni, hogy nem hallgatott a gróf szavára, midőn aztán az utczai kravallok nyakunkra nőttek, és ő saját lakásán is nem egyszer báborgatta-tott a csődületek által, és odáig jutott, hogy KOSSUTHÓI szólította fel: oszlatná el az idecsődített népet, így ő nem tanácskozik és lakását odahagyta.

Mi is az ország képviselői később az országgyűlési épülethez csődített és felizgatott csőcselék közt voltunk kénytelenek — néha insultusok közt — magunknak utat törni az ülési terembe, és önvédelmünkre voltunk hagyatva annyira, hogy egyik képviselő-társunk SZUNYOGH RUDOLF látván MADARÁSZ LÁSZLÓT a terem előtti

nép között és meghallgatván izgatásait ellenünk, karon fogta őt és zsebéből kivéve pisztolyát mellére szegezte s kényszerítette, hogy vele menjen lakására.

Ez lett pedig Kossuthnak később rendőrfőnöke.

Hányszor nem lett kénytelen az országgyűlés parlamentírozni a gyűlésteremből az utcán összecsiszított néppel. Ezeknél sem rendőrségnek, sem nemzetőröknek nyomát sem láttuk.

Továbbá SZÉCHENYI a mint ápril 14-én Pestre jött, azonnal CLARKE ÁDÁMOT, a lánczíd építőjét, és a hajógyár, hengermalom, fegyvergyár igazgatóit magához hívatta, velök tanakodott, mikép lehetne mindenütt a munkát szaporítani, a munkások számát emelni, hogy lehetőleg minden munkatehető ember Pesten foglalkozást nyerjen és a munkanélküli csöcselék apadjon a fővárosban.

Maga részéről azonnal tervet készítettett egy nagyszerű fővárosi palota építésére, melyet a mostani állami főrendőrség és István főherczeg vendéglő során a Dunaparton szerzett nagy telkére magának lakásul akart emeltetni.

Más városi ismert gazdag magánosokat felkeresett és sürgette őket, fogassanak rögtön építkezési munkákhoz, részint, hogy a főváros népe foglalkozást nyerjen, részint hogy lássák, hogy a kivívott állapotokban biznak, és megkezdetik a rendszeres működést.

A munkák megkezdésére unszolta a várost és a kormányt is, de ez akkor nagyon szegény volt.

Engemet is zaklatott, hogy minden vidéki igazgatóságok által a tiszai munkálatokat azonnal megkezdessem és meghagyjam, hogy a lehető erélylyel kezdjék meg és folytassák hol csak lehet a tiszai munkálatokat, hogy azok által lássa a nép mindenütt, hogy a rendes állapotok visszaálltak és az is munkája után lásson. E felett megkezdenni rendelte a pest-fiumei és szolnok-debreczen-szigeti vaspályák terveinek elkészítését, a budai alagút előmunkálatait stb.

Figyelmeztette társait a kormányban, hogy a clubbok izgatásaira és a sajtó működésére komolyan ügyeljenek. A tanuló és már iskolát végzett ifjoknak foglalkozásáról és elhelyezéséről áldozatokkal is gondoskodjanak. A fővárosban meggyűlt foglalkozás nélküli egyéneket illetőségük helyére utasítsák. Szóval a háborgó elemeket mennyire lehet apaszszák.

Szerencsétlenség volt, hogy a grófot, kinek valóságos fátuma

volt az időket anticipálni, még a márcziusi napok óta rémlátónak kezdék tekinteni.

Midőn Pozsonyban az első eredmények hírére megindult hegyen-völgyön a lakodalom, örömben mindenki a hetedik égben úszott, őt mélyen aggódva, szomorúan látták, egyedül volt búsongó a tombolok között.

Meghallgatták, és szinte megsajnálták rémlátásait.

És ezt alig csodálhatjuk. Mert valóban alig volt valami, a mi akkor képtelenebbnek tűnt volna fel, mint újabb forradalom lehetőség, melynek sem tárgyát, sem célját nem bírta senki még csak képzelni sem.

Csak a gróf látta és fogta fel, hogy míg a clubbok izgatnak, az utczai tüntetések tartanak, a hadseregbeli főtisztek és várparancsnokok ellen ingereltetik a tömeg, és mert a kormány azonnal nem parancsolja be a magyar ezredeket Olaszhonból, és mert nem űzi ki az idegen katonaságot az országból és mert nem csapja el a gyanús főtiszteket és Isten tudja miért mindenért a kormány is mind élesebben támadtatik meg, és a tömegek mindinkább izgulnak a fennálló kormány ellen, látta a gróf, hogy a kórállapot még tart, még senki sem kezd valamihez, senki építtetni, senki dolgozni nem akar, a biztonság érzete még nem tért vissza, hanem a közérület fél és vár, az ily állapot esetleg könnyen elfajulhat, és ha most nincs is tárgya vagy célja a kitöréseknek, de összeütközésekre vezethet és válságokat idézhet elő, melyek lehetlenné tevén a rendezett kormányzást, vagy elnyomásra vagy féktelenségre vezetnek.

Pedig láthattuk Bécs példájából, hogy ott a clubbok uralma megkezdődvén egyik minisztérium a másikat váltotta fel és a törvényes kormányzás lehetlenné lett.

Nekünk voltak elég szabadságharczaink, ismerünk történelmünkben elég összeesküvéseket. De az újabb szabású forradalmak természetét senki sem ismerte. A kinek róla fogalma volt, arra nem hallgattunk.

A szellemi átalakulások azon folyamata, mely bálványait napok alatt cseréli és ma dicsóítve, holnap elátkozva megdönti, ismeretlen és hihetetlen volt előttünk.

Hogy a clubbokban fiatal rajongók vagy nagyra törekvő dicsvágyók az ország dolgait naponta szőnyegre hozzák, és egymást kölcsönösen feltűzelik, innen az ügyeket népgyűlések elibe viszik,

és a tömegeket felizgatják — hogy ez úton a népben oly hangulat áll elő, mely észrevétlenül hatalommá válik és sokat magával sodor, az ellentállókat eltörpít — ezt a francia nagy forradalom lefolyásából ismerjük.

Nálunk természetesen ama nagy forradalomnak sem előzményei, sem anyaga, sem elemei nem voltak, de voltak elég utánzóik, kiket fiatal rajongás, másokat szereplési viszketeg, ismét másokat nemtelen érdek állított a szószékre és a haza bonyodalmas ügyei, a fokozódó veszélyek, a követendő politika lett a clubb-beli szónoklatok naponkinti tárgya. «Mihelyt a Pestre megérkezett kormány igazgatni kezdett — így szól KEMÉNY — a pesti radicalismus, mely a tanácsházban, a forradalmi csarnokban, az utcákon és a helytartótanács udvarán szerepet játszott, felemelte fejét.»

Oda nem fajult nálunk a mozgalom, hogy a francia példa után egymást valóságban gyilkoljuk, ez nem fekszik természetünkben, hanem igen is gyilkoltunk erkölcsileg eleget, és nem lehet, hogy Párisban egykor bővebben szórták volna az *áruló* címeket, és a guillotine-t többet emlegették volna, mint bizonyos időben Pesten.

A mi kiválóbb fiatal népszónokaink jobbadán galambszelíd emberek voltak. Ők nem is sejtették, hova kell ez úton a dolgoknak okvetlenül jutniok, de a kormánynak látni kellett volna.

Hazafi aggodalmaiknak első tárgyát az idegen katonaság főtiszteinek és várparancsnokoknak gyanús szelleme képezte.

A türelmetlen hadjárat, melyet fiatal rajongásból a kétféjű sas-czímer és a feketesárga szíliek ellen Pesten indítottak, már ingerlő helyzetet teremtett a katonasággal szemben, mely zászlóin és magán a kétféjű sast és feketesárga színt hordotta, és az uralkodónak, kinek hűségére esküdött, ez czímere és színe volt.

Szánandó inkább, mint elítélendő mind a két fél. A józanabbak minden részről szerencsének tekintették, hogy nálunk az egész mozgalom áldozata végképen csak néhány czímer és festett kapu vagy oszlop lett. Azt pedig mindenki tudta, hogy ezen címerek- és színeknek gyermekies üldözésébe az uralkodás elleni tüntetésnek még csak gondolata sem vegyül legtávolabbról sem.

Természetes visszahatás volt ez egyszerűen a múlt idők szerencsétlen rendszere ellen, mely minden katonai és kincstári tulajdonnál tüntetve mellőzte az ország czímerét és a magyar színeket.

Ezen kitorések a rendes katonaság tisztei által viselt czímer

és színek ellen feszültebbé tette a viszonyt a felek közt, és gyanakvóbbakká egymás iránt.

Az ebből keletkezett ingerültség főleg a budai hadparancsnok br. LEDERER ellen irányult, és táplálékot nyert a budai fegyvertár ügye s az által, hogy említett hadparancsnok a kívánt 1500 fegyver helyett csak 500 darabot adott a pesti nemzetőrök számára, a többi 1000 darabot, mint mondá, Komáromból fogja hozatni.

A katonai parancsnokság helyzete minden esetre felette kényes volt. Eljárására nézve semmi utasítást nem kapott illetékes felsőbbségétől, így a dolog új rendében nem tudta mit tegyen.

Csak midőn a bonyodalmak szaporodtak, májusban eszközölt ki gr. BATHYÁNY Ő felségétől rendeletet, hogy a magyar területen levő hadparancsnokságok a magyar kormánytól tétettek függővé.

A magyar kormány addig az állapotok ily indefiniált helyzetében a lehető kíméléssel bánt a katonaság vezetőivel, nehogy a dolgot még rosszabbá tegye, és azoknak természetes idegenkedését az új állapotoktól még nevelje. Parancsolni joga nem volt még, ezért nyílt ellenszegülésre okot adni nem akarhatott. Közvetített, hol nem rendelkezhetett.

Ámde a nyugtalankodó hazafiaknak nem volt türelmök. Illetéktelen buzgalomuk csak növelte a bajt, kivált miután tehetetlenségüket érezve olyan gondolatra jutottak, hogy Budán a hadparancsnoknak macskazenében fejezzék ki nemtetszésüket, s ezt oly lármával üzték, hogy előre tudva lett.

Úgy állították akkor, hogy a főparancsnok tisztársai kapuja alatt és a szomszédos házakban fegyverzett katonákat tartottak készen, és mikor a főparancsnok lakása elé csoportosult a nép, azok kirohanva fegyverrel üzték szét a csődületet.

E véres kimenetelű összeütközés természetesén fokozta a svarezgelb katonaság elleni izgalmat, és mert a kormány nem adhatott azonnal a sértett ifjúságnak oly elégtételt, minőt a felizgatott szenvedély követelt, az izgalom, mint természetes, a kormány ellen fordult.

E közben a horvát mozgalom és szerb lázadás mindinkább határozott alakot öltött, az alföldön megkezdődnek a véres kitörések.

Előttünk lehet már most a helyzet világos képe.

A Horvátországból és az Alföldről folyvást érkező nyugta-

lanító hírek mindinkább fokozták a clubbok izgalmaikat és tevékenységét.

Az eleinte ártalmatlannak látszó clubbok — forradalmi csarnok, egyenlőségi, radical-körök — stb. mindennap hangosabban kezdék tárgyalni az ország veszedelmét, és mert a kormány e bajokon minden eszközök hiányában azonnal segíteni nem birt, mindegyre hangosabb vádak emelkedtek a kormány erélytelensége, sőt tehetetlensége miatt.

A clubbok izgatott érülete átvitetett a lakosságra és ez úton képződött természetesen egy közhangulat a fővárosban, melynek nyomasztó hatása mindinkább érezhető lett.

Ily úton veszíti el mindenkor a kormány cselekvési szabadságát. Nem fordítván figyelmet az izgatásokra és a közhangulat alakulására, annak vezetését a clubbok veszik át. A közhangulat nyomásának aztán annál inkább enged a kormány, minél szelidebb természetű és minél inkább népszerű akar lenni.

A kormány minden engedékenysége a közhangulat iránt a clubbok vívmányát képezi, és csak fokozza azok avatkozását a közdolgokba.

Igy siklik át a hatalom a kormány kezéből észrevétlenül a clubbok befolyása alá a közhangulat által, és megvan az anarchicus állapot.

Ezen állapotok előidézésében főrésze volt többek közt a sajtó egyik új szülöttének a *«Márczius Tizenötödike»*-nek. Alig képzelhetjük el ma ezen kis lap hatását a közhangulatra. Meglepte közönségünket, mely a lapok hangjában a censura szigorú ellenőrzéséhez volt szokva, e lap kíméletlen merészsége. Szerkesztőjének fürgesége a hírek gyűjtésében vetélkedett ügyességével a feldolgozásban. Támadásaiban merészségét csak könnyelműsége a rombolásban múlta felül.

MÉSZÁROS LÁZÁR memoire-jaiban azt mondja, hogy KAZINCZY GÁBOR és én erőszakos lépésekre unszoltuk volna a kormányt és ezen lap elnyomását tanácsoltuk volna.

Ez tévedése a derék emlékirónak. Mi — igaz — óhajtottuk volna, bár ilyen lap ne keletkezzék soha hazánkban, azt sem állítom, hogy ha azon izgalmas időben felelős minisztere lettem volna az országnak, nem lett volna-e bátorságom magamat túltenni a törvényes formákon — de engem senki sem kérdezett s én nem is avatkoztam ily dolgokba. KAZINCZY GÁBORtól tudom, hogy ő megsokalva

«zen lap kicsapongásait, mikor ez egy alkalommal szóba került, ostromolta BATHYÁNYI, ne hagyná ezt egészen mentére, hanem gondoskodnék ellenszerről is, mely e lap romboló hatásait paralyználá. Hosszabb beszélgetés után végre hajlott gr. BATHYÁNY arra, hogy hasonló lap alapíttassék s erre szerkesztőül PÁKH ALBERTben lett is megállapodás, de ez akkor beteges állapota miatt fűrdőben távol volt és nem történhetett semmi. Később az események rohamában elmosódott a terv. Debreczenben végre az *Estilap* által megmutattuk, hogyan kell az ilyféle sajtó-kinövést paralyzálni, és hatását ártalmatlanná tenni a közönségnél.

A «Márctzius Tizenötödikét» illeti azon dicsőség, hogy a clubboknak mindig bőséges anyagot nyújtott az izgalomra és minden szónoklatokon túltett a kormány elleni galád támadásokban.

Feltűnő azonban az volt, hogy míg a clubbok és forradalmi lapok az ország legtiszteltebb embereit, magát DEÁK FERENCzet tekintet nélkül támadták meg — Kossuthot úgy tüntették lel, mint ki erélyével bizonyosan segítene az ország bajain, ha collegáinak habozó és határozatlan, sőt tán a bécsiekhez szító vagy félénk politikája nem nyűgözné le.

És míg a clubboknak sikerült a fővárosban a folytonosan nyugtalanító lázadási hírek mellett igen izgalmas és elmérgesedett közhangulatot felidézni, és ezen közhangulatot a kormány ellen fordítani, sikerült nekik egyszersmind egy másik sokkal veszélyesebb és következményeiben súlyosabb dolog, t. i. hogy a minisztériumban a solidaritást a közönség előtt megbontották.

Míg a minisztériumban gróf BATHYÁNYIT, DEÁKOT és társait a svarczgelb katonákkal való kíméletes elbánásért, a lázadások elnyomásában való késedelemért naponta élesen támadták meg — addig Kossuthot mint a nép bálványát mindig úgy említették, mint ki, ha társai által nyűgözve nem volna, már rég kitararította volna az országot a svarczgelb tisztektől és elseperte volna a lázadásokat, mintha nem is léteztek volna.

Nincs semmi adatunk rá, sőt őszintén nem is hiszem, hogy KOSSUTH kezdetben a clubbok vezetőivel valami összeköttetésben lett, vagy velők érinkezett volna. Sőt a debreczeni időkig a Márctzius Tizenötödikével sem tudunk semmi összeköttetését.

De hogy már júniusban (1848) MADARÁSZ LÁSZLÓVAL, ki pedig az utczai mozgalmak főmestere volt és a radical-körben vezérszerepet vitt — érinkezéseket tartott fenn, ezt tudtuk és KEMÉNY is felemlíti.

A kinek KOSSUTH jelleméről csak némi fogalma van, és e tekintetben nincs a nézetekben kortársai közt eltérés, az el fogja hinni, hogy a közhangulatnak fennebb vázolt alakulása nem lehetett Kossuthra befolyás nélkül.

Nem a clubbok szónokai keltették Kossuthban azon hitet, hogy egyedül ő van hivatva a hazát megmenteni, és azt nagygyá és virágzóvá tenni. E hivatásbani hitet a márcziusi napok benne teljesen megérlelték.

Hanem a clubbok működése keltette benne azon aggodalmat, hogy ím a kormány működése a bonyodalmakkal szemben nem mutathat fel sebes és döntő sikereket, a mint hogy ez nem is lehetett, és ő határozott solidaritásban mutatkozik minisztertársaival, az ezek ellen szórt mulasztások, erélytelenség és tehetetlenség miatti vádak őt is érintik és végkép lejáratják, míg így, ha ő különválnak, sőt társainak többsége által lenyűgözöttnek hiszik, az ő dicsősége társainak eredménytelen küzdelmeiben csak emelkedhetik.

Ebből természetesen fejlődött Kossuthnak azon eljárása, hogy előbb a solidaritás minden látszatát gondosan kerülte, hol pedig mint szakminiszternek cselekvőleg kellett működni, ott már világosan és elmagyarázhatlanul markírozta ezen solidaritáshiányát a kormányban.

A ki Pozsonyban, mint fennebb láttuk, a karzatok befolyását, az utczai véleményt, a közönség fanatizmusát hatalmának eszközüül annyi sikerrel használta, az Pesten ugyanazon tényezőket, midőn önként támogatták, nem dobhatta el magától.

Különben is ez az agitatori szerepnek természetes fátuma. Felkelti a lelkesedést, mely a mint terjed, rajongássá válik, és ez tömegeknél az áradat természetét ölti fel. Az, a ki teremtette, csak úgy maradhat felszínen, ha vele úszik mint könnyű test, mely gátul nem szolgál, hanem általa sodortatja magát.

Így történt Kossuthal is. Benyomásokra nagyon is fogékonykedélye míg az izgalmas közhangulattól nyert lendületeket s az általt sodortatott, azt hitte, hogy ő vezeti azt.

A mint a clubbok szónokai az ő személyét külön választották minisztertársaitól, és mutatták a sötét árnyékot, melyet az események alakulása collegáira vet, ő társaitól valósággal külön is vált.

Előbb megelégette, hogy roncsolt egészségének ürügye alatt

a miniszteri értekezletekben való jelenléttől mentessék fel, ezt kérte társaitól s nem tagadhatták meg.

Budára egy nyári villába költözött, és a közönség előtt úgy állott, mint ki egészségének helyreállítása miatt mindentől elvonta magát.

Ebben kettőt ért el. Minisztertársai, nehogy ő később minden felelősség alól magát elvonhassa, minden komolyabb ügyben vele is értekeztek és gr. BATTYÁNY őt nyaralójában felkereste. Látszólag tehát az avatottak előtt nélküle nem tettek semmit. A nagy közönség pedig őt, mint ki semmiben részt nem vesz, felmentette minden felelősség alól.

Elvonulásában tehát a közhangulat jelzését követte. Így minél válságosabb lett a helyzet társaira nézve, annál gyümölcsözőbb lett az az ő népszerűségének emelésére.

Midőn pedig mint pénzügyminiszternek szakmájában önállólag tenni kelle valamit, gondoskodott róla, hogy eljárásában kielégítse az izgalomban tartott közhangulatot, és erélyt mutasson társainak békülékeny kiméletessége mellett.

Feljelentetett például neki, hogy egy pesti kereskedőház egy bécsi háznak fizetésben érczpénzt küld a gőzhajón. KOSSUTH ezen érczpénzküldeményt a gőzösn lefoglaltatta és betiltotta, hogy az érczpénz az országból kivitessék.

Nem hihetem, hogy Kossuthnak magának sejtelve lett volna ily rendszabály kényes hatásairól.

A mellett, hogy ily tilalomnak nem lehet érvényt szerezni, hol a kormány a szükséges felügyeleti közegekkel nem rendelkezik, pedig nekünk Ausztria felé határhoink nem voltak, a rendszabálynak tehát sikere nem lehetett, ellenben ily rendszabály gyűlöletessége által mondhatlanul ártott.

Nemcsak hogy Becsben a tőzsde és kereskedelmi köröket rendkívül felizgatta, hanem magára a pesti kereskedés hitelére is kártékonyan hatott, mert azon időben éppen fontossá vált, hogy fizetések fejében a kereskedők érczpénzt is kössenek ki és ez úton ahoz jussanak.

Továbbá a bécsi nemzeti bank, melynek jegyei éppen kényszerített árfolyam mellett voltak Ausztriában úgy mint nálunk forgalomban, a magyarországi ércztermelést arany-ezüst alapjának gyarapításánál egyik állandó forrásul tekintette.

E rendszabályban tehát a köz forgalmi eszköz — a bank-

jegyek— hitelének érdekét látták megtámadva, s ebben mindenkit sértve, ki csak bankjegyekkel bírt.

Hogy az ily rendszabályok gyűlöletessége a bécsiek és köztünk fennforgó érdekek kiegyenlítését felette megnehezítették, sőt gróf BATHYÁNYnak és társainak kibékítési erőfeszítéseit paralyzálták — ez természetes.

De e rendszabályok a clubbokban dicsőítésre találtak, és a minisztériumban — a szakadást constatálták.

Ily conjuncturák közt közeledtünk a július 2-kára hirdetett országgyűlés megnyitásához.

A kormány helyzetének bonyodalmai alig leírhatók.

A horvát ügyek békés kiegyenlítése többszörös kísérletek után sem sikerülhetett. De azon czélokat tekintve, melyeket báró JELLASICS magának kitűzött és makacs kitartással követett, erre kilátás sem volt.

A szerb lázadás, melyet eleinte elnyomni nem bírtunk, egyre terjedett, és terjedésben erősödött. Már a határörvidékeket is belevonták lassan a mozgalomba és a szomszéd szerbektől is sokan belevegyültek a lázadásba. Több helyen erődített táborokat állítottak és portyázásaikkal falvakat sanyargattak, magyar és német lakosságot pusztítottak.

Az országban jobbadán idegen katonaság volt kétes érzelmű tisztek vezénylete alatt, kik eleinte becsülettel teljesítették a rendeleteket és vitézül harczoltak a lázadó szerbek ellen, de a mint kormányunk viszonya a bécsi kormánnyal fokonkint feszültebbé vált, úgy lankadtak ügyünk iránt, míg végre elálltak tőlünk.

Az idegen katonától várni, hogy lelkesüljön ügyünkért, balgaság volt. Nekünk tehát magyar katona kellett és ennek kiállításához pénz.

Katonát és pénzt rendes viszonyok közt csak az országgyűlés adhatott, de ez távoli segély volt, míg a baj folytonosan nyakunkon és naponkint terjedt és veszélyesebb lőn.

A kormány mit tehetett egyebet, mint a veszély által kényszerülve katonát és pénzt teremteni, a mint épen lehetett.

Májusban megrendelte a kormány tíz zászlóalj kiállítását toborzás útján.

A költségek fedezésében az ország hazafiságához fordult és felhívást intézett az ország lakosaihoz, hogy kiki járuljon önkéntes adakozással a haza veszélyének elhárításához.

E felszólításra a főváros úgy mint a vidék vagyonos osztálya halmazzal hordotta a haza oltárára ezüst készületeit és a közadományok azon helyzetbe hozták a kormányt, hogy pár millió forintig rendelkezhetett.

Ezen ércz-adományok alapjára, annak erejéig a kormány egyes kétforintos bankjegyeket bocsátott ki, mely egyszersmind az apróbb pénz forgalmának is nagy szükségét pótolta.

Ezen lépésekre a fenyegető veszély kényszerúsége vitte a kormányt. Bécsben azonban a magyar lábbon rendezett katona-erő, más szolgálati feltételek más felszerelés és magyar vezénylet alatt, mint a közös hadseregtől különvált haderő alakítása, csak növelte a gyanakodást és aggodalmakat.

Ezeket még mértéken túl is fokozta a magyar bankjegy kibocsátása.

Az időközben Pesten megfordult br. SINA GYÖRGY bankár javasolta Kossuthnak a kölcsönt és ennek megszerzésére közvetítését is felajánlotta, de KOSSUTH ismerte az erkölcsi osztalékot, mely épen a magyar önálló bankjegyek kibocsátásából neki is jutand, és a mellett maradt.

A hangulat a magyar fővárosban igen izgatott volt, mint fennebb kifejtettem.

A Horvátországból érkező hírek, a szerbeknek naponkint terjedő lázadása, az első csatázásoknak eredménytelen kimenetele — bőségesen szolgáltatták az anyagot a folytonos izgalmaikra.

Nálunk minden bajok forrását Bécsben keresték. A camarilla és ármánya minden szájon forgott, a bécsi érdekek iránt tekintettel lenni, őket kímélni — az árulással határos gyengeségnek tekintetett.

És míg a clubbok által a sajtó közreműködésével a pesti közhangulat naponkint inkább elmérgesedett, e közben kellett volna a kormánynak a bécsi kormány és köztűnki kiegyenlítések útját egyengetni.

Itthon az elmérgesedett hangulat csillapítására erélyes rendszabályokhoz kellett nyúlni, melyek a veszélyek elhárítására eszközöket teremtettek. De épen ezen eszközök erélyes kiállítása nevelte inkább Bécsben az aggodalmakat és gyarapította a kiegyenlítés nehézségeit.

A közhangulat végső elkeseredése mellett a birodalmi kapcsolat követelményeiről szólni, a kölcsönös védelem kötelezettségét azon térre vinni, hogy mi az olasz hadjárat elősegítésére még had-

erőt adjunk azon hatalomnak, mely minket saját hazánkban orvul megtámadtat és pusztít — ilyféle beszéd azon időben hazaárulás volt volna.

Ellenfeleinknél Bécsben nem volt ismeretlen a magyar fővárosi hangulat. Nem volt okuk kételkedni ISTVÁN főherczeg nádor, gr. BATTHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK, EÖTVÖS stb. őszinte szándékában, hogy kiegyenlítést óhajtanak, de ismervé a közhangulat elfajulását Pesten, látták, hogy gr. BATTHYÁNY társaival nem ura többé a helyzetnek, KOSSUTH pedig, a ki megtartotta a hatalmat, társaitól egészen ellentétes politikát űz.

Minden lépésében úgy bánik Ausztriával, mint idegen országgal, a kapcsolat érdekeit nem tekintve.

A birodalom közös megvédéséről, a súlyosodó közös terhek viseléséről tudni sem akar.

Ellenben haderőt állít, mely a közös hadsereggel semmi kapcsolatba nem hozható, mely egészen önálló és független lábra szerveztetik.

Önállólag bankjegyeket bocsát forgalomba, nem véve tekintetbe a fennálló közös pénz-rendszer lehető megingatását.

Ezen nagyobb és ezer apró tényekből, a pesti közhangulat kifakadásaiból, a sajtó ingerlő nyilatkozataiból ellenségeinknek az udvar körében és a bécsi kormánynál roppant tókéat lehetünk felhalmozni.

Ellenségeink pedig váltig voltak ott, és hatalmas érdekeket képviseltek.

Első sorban mindazok, kiknek a birodalom fennmaradása és európai állása őszintén szívükön feküdt, és kik nem törődtek volna a magyar szabadsággal, ha az a birodalom érdekeit nem teszi semmivé.

Második sorban az osztrák hadsereg tisztai kara volt. Arra pedig még történészeink sem fektettek kellő súlyt, hogy Ausztria a hadsereg vezényletében oly erős kasztot képezett, hol az egység eszméje mint sehol másutt egészen kifejlett és érvényre jutott.

Volt a közös hadseregnek magyar, német, cseh, morva, horvát stb. katonasága, azaz legénysége, de tisztai karában sikerült a külön nemzetiségek minden nyomát eltörölni, és oly közös egységes testületi szellemet — karszellemet — teremteni, mely mint szervezet ép oly bevégzett, mint kitartásban SZÍVÓS volt.

Ezen szellemei a legénységben is csak az újabb újonczozási

rendszer és rövidebb capitulatio törte meg. Azok, kik a közös hadsereg régi időbeli obsitosait ismertük, tudjuk, hogy azokkal még a hatóságok sem bírtak, mint kiszolgált és hazakerült katonák sem «akartak semmit tudni a polgári hatóságokról és polgári rendről.

Ezen egységes tisztikar volt az általános politikai mozgalmaknak leghatározottabb ellenese az egész birodalomban. A birodalom részeinek alkotmányos elkülönzésében ezen osztály látta a maga egységen nyugvó érdekeit veszélyeztetve, és hatékonyabb befolyást gyakorolt az ügyek végkifejlésére mint az annak idejében figyelemre méltatva lett.

Harmadik sorban álltak ellenfeleink közt a többféle nemzeti-ségek túlfeszített követeléseikkel.

Hogy ezen nemzeti-ségi követelések kielégítése az udvarnak és bécsi kormánynak ép oly kevéssé állnak érdekében mint nekünk, s erre ép oly kevéssé hajlanak mint mi, ezt tudhattuk.

A későbbi idők pedig eléggé meggyőzhettek benönket, hogy moha felhasználták erejüket, még sem lettek igényeik kielégítve.

Ne higyjük a német politikusokat oly rövidlátóknak, hogy ők a nemzeti-ségi mozgalmaknak a birodalomra nézve bomlasztó természetét félreismerték volna. Sőt nincs okunk feltenni, hogy be ne látták volna, mikép a nemzeti-ségi mozgalmak további fejlődésükben az örökös tartományokat sokkal kedvezőtlenebb állásban találják és mélyebben sújthatják, mint Magyarországot.

Több okuk volt ennél fogva a nemzeti-ségek törekvéseitől idegenkedni, mint nekünk.

Egyelőre azonban a nemzeti-ségek vezetőinek volt annyi politikájuk, hogy míg első sorban a magyaroktól akartak engedményeket kicsikarni, és erre magukat eléggé erőseknek nem hitték, hogy a bécsiekben szövetségeseket nyerjenek, a császár iránti hűséget és a birodalmi érdekek iránti teljes hódolatot színeltek, sőt magukat a dynastia és birodalmi egység védőiként mutatták fel. Ennek kiáltó adatait alább látni fogjuk.

Ez okozta, hogy Bécs a nemzeti-ségek ajánlatait egyenesen és határozottan nem utasította vissza, sőt aligha bánta, ha a nyomasztó eszközök felettünk szaporodnak, ettől várván azt, hogy a környező veszélyek láttára nem tehetünk mást, mint feljűk fordulni és velők az ellentétes érdekeket kiegyenlíteni.

Csak a történelmi igazság megtagadásával, az okmányok és tények feledésével szabadna a bécsi kormányról állítanunk,

hogy az, míg csak a velünk való kiegyezés reményét egészen nem veszítette a velünk szövetkezés kapuit mindig nyitva ne tartotta volna, a kiegyenlítést többször ne sürgette, sőt reményeinek enyészetével is még augusztus 31-kén ne tett volna utósó kísérletet a lehető békés kiegyenlítésre;

hogy továbbá hozzánk eljutott és okmányokba foglalt követeléseiben a jogosság és méltányosság helyes mértékét — egy pontot kivéve — túlhaladta volna.

A bécsi kormány ellenségeinkkel való egyetértésének első bizonyítékát csak szeptemberről találjuk. MÉSZÁROS LÁZÁR hadügy-miniszterünk pedig mint leghitelesebb forrás a seregünknel vezénylő idegen tisztek visszavonulásának idejét októberre teszi.

A mint hogy a forradalom utáni hadi törvényszékek is a seregünkben szolgált közös hadseregbeli tiszteknél csak az október utáni szolgálatot veszik tekintetbe, az előtti időket nem.

Hogy a pesti clubbok, az izgató lapok, a közhangulat és ezután még forradalmunk nemzeti történése is kezdettől a bécsi camarilla folytonos működéséről, a régi absolutismus visszaállításáról, a had- és pénzügyminisztériumok visszavételének szándékáról beszél — ezek schol nem bizonyított feltevések és pedig oly pozitív okmányok és elvitathatlan tények ellenében, melyek e feltevéseket megczáfolják.

Azt sem kell felejtenünk, hogy ily mozgalmas időben nálunk is, túl is mindenki hivatottnak érezte magát politikát csinálni, és nem lehet minden egyesek izgatásait a kormánynak sem itt, sem ott felróni, de a nemzetiségi és kivált határőri lázítóknak saját feleik irányában, hogy sikerre számíthassanak felsőbb megbízatásra kelle hivatkoznioók és annak hiedelmét ébreszteniök.

Az pedig valóságos képtelenség, hogy a bécsi kormány az ellenünk fellázított szerbeket, ha azok szövetségesei lettek volna, saját bennlevő katonaságával, mely tőle függött, akasztassa és csatákban pusztíttassa.

A fennebb elmondottakból könnyen eligazodhatunk a történelmi tények és feltevések felett.

X. FEJEZET.

A július 2-kára egybehívott országgyűlés minősége. Az ország békés hangulata. Megalakul a kormánypárt a képviselők nagy többségéből. Miként bánik el e párttal a magyar kormány. Batthyány gróf személyes tulajdonai. Ki volt oka a nagy kormánypárt felbomlásának? A gróf előintézkedései a kormánypárt szállítására nézve az Ullmann házban. Kossuth állásfoglalása. Deák döntő nézete.

Ha az első magyar minisztériumról a szellemi erők összegét tekintve elmondhatjuk, hogy hasonlót még egyszer Magyarország alig állíthatna ki, —

elmondhatjuk az első magyar képviseleti országgyűlésről is, mely 1848 július 2-kára Pesten összegyűlt, hogy ennél józanebb, hazafiasabb, higgadtabb és békésebb szellemű törvényhozást is alig volna ismét kiállítani képes Magyarország.

Mind az előbbinek, mind az utóbbinak éppen ezen előnyeiben rejlett szerencsétlenség.

Ha a minisztériumban az ellentétes erők nem tartják egymást egyensúlyban, hanem bármelyik veti alá magának a másikat s halad határozott irányban saját ösvényén, nem lehet sorsunknak oly gyászos kimenetele, sőt valószínűleg hamar mentve vagyunk.

Ha a képviselőtestület kiválóbb tagjaiban a hazafiság mellett több egyéni ambitio és nagyra törekvésű viselkedés van — ismét egészen más fordulatot vesznek a dolgok.

Ezen képviselőháznak — ha egyszer hű történelmét bírni fogjuk, meggyőződünk — éppen abban állott bűne, hogy oly hazafiakat látván a dolgok élén, mint gr. BATHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK, feltétlen bizalommal ragaszkodott hozzájuk, és nem bírt elég hecsvággyal önálló politikát csinálni, míg velők hiában próbált.

Ez pedig annál jogosabban állíthatom, mert ezen képviselőház többsége Debreczenben, megfosztva mindannyi vezéreitől, elhagyatva sok kitűnő tagjaitól, mikor már KOSSUTH nemcsak ha-

talmának tetőpontján, de vetélytárs nélkül állt, bírt mégis az országgyűlésen önálló irányt kitűzni és azt KOSSUTH ellenében is fentartani, mi hogy sikerre nem vezetett, nem rajta múlt.

Magyarország lakossága ez időben a hazafiság és józanság oly példáját mutatta fel, mit lélekemelő adat gyanánt jegyezhetünk fel és elmondhatjuk, hogy az ország népe s ebben kiválólag a magyar és német nép méltó volt azon állásra, melyhez jutott.

Mikor a márcziusi napokban Pest mint főváros a nemzeti átalakulásért mozgott, sorban érkeztek hozzá az ország többi városaiból a részvét és csatlakozás nyilvánításai.

A mint az eredmények ki lettek ríva és a törvények megalkotva, a megyék és városok az országban nem engedték magokat a fővárosban még mindig tartó zavargások által félrevezettetni, hanem minden erejüket az új állapotok berendezésére és a rend és közbiztonság fentartására fordították — és midőn az új világ rendében az új elemekkel a megnyitandó első magyar parlamentbe követeket kelle választania, jobbadán minden vidéke az országnak nem az új ismeretlen, hanem a múltból józan higgadságukról ismert hazafiakat választott képviselőkül.

Ily szellemű képviselőházban a múlt időnek öt ellenzéki kiválóbb tagja találkozott: NYÁRT PÁL, gr. TELEKY LÁSZLÓ, PATAY, ZSEMBERY és KUBINYI, kik az ellenzéki padokon foglaltak helyet, de ezek mindenike oly távol állott a felfogatási szándék, vagy elszakadás gondolatától, mint akár a leghívebb kormánypárti, sőt közülök gróf TELEKY LÁSZLÓ, mihelyt dolgaink bonyolódni kezdettek, s belátta, hogy azon párt, melynek tagja volt, túlhajtani kezd, külföldre kívánt megbízást gr. BATTHYÁNYITÓL és kapott is, és Parisba költözve, elvonta magát azon körből, melyben tovább helyét nem találta volna. NYÁRY megmaradt helyén, de befolyásával a mérséklők egyik legbuzgóbbika volt.

A MADARÁSZ testvérpár mintegy huszad magával képviselte a szélső baloldalt s köztök MADARÁSZ LÁSZLÓ egyedül volt a számbatehető sajtóképi forradalmi elem a képviselőházban.

A többi aránytalanul nagy része a képviselőháznak, köztök számos Magyar- s Erdélyországban ismert kiváló hazafiak a kormány padjain foglaltak helyet, és a parlamentben példátlan többséget alkottak és szellemükben s állásfoglalásukban kirívó ellentétet képeztek a főváros akkori izgatott hangulatával.

Ezen többség nem alakított, nem várt csoportosításra,

megalakult önmagától és csak az kellett, hogy a kormány a magától szervezkedett nagy pártot kezébe vegye és vezesse kitűzött céljai felé.

De mit tett a kormány?

Nem szabad a dolgokat szépítenünk, gyarlóságainkat a mint voltak, be kell vallanunk. Ezt követeli tőlünk a történelmi hűség.

Kormányunk fővezetői épen nem ismerték a parlamentaris kormányzat sajátosságait, annak feltételeiről még csak fogalmuk sem volt.

Alig lehet nekünk ma megfogható, hogyan történhetett ez, azonban tény, és e messzeható ténynek okát nem szabad elhallgatnom, és pedig annál kevésbbé, mert ez lett későbbi bajaink fő forrása.

KEMÉNYVY kegyeletes kímélettel így rajzolja ezen állapotokat:

«A magyar táblabíró és a kiválólag józan szellemű magyar nép nem sokat hajtott a kávéházi demagógok zajára.»

« A követi kar közbecsültetésben álló és többnyire mérsékleti gondolkozású férfiakból alakult.»

« Majdnem kilencz-tizedrésze a képviselőknek, Pestre érkezősek, még a BATHYÁNY minisztériumot pártolta.»

»NYÁRY-MADARÁSZ alatt egy kicsiny töredék alkotá az ellenzék. És e töredéknek is csak egy része volt, mely az országgyűlési szelső democrata pártot tévé.»

« A kormányt védelmező többség az Ullmann-házban néhány előkészítő gyűlést tartá.»

»Szelídebb s engedékenységre hajlóbb szellemet alig lehetett kívánni, mint a minő itt tanúsult.

«S mi lón e többségből?»

« Kértük a minisztériumot, lépjen szoros viszonyba a mérsékelt párttal, hogy az korán disciplináltassék.»

«Azon miniszterek, kikkel beszélünk, válaszul adták, hogy a kormány nem akar semmi pártra *különösen* támaszkodni.»

« Ez rossz előjel volt.»

Pedig a magyar minisztérium tagja volt b. EÖTVÖS és SZEMERE is, a magyar centralisták vezérei és a parlamentaris kormányzat apostolai.

Mennyire érlelte a centralisták iskolája hazánkban a parlamentaris rendszer ismeretét, innen elképzelhetjük. Maga a parlamentaris kormány sem volt még az iránt tisztában, hogy

mint többség emanációja párt nélkül nem létezhetik, és hogy a párt létezésének megvannak elengedhetlen feltételei.

Ezt illetőleg így szól KEMÉNY a kormányról:

«A pártok és közszellem irányában sem látszott positiv állást foglalni a miniszterium.»

«Orgánumot sem keresett, mely által a véleményekre hasson.»

"Betakarva magát ártatlanságának palástjába, minden rágalmat úgy tűrt, hogy sem megczáfolni, sem meggátolni nem látszék eléggé eltökéltnek.»

«Ez keresztényi erénynek, samaritanusi alázatnak jó lehetett: de kormányzati taktikának nem vala mindig czélszerű.»

Pedig megvolt a lap is. Mert az akkori *Pesti Hírlap* KEMÉNYnek a képviselőház tagjának és CSENGERYnek vezetése alatt állt, és a képviselőház számos tagja, köztök magam is, rendes munkása voltam.

Mi így is magunktól a kormányt támogattuk teljes erőnkből, a kormánynak csak nyilatkozni kell vala a közönség előtt, hogy annak közegéül tekintessék a *Pesti Hírlap*.

Párt is meg volt, magát szervezte, és az Ullmann-házban fényes gyűlhelye volt.

De miniszteri pártot tentartani, ha azt a miniszterek ignorálják, avval nem érintkeznek, közibök soha sem jönnek — lehetetlen.

Volt tehát parlamentarizmus minisztériumunk, de ezen minisztériumnak nem volt sem pártja, sem lapja, melyet elismert és elfogadott volna.

E megfoghatatlan «laissez aller» viselete a minisztériumnak, elképzelhetjük, mennyire decomponáló hatással volt a képviselőház viszonyaira.

Gr. BATHYÁNY miniszterelnök tehetségeinek és tekintélyének legnagyobb bizonyítéka azon csatlakozás, melylyel az ország első rendű kitűnőségei minisztériumába léptek, de ő nélkülözötte mind a politika mind a közigazgatás vezetésében a szükséges routine-t. Ezt megszerezni alkalma nem volt.

Ez mindig érezhető baj, de válságossá lehet nehéz időben.,

E mellett volt még valami gr. BATHYÁNYban, mit én kimagyarázni nehezen bírok, de fátumának fő oka épen ebben rejlett.

Gr. BATHYÁNY szellemi kitűnősége mellett kiválólag distingvált egyéniség volt. Rendkívüli erély és tevékenység mellett a vakmerőségig menő bátorsággal bírt. Külső megjelenésében, alakjában

minden követelni látszott a — tekintélyt és bizonyos tartózkodást. Semmi, a mi közeledésre, bizalmasságra vonzana.

«Az antik fő — így szól róla KEMÉNY — a görög nagy szellemek szobrairól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arcz, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó dacz mutatta a szenvedélyek mélységét.»

De zárkózott ember volt, nem volt közlékeny és semmi sem volt benne, mi mást bizalmas közlésekre felhívott vagy hangolt volna.

Nem látszott keresni mások nézeteinek hallását, többnyire tartózkodók voltak mások is elmondani azokat, s ha kényszerűségből tették, de önként ritkán.

SZEMERE miniszter-társa, PÁZMÁNDY a házelnök, a közügyek kezelésében legracticusabb emberek belátták a bajt, — desperáltak — és hallgattak. Mindketten e miatt gyanúba is jöttek, hogy KOSSUTH és pártjával kaczerkodnak, pedig, mint tőlök maguktól tudjuk, csak hitük volt megingatva az iránt, hogy gr. BATHYÁNY megóvhatja hatalmát a túlszárnyalástól. Pedig sorsunk attól lett ez időben függővé: kinek politikája jut túlsúlyra: BATHYÁNYÉ-e vagy Kossuthé.

Szerencsétlenségei közé tartozott gr. BATHYÁNYnak még az is, hogy környezetében nem volt kiválóbb politikus fő — bizalmas emberét pedig a közéletben nem ismertünk. Így vele közvetlenül nehezen, közvetve épen nem lehetett érintkezni.

Minisztertársai közül is egyikkel sem volt köztudomású intimitásban.

DEÁK tanácsait habozás nélkül követte, de DEÁK csak a politika komoly kérdéseibe avatkozott — felhívásra.

SZÉCHENYITől — egyéniségük és vérmérsékek különbözősége, tartotta távol. A gróf élénk, meleg kedélye nem érezhetett vonzalmat a miniszterelnöknek ridegségig komoly és zárkózott egyéniségéhez. Daczára ennek a gróf eleinte megkísérlett mindent, hozzá közelebb férközni, de leverten panaszlá — eredmény nélkül.

A miniszterelnök két fő sajátsága az önérzetes büszkeség nem kerülhette ki a kicsinylés, önbizodalma az elbizakodás látszatát.

Nélkülözte egészen az udvari körök sima hajlékonyságát és a közéletben annyira szükséges szeretetre méltó nyájasságot. A kivel beszélt, megtisztelve érezte magát, de felmelegedve és leigézve nem lett.

Imponálni és parancsolni tudott, mint kevesen.

Ha az élet iskolája fejti ki hajlamainkat, az övé, mint korán árvái keserű lehetett, mert elfordította az emberektől és csak magában bizni tanította meg.

De térjünk vissza megszakasztott tárgyunkhoz.

Ha a helyzetet, melyet az 1848-ki első magyar parlament a fővárosban összejövetelének napjaiban a magyar közélet gyűpontján talált, fentebb helyesen ecseteltem és a t. olvasó nem feledte el — el kell ismernie, hogy:

Azon válságos helyzeten, t. i. a kormány zilált és a közhangulat elfajult állapotán és evvel az ország sorsán egyedül az országgyűlés segíthetett volna.

Hogy pedig az országgyűlés e feladatának megfeleljen, soha sem volt égetőbb szükség mint ekkor, hogy igen erélyes, törekvéseiben markirozott, állásfoglalásában határozott pártalakulás történjék épen ez országgyűlésen.

Csak az országgyűlés határozott állásfoglalása mentheti meg gr. BATHYÁNY hatalmát és békepolitikáját KOSSUTH és az elmérgesített közhangulat ellenében, és az országgyűlés ilyen állásfoglalása nem is lehetett kétséges.

És a képviselőház tagjai meg is tették e szükség érzetében az előkészítő lépéseket, többször összegyűltek az Ullmann-ház tágas helyiségében, csak azt várták, hogy a kormány lépjen velük érintkezésbe és megértsék részletekben is a kormány törekvéseit, egyesítsék erejüket, bizonyos nézetben állapotjanak meg és tudják mit és miért kell védeniük az országgyűlésen.

Fentebb részletesen elmondottam, miként hatottak a clubok izgalmi és a közhangulat a minisztérium solidaritásának megbontására.

A egységet a kormány kebelében ismét helyreállítani egyedül az országgyűlés lett volna képes, mert Kossuthról feltenni nem lehet, hogy ő egy erős képviselőházi többség ellenében a minoritásnak vesse magát karjaiba.

Gr. BATHYÁNYnak tehát azért is, t. i. minisztériumának megszilárdítására okvetlenül szüksége volt a kormánypárt határozott állásfoglalására és megerősödésére.

És e ponton már most két kérdés merül fel előttünk mint olyan, mely történelmi érdekléssel bír a fejlemények megbirálásánál, és pedig:

Ki és mennyiben volt oka a magától alakult nagy kormánypárt felbomlásának és szétnyílásának?

Továbbá milyen szellemű volt ezen kormánypárt és mit lehetete attól várni azon esetre is, ha a minisztérium kétfelé válik, és el kell magát határozni két irány között, t. i. gr. BATTYÁNY és KOSSUTH között?

Fentebb KEMÉNY idézetéből láttuk, hogy a párt megalakulva több gyűlést tartott az Ullmann-házban, s felhíva a minisztériumot lépjen a párttal szoros viszonyba, azon feleletet kaptuk, hogy a kormány semmi pártra különösen támaszkodni nem akar.

KEMÉNY ennél többet nem mond. Ebből még nem tudjuk, miként és ki által jutott e nézet érvényre? Általános nézete volt ez akkor a kormánynak, vagy különösen a hangadók a kormány kebelében hitték ezt? Hogyan jutott a kormánypárt az Ullmann-házba?

Az Ullmann-ház Pesten a mostani állami főrendőrség épülete, akkor magán lakásoknak szolgált.

Második emeletét és földszinti helyiségeit SZÉCHENYI lakta családjával. Az első emeleten a Zrínyi-utca felőli részén két magán szállás volt, melynek a dunai oldalhoz közelebbi részét én bírtam, az első emeletnek dunai egész sora — az Ullmann család lakása — ép akkor üresedett meg, mikor a minisztérium Pozsonyból Pestre költözött.

Ezen egész Dunasorra néző első emeleti részt SZÉCHENYI saját zsebére kibérelte s nekem azt mondá: a mily szerény apparátusból állhat még most a közlekedési minisztérium, kis helyen megférünk. Neki is, nekem is igen alkalmatlan volna naponkint Budára járni hivatalba. A technikai osztályokat helyezzük el Budán, mi maradjunk Pesten.

E célból vegyek én magamnak a szállásom folytatásában fekvő szobákból annyit, mennyi segédszemélyzetemnek és magamnak szükséges, a nagy fényes terem s avval kapcsolatban lévő luxussal kiállított helyiségeket tartsuk fenn az országgyűlésre.

A képviselőháznak ülésezési helyet mindenesetre itt a Dunaparton a hídfőhöz közel kell találnunk, és minthogy ily képviseleti parlamentben a kormány jól szervezett párt nélkül nem lehet, és minthogy még az is bír ilyenkor némi súlylyal, ha a képviselők számára csín és mindenféle kényelem kínálkozik, és hogy a helyi-

ség is, hol összegyűlhetnek, kedvező fekvésű legyen, tartsuk fel e» szállást a kormánypárt clubbhelyiségeül.

Kibérelvén a gróf ezen nagy épület-részt, a kijelölt osztályt fenhagytuk az országgyűlés megnyitásáig a kormánypárt számára.

Alikor aztán az országgyűlés tagjai június hó utolsó napjaiban gyülekezni kezdettek és már találkozási és ismerkedési helyiségekre gondoltak, közhírré tettük, hogy a kormánypárti képviselők számára az összejöveteli és értekezleti helyiség kész és az Ullmann-ház első emeletén a főbejáró ezen helyiségbe vezet.

A gyülekező kormánypárti képviselőknek így lett az Ullmann-ház clubb-helyisége a gróf gondoskodásából.

Sokan a képviselők közül azon hiedelemben voltak, hogy maga a kormány gondoskodott pártja számára ily szép és kényelmes gyűlőhelyről. Csak midőn látták, hogy a miniszterek nem mutatkoznak, sőt gr. BATHYÁNY és DEÁK a pártot kerülik, jöttek tiszába, hogy ez nem a kormány gyöngéd figyelme és én kérdezőseikre elmondottam a dolog állását, t. i. a gróf előző gondoskodását.

A gróf tehát, ki egész életében párton kívül állt, soha párt és pártoskodás ügyeibe nem avatkozott, azt, hogy parlamentarizmus kormány létezzék, párt nélkül képzelni sem tudta, és ezt annyira lehetetlennek tartotta, hogy a párt számára saját költségén fényes helyiséget bérelt és azt általam annak rendelkezésére bocsátotta.

Ez volt tehát a grófnak, mint egyik miniszternek a nézete a pártról az országgyűlésen.

SZEMERE és b. EÖTVÖS emlékét nem sérthetjük meg azon be nem bizonyítható feltevésével, hogy ők mint a magyar sajtóirodalomban a parlamentarizmus kormányzat úttörői azt nem tudták volna, hogy parlamentarizmus kormány csak többséggel kormányozhat, a többséghez pedig párt kell.

Herczeg ESZTERHÁZY és MÉSZÁROS LÁZÁR távol voltak s ezen alakulásokban részt nem vehettek. A derék, szelíd lelkű, szerény KLAUZÁL ott hol gr. BATHYÁNY és DEÁK szólhattak, befolyást ritkán vett.

KOSSUTH ha valamiben, bizonyára a pártpolitikában bírt különös és kiváló ügyességgel. Ennek bizonyítékait már Pozsonyban az országgyűlésen eléggé láttuk. Ő természeténél fogva semmi sem volt inkább mint pártember, és mennyire bírta a pártfegyelmet kezelni, megmutatta a pozsonyi országgyűlésen.

De Kossuthnak volt annyi belátása, hogy miután ő magára szeretett úr lenni, s ehhez a márcziusi események után teljes jogot tartott, s már mint fentebb láttuk, magát társaitól elkülönözött állásban mutatta, ő természetesen nem lehetett oly pártalakulásnak előmozdítója, mely a szellemi erőket a kormány és nem az ő számára gyűjti össze és fegyelmezi, mely ennél fogva gr. BATHYÁNY és társainak hatalmát szilárdíthatja meg a képviselőházban.

A politika azon útján, melyre ő már ekkor a pesti elubbok és közhangulat befolyása alatt tért és indulni kezdett, ő mára kormány nagy többsége által nyugózva érezte volna magát, és a kormánypartot nem tarthatta a maga pártjának, és annyi esze volt, hogy más számára esetleg maga ellen nem segít pártot alakítani és szervezni.

Adjuk hozzá még ezekhez, hogy KOSSUTHÓL már június hóban tudva volt, miszerint MADARÁSZ LÁSZLÓVAL, a clubbok és utcák hőseivel folyton érintkezik. Már ekkor minisztertársaitól különválasztott és mint a haza egyedüli reménye a környező vészek ellenében állítatott fel, midőn minisztertársaira a legféktelenebb kifakadások szórattak.

Végül ne feledjük azt is, hogy KOSSUTH, midőn az első magyar parlament július 2-kára hirdette, ismerve jól a hatalom kellekeit, egy politikai napilap megindítását hirdette ki *Kossuth Lapja* jellemző cím alatt és ez július 1-ső napján 1848-ban meg is indult.

A helyzet oly markirozott, oly világos volt, hogy azt félreismerni alig volt lehetséges.

Kossuthot a pesti közvéleményben a elubbok és izgató lapok külön választották társaitól — és ő elvonta magát nyilván a miniszteri tanácsoktól és nyaralóba költözött.

Azon elemekkel, melyek a fővárosi izgalmakat vezették és a kormányt — kivüle — élesen támadták, MADARÁSZ által folyton érintkezett, övé volt az utcai vélemény, a közönség hangulata, mely minisztertársai ellen mindinkább hangos és ellenséges lett.

Míg gr. BATHYÁNY és társai békepolitikát űztek, KOSSUTH mint pénzügyminiszter mindinkább ellenséges állást foglalt a bécsi kormány, bécsi bank és annak emberei ellen.

Végül az országgyűlés összejövetelére önálló lapot indított meg saját czíme alatt, hogy külön állását minden attribútumokkal ellássa és felszerelje.

Ha volt hatalom a világon, mely Kossuthot a lejtőn, melyre lépett vagy lépetett, megállásra bírhatja, ez egyedül egy országgyűlési compact többség lehetett volna, melyre ő meglehetősen próbált volna a karzatok, az utcák és clubbok által hatni, mint Pozsonyban, de ha az helyét férfiasán megállja, természetes hajlamánál fogva eldobja a törpe minoritást és ennek élére áll, és míg az országgyűlési többség által megjelölt úton elől jár, a vezérlet látszatát magának megmenti.

Kit a dolgok ily folyamatáról lélektani indokok nem elégítenek ki, annak szolgálhatnék számtalan adattal tényekben KOSSUTH nyilvános életéből.

Az országgyűlési első vita alkalmával KOSSUTH erős többséget látva maga mögött, a «*törpe minoritást*» bántó címét oly megvetéssel dobta az ellenzék arczához, hogy az e miatti felzúdulás csillapítására DEÁKNAK kelle védelmül síkra szállni és hatását kiszélesíteni.

A debreczeni ülések alatt február 12-én az országgyűlési többségének megnyugtatóására, mely őt kényszerítette az akkori már tényleg forradalmi kormány politikájának előadására, kimondotta ünnepélyesen az országos ülésben, hogy:

szabadságharczunk tisztán védelmi harc alkotányunk mellett, és nem akarhatjuk, hogy a kiegyenlítés hidját magunk mögött feléggessük. Ha csak — így szolt — arról volna szó, hogy a sanctio pragmaticából folyó közös védelmi kötelességünket teljesítsük, a közös terhekben igazságos arányban részt vegyünk, ha csak azt kívánnák, hogy méltányosságból vagy *200 millió adósságot magunkra vállaljunk* a béke és egyetértés fejében — mindezekről lehetne szólnunk.»

Ezt mondotta Debreczenben a szószekről, miért nem mondotta volna el Pesten is, ha egy többség követeli, és akkor — mentve vagyunk.

Nem ismerem esetet, hol KOSSUTH komoly, határozott nyomasznak ne engedett volna.

Magamnak is voltak hivatalos ügyekben felszólalásaim,, hol pedig már előzőleg rendelkezett mint kormányelnök, mind a mellett komoly, határozott felszólalásomra azonnal minden habozás nélkül engedett, és visszalépett elsiertt rendelkezéseivel.

Ha valaki Kossuthnak ez időbeni magatartását és elmaradhatlanul törésre vezető eljárását öntudatos, átgondolt szakadási szándéknak tulajdonítaná, vagy magatartásának alapját egy meg-

fontolt, minden következeiseiben meghatóit politikában keresné, az ismerné őt leginkább félre, és volna íranta ép úgy igazságtalan, mint felfogásában téves az eseményekre nézve.

KOSSUTH egyéniségének sajátságait és a fentebb esetelt helyzetet számbavéve be kellett volna látni gr. BATTHYÁNY és DEÁK-nak, hogy egy compact országgyűlési többség és jól szervezett és összetartott erős kormánypárt az egyedül mentő eszköz a fennálló bonyodalmak közt.

Azért említém csak e két minisztert, mert a többiekéről elmondottam, minő viszonyban álltak a kormánypárt alakulásához. A dolog tehát e két miniszteren fordult meg.

Nincs adatunk reá , miként vélekedett gr. BATTHYÁNY a kormánypárt szükségességéről, hogy nagy hajlammal viseltetett volna ily pártalakulás iránt, onnan kételkedhetünk, mert az érintkezősekben igen fukar és tartózkodó volt.

Azért hiszem, hogy ő ebben is mint másban habozás nélkül DEÁK nézeteit követte.

DEÁK-ról pozitív adatunk van. Ő ugyanis a július 21-ki országos ülésben így szól:

«Hivatkozom a ház minden tagjára, az egész nyilvánosságra, az egész országra: van-e vagy volt-e minisztérium valaha, mely a képviselők megválasztásába kevésbé avatkozott volna, mint ezen minisztérium?»

«A minisztérium senkit különösen ki nem tűzött, senkit bármi tekintetnél fogva az én tudtommal nem ajánlott. Nem történt semmi, hogy a minisztérium a képviselők megválasztása által magának többséget szerezzen.»

Képzelnék-e: hogy találkozott volna Európában parlamentáris miniszter, a ki ilyféle magatartással mint érdemmel dicsekedett volna? Ebből ítélhetjük meg, mennyire voltunk előkészítve a parlamentáris rendszer befogadására még ez időben.

De még ez nem minden. DEÁK így szól tovább fennebbi beszédében:

«Felkérem a tisztelt házat, nem az volt-e a panasz a minisztérium ellen, hogy nem gyűjti össze az erőket, nem az volt-e a panasz, hogy nem akar értekezni, s őt valamely ösvénybe bele vezetni; nem volt-e ez a panasz hogy *szét engedi ernyedni azon többséget, a mely neki bizonyos volt?*»

«S miért tévé ezt a minisztérium?»

«Azért, mert nekünk nem csinált bizalom, nem szerzett többség kellett, nekünk magától rejlő bizalom kellett.»

Ilyféle pártelméletnek mennyi értéke van egy parlamentarizmus kormány számára — azt Ítélje meg a t. olvasó, én az elmondottakból két eredményt akarok mint tényt levonni.

Egyik az, hogy az országgyűlésen a megalakult igen nagy többségből álló kormánypárt szétbomlott, mert a kormány vonakodott a már szervezett párttal érintkezni és azt mint compact kormánypártot elismerni, és ezen kormánynézet DEÁK által kimondott elv volt.

Másik: hogy DEÁK ezen beszédében fényesen igazolta a képviselőház kormánypárti tagjait, kik panaszt is emeltek, mint ő beismeri, hogy a kormánypárttal érintkezni nem akarnak és szétbontani engedik a többséget, mely a kormánynak bizonyos volt.

Ne csodáljuk aztán, ha ezen dolgok elbeszélésénél KEMÉNYT is elhagyja kegyeletes türelme és keserű gúnnyal említi, mikép a kormány «betakarva ártatlanságának palástjába samaritanszi alázattal minden rágalmat úgy tűrt, hogy sem megczáfolni, sem meggátolni nem látszok eléggé tökéltnek».

Felette megszomorító ítélet biz ez a legfényesebb kormánynak, melyet hazánk valaha kiállíthat, életrevalóságáról.

Ezért vonakodtak talán kortársaink közül annyi avatottak emlékezéseiket megírni, és a történelem anyagait a jövő számára gyarapítani, mert érezték, hogy történelmi szigorral fejtegetni korrunk eseményeit felette fájdalmas munka, és vagy az igazságtól kell elfordulniok, mit lelkiismeretök nem enged vala meg, vagy szíveiknek drága emlékeket ideiglen feledni, mi ellen mély kegyeletük lázadt volna fel.

Egészen más és sokkal kedvezőbb állásban találok magamat e munkánál, mint más kortársaim.

A sors úgy akarta, hogy nekem jusson azon helyzet, hogy korrunk legnagyobb emberének amaz időbeli életét közvetlen érintkezésből elmondhassam, és adott annyi kötelességérzetet is hozzá, hogy ezt meg is tegyem.

Tartoztam evvel első sorban a hazának, mely iránti hűségünk tízparancsolatának első cikkelye az, hogy őszinték, igazak, hívek legyünk előadásainkban, ha hozzá szólunk és számára dolgozunk.

De tartoztam szívem legmélyebb kegyeletéből a nagy gróf drága emlékezetének is.

Ó, ki nekem a megjelölt három éven keresztül megnyitó ké-szen gazdag lelkének minden kincseit és dús kedélyének minden mélységeit, és híven megosztá velem örömeit és fájdalmait, megvárhatja, sőt követelheti tőlem, hogy a mint őt ismertem és átérttettem, ne engedjem, mennyire tehetem, a tévedés legkisebb színét emlékén.

Állítsam őt erényeivel és gyarlóságaival azon helyre, mely őt felfogásom szerint valóban megilleti.

Kik azon végzetes napokban a hazát fenyegető események halmazában látják felmerülni a gróf catastrofáját is, a sokasodott benyomások alatt, azok előtt elmosódik az egyénben a lélektani szempont.

De én, ki nem azon események felsorolását, hanem épen az egyén életét tűztem czélul, nekem a lélektani indokokra kellene fektetnem a fősúlyt még akkor is, ha e részben saját felfogásomra volnék csakis utalva, és nem ő maga mutatta volna ki azon szenvedések forrását, melyek erejét végkép kimeríték.

Mi — azon kevesek — kik előtt lelkének minden aggodalmát, szívének minden bánatát feltárta, lépésről-lépésre kísérhetjük őt észleléseiben az események egész folyamatán keresztül a márcziusi napoktól szeptemberig.

Nem volt ember, ki természeténél és szokásánál fogva a legkisebb jelenségekre is úgy figyelt volna, mint ő.

Ezen észlelési hajlam párosítva a dolgok és emberi természet mély ismeretével, előre látási tehetségét a clair-voyance vagy látnoki magasságig fokozzák.

KOSSUTH magatartására nézve eleitől fogva teljesen tisztában volt. Az ő pályája másol katlanul elő volt írva egyéniségében és az események fejlődésének természetes folyamatában.

Kossuthot felette impressionabilis és nagyon is befolyásolható embernek ismerte. Tőle csak akkor félt, ha gr. BATTHYÁNY és DEÁK nem bírják kifejtetni, vagy elvesztik reá befolyásukat, azaz ő talál felül kerekedni, mikor aztán természeténél fogva a clubbok és utcai vélemény befolyása alá kerül és sodortatik ellenállhatlanul a forradalom felé.

Szigorú figyelemmel kísérte ennél fogva gr. BATTHYÁNY és DEÁK magatartását Kossuthal és az eseményekkel szemben.

Elmondottam fentebb, mi kevés figyelmet fordított gróf BATTHYÁNY a clubbok lármáira és az utcai zajongásokra, a sajtó

féktelenkedéseire. Kicsibe vette az izgatás első szárnypróbálgatásait, később túrnie kellett, mert nem bírt velök.

Elmondottam, hogy a gróf tanácsaira egy közbiztonsági gárda felállítása iránt, melylyel az utczai kicsapongásokat fékezhette volna, nem hallgatott.

És midőn megtörtént, a mit a gróf előre mondott és a club-bok működése nagyon is érezhetővé lett, engedte gr. BATHYÁNY, hogy KOSSUTH a miniszteri tanácsokból visszavonuljon és magát a solidaritásból kivonja.

Gr. BATHYÁNY ennek következeit látva, később — hogy ezen segítsen, rávette Kossuthot, hogy ismét a városba költözzék, ennek fejében megígérte neki, hogy inkább a miniszteri értekezleteket hozzá hívja össze és nála tartja.

Növekedő aggodalommal látta a gróf, miként hanyatlik gróf BATHYÁNY tekintélye a nagy közönség előtt és emelkedik a KOSSUTH é.

Megrémülve látta: mi kevés súlyt fektet gr. BATHYÁNY oly apró cselekményekre, melyek egyenkint alig figyelemre méltók, csoportosítva a mint táplálják és növesztik KOSSUTH elbizakodását úgy az ő tekintélyét a tömegek előtt megsemmisítik szükségkép.

Már a KOSSUTH pénzügyminiszterségével sem tudott kibékülni. Később az ércpénz és bankjegyek körüli eljárása Kossuthnak még fokozta aggodalmait.

Látta az országgyűlésen a kormány nagy pártját, mely első névszerinti szavazás alkalmával 233 szavazatot mutatott 36 ellenzéki ellenében.

Ezen pártot nem a kormány alakította, de önmagától alakult meg és kérte a kormányt, vegye át a vezetést és járjon elől.

És a kormány gr. BATHYÁNY és DEÁK szavára visszautasítja a pártot és felbomlásra kényszeríti.

Kezetben minden reményét abba helyezte a gróf, hogy gróf BATHYÁNY törhetlen erélye, DEÁK bölcsessége támogatva többi társai által bírnak elég erkölcsi nyomást gyakorolni KOSSUTH gyarló hajlamai ellen és kibontakozhatunk a bonyadalmas helyzetből szerencsésen.

Azt látta azonban, hogy az egymást érő balfogásokban reményeinek egyes szálai lépésenkint szakadoznak és a tájékozatlanság ballépései szaporodnak, tényleg pedig KOSSUTH mindig szilajabb, egyre tért nyer, míg miniszter-társai a tért veszítik, így szük-

ségkép a minisztérium és általa a nemzet oly cselekményekre ragadtatik, melyek nemcsak politikai érettségünket compromittálják, hanem eljárásunk kényszerű kétértelműségében még nevünket is beárnyékolják.

Ez képezte nehéz aggodalmainak állandó anyagát.

Ő felsége a király a magyar kormánynak kívánatait azon alakban, mely ebbe terjesztve lőn, mindig teljesítette, de mindig kikötötte az Olaszországba adandó segélyt, és a kormány mindannyiszor határozottan megígérte.

Az államadósságokat illetve fentebb láttuk, hogy a kormány írásbeli kötelezettséget vállalt annak keresztülvitelére.

Pedig az olasz hadsegély és államadóssági osztozás ellen annyira fel lett izgatva a közhangulat, hogy ezeket még bizalmas beszédben sem merte megemlíteni senki.

Így mentünk neki az országgyűlésnek, melynek a béke érdekében legelsőben is ezen kérdéseket kellett volna megoldani.

XI. FEJEZET.

Kossuth nem csinálta a forradalmat. De nélküle lehetlen lett volna a forradalom. A gróf jóslatai, hogy ő a forradalomba vezeti a nemzetet, csak egyéniségének mély ismeretéből merített természetes combinatio volt, melyben nem csalódott. Mit tartott a gróf Kossuthról. Az olasz segélyhadak megajánlásának döntő fontossága. A miniszterek ígéretei az előzőtt időben. Az országgyűlés megnyitása előtti napon nagy képviselői értekezlet Kossuthnál az olasz kérdésben. Annak meglepő kimenetele. A «Márcz, Tizenötödike» ezen értekezletről. A kormány viszonya Kossuthtal.

KEMÉNY ZSIGMOND kibontakozásunk akadályairól szólva azt mondja:

«Ehez természetesen a Lajthán túl szilárdabb helyzet, a Lajthán innen rövidebb mámor, minden oldalról több mértéke a kölcsönös bizodalomnak, és Európában a forradalmi szellem gyorsabb csökkenése lett volna szükséges.»

Történelmi nagy események keletkezésének hű előadása felette nehéz feladat. Ezer nagyobb és kisebb együttes vagy ellentétes hatások fonalaiból szövődtek az események és alig kerülhetjük ki, hogy a tényezők némelyikét ki ne feledjük, vagy a mi legnehezebb. a tényezők mindenikére csak annyi súlyt mérjünk ki az események előidézésében, mennyi azt igazságosan megilleti.

Ha munkámnak tárgya az volna, hogy a forradalom keletkezésének történelmét megírjam, mindaz, a mit erről eddig elmondottam, mint történelmi vázlat felette hézagos és egyoldalú munka volna.

De nekem feladatom nem ez. Én a SZÉCHENYI ISTVÁN ez időbeli életfolyását elmondani tűztem magamnak célul, és nagyon is részletesen megjelöltem azon korlátokat, melyek közt mozogni akartam.

El kell ugyan ismernem, hogy a forradalom keletkezésében számos tényezők voltak, melyeknek hatása az eseményekre épen nem csekély, és mint KEMÉNY igen helyesen jegyzi fel: az európai

forrongás tartóssága, a bécsi lázadások fokozódó terjedése nem csekély befolyással volt arra, hogy Pesten a mámor tartson, és a márcziusban felkeltett izgalmak hamar csillapodásra ne jussanak.

Ez megmagyarázza a pesti clubbok működésének folytatását még azontúl is, hogy hazánk minden kívánataiban kielégítve lett, de nem menti kormányunk mulasztásait a rend helyreállításában, és a normális állapotok visszaidézésében.

Igyekeztem fennebb részletesen kimutatni, minő végzetes hatással volt KOSSUTHra a Pesten csillapodásra nem jutott forrongási szellem, mely ápolgatván gondosan sőt fokozódván a clubbok működése által, oly közhangulatot teremtett, melynek KOSSUTH természeténél fogva soha ellenállni nem bírt.

Nagyon igazságtalanoknak kellene lennünk KOSSUTH iránt, ha öt avval gyanúsítanánk, hogy e közhangulatot ő provokálta.

Hisz ő ép úgy mint a többi miniszterek, sőt inkább mint azok, becsületével engagirozva volt a felség irányában az olasz segély és államadósság kérdéseiben.

Legnagyobb ellensége sem hihet el róla oly aljasságot, hogy míg magát egyfelől a felségnek kötelezte, másfelől oly közhangulatot provokáljon, mely neki a teljesítést lehetetlenné tegye.

Azt pedig legjobb barátja kénytelen róla bevallani, hogy ha bármely fogadása esetleg a közhangulattal éles összeütközésbe jő, ő előbb vallását is feláldozza, hogysen az utcákon nyilatkozó «Isten szavával» szembeszálljon.

« Most — így szól KEMÉNY a forradalom után — a ki SZÉCHENYI különböző munkáit végigolvassa, meglepetve tapasztalandja, hogy *crisiseink épen azon stádiumokon mentek at*, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt siket füleknek.»

« SZÉCHENYI már a *Kelet Népében* (1840) több mint húsz sűrű ivén át igyekezett bebizonyítani, hogy KOSSUTH a nemzetet — *bár akarátja elleti* — egy nagy forradalom ebbe vezeti, mely hazánk önállóságát semmivé teendi.»

Ez szó szerint megtörtént 1848- és 1849-ben.

Nagy forradalomba — minőt történelmünk előbb nem mutathat fel — keveredtünk, hazánk önállósága is semmivé lett.

Hogy KOSSUTH nélkül e forradalom képzelhetlen, azt senki tagadni nem fogja, ellenben sokan lehetnek, kik kételkednek, hogy KOSSUTH, mint a gróf állította, «*akarata ellen*» ment a forradalomba.

Pedig ez is szó szerint igaz.

Fentebb is elmondottam, balgaság állítani, hogy KOSSUTH csinálta volna a forradalmat, de az kétségtelen, hogy KOSSUTH nélkül a forradalom lehetetlen. E közt pedig nagy a különbség. E különbségben fekszik a történelmi igazság.

És ha mi a történelemben az igazságot keressük, e különbségnek felette nagy fontossága van. E fontosság pedig akkor emelkedik ki egészen, ha azt a gróf nézeteivel és jóslataival egybevetjük.

Azt megjósolni 1840-ben, hogy mit fog akarni és tenni KOSSUTH az 1848-ki események befolyása alatt, nincs emberi bölcsesség és előrelátás, mely képes legyen.

Egy volt volna lehetséges emberileg, t. i. ha KOSSUTH előzőleg már 1840-ben oly helyzetben lett volna, hogy a nemzet nevében szólhat, és már akkor szakadási vagy törési szándékot árul vala el Ausztria ellenében, ez esetben meg lehetne jósolni, hogy adandó alkalommal, ha t. i. az európai események és egy általános conflatio rést mutat, KOSSUTH fel fogja használni az események nyomását, hogy ilyféle terveit keresztül vigye és a nemzetet forradalomba vezesse.

Ámde 1840-ben KOSSUTH helyzete ily feltevést csaknem neveltséges színben mutatott volna fel, másrésztől pedig KOSSUTH a szakadás vagy törés gondolatától is ez időben ép oly távol volt, mint maga a gróf és az egész nemzet.

Ilyesmit tehát sem előrelátni, sem megjósolni nem állt embernek hatalmában.

És még is megjósolta és előrelátta a gróf az eredményt és mint KEMÉNY helyesen állítja «crisiseink épen azon a stádiumokon mentek át, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt süket füleknek».

Arra t. i., hogy ezt tehesse, csak fajának impressionabilis természetét és KOSSUTH egyéniségét kellett mély felfogással ismernie, s elmondhatta: mi fog történni, ha oly hatalmas izgató és páratlan szónok a hang és irány hatalmával feltűzeli a kedélyeket, és ily állapotban a nagy izgató és feltűzelt közhangulat kölcsönhatásba lépnek és mozgalmal időben egymást ragadják oly irányok felé, melyekre kezdetben egyik sem gondolt.

Ez oly természetes fejlemény a dolgok folyamatában, melyet megjósolni és előrelátni lehet.

Ez történt pedig nálunk is.

A gróf nem valami emberfeletti látónki tehetséggel volt a gondviseléstől megajándékozva, hanem fürkésző lelkét a haza ra-

jongó szeretete a viszonyok mély tanulmányozására ösztönözte, és ő ismerte jobban mint bárki más hazánk bonyolult viszonyait Ausztriával, fajának susceptibilis természetét, jó oldalait és gyarlóságait, ifjúságunknak a politikai rajongásra hajlamát és felismerte mint maga KOSSUTH sem, az ő egyéniségének sajátosságait, és mind ezen tényezők természetes működését képzelve mozgalmas idők befolyása alatt, elmondhatta a mélyenlátó életbölcspontosságával azt, a mi történni fog, a minék történni kelle.

Ha a grófot történelmünk fejlődésében az események változatai meglepik, talált volna magában elég erőt a kitartásra, borúra derűt várva, kiállta volna az események nyomását.

De a gróf — mint KEMÉNY is megjegyzi — kereste csalódásának jeleit, szerette volna felfedezni, hogy tévedett, de nem bírta.

«Elővette naplóját — így szól KEMÉNY,— melyet folytonosan irt. Kikereste a Kossuthra és a napi eseményekre vonatkozó nézetit. Összehasonlítgatá a helyeket. Vizsgálta ítéleteit a lángeszű izgató felől. Mindig komorabbá lön arca. Nem, nem csalódhatom — mondá fájdalommal — KOSSUTH Magyarország rossz nem-tője. Es a nép imádni fogja őt, — sodortatik általa.»

Szerencsétlensége a grófnak az volt, hogy criseink azon stádiumokon mentek keresztül, mint ő előre látta és nem kételkedhetett a végeredményen sem.

Ha a gróf KOSSUTH magatartásában átgondolt tervet, a conjuncturák számbavételére alapított törekvést, vagy csak határozott akaratot bizonyos cél felé, legyen az bármi nyaktörő — látott vagy felfedezhetett volna, többet bízik a jövőben.

Számító és megfontolással eljáró embert a nehezedő körülmények nyomása állapotásra bírhat. Oly embert, ki az ellentétes erőket ismeri és mérlegelni tudja, bármennyire vakmerő legyen is, a végletektől visszatartóztatja az, ha a sikerre a kilátásnak még csak valószínűsége sincs.

De Kossuthban ő sem a számításnak, sem az erők mérlegelésének nyomát felfedezni nem bírta, csak azt látta, miként hajtják merész elszánásokra a körülmények pillanatnyi befolyása által.

Látta, hogy Pozsonyban szorongatva az anyagi téren fenyegető vereség által, márczius 3-kán is oly indítványt hozott a köztanácskozás szőnyegére, mely ha tíz nap alatt ki nem tör a bécsi forradalom, válságokra vezethet, az országgyűlés továbbtartását teheti kétségessé, minthogy erről Bécsben komolyan volt is szó.

Tudta ennél fogva KOSSUTHTÓL, hogy ő mindig a percz benyomásai alatt határozza el magát merész dolgokra és tudta, hogy őt a márcziusi sikerek már elbizakodottá, a tömegeket szerencséje iránt vakon hívókké tette.

Látta az ifjúság folyton tartó felgerjedésében, a elubbok élénk működésében, a közhangulat emelkedő elkeseredésében kifejlődni azon áramlatot, mely első sorban is KOSSUTHtól ragadja meg, ő pedig a nemzetet sodorja magával.

Reményeinek horgonyát gr. BATHYÁNY erélyébe és DEÁK bőleségébe vetette, különösen pedig BATHYÁNYIT számított, mint kit a felkeltett vihar első villámcsapása érhet.

Mint sorsának osztályosa, mellé állt hű bajtárs gyanánt és unszolta a bajoknak kezdetben elejét venni. Gondoskodni a rend szilárd helyreállítására szükséges erőről, a clubbok és sajtó kicsapongásainak gátlásáról stb., mint láttuk, Inában.

Remélt még az országgyűléstől. De ennek kezdetekor is azt látta, hogy gr. BATHYÁNY és DEÁK nemcsak nem keresnek támaszt egy compact országgyűlési párt hódolatot parancsoló fellépésében, hanem az önként ajánlkozó nagy többséget utasítják vissza, hogy ne formálhassa ki magát egy önerejében bízó és egymásra támaszkodó törvényhozási hangulat, hanem a szétszórt képviselők nem egyesíthetvén nézetüket, a felmérgetett utcai hangulatnak jussanak uralma alá.

Végre azt hitte még is, hogy ennyi balfogás után megtelik valahára a mérték, és eljő a kiábrándulás órája, ha az előzőtt tévesztések következményei kiáltólag előtérbe lépnek.

Lássuk, miként teljesültek e reményei is.

Fennebb ismételve elmondottam, hogy a miniszterek több alkalommal ő felségének határozott Ígéretet tettek, hogy az olaszországi háború szerencsés bevégzéséhez segédhadakat fognak ajánlatba hozni.

Midőn a felség Bécsből Innsbruckba költözött, a magyar kormány azonnal ISTVÁN főherczeg nádort kérte fel és SZÉCHENYI grófot és EÖTVÖS minisztereket küldötte ki ő felségét kérni, hogy székhelyét Budára tegye át, arra is, hogy az országgyűlés megnyitására személyesen jelenjék meg.

Ő felsége egyenesen megígérte és fogadta, hogy most ugyan betegeskedése miatt nem jöhet, de mihelyt a magyar országgyűlés részéről az olasz hadsegély meg lesz ajánlva, azonnal Budára jő, és

az olasz hadjárat iránt megnyugtatta lévén, onnan fogja további intézkedéseit tenni a birodalmi rend helyre állítására.

Minisztereink megbízásuknál fogva a hadsegélyt megígérték. Később gr. BATHYÁNY a b. JELLASICH bán letételét és megfékezését követelvén, ő felségétől ezt meg is nyerte ismét azon határozott ígéret fejében, hogy az olasz hadsegély meg fog adatni, és ez által az osztrák hadsereg Olaszországban oly karba jutni, hogy az eredmény kétes ne legyen.

Ily előzmények után csak az vala lehetséges, hogy a trónbeszédben a felség részéről az olasz háború és birodalmunk megtámadása a szárd király által megemlíttessék, és a sanctio pragmatica jogán tőlünk a segély kívántassék. Az országgyűlés pedig a trónbeszédre adandó válaszban a felség e kívánságára a szükséges segélyt megajánlja és ebben a sanctio pragmatica kötelmeit tényleg elismerje.

Meg kell itt még említenem, hogy a trónbeszédre adandó válaszban a segély megajánlása még csak elvi kijelentés volt volna. E közt és a kiállítás ténye közt még országgyűlési tárgyalásoknak kelle közbejöni a kiállítás módozatairól és annak feltételeiről, a kérdés tehát még azontúl is a kormány és országgyűlés kezében marad, és a megajánlással elérendő céljait érvényesítheti biztos alapon.

Éhez hozzá kell adnom, miszerint úgy valánk értesítve, hogy az udvari körök Magyarország haderő-ajánlatára különös súlyt fektettek.

Ha t. i. Magyarország a közös birodalmi hadsereg szaporítására 40 ezer katonát felajánlani nyilatkozik, elvben határozottan szakít a forradalmi szellem közösségével, a rend helyreállításához sorakozik, ha pedig Magyarország a birodalomban mint az uralkodóház hive és mint a rend támasza áll elő, ez nem csak emeli Európában a hitet a birodalom fennállása iránt, de hatást gyakorol a német ügyek fejlődésénél Ausztria állására Frankfurtban és a birodalomban még dúlógó forradalmi elemek reményeit törli meg, sőt magára az olasz ügyekre is kedvezőleg folyhat be, ottani seregünk bizalmát emelve, az olaszokét csüggesztve.

Végül ne feledjük még azon nem csekély fontosságú körülményt is, hogy b. JELLASICH, az új megválasztott horvát bán, akarva vagy engedve a márcziusi napokban kitört forradalmi szellemnek, mely világosan az anyaországtóli szakadást mondotta ki és önálló állami-

ságra dolgozott, a bécsi kormányt folytonosan zaklatta, hogy az olasz hadseregénél levő horvát katonaságból 24 határőri zászlóaljat az ország védelmére bocsássonak haza.

Ha tehát Magyarország részéről a 40 ezer ujoncz megajánlása megtörténik, ezen feltételhez lévén kötve a b. JELLASICH letétele és pörbe fogatása és az eziránti kir. leirat gr. BATTHYÁNYnak átadva, ez által az udvar és bécsi kormány a fennebbi zaklatástól és a horvát katonaság hazabocsátásától is megszabadul és Magyarország tetteges csatlakozását nyeri meg a monarchia integritásának megmentéséhez.

Gr. BATTHYÁNY ez alkalommal is határozottan megígérte az olasz hadsegélyt, az udvar pedig ezen ajánlás után azonnali átköltözését Budára.

Ez volt tehát a helyzet.

Nemcsak a sanctio pragmaticának a magyar kormány által határozottan elfogadott értelmezése, nemcsak a kormány által több ízben hátsó gondolat nélkül adott ígéretek követelték gróf BATTHYÁNYTÓL, hogy az olasz kérdésben határozottan és daczolva minden más tekintetekkel lépjen az országgyűlés elé, de követelte ezt a fentebb megjelölt helyzet, melyben politikáját a világ előtt határozottan kijelölni és minden félremagyarázástól megóvni kelle.

A kényszerűséget, hogy gr. BATTHYÁNY az olasz kérdésben határozott ingatlan állást foglaljon az országgyűlés előtt, az elutasíthatlan kötelesség fokáig növelte még az is, hogy épen e kérdésben mutatkozott határozottan KOSSUTH különválása többi társaitól, de ezen kérdésben már gr. BATTHYÁNY, SZÉCHENYI és EÖTVÖS, de az egész kormány, melynek vezetésével ő felsége gr. BATTHYÁNYT bízta meg, annyira engagirozva voltak ígéreteik által, hogy ebben minden habozás vagy kitérés a perfidia látszatát vonhatta a kormányra. Végül nem is lehetett kérdés, hogy magyar miniszter, ki ő felségének hűséget esküdött és a sanctio pragmatica alapján áll, megtagadhatja-e királyának a segélyt, ha az külhatalom által megtámadtatik?

Ezer ok volt egy helyett, hogy gr. BATTHYÁNYnak az olasz kérdést a hazára nézve életkérdésnek, magára és kormányára nézve becsületbeli ügynek kelle tekinteni és hajthatatlan jelleménél fogja e ponton ingathatlannak lenni.

Minek mondanám el, mi történt még is a minisztérium kebelében e kérdés körül.

Ez bírhatna történelmi érdekel, de nem lehetne történelmi bizonyíték. Szigorú hűséggel csak a jelenvolt egyik vagy másik miniszter mondhatná el, mi történt a miniszteri értekezleten. Mi többiek csak hallomásból beszélhetünk.

HORVÁTH MIHÁLY ugyan történelmében elég részletesen elmondja a miniszteri tanácskozmánv lefolyását, ezen leíráshoz is méltó kétség fér és rám inkább a védbeszéd benyomását tette, és előttem jelentőségét az által nyerte, hogy maga nemzeti történé-szünk érezte, miszerint az eredményért erős védelemre szorulnak a miniszterelnök és társai.

Ez okból, hogy senkit ne érintsünk az igazság mértékén túl, tartsuk magunkat a bebizonyítható tényekhez, t. i. a köztudomású és feljegyzett nyilvános tárgyalásokhoz e kényes ügyben.

Azt azonban mintényt meg kell említenem, hogy a trónbeszéd feletti miniszteri tanácskozásokról és abban felmerült szakadásról bizonytalan hírek nyugtalaníták a közönséget, és ezek sajátkép táplálékot nyertek azon dementalás által is, mely a *Kossuth Lapjában* közölve lön KOSSUTH kilépéséről roncsolt egészsége miatt. Ezen hir czáfolva lett ugyan, de olykép, hogy annak lehetősége annál inkább nyugtalanítsa a felizgatott közönséget.

Ez *tapintás* lehetett a közhangulat literére, és az nagyon is lázasan vert.

Már említettem, hogy gr. BATHYÁNY a miniszteri értekezleteket KOSSUTH szállására hívta össze.

Az országgyűlés megnyitása előtti napon a képviselőknek nagyszámú csoportja hivatott conferentiára Kossuthhoz.

Össze lettek híva mindazok párttekintet nélkül, kik a közéletben és irodalomban ismertek és feltehetőleg az országgyűlésen befolyással bírhattak. Ott volt KEMÉNY, ott voltam én is.

Ezen conferentiának czélja — mint előadva lön — az volt, hogy a kormány tájékozza magát a képviselők nézete iránt az olasz kérdésben.

Kérdésül tétetek: megemléttessék-e a trónbeszédben: miszerint ő felsége a szárd király CARLO ALBERTO által megtámadtatván, Olaszországban háborút folytat.

E megemlétes természetesen a segély megajánlásával hozott kapcsolatba. T. i. ha a megajánlás biztosítatik, akkor a trónbeszédben az olasz háború meg fog említtetni, különben — nem.

Még ma is, négy évtized múlva, szeretném széttörni tolla-

mat, s le nem írnám e dolgokat, ha már kinyomatva nem volnának, s adnám szívesen az örök feledésnek. Ha annyi szép és dicsőt e korból eltakar a homály, miért e foltokat nem.

A kérdés illetlen kezelése a kormány által nem lehet, hogy ma is kínos érzést ne keltsen az olvasóban.

Nem úgy lép a kormány az országgyűlés válogatott tagjai elé, mint hozzá és hozzánk méltó lett volna, t.i. hogy elmondja mikép:

A *sanctio pragmatica* törvényeink által elismert statusalap. Ennek világos értelmezését az utolsó országgyűlésen közegyetértéssel megadtuk mi is. E szerint ha a birodalom integritása megtámadatik, ha a külhatalom felséges királyunk ellen háborút indít, elengedhetlen kötelességünk segílyt adni. Mi ö felségének többszörösen határozottan ígértük, hogy olasz hadjáratára, hol a birodalom integritása van kockán, de már a szárd király által is megtámadtatott, segílyt eszközünk az országgyűléstől.

Szóljatok — számíthatunk-e rátok?

E helyett Kössön így tette fel a kormány nevében a kérdést:

Megemlíttessék-e a trónbeszédben: hogy Ausztria a szárd királylyal, ki által megtámadtaték, háborút folytat? Mert a megemlítés a segíly megajánlását vonná maga után az országgyűlés részéről.

Még ma sem bírom megérteni a mély diplomatai fogást, mely e kérdés forgatásában rejlik, azt éreztük akkor is, hogy ez eljárás lealázó.

Ez egészen KOSSUTH érdeme, ki a conferentiát a kormány nevében vezette.

KOSSUTH felhívására nyilatkozott mindenki őszintén és határozottan az adandó segíly felől. Vetélkedtek a jelen volt képviselők abban, hogy a kormányban ne hagyjanak kétséget nézeteik felismerésében.

Miként állott a többség e conferentiában? én úgy hiszem, KEMÉNY túlóvatosan jelöli azt meg, midőn ezeket mondja: «fel volt tárva mindenkinek legőszintébb politikai véleménye, és akárki láthatta, hogy ha e conferentián megállapodás történik, 300 szavazatból 40 sem leend az olasz kérdésben a válaszfelirat ide vonatkozó paragrafusá ellen.»

Nemcsak a segíly megajánlása tehát, hanem a megajánlásnak óriás többsége biztosítva volt a kormánynak e conferentiában.

Voltak azonban néhányan, de csakis néhányan, kik az adandó

segély ellen szólaltak fel és mert a jog és törvény ellenök volt, nézeteik indokolásában az érzelmekhez fordultak és az olasz nemzet elnyomásáról, Ausztria szabadság elleni harczeitől, a világ előtti megbélyegzésünkről, compromissióról sőt, prostitúcióról és e félelméről szóltak.

E beszédek Kossuthot szíven találták.

Eleinte látva a nagy többséget. EÖTVÖS által is erélyesen támogatva többször felszólalt polemizálva és vívott a kormány nézete mellett, de végkép az ellenzék élénk ömlengései kiforgatták sarkából. Elfelelte a minisztert és előállt KOSSUTH.

T. i. látszólag kedvetlenül berekeszti a conferentiát kijelentve, miként a kormány e kérdésben teljes egyértelműséget várt, és miután ez el nem érhető, meg fogja a nádor ő fenségét kérni, hogy a trónbeszédéből az olasz háborúra vonatkozó passus hagyassák ki.

«Lesújtva valánk — így szól KEMÉNY — a többség ily megaláztatásán.»

«Csodálkoztunk a minisztérium tagjain, kik viszont KOSSUTHON csodálkoztak. De végre hazamenénk oly rossz sejtelemmel, hogy alkalmasint a magyar parlament sajátságai közé fog tartozni a többséget a minoritás helotjává tenni.»

«Úgy is történt.»

Mi volt oka KOSSUTH illetén eljárásának?

KEMÉNY ezt így magyarázta: KOSSUTH észrevéven, hogy a minoritásból két vagy három egyén az országos teremben is — e conferentia daczára — a válaszfelirat ellen fog nyilatkozni: megdöbbsent a tapsözön elősejtelmétől, melyet ezek a karzattól nyerhetnek, s talán épen az ő szónoklata ellenében. — Mert más ok a tapsféltékenységen kívül alig képzelhető, miután KOSSUTH véleménye az olasz kérdésben annyira határozott színezetű volt, hogy háromszor tartá szükségesnek a minisztérium nézete mellett és többnyire polemizáló hangon felszólalni. Azonban miért vitatni egy szeszélyly vagy jól játszott szerep okait?

A *Márczim Tizenötödike* című forradalmi lap később 118-ik számában ezen értekezlet eseményeit így commentálja:

«A fővárosiak emlékezni fognak azon napra, melyben a legáltalánosabban terjedt el a hír, hogy KOSSUTH a minisztériumból ki fog lépni.»

E hírt czáfolta meg az akkor megjelent *Kossuth lapjának* 1-ső száma, de akkép, hogy a közönség még inkább elhigyeje.

«Gyanúsítani nem szeretünk. De vájjon a tények és az ezekből folyó következmények nem a legnyilvánosabban mutatnak arra, hogy e napon a miniszteri tanácsban valami bajnak kellett történni.»

«Hinni lehet, hogy e napon állítottak meg a trónbeszéd főbb elvei, ekkor hozták fel azt, hogy a kamara a válaszfeliratban az olaszok ellen segítségét ígérjen.»

«Valószínű, hogy e napon a minisztérium KOSSUTH meggyőződése ellenében valóságos erőszakot követett el. Meglehet, hogy KOSSUTH szabadkozott attól, hogy az indítványt ő tegye.»

«Emlékezzünk vissza mi történt az országgyűlés megnyitása után pár nappal.»

«Kossuthnál pártszínezet nélküli conferentia tartatott. Ekkor jött napfényre először az olasz ügy. KOSSUTH azt mondta, hogy ezen ügyet úgy óhajtáná a kamarán keresztül vinni, ha ellene oppositio nem keletkeznék. És egy-két ellenkező szó miatt az indítvány visszavétetni látszék.»

«Lapjainkban más napra ez ügyben egy czikk jelent meg, melyben az volt véleményünk, hogy itt KOSSUTH csak egy gyöngéd-telenül rá erőszakolt szerepet vitt, és *hogy ő maga legjobban szerette azt*, hogy az Indítvány ellen némi oppositio keletkeznén, azt visszavetette.»

«Igaz, hogy később az indítvány még is behozatott és keresztül vitetett a kamarán. De KOSSUTH úgy is tudta, hogy *az egész csak Spiegelfechtereit*, a mint azt egyik beszédében ki is találta valahogy szalasztani.»

KOSSUTH jól ismerte a közhangulatot Pesten, melyet a clubok izgató működése elmérgesített, és az olasz segély ellen különösen feltűzelt.

KOSSUTH tehát azon fatális helyzetbe jutott, hogy neki vagy a kormánynyal, melynek tagja, vagy a közhangulattal, melynek bálványá volt, kellessen szembe szállni.

Nem KOSSUTH volt volna, ha az utolsót választja.

NYÁRY, ki a márcziusi napokban Pestnek legbefolyásosabb embere volt és a pesti mozgalmak élén állott, tekintélyével mind a kormányszék tapintatos eljárására, mind az ifjúság csillapítására nem csekély befolyással volt, már akkor felkeltette KOSSUTH féltékenységét. Ezt nem bírta KOSSUTH elleplezni akkor is, midőn a pesti küldöttség, ennek élén NYÁRY a pozsonyi országgyűlés előtt

megjelent, ennek nevében KOSSUTH fogadta és Pestnek az országban hangadó szereplése ellen élesen kelt ki.

Most NYÁRY a conferentiába az olasz segély ellen hévvel szólalt fel és KOSSUTH látta, hogy az országgyűlésben is NYÁRY őt, mint a kormány nézeteinek előadóját élénken ostromolni fogja, a karzat tapsait, a clubbok dicsőítését és az utcák rajongását NYÁRY ragadja el tőle, ő maradhat miniszter, de nem lesz a tömegek bálványja — Pesten.

Ez vitte Kossuthot oly eljárásra, melylyel lejárta miniszterterjesztéseit, lejárta az országgyűlés nagy többségét, és vitte a nemzetet az események természetes fejlődésének fonalán lépésről-lépésre a forradalomba.

Bűne, hogy ez történhetett, a minisztériumnak is, de igaz az is, mit KEMÉNY mond:

«A mérsékelt többségnek a minisztérium hibái által nincsen lemosva bűne.»

«Lehetett volna önállóbb.»

Normális viszonyok közt könnyű volt volna az orvoslát. Meg nem férhető miniszterek leköszönnek. De ekkor Pesten általánossá lett azon hiedelem, hogy ha ezen minisztérium megbomlik, másodsor nem fog teljes számú minisztérium kineveztetni. E hiedelem annyira megerősödött, hogy az ellenzék is az országgyűlésen kinyilatkoztatta, miképp ha valaki most akarna miniszterválságot előidézni, az áruló volna.

Lemondásról tehát szó sem lehetett. A dolgok ez állása Kossuthnak vált előnyére. Mert miután ő a kormány mondhatni egyhangú nézetével nem bírt egyetérteni, neki kellett volna lemondani. Lemondani azonban szabad nem volt.

Így KOSSUTH az óra ingájaként mozgott állásának kötelezettsége és hajlamai közt. A miniszteri tanácsokban fogadta a szemrehányásokat nyilvános magatartásáért és eljárásáért, az országos illéseken elragadták hajlamai, feledte hogy miniszter, és lett ellenzéki népszónok — önmaga mint miniszter ellen.

Hogy pedig ez szószerint így volt, alább meglátandjuk.

Gr. BATHYÁNY és társai Kossuthnak ezen gyarlósága ellen óvszert keresve, hogy őt erkölcsileg inkább a miniszteri állapodásokhoz kössék, őt bízták meg a kormány képviselésével, azaz a kormányzószónoki tiszttel az országgyűlésen.

Így tetézte a minisztérium egyik ballépését a másikkal.

KOSSUTH lett kormányzó a házban, és mint ilyen elmondta a kormány nézeteit a háznak, állapotásuk szerint.

De a mint az ellenzék ostromolni kezdte a kormány álláspontját és a kormánypárti képviselők védelmében a vita élénkült, nem állhatta meg, hogy ne szóljon és ne magyarázza megtámadott álláspontját, és e magyarázatban többnyire túltett az ellenzéken is.

Miniszter társai bámultak és bosszankodtak, de nyilván a botrányt kerülve elnézték és a miniszteri tanácsban tettek szemrehányásokat, akkor KOSSUTH elkezdett panaszkodni, hogy ő mindig is mondotta, mikép nem való miniszternek, őt ez állás csak nyűgözi, ő soha sem fogja magát bele találni, engedjék, hogy ő visszavonuljon.

Tudta természetesen, hogy ebbe társai nem egyezhetnek, de nem is jutott volna észébe a hatalomról lemondani.

Be kelle végkép látni gr. BATHYÁNYNAK, hogy kormányozni Kossuraal vagy nélküle egyiránt — lehetetlen.

A legszomorúbb és legvégzetesebb eredménye a kormány ezen állapotának volt az országgyűlés teljes demoralisatioja.

Megvolt az országgyűlés nagy többségében a leghazafiasabb szándék, az irtózat minden forradalmi cselekvényről, a béke leg-hőbb óhajtása.

Az elmérgesített pesti közhangulat ellenében is letek magukban elegendő erőt, hogy az ország érdekét a clubok lármái és az utcák zajongásai daczára megóvják.

De erőt és erélyt csak úgy fejthetnek vala ki, ha egyesülve, egyetértve és egymásra támaszkodva mindenik nem saját egyéni nézetét, de a közmegeállapodásban a törvényhozók függetlenségét védelmezi a tömegek lealázó befolyása ellen.

Ámde a kormány nem akart pártot, az ellen DEÁK megyei puritanismusában, mint fennebb idéztem, július 21-ki ülésben élesen nyilatkozott, ennek következtése az lett, hogy a kormánypárti képviselők nagy csoportja mint egy szétszórt nyáj egyes lézengői barangoltak — és a gyengébbek sorakoztak az erősödő és szervezett ellenzékhez, az önállóbbak közül ment kiki a maga útján, de szétválva sem erőt, sem eredményt nem fejthettek ki.

Ezen alig megfogható mindenestire menthetetlen állapotot így Ítéli el KEMÉNY:

«A minisztérium, mely előbb egy pártra sem akart különösen támaszkodni, a megnyitás után Kossuthot teszi kormányzó-

nokká — s így magát minél inkább összevonja a szerénység árnyéka közé, hogy csak desperált keresés után lehessen hol létezését felfedezni.»

«S pedig mennyi történt volna másként, ha DEÁK tolmácsolja az igazgatás nézeteit.»

«És ki hozhatja kétségbe, hogy akkortáiban, KOSSUTH varázshatalma mellett is a közérzület tisztességesebbnek találta, hogy DEÁK higgadt szónoklata tolmácsolja a minisztériumot, melynek már természeténél fogva sem kell még az oratoria mezején is hét mérföldes csizmával és a vihar hátán nyargalni a sokadalom előtt, mindent maga után hagyva, kifáradva, eltompítva, leverve.»

«Akármit mondjatok, a minisztérium azon hangulattól félt, mely nem volt meg, s melyet tétozáása idézett elő.»

XII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalása az országgyűlésen. A *pragmatica sanctio* értelmezése gr. Batthyány által. A frankfurti képviselőnk, Szalay Lászlónak adott utasítás a védszövetség megkötésére nézve. Birt-e a magyar kormány az olasz kérdés tárgyalásánál e kérdés döntő fontosságának tudatával? Kossuthnak bevezető nyilatkozatai. Az olasz kérdés a válpont, melyen a béke vagy háború ügye dőlt el. Szemere nyilatkozata b. Jellasich pártolásától Bécsben. A katonapárt ignoráltatik a történelem előadásaiban. Az államadósságok ügye a Frankfurtba küldött utasításban. A helyzet szemléje.

Et nunc venio ad fortissimum viruil!

Ez az olasz segély kérdése a magyar parlamentben.

Hazai történelmünkben alig juthat a magyar történésznek kínosabb feladata, mint ezen akkortájban általánosan felismert életkérdésnek tárgyalásában a kormány és országgyűlés eljárását híven előadni.

Én is kiküszöbölném szívesen emlékeimből az önkínzás e szomorú gyakorlatát és utalnám a dolgot történészeinkre, ha nem épen ezen dől vala el hazánk sorsa, és ezen jelentőségénél fogva nem épen ez volna a gróf kétségbeesésének fő forrása.

Ezen kérdés lebonyolítása után, midőn annak kétségbeejtő hatásai a helyzetet teljes félreismerhetlen világításban állíták elő, a gróf is «lemondva minden reményről», átlépte Dante poklának küszöbét, és azontúl pár hétig még küzdött rendkívüli erős szervezete a lelkét dúló sötét rémlátások ostroma ellen, míg övéiért növekedő aggodalmában megfosztá önmagát a csillapítás minden jótékony eszközeitől, és végkép kimerülve erejében — áldozatul esett.

Hazánk sorsa és a gróf fátuma egy kártyára volt téve s azon dőlt el.

Ez az olasz kérdés volt!

Már fennebb szólottam ezen kérdés politikai mély jelentőségéről és azon fontosságról, melyet az udvari körök és a bécsi kormány ezen kérdés mikénti megoldásához kötöttek.

Az országgyűlés kilencz nappal előbb, hogy az olasz kérdés

szőnyegre került, 200 ezer újoncz kiállítását szavazta meg. A meglevő magyar rendes hadsereg is a határőri sergelen kívül lehetett 40—50 ezer.

Ilyen haderővel rendelkező állam bármely részre álljon, döntő súlyt vehet a mérlegbe.

Ha Magyarország 40 ezer katonát megajánl ö felségének az olasz hadjárat szerencsés bevégzéséhez, ez által:

Magyarország tetteg, határozottan a terjedő forradalom ellen foglal állást, és a rend érdekei mellé szövetkezik támaszul. Ez által:

Az uralkodó ház egy rendezett állam t. i. a magyar korona egész haderejét nyeri támaszul és a bonyodalmakban megroncsolt tekintélye mind Európában, mind különösen a német mozgalmakban erősödik.

Az olasz háborút, melyet különben is saját erején diadalmasan befejezett, hamar bevégz.

Az olasz hadjárat után elég haderővel rendelkezvén, a birodalom zavargó részeiben is a békét és rendet helyreállíthatja és az uralkodó ház megtört hatalmát és a birodalom tekintélyét ismét visszaszerezheti.

E közben az uralkodó háznak támpontul sem Bécs, melynek zavargásai miatt Innsbruckba volt kénytelen vonulni, sem Prága, melyet a májusban kitört bécsi zavargások szítójának tartottak, nem szolgálhatott.

Erre egyedül csak Budapest volt volna alkalmas, ha Magyarország bár az alkotmányosság kikötése mellett a terjedő forradalmi szellem ellen határozottan nyilatkozik, és az uralkodó ház megtört hatalmának és a birodalom helyreállításának ügyét az olasz segély őszinte megajánlásában tetteg magáévá teszi.

Ellenben: ha Magyarország bármi ürügy alatt megtagadja az olasz segélyt, ezen semlegessége által nagy lendületet nyer a forradalom mind Olaszországban, mind kívált Bécsben.

Előbbi esetben Magyarország az uralkodó ház főtámasza és a birodalom visszahódítója, másik esetben a birodalomnak még meghódítandó része lesz, mely szakadását nem mondotta ugyan ki, de melyet semmi elismert kapocs nem köt, miután a *pragmatica sanctio* kötelmeit megtagadta.

Az olasz kérdésben tehát tényleg a birodalmi kapcsolat vagy a szakadás kérdése dönt el és ebben feküdt e kérdés vitális jelentősége reánk nézve.

Továbbá az 1848-diki törvények, melyeken alkotmányunk újabb alakja nyugodott, a *pragmatica sanctio*t ismeri el állami alaptörvénynek birodalmi kapcsolatunkra nézve, ez pedig elmagyarázhatatlanul kötelez külső megtámadás ellen feltétlenül egymást kölcsönösen védeni.

Ha tehát mi ő felségének, miután a szárd király és némely más hatalmasságok sergei is megtámadták, a kívánt segínyt megtagadjuk, állami alaptörvényünket szegjük meg és tényleg kilépünk a törvényesség teréről s a forradalom terére lépünk.

A megtagadás tényét tekintve az őszinte és határozott megtagadás, vagy oly feltételes megajánlás közt, mely feltételek jogilag teljesíthetlenné, e közt lényegben csak azon különbség van, hogy az első megdöntetlen, de legalább nyílt, a másik lehet megdöntött, de mindig megszegőítő és lealázó.

És mert e szomorú kérdésben történelmünk egy sötét lapját kell önkezünkkel betöltenünk, nem lehetünk eléggé óvatosak, miután kétségtelen az, hogy felfogásaink, érzelmeink az idő befolyása alatt állnak. Másképp fogjuk fel a dolgokat nyugodt idők higgadt légkörében, egészen másképp mozgalmas idők izgalmai között.

Továbbá igaz az is, hogy az 1848-ki átalakulás oly rohamosan és váratlanul lepett meg, hogy a minden oldalról felmerülő új viszonyok iránt nem lehettünk tisztában. Mint hogy például a kapcsolati viszonyok sem formái, sem feltételei iránt nem voltunk még azontúl évekig, sem innen, sem túl tisztában, sőt még a megférhetőség lehetőségéről is kételkedtünk, míg némileg csillapodva, a kibontakozás fonálát éppen a *pragmatica sanctio*ban leltük meg.

Hogy tehát a felfogásra nézve még azon rendkívüli idők befolyását se mellőzzem, mielőtt az olasz kérdés tárgyalásának lefolyását előadnám, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk, hogy a történelmi betudásban a méltatlankodás bűnébe ne essünk.

Egyik kérdés az: nem foroghattak-e fenn a *pragmatica sanctio* értelmezésében menthető kétségek és eltérések a kormánytagjai közt?

Másik: bírtak-e akkoron a kormány és országgyűlés az olasz kérdés életérdekű jelentőségének tudatával?

A *pragmatica sanctio*nak a kölcsönös védelmi kötelezettséget

illető pontjára nézve akkoriban az egész magyar világ teljesen tisztában volt.

De ha volt volna is valamely kétség vagyis inkább, ha lehetséges volt volna is valamely félreértés; azt gr. BATHYÁNY a márcziusi napokban már mint miniszterelnök a somogyi követ interpellációjára teljesen eloszlatta.

Ezen ünnepélyes nyilatkozványát fennebb elmondottam, az országgyűlés egyhangúlag elfogadta.

KOSSUTH saját lapjában önmaga július 4-kén így szól: «Benünket Ausztriához a sanctio pragmatica kapcsa fűz. Ennek magyarázata: közös barát, közös ellenség.»

Mindezeknél nyomósabb bizonyíték ez:

A magyar kormány a középponti német hatalom székhelyére Frankfurtba követeket küldött. A német hatalommal szándéka volt védszövetséget kötni. A frankfurti magyar képviselőnek, SZALAY LÁSZLÓnak a magyar kormány ezen szövetség iránt pontos utasítást küldött 1848 július 19-kéről, azelőtti napról, midőn az olasz kérdés tárgyalása a magyar parlamentben megkezdett.

Ezen utasítás 2-ik pontja így szabja meg a kölcsönös védelmi köteleiséget:

«A segélyadás kötelessége csak azon esetben áll be, ha a szövetséget kötő hatalmasságok tartományai vagy külső ellenség által támadatnának meg, vagy bár az anyaország alkotmányos szabadsága reájok is kiterjesztetik, mind e mellett is nyílt lázadás útján elszakadni törekednének.»

Ezen említett esetekben a kért segélyhadsereget (százezer katonát) egymásnak három-három hónap leforgása alatt kiállítani magokat kötelezik.»

No már ha egy idegen szövetséges hatalom irányában így értelmezte a kormány a kölcsönös védelmi kötést, lehetetlen, hogy a velünk egy uralkodó alatt létező Ausztria irányában másképp értelmezze.

Sőt nem világos-e, hogy a segélynyújtás eseteinek fennebbi formulációját épen az olaszországi eseményekből merítették. Benne van a kültámadás, és lázadás útján elszakadás esete is.

Kell-e több bizonyíték még, hogy kormányunk a sanctio pragmatica kötelmei iránt teljesen tisztában volt?

És ha hozzágondoljuk, hogy a pragmatica sanctiót mindig kétoldalú alapkötésnek és így államalaptvénynek kelle tekinte-

nünk, mint minek az 1848-ki törvények is elismerik, annál kiáltóbb tény gyanánt tűnik fel előttünk, hogy KOSSUTH mint a kormány szónoka az olasz segély indítványozásánál (a júl. 23-ki országos ülésben) nemcsak a jog és törvény alapjára nem áll, de ismételve tiltakozik az ellen, hogy a kérdés a principium terére vitessék, és a sanctio pragmatica magyarázatába bocsátkozzanak.

Épen mintha az ellen tiltakoznék, hogy a kormány védői a legerősebb fegyvert ne használják.

De lássuk a másik kérdést: birt-e a kormány ez ügynek tárgyalásánál a kérdés vitális jelentőségének tudatával?

A kormány részéről a kérdés kérdés érdeméhez a többiek közt két miniszter szól: KOSSUTH mint kormányzó és báró EÖTVÖS cultusminiszter.

EÖTVÖS a kérdés fontosságáról július 20-diki beszédében így szól:

«Az előttem szólott szónokok egyike emlékeztette a házat, miként fontosabb kérdés, jelen, talán soha Magyarország törvényhozásának határozata alá nem bocsátott. Ez áll. Három század óta mint független nemzet most először nyilatkozik, és nyilatkozik oly ügyben, mely egész Európát érdekli. A pillanat, melyben ezt teszi, fontos, s e pillanat határoz azon helyről, melyet az európai politikában első pillanattól kezdve Magyarország elfoglalandó

KOSSUTH az első és indítványozó szónok így vezeti be a kérdést a tanácskozások küzdterére:

«A kérdés, melyről szólni fogok, európai fontosságú, talán az első európai kérdés, mely a magyar nemzet törvényhozási termében constitutionalis állásban tárgyalatik.»

«Mielőtt a tárgyról szólnék, egy kis észrevételt akarok előrebocsátani. S az észrevétel ez: miként ott, *hol egy nemzetnek sorsa a határozat mérlegén méretik*, a magán-sympathiáknak hallgatni kell, valamint a magán-antipathiáknak is.»

Elismerte tehát KOSSUTH, hogy e kérdésben a haza sorsa dől el.

De menjünk tovább. KOSSUTH maga elmondja indítványozó beszédében ezen kérdés kényszerű összefüggését a birodalmi érdekekkel, és ha a bécsi minisztérium azon kényszerhelyzetbe jutott hogy végre is br. JELLASICHcsal ellenünk szövetezzék, ezen eljárásáért hathatósbab védbeszédet nem tarthatott senki, mint KOSSUTH

maga, ezen indítványozó beszédében — hol így adja elő a bécsi alkudozásokat:

«A múlt országgyűlésen, mikor még alig volt minisztérium, hanem még is voltak annak jelöltjei, Bécsből azon kérdés intéztett hozzánk: vajjon ha Magyarország a pénz- és hadügynek külön kormányzatot követel, hajlandó lesz-e megosztolni az ausztriai statusadósságokban? Kívántott: nyilatkozzunk és terjeszszünk az országgyűlés elibe valamit. Mi azt feleltük: hogy azt tenni nem fogjuk. Erre azt mondták: már most Magyarország nem akar részt venni a monarchia közös terheiben, más részről Olaszország el akar szakadni, az sem fog részt venni a terhekben, mi lesz tehát ebből? Lesz egy általános banquerott, melynek következményeit a magyarok is fogják érezni, mert Magyarorszában 40, 50, 60 millió bankjegy van keringésben, következve akarnak-e segíteni az olasz háború becsületes bevégzésére? Mi nem feleltünk mást, mint hogy ez lehetetlen.»

A miniszteriális kormányzat megszületvén, lázadást tapasztalunk minden oldalról, különösen a honát ügyben az ausztriai minisztérium s az ausztriai hatalom részéről ellenünkben nemcsak barátság nem, de egyenesen ellenséges indulat követtetik. Ha az ember kérdezi: miért van ez? azt mondák:

«Az Isten szerelméért Magyarország nem akar statusadósságot vállalni, Olaszország el akar szakadni, akkor mi nem bírjuk az adósságokat, *tehát legalább az olasz háborút kell becsületesen bevégezni*, és erre Magyarország nem akar segíteni, JELLASICH pedig segítséget ígért, tehát őt pártoljuk, *különbön existenciánk forog kérdésben, semmivé leszünk*, tehát a honnét a *segítség jó, a felé nézünk mi is barátságosan.*»

«S uraim! itt van azon lidércz, mely a magyar kormány eljárásának erején mindeddig átok gyanánt ült.» —

«Ha mi arra igényt tartunk — s méltán tartunk igényt —, hogy a magyar koronát megtámadok az ausztriai császár minisztériumának pártfogásával ne dicsekedhessenek, ha kívánjuk és követeljük, hogy a dynastiának minden tagja a császár tanácsával egyetemben a magyar korona épségének, a nemzet jogainak és önállóságának fentartásában minket hű szövetségesként segítsen, akkor hasonló tekintettel legyen a magyar király minisztériuma is az ausztriai császár állása iránt, s ne mondjuk, ha az ausztriai császár megtámadtatik külhatalom által, a magyar király minisztériuma

arról nem akar semmit tudni, vagy ne vegyük rossz néven, ha az ausztriai császár minisztériuma is arra fog fordulni, a hol Ausztria érdeke iránt barátságos közelítést lát.»

Így szólt KOSSUTH a július 20-ki országos ülésben, midőn az olasz kérdésben a kormány nevében a válaszfelirati vita kezdetén a kormány politikáját fejtegető az adandó segélyre nézve.

Idézmem kellett Kossuthnak éppen e beszédéből saját szavait, hogy semmi kétség ne maradjon fenn lelkünkben az iránt, hogy ő a kérdés minden részről jelentőségét, sőt vitális fontosságát és a helyzet kényszerűségét egészen ismerte. Maga mondja, hogy a határozat mérlegén a haza sorsa méretik», mondja «ez azon lidércz, mely átok gyanánt ült a magyar kormány erején».

Sőt mind ennél többet mond, t. i. Ausztriának existenciája forogván kérdésben, a honnan segítség jó, a felé kell néznie neki is barátságosan, és ne vegyük rossz néven, lia a bécsi minisztérium arra fordul, hol érdeke iránt barátságos közelítést lát. Még azt is kimondja beszédjében, hogy Magyarország az olasz háborúban 12 ezer, Horvátország 35 ezer katonával harczol.

Az eddig elmondottak a soknál is több azon általam felvetett két kérdés megvilágítására, t. i. foroghatott-e fenn kétség a sanctio pragmatica értelmezésére nézve, és birt-e kormányunk s különösen KOSSUTH az olasz kérdés életérdekű fontosságának tudatával?

Nincs emlékezéseim során esemény, mely gondosabb feldolgozást és óvatosabb tárgyalást követel, mint éppen ezen olasz kérdés kezelése a kormány által a magyar országgyűlésen.

Ki az 1848-ki történelmi fejlődések előadásánál nem mint általam igen méltányolt nemzeti történészünk HORVÁTH MIHÁLY egy nem bizonyítható felvételtől indul ki, t. i. hogy egy Bécsben még a márcziusi napokban alakult udvari reactio vezeteli lépésenkint hazánkat a forradalomba, hanem el nem fogadva a sehol nem bizonyított, sőt a tények által megczáfolt feltevést, egyszerűen a beigazolt tények fonálán kezeli a történelmet, ki így jár el az események indokainak felsorolásában, az előtt napfény-világosságban fog kitűnni azon elvitathatlan tény, hogy 1848-ban:

Az olasz kérdés letárgyalása a magyar országgyűlésen, képezi a válpontot, melyen a béke vagy háború, a kiegyenlítés vagy forradalom kérdése kikerülhetlenül eldőlt.

Ezen dőlt el a nemzet sorsa és vele a nagy gróf fátuma is.

Ezen innen megvoltak még Bécsben is, Pesten is a béké> kiegyenlítésnek kilátásai. Ezen túl megszakadnak a remény utolsó szálai Bécsben és lép elő a bécsi kormány érezhetőleg nyomasztó hangulata, mely nem sokára határozottan és bizonyíthatólag ellenségessé lesz.

Ezen túl Bécsben és Pesten csak a béke agóniáját láthatjuk, és a gróf életében a nehéz küzdelmet saját megjósolt fátumával.

Négy rövid hét és hazánk a forradalomba, a gróf a döblingi temetőbe merül el.

Mielőtt tehát ezen végzetes eredményű országgyűlési tárgyalás részletes előadásába kezdenék, a történelmi igazságszolgáltatás érdeke követeli tőlem, hogy mind az általam fennebb mondott előzmények igazolására, mind az akkori helyzetre némi világót vessék.

Felteszem, és erre váltig van okom, hogy sokan fennakadhatnak az eddig általam előadottakon, midőn nemcsak kétségbe vonnam, de határozottan az igazsággal ellenkezőnek, sőt a tények által megczáfoltnak állítottam azon súlyt, melyet történelmünkben az 1848-ki események indokolásánál a bécsi reactio működésének tulajdonítanak.

HORVÁTH MIHÁLY «Magyarország függetlenségi harczának története 1848-és 1849-ben» című nagy munkájában így vezeti be az események alakulásának történelmébe olvasóit:

«A dynastiának nem volt őszinteség. A reactio Bécsben ugyanazon pillanatban kezdte meg alattomos működését, melyben a nemzet régi reformtörekvéseinek diadalát ünnepié. A reactio tűzhelyét a dynastia néhány tagjainak és a megbukott aristokriatiának hozzájok szegődött köre képezé, kik a trón háta mögött, visszaélve a fejedelem gyöngeségével, haladék nélkül két fő irányban kezdették fenni ármányaik hálózatát. Ezen irányok egyike a magyar minisztériumnak a bécsi kormányval való viszonyaiban, másika az országban és melléktartományaiban lakó népségnék Bécsből fellázított mozgalmában nyilatkozott.»

Ezen bevezetés után nincsen esemény 1848-ban, melynél a bécsi reakciónak nevezetes szerepet ne juttatna.

Elmond például számtalan esetet, melyek természetüknél fogva be nem bizonyíthatók, mint br. JELLASICH magánaudientiája FERENCZ KÁROLY főherczegnél s ott folyt beszélgetések és omlott könyvek.

Ilyesek bírhatnak annyiban történelmi érdekekkel, hogy mint mendemondák hiedelemre találva, hatással vannak a hangulatra, de történelmi adatul el nem fogadhatók az események sorában. Igaz, hogy ezen szerencsétlen feltevések nagyban szerepeltek a clubbók gyűléseiben, az ellenzéki szónokok beszédeiben, sőt miniszteri tanácskozmányok jegyzőkönyveiben is nyomára akadunk.

A magyar ellenzéki felfogások e sajátságára volt alkalmas már az 1848-ki emlékezéseimben figyelmet fordítani és annak történelmi becsét méltányolni.

Rendes nyugalmas időkben is a bécsi reactio rémei zsbongtak sok magyar ellenzéki főben, elgondolhatjuk mennyire fokozódott ez mozgalmas időkben.

Mi tehát a bécsi reactio működésében a valóság?

Az, hogy azon pontig, míg Magyarország a *sanctio pragmatica* kötelmeinek megtagadásában a törvényes tért el nem hagyta, annak bizonyítékára a legkisebb adatot sem találunk, ellenben minden okmány és cselekmény annak ellenkezőjét tanúsítja.

Hogy ez így és nem másképp volt, minden a személyes viszonyokkal ismeretes kortárs kielégítő bizonyítékul fogja tekinteni SZEMERE belügyminiszter ünnepélyes nyilatkozatát a július 21-ki országos főrendi ülésben, hol ezeket mondja:

«A közhír magas támogatásokat is emleget, melyekben a bán részesült volna. A kormány nem bir kellő tudással erről, ha bírna, tisztének ismerné a nemzet képviselőinek a tényt bejelenteni.»

E kijelentés Kossuraot kivéve akármely más miniszter szájában kevésbé bírna bizonyító erővel, mint SZEMERÉNél, ki az igazság, de nem a kímélet embere volt, ha arra okot talált vagy ismert volna.

Tény az, hogy a közhír, melyre SZEMERE miniszter hivatkozik,, főherczeg FERENCZ KÁROLYT, különösen ZSÓFIA főherczegasszonyt jelölte ki mint a bécsi reactio központját és lelkét.

Nem szólok SZÉCHENYITől, ki ennek ellenkezőjét egyenes forrásból ismerte; már említettem, hogy a gróf fivére LAJOS épen ZSÓFIA főherczegasszony udvarmestere volt, tudta tőle, hogy a főherczegasszony nemcsak reactiora nem gondolt, sőt ha rajta állnak a dolgok, kész volt volna nagy szabású engedményekkel megelőzni és kikerülni a márcziusi kitéréseket.

Nem szólok gr. BATTYHÁNY, DEÁK, br. EÖTVÖS, MÉSZÁROS és KLAUZÁL miniszterekről, kiknek dynastialis érzületük eléggé ismert.

Szólok SZEMERÉről és Kossuthról.

Hogy SZEMERE nem hitte a reactionalis mendemondákat az udvarról, azt kimondotta, mint fennebb láttuk, az országos ülésben.

Sőt, hogy a könnyen gyanakvó KOSSUTH sem hitte a fennebbi mendemondákat, eléggé világos abból, hogy ez időben lapjának egyik számában azon komoly és indokolt követeléssel lép fel, hogy ő felsége a trón biztonságának érdekében költözzék Budára, és ha ezt nem tehetné: ő felsége is volt ifjabb koronázott király még atyja életében. Erre több eset is van történelmünkben, adjon nekünk Budára főherceg FERENCZ Józsefben egy ifjabb királyt.

Képzeltük-e, hogy KOSSUTH ily gondolatra jöhessen, ha csak távolról is hiszi, hogy a bécsi reactio feje éppen FERENCZ KÁROLY főherceg és ZSÓFIA főhercegasszony voltak?

Ezek eléggé bizonyítják, miként vélekedett lelkében a kormány az udvari reactióról.

Mi pedig a bécsi minisztériumot illeti, ez négy hónap alatt már a harmadik minisztérium volt. A bécsi clubbokkal és az aulával folytonos harczban, viselnie kellett az olasz háború minden gondjait, és meggöndyedve annyi terhek alatt mire sem gondolhatott kevésbé, mint recuperationalis tervekre.

A hol valóságos reactionalis szellem uralkodott, ez az osztrák hadsereg főtiszti kara volt, mely osztályérdekeit látta a márcziusi engedményekben fenyegetve és a hadsereg egységének felbomlását tartotta magára nézve végzetes eseménynek.

Ezen specifikus katonapártnak volt egyik legtevékenyebb és tehetségesebb tagja gr. LATOUR, és volt eszköze br. JELLASICH, mint ki Horvátországban szerzett népszerűségénél fogva bánnak választatván, erre legalkalmasabbnak mutatkozott.

A bécsi minisztériumnak Horvátországhoz és a bánhoz semmi köze nem volt, miután a márcziusi átalakulás után a magyar korona területe önálló kormányzást nyert. Horvátország azonban kimondván a szakadást Magyarországtól, a bán is, ki ezt leginkább szította, minden összeköttetést a magyar kormánnyal megszakított. Azonban a határőri katonaság számára pénz kellett, és a bán a bécsi kormányhoz fordult, ez pedig leírta a magyar kormánynak, hogy miután a határőri katonaság nem hozzája tartozik, fedezze szükségleteiket a magyar kormány.

Hogy a magyar kormány a párttűző bánnak pénzt nem küldött, az természetes, de hogy a bécsi kormány a bán kívánságát magá-

tól elutasítva a magyar kormányhoz áttette, ez nem érdemelt oly felzúdulást a bécsi kormány eljárása ellen, minővel Pesten találkozott.

Át kell már most térnem azon alkudozási nyilatkozatokra is, melyeket KOSSUTH annyi naivsággal elbeszél az országos illésben, midőn az olasz kérdéstről szólt, és melynek kivonatát szöszterinti hűséggel fennebb elmondottam.

Ezen naiv elbeszélések csak azért bírnak előttünk érdekel, hogy kimutassák, miszerint KOSSUTH a bécsi kormány kényszerhelyzetét jól ismerte, nem pedig azért, mint ha igazak volnának.

Hogy a bécsi ministerek a magyar kormánynak előterjesztéseket tehettek, hogy ha Magyarország és kapcsolt részei nem vesznek részt az államadósságokban, és Olaszország elszakadás által kivonja magát az államadósságok terhe alól, ezt állambanque-rotnak kell követni, melynek következei Magyarországra is mélyen kihatnak, ez természetes és lehetséges.

Az is lehetséges, hogy bécsi miniszter arra is figyelmeztette kormányunkat, hogy ha Magyarország sem államadósságokat elvállalni, sem abban Ausztriát segíteni nem akarja, hogy legalább az olasz elszakadást megakadályozza, Ausztria kénytelen onnan segítséget elfogadni, honnan ajánlkozik, azaz kénytelen Horvátországot kímélni, melynek katonái most is az olasz sereg nyomatékos részét képezik.

Azonban, hogy a magyar kormány az államadósságokra nézve határozottan elutasított volna minden részeseudést, hogy az olasz hadseregére nézve is tagadólag válaszolt volna, ez — valótlan.

Már a pozsonyi országgyűlés utolsó napjaiban tettek a magyar ministerek ígéretet az államadósságokbani részvétre nézve.

Sőt KOSSUTH határozottan tagadta a július 20-ki országos ülésben, hogy legkisebb részben magát a kormány kötelezve érezné az államadósságok fedezéséhez járulni, holott július 19-kéről, tehát az azelőtti napról azt adja a kormány utasításul frankfurti képviselőjének, SZALAY LÁSZLÓnak:

«Ha az ausztriai statusadósságok egy részének Magyarország általi elvállalásáról kérdés intéztetnék önhöz: feleletében oda nyilatkozzék, hogy ezen adósságokból legfelebb csak a francia háborúból származott magyar kamaralis kötelezvények elvállalásairól lehetne szó» . . . stb.

Az olasz segílyt illetőleg pedig ministereink több ízben pozitív, határozott ígéretet tettek. Azon küldetés alkalmával is, midőn

főherceg ISTVÁN, SZÉCHENYI gróf és br. EÖTVÖS lettek ő felségéhez Innsbruckba menesztve, fel voltak hatalmazva és miután tőlök ez és csak is ez kívántatott, határozottan, minden fenntartás és utógon-dolat nélkül megígérték ezt mint kétségtelen és kérdésbe nem hoz-ható kötelezettséget.

Ezek történelmi tények, melyeket sem elhallgatnunk, sem megtagadnunk nem szabad.

Vessünk már most még egy pillanatot az akkori helyzetre:

A horvátországi lázadás báró JELLASICH erőszakos eljárása által nemcsak hogy Horvát- és Tótország területén szervezte magát és minden hatalmat kezébe vett, hanem br. JELLASICH a zágrábi gyűlés által dictatornak kiáltatván ki, valóságos dictatori hatalmat gyakorolva tetemes haderőt vont össze, és erélyes készüléket tett, melyek kétségtelenné tették, hogy betörést és komoly hadjáratot készít elő.

A magyar kormány már május vége felé a határfolyó a Dráva-vonalra mintegy 5000-nyi serget küldött OTTINGEN vezénylete alatt, mert már akkor hitte, hogy br. JELLASICH betörésre készül. E célra a horvát haderőt a bán lehetőleg emelte, összeszedett lovassággal és ágyukkal ellátta és a határon Varasdnál tábornok ütt.

A bán szándékán kételkedni alig lehetett. Magyarország akkor képtelen volt a horvátok ellen támadó harcra kezdeni. A bánnak nagy erélyvel és zaklatással folytatott hadkészületei a támadási célt világosan elárulták.

Akkor a bán 14 határvári zászlóaljjal rendelkezett, ezeket szedett önkénytesekkel és nemzetőrökkel tetemes számra emelte. Ily erővel még sem merte volna talán Magyarországot saját területén megtámadni. Ezért folytonosan sürgette, hogy az Olaszországban hadakozó horvát ezredekben 24 zászlóalj bocsát-tassák haza.

Mindezekről a magyar kormány értesülve volt. A horvát sereg számát legalább is 40 ezerre tették, melynek betörése ellen kellett a Dráva-vonalát őriznünk és ha bírjuk, a berontást meg-gátolnunk.

A szerb lázadást illetőleg helyzetünk még válságosabb volt és a veszély égetőbb, mert a baj saját földünkön dúlongott, és támadá-saival a magyar és német lakosságot fenyegette saját országunkban.

Ha saját országos területtel, országos kormányzattal és határvári szervezésük miatt tetemes haderővel ellátott ország, minő Horvát-

és Tótország, lázadásban tekintélyes erőt bír kiállítani, ezen senki sem csudálkozhatik.

De a szerbek hazánkban sem önálló területtel, sem kormányzattal nem bírtak, az alvidéken tizenegy hatóságban szétszórva, 688 ezernyi nép, mely 562 ezer oláh, 402 ezer német, 389 ezer magyar és 79 ezer másféle nép közt élt.

Hogy ily rendezetlen, szervezetlen nép bírjon oly erőt kifejezni, mely hosszú időn át dacoljon a magyar kormány erőfeszítéseivel — ezen alig magyarázható, de megtörtént tény válságossá lőn mind nekünk, mind Ausztriának.

A lázadó szerbek már június közepéig három erődített tábornot állítottak: Periasznál, a római sánczok közt és Karlócza alatt.

Miként állottak ügyeink az alvidéken a szerb lázadással, leginkább megvilágítja Kis ERNŐ ezredes és bántási vezérünk július 15-kéről írt jelentése VUKOVICH temesi kormánybiztoshoz.

Kiss ERNŐ, ha valaki ismerte az alvidéki állapotokat, legmegbízhatóbb katonai parancsnokunk volt. Egy igen fényes diadalról tudósítva a kormánybiztost, így végzi tudósítását:

«Szegény haza! ha Magyarország békét nem köt, veszve vagyunk. Mi tudunk is, fogunk is egyes harcokat kivívni, de arra, hogy őket (a szerbeket) egészen legyőzzük, ágyuk kellene, és 40 ezernyi hadsereg.»

Az alvidéki ellenséges haderő ellenében volt összesen hat ezer rendes katonaságunk BLOMBERG ezredes és Kiss ERNŐ ezredes vezénylete alatt, kik egyes helyi csatákban, fényes diadalokat vívtak ki, de erődített helyek ostromához és bevételéhez sem elegendő sereggel, sem kellő hadi eszközökkel nem rendelkeztek.

Bírták a szerbek által fenyegetett vidék lakosságát védeni, egyes támadásokat visszaverni, de a szerbek erődített táborhelyeit szétdúltni, gyűlhelyeiket megsemmisíteni nem voltak képesek.

A horvát betörés ellenében volt 5 ezernyi rendes katonaságunk OTTINGER vezetése alatt és a szélmegyék újoncz nemzetőrsége.

Ez volt a helyzet. Soknál is több okunk volt, hogy az olasz, kérdésben az udvar és Ausztria iránt őszinte szövetséges és békülékeny politikát kövessünk.

XIII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalásának kezdete. Kossuth mint kormányzóknak vezetői be a kérdés tárgyalását helyrehozhatlanul elrontva. Minisztertanácsi jegyzőkönyv felolvasása. Ennek tartalma. Kossuth ebben a kormány politikáját mondja eléadva. Kettős helyzete. Magyarázza politikáját s minden értékéből kivetközteti.

Forradalmi idők légkörében éltünk Pesten ínég márcziustól fogva szünetelés nélkül.

Sok történt a magyar kormányzat körében, mi a törvények által szentesített kapcsolati viszony józan felfogásának nem felelt meg, s azt bomlasztotta.

Azonban mind Beccben, mind nálunk a higgadtabb elemek tartózkodtak döntő súlyt fektetni egyes tévesztett cselekvényekre vagy a fővárosi zavargásokra, mert kivált nálunk igen világos és félreismerhetlen volt az ellentét azon hangulat között, mely a fővárosban és az ország többi vidékein uralgott.

Pest még teljes lázban volt. Az izgalom nem hogy csillapodott volna, de még fokozottabb lőn.

Ellenben az ország minden vidékei, kivéve hol a szerb lázadás nyugtalanította a lakosságot, teljesen csendes, és mintaválasztások lefolyása mutatta, békés, rendet és nyugalmat állító volt.

Nem volt alaptalan tehát a remény, ha az ily alapokon alakult országgyűlés józan szellemétől sokat vártak Béccben úgy mint Magyarországon.

E várakozások próbakőve volt volna az olasz segély tárgyalása a válaszfelirati kérdésben. Ettől függeszték fel Béccben az ítéletet a felett: mit várhatnak Magyarországtól a birodalom érdekeire nézve.

KEMÉNY nemes hevében és a hazai nagy csapások első fájdalában igen szigorún ítéli el ezen országgyűlés többségét, melynek ő maga is nem csekély befolyású tagja volt. Szigorában azért ment túl a mértéken, mert önmagát is kelle vádolnia a többségben.

De HORVÁH MIHÁLY egészben más színben vádolja az országgyűlés többségét, és az ő vádja a mily méltatlan, oly valótlan.

«A válaszfelirati heves vitából — így SZÓL HOHVÁTH MIHÁLY — az lett a tanulság, hogy KOSSUTH faltörő politikája mellett is, kénye szerint hajthatja szóhatalma által a ház nagy többségét s ha miniszterársaival meghasonlásba jő, bizton számíthat a többség támogatására. BATTHYÁNY mindamellett is, hogy a miniszterek többsége nem szűnt meg osztolni véleményeiben, a Kossuthtól *függő képviselőház által* lépésről lépésre leszorítottat ama kiegyenlítő, békéltető politika mezejéről, melyet eddigelé a feltett haza érdekében követett.»

Ha valahol valóban, az ilyes történelmi előadások tévedéseinek helyre igazításánál válik kínossá az igazság leplezetlen elmondása.

Mi, kik ama többség tagjai voltunk és az országgyűlést méltán érhető felelősség terhe alól nem vonhatjuk ki magunkat, és mint KEMÉNY példában mutatta, nem is akarjuk, sőt törődőt szívvel fogadunk el osztályrészült többet is, mint illetve —

De azon vádat vissza kell utasítanunk, mint ha gr. BATTHYÁNYI és társait elhagytuk volna KOSSUTH ellenében és az előbbit leszorítottuk volna a kiegyenlítés ösvényéről.

Sőt fájdalommal kell elmondanunk nem magunk védelmére, de a történelem érdekében, hogy azon panaszok közt, melyeket DEÁK a július 21-ki országos ülésben a kormánypárt részéről felhozott és melyeket fennebb idéztem, egyet elhallgatott, a mi köztünk legelénkebben felhozott, azt t. i., hogy miután nem kételkedhattunk, hogy KOSSUTH útja bennünket háborúba visz, tegye gr. BATTHYÁNY nyíltan, határozattan próbára az országgyűlés többségét, hogy belássa: mi bír a képviselőházban többséggel, a béke vagy háború politikája, azaz BATTHYÁNY vagy Kossuth-e?

Még többet mondok. Midőn már a bajok nyakunkra nőttek, a veszély a küszöbön volt, és mi láttuk gr. BATTHYÁNY emberfeletti erőködéseit a forradalom ellen, még egy kísérletet akartunk tenni, ezért elküldöttük egyik társunkat az Ulmann-házi értekezletünk-ből — hova összegyűltünk — gr. BATTYHÁNY után, őt kérve, jelenne meg köztünk.

El is jött közbünk. Elmondottuk neki a szerencsétlen következményeket, melybe a pártfeloszlás által a haza ügyei jutottak. Oda utaltunk, hogy itt nincs többé mit habozni, két ellentétes

törekvésnek kell megvívni egymással — még tán nem késő, álljon élére a pártnak, mi követjük a végsőkig őt, csak mentse meg a hazát és ne engedje a forradalomba vinni a nemzetet.

Ő ezt már megkéséttnek tartotta az országgyűlés terén, de szokott erélyével azt monda nekünk: legyünk nyugodtak, ha pisztolyt kell kezébe vennie is, a hazát mindenesetre megmenti.

KEMÉNY, ki ezen értekezleten volt, mint én, ezt mindig «az összeesküvés-i jelenetnek» nevezte, s abban különös érdeket tulajdonított azon közbejött eseménynek, hogy a tanakodás alatt egyszer gyülekezetünk helyén a kis terem üvegfalát eltakaró bársonyfüggöny meglebbent — mit nagy megdöbbenés követett. Azonnal többen kisiettek a kis teremből és keresték a gyanított kémeket, ki a függönnyt félrehúzta és benézett, de semmi nyomára nem akadhattak.

Az országgyűlés azon tagjai, kik a forradalmat minden áron kerülni akarták és a képviselők kétségtelen többségét képezték, soha sem hagyták gr. BATHYÁNYI cserben, annival kevésbé szorították le a békés meglibent — mit nagy megdöbbenés követett. Azonnal többen kisiettek a kis teremből és keresték a gyanított kémeket, ki a függönnyt félrehúzta és benézett, de semmi nyomára nem akadhattak.

Mennyire érheti vád az országgyűlés többségét, leginkább megítélhetni magából az olasz kérdés tárgyalásából, melyen sorunk akkoriban megfordult.

Az olasz segély a trónbeszéd és válaszfelirat által került az országgyűlési tárgyalások szőnyegére.

Megfoghatatlan, de tény, hogy e kérdés *helyrehozhatlanul megrontva* került az országgyűlés ebbe.

Ha kérjük, ki által rontatott el ekkép a kérdés megoldása? nem mondhatunk egyebet, mint

általánosságban: a kormány által — különösen: KOSSUTH vezetése és minisztertertsai megfoghatatlan gyöngesége által.

Hogy ezt kellő világításban lássuk, menjünk végig ezen tárgyalásnak egész során:

Legelső kérdés volt a kormánynál: miként foglaltassák az olasz segély kérdése a trónbeszédbe?

Ha a rendes és szokásos alakot veszszük mértékül, ezt nem lehetett másképp felemlíteni a trónbeszédben, mint elmondani a felség

nevében: mikép olasz tartományai fellázadtak és a birodalomtól elszakadni akarnak, sőt időközben ő felsége a szárd király és más hatalmasságok által haddal megtámadtatott, ennél fogva, a sanctio pragmatica kötelmeinél fogva felhívja az országgyűlést, hogy ezen háború folytatásához hadsegélyvel járuljon.

Ezen egyenes felhívásra a képviselőháznak egyenes és határozott választ kell vala adnia, és a válasz kétség felett igenlő volt volna.

KOSSUTH ezt nem akarta. Nyomva egyrésről a szerfelett felizgatott közhangulat által, másfelől zaklatva az előzmények és miniszterársai által, abban keresett menedéket, hogy hívassék össze a képviselők közül egy nagyszámú conferentia és annak terjesztésék elibe az ügy, hogy így tájékozva legyen a miniszterium is az országgyűlés hangulata iránt.

Itt lépett elő mindjárt elsőben is DEÁK ama szerencsétlen fel fogásának «nem kell párt» a következése. Nem volt ennél fogva, s nem lehetett a kormány a képviselők nézetei iránt tájékozva, nem is ellenezhette KOSSUTH fogását a conferentia összehívásában.

E conferentia lefolyását már fennebb elmondottam.

Ott a kérdést már úgy tette fel KOSSUTH: megemlítették-e a trónbeszédben az olasz háború? s utalt a megemlítés azon következésére, hogy akkor a válaszfeliratban meg volna ajánlandó a hadsegély.

A fogás nem használt semmit. A conferentia aránytalan nagy többsége a megemlítés mellett nyilatkozott, határozottan kijelentvén, hogy a segélyt megadni kész.

Látván KOSSUTH a nagy és határozott többséget, mint fentebb elmondottam, azzal oszlatá el jelen volt miniszterársai nagy bámulatára és mindnyájunk nagy megütközésére a conferentiát, hogy

a minisztérium e kérdésben egyértelműséget akarván elérni, minthogy ez nincs, meg fog a nádor ő fensége kéretni, hogy az olasz háborúról szóló passust a trónbeszédből hagyja ki.

«Felindultak e protervia miatt — mint KEMÉNY nevezzi — miniszterársai», de szót emelni ellene, még egészen magánjelleű tanácskozmányban sem mert egyik jelenlevő társa sem, hanem eloszlottak velünk, és panaszuat vitték a minisztertanácsba.

Itt tört ki a fergeteg a miniszterek közt.

Nem a mi hibánk, de az ország szerencsétlensége, hogy mi-

nisztártársai nem bírtak Kossuthtal, és tettek olyat, mit sem megfogni, sem menteni nem lehet.

Keletkezett t. i. a minisztériumban egy compromissum, melynek eredményül

az olasz háború halvány megemlézése a trónbeszédben elfogadva lón KOSSUTH által, de

ennek fejében viszont elfogadtak tőle minisztártársai egy jegyzőkönyvi határozatot, melyben az olyan segélyadás teljesen lehetetlenné tétetik, és a sanctio pragmatica alapján felforgattatik.

KOSSUTH ismerte jól a pesti közhangulat elmérgesedését az olasz segély ellen. Láta a conferentiában, hogy azt a képviselők nagy többsége megszavazza. Mint kormányzóknak neki kell az a házban indítványozni és a felelősség övé lesz és a közhangulat ellene fordulhat.

Választania kellett egyfelől a közhangulat áramlata és másfelől miniszteri kötelessége és társainak nézete közt.

Megkísértette mindkettőt kielégíteni, azaz mindkettőt felültetni, és társai megfoghatlanul lépre mentek.

A fennleírt nagy conferentia július 4-kén délután tartott Kossuthnál, ezt követte azon este a felingerült miniszteri tanácskozás, melynek eredményül július 5-kén a megnyitás napján egy jegyzőkönyv fogadtatott el, mely hű kivonatban így szól:

«A trónbeszédben a külügyekre, különösen az olaszországi háborúra vonatkozó része végtanácskozás alá vétetvén:

«A minisztertanács tekintetbe vévén, hogy a hazát fenyegető veszélyek elhárításának kötelessége mindenk felett azt parancsolja, hogy a trónbeszédben semmi olyas ne mondassák, a mi az indulatok felzaklatásával a haza megmentésére szükséges védezőközök gyors és lelkesült kiállításában akadályul szolgálhatna:

«Abban állapotott meg, hogy ő fenségét megkérje, miszerint a trónbeszédben egyszerűn azon tények megemlézésére szorítkozni méltóztassék: hogy a lombard-velencei királyságban, hol ő felségének seregeit a szárd király és némely más hatalmasságok seregei is megtámadták, a háborút még bevégezni nem lehetett.»

«Midőn azonban a minisztérium e javaslatot teszi, közakarattal a jegyzőkönyvbe iktatni elhatározta: miként ezt korántsem kívánja oly értelemmel vétetni, mintha a pragmatica sanctióból Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint ő

felségét külmegtámadás ellen védeni tartozik, kétségbe vonni akarná.»

«Sőt inkább az ő felsége iránti hűségre és a törvények iránti engedelmességre letett esküje szerint kinyilatkoztatja a minisztérium, hogy mihelyt»

«a magyar koronának territoriális épsége tökéletesen biztosítva —»

«annak területén, a kapcsolt országokat és határörvidékeket is világosan ideértve, a rend és törvények iránti engedelmesség helyre állítva és bátorságba helyezve —»

«hazánk törvényes önállása és szabadsága minden csorbítási törekvések felhagyásával tökéletesen megóva, és az ausztriai kormány részéről is jogszerűség, igazság és köztünki szövetség természetétől nyíltan és minden kivétel és hátratarított gondolat nélkül elismerve —»

«szóval hazánknak és koronájának materiális és morális integritása teljes biztosságba helyezve lesz —»

«a minisztérium összesen és egyenkint kész állását ahoz kötni, hogy a hadsereg azon része, mely a rendnek, békének, a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára bocsáttassék a pragmatica sanctio értelmében.»

«És midőn JÁNOS főherczeg különös meghívása következtében gr. BATHYÁNY miniszterelnök ő fenségével a horvát bonyodalmak iránti személyes értekezés végett most Bécsbe megyen, a minisztérium egyszersmind megbízta, hogy a fentebbi Ígéretet a szükséghez képest kijelenthesse, és ő fenségét és az ausztriai minisztériumot figyelmeztesse, miként az ígéretnek valószínűsítése már most szorosán attól függ.»

« hogy az ausztriai minisztérium azon barátságatlan politikát, melyet követni látszik, nemcsak merőben barátságossá változtassa, »

« hanem a császári hatalom és a dynastia minden tagjai sikeresen közre dolgozzanak, hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség, rend és béke minél hamarabb helyreálljon.»

« hazánknak, törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független, és minden idegen avatkozásoktól ment kormányzatát is világosan ideértve, nyíltan, őszintén elismerve és megóva legyen —»

«annyival inkább, minthogy a minisztérium az összes nemzetel egyetértőleg változhatlanul el van határozva, a magyar nemzetnek ő felsége által szentesített önállásából semmi áron egy hajszalnyit sem engedni, s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni.»

Ezen minisztertanácsi jegyzőkönyv július 5-kén reggel a megnyitás előtt fogadtatott el.

A sanctio pragmaticán nyugvó birodalmi kapcsolat, melyet törvényeinkbe iktattunk, elutasíthatlanul követelték, hogy a hadügy és pénzügyre nézve némi módosítások tétessenek, ez ki is mondatott és követelve is lön.

E szempontból Ítéelve meg a fentebbi jegyzőkönyv foglatatát, az tiltakozás volt a sanctio pragmatica eddigi értelmezése ellen inkább, hogysem segély ígérete a sanctio pragmatica alapján.

Minél inkább visszagondolunk az előzményekre, t. i. a sanctio pragmatica nyilvános értelmezésére, azon utasításra, melyet a minisztérium a német birodalommal kötendő védszövetségre nézve kiadott, ha gondolunk a miniszterek által ő felségének tett Ígéretekre, végre ezen kérdés végzetes fontosságára — a czáfolhatlan tény ellenében is alig bírjuk elhinni, hogy gr. BATHYÁNY és kiválókép DEÁK ilyesmibe, mint e jegyzőkönyv, beleegyeztek.

Nem is gondolhatunk egyebet, mint hogy a július 4-ki délutáni conferentia után tartott igen kedvetlen és ingerült miniszteri tanácsban KOSSUTH végre engedett és reggelre ígérete a jegyzőkönyvi formulatiót összeállítani. Reggel pedig a megnyitás előkészületei közt nem fordítottak kellő figyelmet a beadott formulatióra.

Lehet, hogy gr. BATHYÁNY azt is gondolta, mikép egy határozat a minisztertanács jegyzőkönyvében még nem veszélyes dolog, mert időt nyerve, azt később megigazítani könnyen lehet.

Annyi bizonyos, hogy e jegyzőkönyv nem lehetett a nyilvánosságra szánva, de akkor menthetetlen, hogy ez július 5-kétől 20-káig midőn nyilvánosságra került, nem hozatott szóba sem, hanem abban hagyatott.

KOSSUTH pedig tett arról, hogy ha már egyszer sikerült neki e formulatiót a minisztertanácsban keresztül vinni, ezt megmáshatatlanná tegye és vele az országgyűlés többségét is megkösse és félrevezesse.

Így is történt, mint ezt az olasz kérdés országos letárgyalásából látni fogjuk.

Az akkori idők, emberek, és általában szellemvilágunk eszmekörének helyes megbírálására alig akadhatunk gazdagabb forrásra, mint e végzetes kérdés letárgyalásának részletei.

Ne sajnálja azért t. olvasóm is a figyelmet, mint én nem kímélem az időt ennek feldolgozásában.

Nem akarom említetlenül hagyni azt is, hogy az olasz kérdés tárgyalása parlamentaris életünk első napjaira esik. Azonban nehezen lesz Magyarországnak parlamentje, hol annyi az előbbi országgyűléseken és a megyékben begyakorolt és kiiskolázott ember volna együtt mint ebben.

És mégis, ha ezen tárgyalás naplóját ma végig olvassuk, az eszmékben annyi chaoticus zavart, a tárgyalás modorában annyi primitív rendtelenséget találunk, hogy kérdenünk kell: hova tűntek el azon korbéli közvitatkozások hírhedt emberei vagy mivé lettek azok egyszerre az első parlament mezején?

Pedig a vitát KOSSUTH és DEÁK vezették, az elnöki székben a nagyon tehetséges és erre különösen hivatott ilj. PÁZMÁNDY DÉNES ült.

Már a vitatkozók statisztikája és a résztvevők minősége eltér minden parlamenti szokástól.

A vitatkozás úgy tűnik fel, mint a kormány személyes csatája — párviadala — az ellenzékkel, hol a minisztérium jelen volt minden tagja —hatan — a csatába keverednek 11 ellenzéki szónok ellen, míg a független kormánypart jobbadán részvét nélkül nézi a viadalt, mert közüle a jegyző, KAZINCZY GÁBORon kívül, ki mint előadó tisztességből szólt, csak egyetlen képviselő ereszkedett az ellenzékkeli csatába, a többi — vagy röviden nyilatkozott vagy hallgatott.

Vitte a csatát KOSSUTH, ki e kérdésben tízszer szólott, és DEÁK ötször. A nagy kormánypart szónokai hallgattak, mert már a megindításban annyira bebonyolított a nagyon egyszerű kérdés KOSSUTH feltevése által, hogy e tömkelegben a helyes fonalat megtalálni és a logikai rendet abban helyreállítani, bár DEÁK többször megkísérelte, teljes lehetlen volt.

Tájékozni senki sem bírta magát a kormány céljai felől s azéért hallgatott az egész párt és szavazott.

A tárgy, mely előleges kitézés után július 20-kán a képviselőházban szönyegre került:

a trónbeszédre adandó válaszfelirat volt.

A válaszfelirati javaslat felolvastatt.

Ezen javaslatban az olasz kérdést illetőleg ennyi és nem több áll:

«A mily hó örömmel érté a nemzet, miszerint felséged és a külhatalmak legtöbbjei közt sértetlenül fennáll a béke és egyetértés oly sajnálattal értesült, hogy a lombard-velencei királyságban, hol a szardíniái királynak és némely más olaszországi hatalmasságoknak seregei harczzal támadták meg felséged seregeit, a háborút bevégezni nem sikerült.» (Ez a trónbeszéd ideszóló passusa.)

«És a mily őszinte azon hódolat, melylyel hű Magyarország felséged iránt viseltetik, szint úgy óhajtja, hogy e kérdés a trón méltóságához, a viszonyok és jogos igényekhez képest oldassék meg.»

Több e tárgyról a válaszfelirati tervben egy szó sincs.

Nyomjuk el most egyelőre azon kínos érzést, mely akaratlanul megszáll bennünket annak láttára, hogy a legfényesebb kormány oly előzmények után, melyeket a fennebb elmondottakból eléggé ismerünk, az uralkodónak segély-kívánatára ily választ hoz javaslatba.

A kérdés merituma az olasz segély volt volna, mely iránt az országgyűlésnek nyilatkozni kell vala.

És a trónbeszédben felveszi a kormány a kérdést és a válaszfelirati javaslatban az országgyűlésnek a választát a fennebbi szavakban.

Midőn uralkodónk külhatalom által megtámadtatik és tőlünk segélyt vár,

a kormány hűségről és sanctio pragmaticáról szól és válaszul egy *sovány óhajtást* ajánl az országgyűlésnek elfogadásul.

Lehet-e kormánytól ennél megszomorítottabb eljárás?

Tetézi még ezen eljárás lesújtó voltát az, hogy ugyanazon kormány befolyása alatt a főrendi válaszfelirati javaslat egészen más szellemben szól.

Nem lett-e azonnal világos a képviselőház előtt, hogy a válaszfelirat formulatiójában gr. BATHYÁNY és társainak loyális érzülete teljesen hiányzik, az érvényre nem juthatott, ebben KOSSUTH szól és pedig egyedül.

Mit tehetett azonban a képviselőim azon formulatióval, mely a kormány solidaris ajánlatkép ebbe adatik?

Kossuthot eljárásában értettük, de gr. BATHYÁNYI és tár-

sait — nem. Mást a képviselőház többsége nem képzelhetett, mint hogy a kormány az olasz segély kérdését önálló indítvány alakjában fogja külön előterjeszteni, és a válaszfeliraton minden vita nélkül akar sebesen túlesni.

Azt kelle tehát hinnünk, hogy a válaszfelirat felett vita sem támadhat, mert hisz nem akadhat magyar ellenzéki ember, ki a felgről a fennebb leirt sovány óhajást is elvitatni akarhá.

Ebben nem is csalódtunk. Ez vita tárgya nem lehetett.

Azonban alig hangzott el a javaslat felolvasása, szószerkre lépett a kormány szónoka, KOSSUTH S mint előadá, nem várva a kormányhoz intézendő interpellatiókat, két tárgyban fel akarja világosítani a házat a kormány politikájáról. Egyik a horvát-ügy, másik az olasz kérdés.

És szólott külön választva mindkét ügyben, hosszan közölve mindkét kérdésben a minisztertanács végzeményeit. Azonban mint-hogy a horvát-ügy nem lett vita tárgya, mellözöm ezt én is és szorítkozom egyedül az olasz kérdésre:

Ha valaki KOSSUTH politikai jelleméről, politikai egyéniségének sajátságairól, eszmevilágának, melyben mozgott, teljéről, miniszteri állásának, államférfim feladatának felfogásáról, szóval egész lelki valójáról a mint volt — magának világos fogalmat szerezni és őt ismerni akarja, annak nem adhatok megbízhatóbb és kielégítőbb-tanácsot, mint hogy olvassa el figyelemmel az első parlamentben az olasz kérdés letárgyalását.

Szétszedheti belőle Kossuthot izületről izületre utolsó atomig, és ha az elemzést nem restelli, előtte fog állni KOSSUTH szellemének és politikai valójának hű képe és úgy kell találnia, hogy a mit SZÉCHENYI róla oly sokszor és sok helyen elmondott, utolsó szóig igaz, mélyen felfogott és átértett jellemzés volt.

KEMÉNY is egészen összhangzólag ítéli meg, csakhogy egyes odavetett vonásaiban szigorúbb a grófnál, mert a gróf KOSSUTH nak könnyen hevülő természete és elbizakodása mellett kevés akaraterőt, és megfontolást tulajdonit, KEMÉNY több ravaszsgot és rejtett becsvágyat.

Én ebben is a gróffal tartok, noha a szönyegre hozott olasz, kérdés tárgyalása KEMÉNY mellett látszik szólni.

Mert a kérdés természetes felfogásban igen egyszerű, tiszta, világos közjogi kérdés volt, mint ezt br. EÖTVÖS akkori beszédében feltette, t. i.

mire kötelez minket a *sanctio pragmatica*? és
fennforog-e jelen esetben a segélyadás kötelessége?

A kormánynak e kérdésben lehetett nézete, de nem lehetett politikája, mert nem tett semmit, nem is tehetett, a mit tett is Ígéretekben, azt elhallgatta, s így politikájáról szó sem lehetett.

Még is az egyszerű világos jogi kérdést KOSSUTH természetes egyszerűségéből kivette és mélységes kormánypolitika kérdésévé fújta fel, melynek előadásánál beszél titkolódzásról, melyet kerül, a nemzet ámitásáról, melyet nem fog soha elkövetni, többször hangsúlyozza ezen politika *felfedezését*, mintha ebben mélységes, elfedni való rejtelmek volnának, és addig fedezgette fel a titkos politikát, míg a kérdés teljesen complicálva, a cél mindenki előtt mélységes titok lett.

Volt is valójában mit eltitkolni. T. i. egyik miniszter kettős szerepét, a többiek megfoghatatlan gyengeségét.

Mert vajjon miért kellett a kérdést így kiforgatni, midőn KOSSUTH maga azt mondja beszédében: ha nekünk jogunk van a császár és Ausztriától követelni, hogy a magyar korona integritásáért egész hatalmával közbelépjen, úgy a császárnak és Ausztriának is joga van ezt tőlünk követelni.

Miért kellett a minisztertanács jegyzőkönyvét nyilvánosságra hozni és az által az olasz segély ígéretet a világ előtt tönkre tenni?

Gr. BATTYÁNYNAK és társainak készségét a segílyt megadni ismerte mindenki, látta most KOSSUTH vonakodását és ennek is ismerte indokait.

De KOSSUTH is a kormány politikájának kifejtésében mind az olasz kérdés rendkívüli jelentőségére, mind a birodalmi érdekekkeli összefüggésére és az adandó segély kölcsönösségére nézve annyi nyomós okokat hozott fel, — hogy az a felirati javaslat sovány óhajtasával és a felolvasott jegyzőkönyvvel is kiáltó ellentétben volt.

Kilátszott kettős helyzetének kényelmetlensége. Látszott érezni a segélyadás sorsdöntő szükségét, de remegett a karzatoktól és az élesen nyilatkozó közhangulattól.

Kaczérokodott a karzaton uralgó olasz sympathiákkal, és sem miniszterhez, sem kivált kormányzóknakhoz nem illő nyilatkozatokkal kívánt hatni a karzatokra, hogy szelídítse.

«Nem teszek belőle titkot — így szolt beszédében — gyakran megtörtént, ha hallottam, hogy győztek az olaszok valamely csatában, *lelkem örült*, és sympathiámban el tudtam arról felejt-

kezni, hogy saját magyar vitézeinknek vérén van megvásárolva győzelmük.»

Az ellenzék látván a kormányzónok e kétkulacsos állásfoglalását, egyenesen az olasz segélyt kezdte ostromolni a karzat viharos tapsai közt.

Ez kihozta KOSSUTH egészen sodrából.

Elfelejtette, hogy ő miniszter, hogy neki társai vannak, hogy kormányzónok, hogy társaival megállapodásai vannak, megsokalta még a maga által formulázott és társaira tukmált jegyzőkönyvi semmit is, mert ebben még megvolt a segélyadás látszata, ezt is meg kell tehát a szószékről semmisíteni — a karzatok tapsaiért.

Halljuk meg őt magát saját szavaival:

« Én uraim! semmi egyebet nem akarok, mint tudatni önökkel a minisztérium azon politikáját, melyet én is magaménak vallók, tudatni akarom azon vonalig: *a meddig magaménak vallom*»; folytatva a magyarázatot így szól:

«S még sem mondom azt, hogy tehát küldjünk oda (t. i. Olaszországba) seregeket, hanem *ezen morális hatást* óhajtottam a minisztérium gyakorolni, — *és ezen vonalig egyetértek*, — hogy kötéssék ott minél előbb olyan béke, mely az olasz nemzet kívánatának és egyszersmind a trón méltóságának is megfelelőjen.»

«*Ez morális hatás, a mit kimondott a minisztérium.*»

KOSSUTH tehát mint kormányzónok elolvassa előbb azon szerencsétlen minisztertanácsi jegyzőkönyvet, melybe minisztertársait belevitte, mely a segély-adást lehetlenné teszi, és mert ebben mégis legalább látszata van a segély-adásnak, e látszatot is megsemmisíti és kimondja, hogy csak *morális hatás*, a mit a minisztérium kimondott s ő csak ezen morális hatás vonaláig ért egyet minisztertársaival, csak azt akarta, hogy kimondassák az olaszoknak:

«Ne feszítétek túl a húrt, alkudjatok úgy, a mint a ti nemzeti szabadságtok hasisán alkudni lehet és alkudni kell, máskülönben saját létünkkel fogunk számot vetni, és meg fog történni, hogy segítséget adunk» ezek saját szavai a tárgyalás közben.

Más szóval: halljátok olaszok! mi segítséget ígérünk a *morális hatásért*, hogy féljeteek és békét kössetek, de a segély-adásra a világrt sem gondolunk komolyan.

Így szól KOSSUTH az olaszokhoz mint magyar miniszter és kormányzónok.

És mit ígér a segélyt váló, szorongatott helyzetbe jutott uralkodójának?

Ígéri egy morális hatás előnyét, melynek értékét, ha lett volna is, már előre megsemmisítette.

Így bánt el KOSSUTH az olasz segély vitális kérdésével a képviselőházban.

Ebben még nem mondtam el minden apró fogást, mivel e kérdést a tárgyalásba bevezette, és nem mondtam el mindent, a mi történt s mi következni fog. De itt kissé állapodjunk meg.

Megfoghatjuk-e a lehetőséget, hogy ily eljárás közösségét egy BATTHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK s a többiek elvállalhatták?

Én ott voltam, KEMÉNY is mint szemtanú állítja, a Napló most is előttem, de elhinni alig bírom.

Nem találunk az 1848-ki események lefolyásában semmi rejtélyt, ha a történeteket és helyzeteket helyesen felfogtuk, minden a körülmények természetes fejlődéséből folyik le előttünk az események kényszerű láncolatában.

Egy előttem örökre magyarázhatlan marad, t. i. azon bővöletes infasciatio, melylyel gr. BATTHYÁNY törhetlen büszkesége és tulszigoru becsületessége, DEÁK rendkívüli óvatossága és a törvényekben mély jártassága mellett hallgatag és ellenmondás nélkül megtúrték, hogy nevök és személyük ily eljárás közösségébe vonasék a világ színe előtt.

Ez az, mit érzékeny kedély, mint a SZÉCHENYIÉ, el nem viselhetett.

Ha még meggondolatlan hévtől elragadtatva, feledve a törvényt és minden számítást, férfias bátorsággal tagadjuk meg a sanctio pragmatica által ránk szabott elmagyarázhatlan kötelezettséget —

mondhatná a világ és mondhatnák utódaink, hogy a népek szabadságáérti rajongás túlrágadott a józanság minden korlátain, nagy, felette nagy hiba a politikában, de utóvégre ily hibákkal telve a világtörténelem és egynémelynek ezek közül köszöni az legfényesebb lapjait.

A józan számításban megtévedt bátorságot, bukásában sajnáljuk, de nem pirulunk miatta.

Ámde mi színlelve az uralkodó iránt hűségünket, színlelve a törvényeinkbe igtatott sanctio pragmatica iránti ragaszkodásunkat, nem tagadjuk meg a szorongatott uralkodónak a segély-adást,

sőt ígérjük, — de oly feltételekhez kötjük ígéretünket, melyek a segély-adást kizárják és lehetlenné teszik.

Sőt ha a segély-adás ígérete még némi hatással lehetne, előre kihirdetjük, hogy mi ezen Ígéretet csak *morális hatásért* tesszük, többre nem is gondolunk.

Ily eljárásnak az erkölcsi világban nincs más neve, mint — perfidia.

«Meg kell vallani — így szól maga HORVÁTH MIHÁLY — hogy e politika csak az udvari reakciónak ármányos politikájában leli hasonmását.»

Lehet valaki az alakoskodásban is művész, a leszedésben is mester, és a népek történelmében ismerünk helyzeteket és tényeket, hogy e művészettel diadalokat is arattak, de az ügyetlenül vitt és nyílt cynismussal üzött perfid eljárás mindig — megszegyenítő és lealázó.

Mielőtt még az olasz kérdés további tárgyalásának fonalát felvenném, nézzünk át a főrendekhez és lássuk, miként tárgyalta ott e kérdés ugyanazon kormány vezetése mellett.

XIV. FEJEZET.

A főrendek válaszfeliratának egészen más hangja. B. Wesselényi nyilatkozata a főrendeknél. A képviselőházban az ellenzék élesen támadja meg az olasz segély adását. Kossuth mind tovább megy magyarázataiban az ellenzék lecsendesítésére. Az ellenzék magyarázatát elfogadja és formulázását kívánja. Ezt másnapra megígéri. E helyett másnap az összes minisztérium formulációját mutatja be. Mire az ellenzék felzúdul. Kossuth kitör az ellenzék ellen és szavazásra hívja fel a házat. Deák békítőleg közbelép. A szavazás roppant többséget mutat ki a kormány részére. A benyomás, mit e tárgyalás lefolyása Bécsben tett.

Ha a kormány eljárásánál az olasz kérdésben a történelmi betudás igaz mértékét akarjuk alkalmazni, nem lehetünk figyelem nélkül még azon hírekre sem, melyek a felfogások alakulására befolytak.

Ugyanazon közhangulat mellett, ugyanazon kormány befolyásával a főrendi válaszfelirati javaslat egészen más hangon szól, mint a képviselőházé.

«Keblünk mélyéből szólalunk fel — így hangzik a főrendek válaszfelirati javaslata — mennyire óhajtjuk, nemzetünk érdekében szinte, mind elődeink példája nyomán *erőteljesen hozzájárulhatni* a birodalom említett háborús viszonyainak *a trón méltóságával és igazaival* egyeztethető alkotmányos elvek szerinti kiegyenlítéséhez, minek eszközlését, ha megzavart belbékénk felséged királyi hatalmának mérlegbevetése által helyre álland, *erélyesen elősegíteni készek leszünk.*»

A főrendekkel tehát legalább kimondatja a kormány, hogy keblök mélyéből óhajtának elődeik példáját követve véget vetni a háborúnak s ehhez erőteljesen hozzájárulni — ezt kívánja nemzetünk érdeke is, — megemlíti a trón méltósága mellett annak jogait is, — végkép erélyes segélyre készséget ajánlanak, ha a belbéke szabad mozgást enged.

Ez legalább meleg hangon fejezi ki a részvétet és készséget és mert határozottan ellene nyilatkozik a forradalomnak, morális hatása is lehetett volna.

És ezen morális hatás tekintetében áll éles ellentétben nemcsak a képviselőházi felirat idevágó passussával, mely mit sem mond, hanem a minisztertanácsi jegyzőkönyvvel is, mely végelemzésben — forradalmi. Ez pedig — menthetetlen.

Semmi szín alatt, semmi tekintet miatt nem volt szabad gr. BATHYÁNNAK és társainak a forradalom közösségébe elegyedni és magokkal a képviselőházat is abba sodorni, annyival kevésbé pedig, mert a képviselőház többsége éppen annyira irtózott a forradalom gondolatától is, mint a miniszterek magok.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv elemzésére visszatérek. Most még néhány szót a főrendi tárgyalásról.

A válaszfelirati igen rövid vitából egy nyilatkozat emelkedik ki mint férfias bátor felszólalás, mely a helyzetre is világot vet s az által nyer jelentőséget, hogy az ellenzék egykori vezéréből, KOSSUTH rendületlen barátjától, b. WESSELÉNYI MIKLÓSTól mondatott el.

E beszédében b. JELLASICHRól szólva ezeket mondja:

«Innsbruckban léte alatt az olaszországi vezértől sürgöny érkezik, melyben segítségkérés van, különben CARLO ALBERTO Bécsben fogja dictálni a békét. Erre ő (a bán) lovagiasan állott fel, vagy inkább tetteté, és 50 ezer embert segítségül ígért. Ez tagadhatlanul argumentum ad hominem, ha az ember szorultságban van. És ily nyilatkozatra az osztrák kormány, mely Olaszhon elvesztésével a hankrottot érzi berontani, kétségkívül sympathiát mutat.»

«Akarnunk kell a dynastia és az ausztriai kormány sympathiáját. 200 ezer fegyveresünk már van papiroson, remélem, miszerint nem marad ott, de mondhatom, hogy a dynastia rokonszenve *ennek legalább felérd felér.*»

Ez volt még egy hang a régi magyar időből.

Azt is kimondotta b. WESSELÉNYI, hogy «ő tapasztalásból mondhatja, miszerint ott künn, a népnek egészen másképp ver ütere, mint a pesti publicumé.»

Láthatjuk mindezekből, hogy nemcsak a kormány, de a ház tagjai is tájékozva voltak az olaszországi szorult helyzetről és a bán magatartásáról a bécsi kormány iránt.

KOSSUTH, mint fentebb előadtam, csaknem így beszélt az osztrák

rák kormány helyzetéről, sőt világosan kimondotta: vehetjük-e rossz néven, ha a bécsi kormány sympathiája a felé fordul, ki érdekei iránt részvétellel viseltetik, és még is ugyanazon beszédében (július 20-kán 1848) mit ígért a mi kormányunk a fenyegetett dynastiának a bán ellenében, ezt KOSSUTH maga így beszéli el:

«Mi a felségnek soha sem mulasztottuk el azon meggyőződésünket kimondani, hogy Olaszország megtartása feltarthatlan positió; mindig mondtuk: minél inkább késnek a kiegyenlítéssel, annál nagyobb veszteségükbe fog kerülni; ha ezelőtt három-négy hónapal alkudtak volna, gazdag árt kaptak volna, s minél hátrább mennek, annál kisebbet kapnak.»

Kormányunk tehát a dynastiának nagy szorultságában azon tanácsot adja: hagyja fel olaszországi birtokát, vegyen érte pénzt.

A bán pedig 50 ezer katonát ígér segítségül.

És mi azt kívánjuk ennek fejében, hogy a bánt — dobja el, és törje meg kedvünkért.

És mert ezt nem tette, és ezt más indoknál fogva nem is, tehette, és ha tette volna, bonyodalmas helyzetünket még súlyosabbá teszi vala: —

még is mi emelünk panaszt, hogy a bécsi camarilla és bécsi kormány a bánnal szövetségbe minket akaratumk ellen vitt a forradalomba.

Holott inkább a mi szerencsétlen politikánk kényszerítette a bécsi kormányt, hogy a bánnal kíméletesen bánják, az ő szövetségét ne utasítsa vissza, sőt végkép fogadja el.

A helyzet e kényszerűségét a bécsi kormányra nézve maga KOSSUTH a képviselőházban, báró WESSELÉNYI a főrendi ülésben elmondja — ez elegendő történelmi bizonyíték az események indokaira nézve.

De térjünk vissza már most az olasz kérdésnek képviselőházi tárgyalásához:

Elmondottam fentebb, hogy a válaszfelirati javaslatnak az olasz kérdést illető passusa akkép lett formulázva, hogy az vita tárgya sem lehetett.

A halvány óhajtást, hogy a háború befejeztessék, senki sem támadhatta meg.

A segély-kérdést KOSSUTH hozta szőnyegre az által, hogy összekapcsolva a horvát ügygyel, azt mondotta, hogy előbb felvilágosítani akarja a házat a kormány politikájáról.

És szólt politikájáról az olasz kérdésben, mely még nem létezett, mert a kormány nem is tett semmit, hanem volt kormányvélemény, melyet a miniszter-tanács egy jegyzőkönyvben kifejezett és ezt KOSSUTH felolvasta.

A jegyzőkönyv tartalma mellett, mely a segélyadást elfogadhatón feltételekhez köti, KOSSUTH igen sok nyomós okokat mond el a segély megszavazására, mi azon törekvésre mutat, hogy ezzel kielégítvén minisztertársait, a jegyzőkönyv felolvasásával az ellenzékét akarta lefegyverezni.

Hiú törekvés volt. Az ellenzék — mint mondtam — a telt karzatok viharos tapsai közt ostromolni kezdte a segélyadást.

KOSSUTH, hogy ezt megelőzze, magyarázatokba bocsátkozott és mint láttuk, a miniszteri végzeményt csak *morális hatásra* számítottnak nyilvánította, kimondván, hogy ő csak eddig a pontig ért egyet társaival a minisztériumban — mennyiben csak az olaszokra akartak nyomást gyakorolni, hogy a béke megköttesék.

Ez sem elégítette ki az ellenzékét, mely látva, miként ingadozik KOSSUTH a közhangulat és társai között, még tovább akarta őt sodorni és célját is érte — mert Pestmegye egyik kerülete képviselőjének azon ellenvetésére, hogy ha az olaszok még sem békülnek és mi segélyt adunk, ki áll jól, hogy fegyveres erőnket Ausztria nem az olasz szabadság elnyomására használja fel — KOSSUTH ismét a szöszékre lépett és feledve minden tekintetet, így magyarázta meg a kormány nézeteit:

«Kérem a házat, vegye tekintetbe a parlamentaris kormány természetét. S a parlamentaris kormány ezen természete mit hoz magával?»

«Azt, hogy ezen itt kijelentett nézetet a magyar kormány csak akkor fogja valósítani, ha mindazokat, miket ennek valósításához kötött, megnyerte. Nevezetesen ha az országban rend, csend és béke lesz, nem fogjuk mi simpliciter azt mondani: tessék seregeinkkel rendelkezni, hanem megkérjük az ausztriai minisztériumtól, mit adtok az olaszoknak?»

«Itt mindenekelőtt kikötjük azt, hogy az olasz nemzetnek a legszabadabb institutiók garantírozottassanak, legyenek azok bár még szabadabbak, több önállást, több jogokat nyújtok, mint mennyivel a magyar az ausztriai kormány irányában bír,— *mi ezen az alapon fogjuk a kibékítetést megkísérteni.*»

«Azt nem akarjuk mondani, hogy az ausztriai kormány alatt

az olasz tartományokból semmi sem maradjon, hanem azt fogjuk mondani, hogy Ausztria assicuráljon magának egy oly strategicus vonalt — legyen az az Etsch folyó, vagy bármi egyéb határvonal — mit a körülmények szerint kívánatosnak fog tartani. S az ezen vonalon kívül eső rész ne csak szabad alkotmányos institutiókkal láttassék el, hanem egyszersmind *annak Ausztriától elszakadásába is beleegyezzünk.* Azon részre pedig, mely Ausztriánál maradna, minden esetre a legszabadabb institutiók garantírozassanak.»

»Mi tehát az olaszoknak azt kívánjuk mondani: itt van független kormányotok, függetlenségtek és alkotmányotok elismerésének ára az, hogy segítsetek az ausztriai monarchiának terheit viselni, melyek minket is nyomnak, mert banqueroutte fenyeget bennünket. Én banqueroutte-ot nem akarok.»

«Mit monda minisztérium? Azt mondja a lombard-velencei népnek: legyen béke ha tetszik, a béke ily és ily feltételek alatt. Ha pedig el nem fogadják, akkor azt mondom: le haszontalan, te méltatlan ember vagy, te nem akarsz szabadságot, hanem egyebet; azért én segítem az ausztriai császárt. Ez az értelme annak, mi a minisztertanácsi jegyzőkönyvben foglaltatik.»

Íme azon eszmekör, melyben KOSSUTH felfogása a kormányhatalomról, nemzetközi viszonyokról, a sanctio pragmaticáról, a bécsi és pesti kormányok egymáshozí viszonyáról, az ausztriai császár hatalmi állásáról s az európai ügyekben saját helyzetéről mozgott. És miket itt elmondott, ne képzeljük, hogy az akkori légkörben is nagy feltűnést ne keltettek volna a józanul gondolkozó képviselőkben, várták is, hogy első sorban a minisztérium, melynek nevében ezek elmondattak, nem fogja észrevétel nélkül hagyni.

E helyett az ellenzék vezérszónoka NYÁRY jelentette ki, ha ez a minisztérium politikája, a mit KOSSUTH elmondott, azt elfogadja és tökéletesen megelégszik, ha ez be fog tétetni a válaszfeliratba. Azért felszólíttatni kívánja Kossuthot, hogy e magyarázatot a mint elmondotta, úgy formulázza is.

KOSSUTH erre megörülve az ellenzék megnyerésének, belement a kelepcebébe, azonnal vállalkozott a formulatióra és másnapra ígéri annak behozatalát a házba.

Lehetetlen volt nem látnunk a helyzet kínos benyomását a többi miniszterek arczaín. Végre BATTHYÁNY gr. nem tűrhette tovább és felszólalt. Azonban csak az ellen tiltakozott, hogy ezen

magyarázat a válaszfeliratba foglaltassák; abba, hogy a jegyzőkönyvbe jöjjön, megegyezett.

Ezután tüstént szólott DEÁK is, de ő a mondottakra egy szó észrevételt sem tett, csak a napirendhez mondotta el véleményét, ajánlva, hogy másnapra mind az, mit KOSSUTH, mind az, mit gróf BATHYÁNY mondott, formuláztassék s úgy vétessék tanácskozás alá.

Így oszlott el az ülés.

A másnapi ülésben KOSSUTH így kezdte meg az olasz kérdés tárgyalásának folytatását!

«Parancsolt velem a ház, hogy a mit tegnap mondtam, azt formulázva adjam elő ma. Van szerencsém jelenteni, hogy a mit tegnap mondtam, *azt magam mondtam*, a mit pedig ma annak következtében felolvasok, az az összes minisztérium megegyezésével történt.»

És felolvasta a formulázást melyet az összes minisztérium állapított meg.

Időközben ugyan is minisztertanács tartott, melyből csak annyi szívárgott ki, hogy mint képzelhető, Kossuthnak élénk szemrehányások tétettek, és az eredmény az lett, hogy KOSSUTH magyarázata lényegében megtartott, csak lealázó módja szelidített ki s így lett az összes minisztérium nevében a másnapi gyűlésen előterjesztve.

Ebben volt épen a BATHYÁNY-minisztérium fátuma. A folyvásti kialakításokban a minisztérium mindinkább távozott saját álláspontjától. KOSSUTH a karzatokon nyilatkozó hangulat által ragadtatva, magyarázatával átcsapott az ellenzékhez és az alkuvásokban magával sodorta a minisztériumot.

Ezen kikerülhetlen helyzet szerencsétlenségét főleg két körülményre vezethetjük vissza, melynek mindenike DEÁKban leli kutforrását.

Egyik a párt hiánya, mely ha szervezve fennáll és a kormányval állapodásra jut, ezen állapotásait a képviselőházban is fentartja, s megóvjá minden túlhajtások ellen, átveszi a küzdelmet az ellenzékkel és biztosítja az eredményeket a minisztérium számára.

DEÁK idegenkedése a pártoktól a már megalakult nagy kormánypártot szétbomlasztotta, mit is tehetett volna magára a párt, ha a kormány nem érintkezik vele és nem értheti meg a kormány szándékait.

Másik körülmény a helyzet téves felfogása mellett DEÁK engesztelékeny befolyása.

Ez időben szinte rögeszmévé vált azon feltevés, hogy ha a minisztérium megbomlik, nem fog egy új minisztérium teljes számban kinevezetni, csak a honvédelmi és pénzügyminiszter híjával. E nézet annyira uralkodó lett, hogy maga az ellenzék ki nyilatkozta, hogy a ki most miniszterválságot idézne elő, hazá-
 árulást követne el.

Ezen feltevés KOSSUTH szilaj hajlamainak ellenében minden féket elhárított, szabadon paczkázott minisztertársai megállapodásával, melyet sem párttekintélye nem támogatott, sem társai megvédeni nem bírtak.

És még sem bírta volna gr. BATTHYÁNY a minisztérium tekintélyének e megaláztatásait eltűrni és ki csak gr. BATTHYÁNYI ismerte, ezt hinni alig bírta, hacsak DEÁK engesztelékeny befolyása a minisztérium kebelében mindannyiszor helyre nem állítja a kiengesztelődést — természetesen a minisztérium vesztére.

Ha az események fejlődését megérteni akarjuk, fel kell azok keletkezésének forrását keresnünk és ott is a hatások súlyát az illetékes pontra helyeznünk.

Így nem lehet be nem vallanunk, hogy az engesztelés isteni adománya helytelenebb ponton nem lett alkalmazva, mint ez időben a miniszterek közt.

Mert a bomlás végkép szeptemberben még is bekövetkezett, de a késedelmezés által annyira destruált viszonyok közt, hogy már ez sem segíthetett többé. Maga idejében t. i. az olasz kérdésnél, megmentheti vala a hazát és vele a BATTHYÁNYI-minisztérium és az országgyűlés hírnevét az utódok előtt.

A helyzet ezen szerencsétlenségét, és az állapotok menthetlen rohamát az örvény felé senki sem láthatta világosabban, mint SZÉCHENYI gróf.

A minisztertanács üléseiből mindig lélekbetegén láttam haza érkezni; semmi sem bírta már súlyosodó kétségbeesését enyhíteni. Istenre kértem és rimáncodtam neki, vonuljon vissza és ne járjon a miniszteri ülésekre, hol úgy sem használhat már semmit, magát pedig teljesen tönkre teszi. De nem használt kérésem, «benne vagyok — mondá nekem leírhatlan fájdalommal — és viszem a terhet míg összeroskadok alatta». Nem is maradt el ezen ülésekből, míg csak KOSSUTH maga a tanácsban fel nem szólította, hogy maradjon

ki s pihenje ki magát, mert látja, hogy teljesen kimerült és beteg.

De ez már késő volt!

Térjünk már most vissza a képviselőházi tárgyaláshoz.

Azon fordulat, hogy KOSSUTH saját magyarázatának formulációja helyett a minisztertanács szövegezésével lépett elő, megzavarta, sőt még élesebbé tette az ellenzék ostromát. Követelte az ellenzék, hogy e formulatio nyomassák ki, hogy így tanácskozás alá vétethessék.

Ez a válaszfelirati vitákat szerfelett késleltette volna, s azért ellene szóltak. KOSSUTH is elmondó kérkedő naivsággal «úgy látszik, hogy én sem diplomatának, sem miniszternek való nem vagyok, mert nem követem azon szabályt, mit a világnak minden minisztere követ stb.»

Nem használt semmit. Az ellenzék kikelt élesen, hogy a minisztérium el akarja nyomni a vita lehetőségét, mi ismét Kossuthot hozta ki sodrából, mert érezte, hogy e vita őt mindinkább ellenkezésbe hozza a közhangulattal és a karzattal, és súlyosan compromittálhatja.

Ezért izgatottan felszólalt ismét, hogy már úgy is többet mondott, mint kellett volna és ő nem mond többet semmit, itt csak a kormány felfedezett politikájáról van szó és ő felhívja a házat, az előadottak után akar-e a kormánynak bizalmat szavazni? És miután a ház nagy része felállt, ő látva a nagy többséget a kormány mellett, növekedő hévvel így fejezte be beszédeit:

«Nem akartam, de nem is óhajtottam provocálni e scenát, de midőn a loyaltást nem tekintik, hanem azt mondják, hogy a minisztérium el akarja vágni a ház szabad akaratának nyilatkozatát, erre azt felelem: *törpüljön el az olyan minoritás, mely így violentálni akarja a dolgokat.*»

Ez természetesen fokozta a zajt és ingerültséget, és fergegetet keltett.

Mire DEÁK kelt Kossuthnak védelmére és igyekezett kiszéldíteni éles szavait az ellenzék irányában s ez alkalommal szólt a minisztérium érdemeiről a pártszétosztás tekintetében.

Végre a vitatkozások harmad nap délután be lettek fejezve és a szavazás megtörtént ekkép: a minisztérium mellett szavazott 333, ellene 36.

A szavazás tehát, mint láttuk, hatszoros többséget mutatott a kormány mellett. Minden 100 képviselő közül 80 szavazott a kormány részére, oly többség, mely a parlamentek életében példátlan.

De ezen szavazási eredménynek volt még más jelentősége is, ha a minisztérium megérteni akarta volna.

Mikor az országgyűlési képviselők június hó utolsó napjaiban Pesten gyülekezni kezdettek, a főváros sokkal lázongóbb állapotban volt, mint a márcziusi napokban.

Az utcákon rendes hadseregbeli katonaság, felszerelés alatti honvédek, mindenféle nemzetőrök jártak, keltek. A clubbok teljes élénk működésben voltak, esténként a forradalmi csarnok előtt az utcán nagy tömegek előtt izgató szónoklatok tartattak, a forradalmi sajtó hangulata lázas — minden a forrongás színét viselte. A rendes munka szünetelt, az utcák folyvást lármások és zajongók voltak.

A lapok és a clubbok szónokai a BATHYÁNY-kormány kiméletessége és erélytelensége miatt tettek heves kikeléseket.

Midőn az országgyűlésen az olasz kérdés szőnyegre került, már a képviselők 3—i hetet töltöttek a fővárosi forrongó légkörben. A tárgyalások alatt a karzatok fenyegető jelekkel insultálták a többséget, a clubbok szidalmazták, a lapok kikeléseket tettek a többség ismert emberei ellen —

de a rend és béke érzületét a képviselők nagy többségében nem bírta meggyengíteni a főváros felizgatott hangulata és a karzatok tüntető lármája.

Látszott a többség magatartásán, hogy arra a főváros hangulata nem bír befolyást gyakorolni.

Forradalmi légkörben, folytonos izgalmak közt, megtámadva a mozgalom emberei által, megtagadva a kormány által, a többség józan, higgadt és hű maradt.

Ezen többséggel a kormány mindent kivihet vala a békéltetés érdekében. Ez mint a Kossuthnál conferentiában nyíltan és határozottan kimondotta: kész megajánlani az olasz segílyt.

Ezen többség, mely magától alakult, mely fényes összejövetei helyiséggel ellátva, azonnal szervezkedett volna, bizonyosan kifejté erkölcsi erejét és mérvadó tekintélyét mind a kormányra, mind a közhangulatra, ha rendezheti magát és tömörülhet.

De ez lehetlenné vált, miután a miniszterek egyike sem alázza

meg magát, hogy a gyülekezetben megjelenjék és mindenik kerülte az érintkezést a párttal.

Így természetesen nem alakulhatott pártvélemény, mely mellett mindenki fokozott erélyvel sikraszáll, hanem a haza legéletbevágóbb ügyeiben mindenki saját nézetével ment a képviselőházba, abban keresvén feladatát e válságos körülmények közt, hogy híven gyamolítsa azon kormányt, melynek élén a haza legkiválóbb embereit látta.

Ne csodáljuk, ha KEMÉNY, midőn a kormánynak ez időben a többséggel való eljárásáról szól, néha keserűsége fakad, és lielőtákról beszél, mivé a képviselők leghazafiasabb érzelmű embereit lealacsonyíták.

A többség a kormány mellett rendezett pártban mindig tisztességes. A pártértekezletekben a kormánnyal megvitattván a kérdéseket, van mód, hogy a kormány a pártra és az viszont a kormányra befolyást gyakoroljon és a közös megállapodás helyes úton fejűk ki.

De hol a kormány nem érintkezik párttal és annak a szavazásnál még is többsége van, ott megszűnik a párt tisztessége, mert a világ csak vak szavazókat lát, kiket a kormány nem is tart érdemeseknek kapacitálni s velők véleményt cserélni, de rájok vakon számít.

Így pellengérezte a kormány 1848-ban saját pártját. Ezt fel is használták eléggé az ellenzéki sajtó és a clubbok szónokai és valóban csak a kik akkor tagjai voltak a képviselőháznak, vagy annak dolgaiba beavatva voltak, tudják, mennyi önmegtadás és haza iránti hűség kellett ahhoz, hogy a minisztériumot utolsóig pártoljuk, azon minisztériumot, mely a hűség fejében bennünket szégyenszékre állított.

Mi lettünk a sajtóban és közhangulatban a szélső pecsovicsook, mai mamelukok.

Sokan e pártban kikeltek a hajdani conservatívek ellen, kik elhagyva a közélet küzdterét, nem igyekeztek belépni a képviselőházba, hogy ott szélső jobboldalt alkotva, nekűnk kormánypártnak lehetővé tegyék a jobb centrumon helyet foglalni s tisztességesebb állásba helyezkedni.

Mi engedűk e téves felfogást, nehogy az ingerűltség azok ellen forduljon, kiket törhetlen türelemmel pártolnunk kelle a haza javáért, de tudtuk jól, hol fekszik a baj, és meg is mutattuk Debre-

czenben, hogy bírnk segíteni e helyzetet, de fájdalom, csak akkor már, mikor a baj elfajulását enyhíteni igen, de a végveszélyt elhárítani többé nem lehetett.

Ilyen törvényhozói állásra degradálta a többséget a legfényesebb magyar kormány, melyben mi sem a megoszlott kormánynak, sem a haza fenyegetett ügyeinek támaszára nem lehetünk, mást nem tehetünk, mint a kormányt szavazataink által fentartani s ebben balfogásainak és tévesztéseinek bűnrészeseivé válni.

Pedig jól tudtuk és ismertük a helyzetet. Minden attól függött, minő állást veszén az országgyűlés a dynastiális és birodalmi érdekek irányában?

Bécsben soha sem ismerték jobban a magyar állapotokat, mint ez időben, hol Magyarország magatartása döntendő volt a dynastia és birodalom sorsa felett.

Jól tudták Bécsben, hogy ISTVÁN főhg mint királyi hatalommal felruházott nádor oldalán gr. BATTYÁNY és miniszterársai, Kossuthot kivéve, valamennyien buzgón óhajtják a békés kiegyenlítést. Jól ismerték az országgyűlés határozottan békés hangulatát. Tudták, hogy a forrongás a főváros határán túl nem terjedt, az egész ország békés hajlammal bír. Jól tudták azt is, hogy Magyarországon az országgyűlés szava dönt, mely ellen lehetnek egyes kifakadások, de számbavehető ellenszegülés nem.

Ennélfogva mindent az országgyűléstől vártak.

Soha sem is lehet országgyűlés e célra szerencsésebben alakulva, mint az 1848-i volt, hogy e várakozásokat fényesen igazolja.

Két ellentétes erőt láttak azonban egymással küzdeni, t. i. a rend és béke aránytalanul nagyobb rész küzdelmét a nagyon csekély forradalmi fractióval, melynek semmi meghatározható célja nem is lehetett.

A végeredmény mégis attól függött, melyik fél kerekedik felül és bírja a hatalmat magához ragadni, és a dolgok eldöntésében saját akaratát érvényesíteni.

Ez időben a vitális érdek a dynastia és birodalom előtt az olasz hadjárat volt, melytől a dynastia hatalmi állása és a birodalom integritása függött.

Az olasz segély kérdésének mikénti eldőlése a magyar országgyűlésen lett a tengely, mely körül a sors kereke forgott.

Mivé tette az eredményt a kormány eljárása, fentebb részletesen előadtam.

Bécsben azon meggyőződés kapott szükségkép lábra, hogy Magyarországon ez idő szerint csak egy hatalom volt, melytől minden függ s ez egyedül — KOSSUTH.

E hatalom az események folyamatán hova ragadtatik, talál-e megállásra pontot, senki sem tudta, de ő maga «KOSSUTH» legkevésbé.

XV. FEJEZET.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv bővebb elemzése közvetve megtagadja a *pragmatica sancti*óból folyó védelmi kötelezettséget s a personal-unio elfogadásának feltételéhez köti. Gr. Batthyánnak tévesztett útja. Kossuth meghódításában keresi a megmentést. Mit várt a dynastia és a bécsi kormány a magyar országgyűléstől? Mit kapott várakozás fejében? Kossuth most közrebocsátott munkájában maga adja elő miként játszotta ki a kötelezett segélyadást az országgyűlésen.

Az olasz kérdés letárgyalása az 1848-ki országgyűlésen kimutatta a dynastiának és bécsi kormánynak azon állást, melyet Magyarország a létező körülmények közt a birodalomban elfoglal.

Nem lehet nem látnia Bécsnek, hogy szorongatott helyzetében, melybe az olasz hadjárat hozta, tőlünk segélyt hiúban vár.

E viszony, melyet Magyarország a kapcsolati érdekekre nézve létesített, a birodalom fennállását a jövőre nézve kérdésessé tette.

Ha a belkormányzat különválása mellett a külviszonyokban az egység nem rendezhető, a dynastia nagyhatalmi állása és a birodalom európai súlya fenn nem tartható, s evvel az osztrák birodalom létjoga rendült meg.

Hogy a márcziusi törvények oltalma alatt a mint azokat az országgyűlés eljárása magyarázta, csak a korona egysége maradt épségben, de a kapcsolat előbbi feltételeiről szó sem lehet, ezt az olasz kérdés tárgyalása eléggé kimutatta.

És Magyarországnak ez állásfoglalása lett a későbbi szerencsétlenségek kútfeje mind hazánkra, mind a birodalomra nézve.

Ezen végzetes állásfoglalása Magyarországnak a fennebb idézett minisztertanácsi jegyzőkönyvben nyert kifejezést, mely KOSSUTH által az országgyűlés előtt felmutatva a képviselőházban hallgatag elfogadva lőn.

És ezen okirat csakis ez által nyert jelentőséget, mert KOSSUTH mesterkélt fogása által képviselőházi nyilatkozattá vált.

Pest lázongó légkörében akkor nem igen látszottak felfogni ez okmány fontos voltát, de Bécsben annál komolyabban vették, mert ez okmány a viszonyt a birodalom és Magyarország közt határozottan megjelöli, és mint a kormány által szövegezett s a képviselőház nagy többsége által elfogadott okmány ez időre leg-alább mérvadónak tekintetett.

Szükség ezért, hogy azt lényegében elemezzük:

Az olasz segély kérdése a kölcsönös védelem kötelezettségének legegyszerűbb kérdése volt.

Ha köztünk és Ausztria közt semmi egyéb mint védszövetségi viszony áll fenn, a segélyt meg kell vala adnunk minden kérdésen kívül.

Hogy a védszövetségnek értelme más nem is lehet, láttuk azon utasításból, melyet a magyar kormány frankfurti képviselőnknek, SZALAY LÁSZLÓBAN voltunk, még maga KOSSUTH is, ki épen az olasz kérdésben ezeket is mondja:

«CARLO ALBERTO ép oly joggal elegeyedik a lombard-velencei nép felkelésébe, mint elegeyedhetnék a muszka czár a horvátországi felkelésbe.»

«Ha minket a muszka haddal megtámadna, követelnők joggal Ausztriától, hogy védelmünkre legyen haderejével, ép így követelheti tőlünk Ausztria, hogy a szárd király megtámadása ellen mi is segítséget adjunk.»

A védszövetség kötelezettségének lényege abban áll, hogy az *feltétlenül* adassék meg, azaz ha a kikötött védelemnek esete előfordul, a segítség minden feltétel nélkül kiálljon.

Ha például a védszövetség kültámadás ellen köttetett két állam közt, és a kültámadás esete előáll valamelyikre nézve, a másiknak segítségül kell menni, a nélkül, hogy e segítség iránt új alkudozásokat kezdhetne.

Ezen feltétlenség nélkül nincs a szövetségnek sem értelme, sem értéke, azaz e nélkül védszövetség nem létezhetik.

Ha mi a *sanctio pragmaticát* alapkötvénynek elismertük, reánk nézve sem volt volna más kérdés az olasz ügyben, mint a mint b. EÖTVÖS a kérdést felvetette:

Fenforog-e a külmegtámadás esete a birodalom valamely részében?

Ha igen, akkor segélyt adni tartozunk minden feltétel nélkül, minden előleges alku kizárásával.

A magyar kormány, még maga KOSSUTH is, nem tartotta a segélyadást megtagadhatónak a *sanctio pragmatica* alapján és azt meg is ígéri, de midőn a segélyt feltételekhez köti, már ez által értéktelenné teszi a *sanctio pragmaticát*, és mert oly feltételekhez köti, melyek a másik részről teljesíthetlenné, világosan megtagadja a *sanctio pragmatica* érvényét, s mert ez elismert alaptörvény volt, az alaptörvény érvényét tagadta meg.

És ezt teszi a minisztertanács jegyzőkönyvi határozata.

Ez ugyanis a segélyadást két oly feltételhez köti, melynek mindenike tényleg érvénytelenné teszi a segélyt.

Egyik feltétel az: hogy csak akkor adunk segélyt, ha a magyar korona egész területén a rend és béke helyre állítva és a törvények iránti engedelmesség biztosítva lesz.

Másik feltétel: ha a *sanctio pragmatica* alapján fejlődött kapcsolati viszony a birodalom két része közt ezentúlra csupán personal-unio gyanánt garantírozatik.

Az első feltétel azért tette volna a segélyadást illusoriussá, mert minden valószínűség szerint sokkal előbb kell vala az olasz hadjáratban valamely döntő fordulatnak bekövetkezni, hol a veszély imminens és égető volt, mint minden emberi számítás szerint lehetséges a magyar korona egész területének pacificatiója.

A másik feltétel azért zárta ki a segélyadás lehetőségét, mert egy új *pactum conventum* alakítását involválta, melybe józanul sem a dynastia, sem Ausztria nem egyezhetett.

Ám vessük egybe a minisztertanácsi jegyzőkönyv szövegét, hogy annak értelme világosan álljon előttünk:

«Midőn azonban — így szól a jegyzőkönyv — a minisztérium ö fenségének (a nádornak) ezen javaslatot teszi, egyszersmind közakarattal jegyzőkönyvbe iktatni elhatározá: miként ezt korántsem kívánja oly értelemben vétetni, mintha a *pragmatica santió*ból, melynek alapján a birodalom kapcsolatának épségben tartását az 1848: 3-ik t.-cz. 2-ik szakasza is kikötötte — *Magyarországra hárul azon kötelezettséget, miszerint ci felségét külmegtámadás ellen védeni tartozik, kétségbe vonni akarná.*»

Láthatjuk ebből, hogy a magyar kormány a *sanctio pragmatica*ból folyó kötelezettséget tisztán, világosan és feltétlenül elismerte, még is ezeket mondja:

«Szóval ha hazánknak és királyunk koronájának materiális és morális integritása teljes biztonságba helyezve lesz: a minisztérium összesen és egyenkint az országgyűlés irányában állását is kész ahhoz kötni, hogy az országban rendes hadseregnek azon része, mely az országban rendnek, békének s a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, ő felségének külmegettámadás ellen dispositiójára bocsáttassék a *pragmatica sanctio* értelmében.»

Ez annyit tesz: ha a magyar királyság területén a béke és rend teljesen helyreállítva, azaz: az Alvidéken a szerb, Erdélyországban az oláh és szász lázadás teljesen elnyomva, Horvátország és Szlavónia ismét meghódítva lesz, akkor a magyar kormány kész állását is ahhoz kötni az országgyűlés előtt, hogy a magyar haderő feleslegre ő felségének külmegettámadás ellen dispositiójára adassék.

Ezen sovány Ígéretet KOSSUTH az olasz kérdés tárgyalásának folyama alatt, mint láttuk, még oda módosítja, hogy ha mindezen feltétel valósul is, nem fogjuk egyszerűen mondani: «tessék hadseregünkkel disponálni», hanem beállunk békéltetőnek Ausztria és Olaszország közt és megszabjuk, mi maradjon az olasz tartományokból Ausztria birtokában, és minő belinstitutiókkal láttassákel, és mi mentessék fel.

És ezen magyarázatot, mint ismét láttuk, a magyar kormány elfogadta és formulázta is és a képviselőháznak előterjesztette.

És már most kérhetünk mindenkit, kinek szövetséges államviszonyokról csak fogalma van, hogy Ausztria az ily lealázó feltételek alatt, minővé KOSSUTH békét dictáló magyarázata a segélyadástette, ha szinte Magyarország segélyt és pedig tetteges segélyt ajánlott volna is, el fogadhatja-e?

Azt nem is akarom itt felemlíteni, azaz bővebben magyarázni, hogy a minisztertanácsi szövegezés ő felségének, t. i. a magyar királynak dispositiójára hadsereget ígér, holott a magyar közjog szabályai szerint a hadsereg feletti rendelkezés egyenesen a magyar király felségi joga úgy mint a *jus pacis et belli*.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv szövege tehát nemcsak a *sanctio pragmatica* eddigi értelmét forgatja fel, de a felségi jogokat is alterálja és módosítja, t. i. a főhadúri, a béke és háború jogát, és teremt tényleg parlamenti hadsereget.

Sőt a minisztertanácsi jegyzőkönyv még ennél is tovább megy s azt mondja:

«Ezen ígéretnek valósítása már most szorosan attól függ, hogy a magyar korona területén a béke és rend helyre álljon — és a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen beavatkozástól ment kormányzata nyíltan őszintén elismerve és megóva legyen annyival inkább, minthogy a minisztérium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva a magyar nemzetnek ő felsége által is szentesített önállóságából *semmi áron egg hajszálnyit sem engedni*, és a szövetséges barátsággra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatolással felelni.»

A pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen beavatkozástól ment kormányzata két államban csak a personal-unio alapján lehetséges.

Kétségtelen, hogy KOSSUTH a Magyarország és Ausztria közti kapcsolati viszonyt personal-uniónak tekintette. Ő ma is és mindenkor Magyarország teljes és feltétlen függetlenségéről álmodik.

De azt már csudálhatjuk, hogy DEÁK is, pedig ő volt az időben mint később is jogi tekintetben az ország tanács-adója, a viszonyt Magyarország és Ausztria közt personal-uniónak vette. Ezt fejtette ki 13 évvel később is az 1861 ki országgyűlésen.

Pedig megzáfolyhatlanul áll kettő:

Egyik: hogy a kapcsolati viszony Magyarország és Ausztria közt 1848-ig ha nem is jogilag, de tényleg nagyon is reális természetű volt, és az 1848-ki törvényekben is nemcsak a korona egysége, hanem a kapcsolat épsége is hangsúlyoztatik, és ezen kapcsolat mi-volta nem fejtetik ugyan meg, de a sanctio pragmatica ünnepélyesen elismertetik és közös ügyek létezése is, azoknak elintézése rendeztetik. A personal-unio pedig közös ügyek létezését kizárja.

A personal-unión tehát már 1848 túlment.

Másik: hogy personal-unio alapján sem a dynastia nagyhatalmi, az osztrák-magyar birodalom európai állása nem képzelhető, sőt annál kevésbé rendezhető, minél inkább kibontakozott a birodalom a következő idők folyamában az olasz és német kötelekekből.

Ő felsége a magyar országgyűléshez 1848 márczius 31-kéről kelt leiratában részletezi a közös pénzügyi kiadásokat, a hadügyre nézve felemlíti a közös hadseregbeli felszereléseket, közös tüzérséget, mérnökséget stb. s annak költségeit.

A kormány és országgyűlés Pozsonyban hódoló elismeréssel fogadta a leirat kifejtéseit.

A dynastia és a bécsi kormány azt várta ez országgyűléstől, hogy a birodalmi kapcsolat elintézetlen hagyott ügyeit rendezni fogja, különösen pedig az Olaszországban fenforgó szorongatott helyzetnek erélyes fellépése által jobb lendületet ad.

E helyett a magyar kormány oly előterjesztésekkel lép az országgyűlés elé, melyek mint fennebb láttuk:

nemcsak a *sanctio pragmatica* ünnepélyesen elismert kötelezettségének teljesítését tagadja meg, és azt minden érvényéből kiforgatja: —

hanem a personal unió feltételével oly kapcsolati viszonyt akar létre hozni, mely a múltban nem létezett, mely a törvényekben másképp áll, és mely mellett a birodalom jövője kockázattal van.

Mi ezen minisztertanácsi eljárás hatását Becsben leginkább terhelte, az volt, hogy:

be kellett látniok, miszerint Magyarország a márcziusban engedményezett önálló kormányzat álláspontján meg nem áll, hanem a fennállott kapcsolati viszonyokat teljesen felbontani akarja; —

más részről Magyarország másod ízben áll elő követeléseivel, hogy a dynastia szorongatott helyzetét és a császári hatalom tehetetlenségét továbbra is kiaknázza, felhasználja.

Végül a mi erkölcsi hatásában a legnyomasztóbb volt, Magyarország az olasz kérdésbeni eljárásával nemcsak a dynastia és birodalmi érdekek támogatására nem mutatott semmi hajlamot, sőt épen azok ellen foglalt állást és ez által az általános forradalmi szellemnek adott lendületet, a minthogy az ellenünk támadt lázadások reményeit is fokozta, és azok terjedését előmozdította.

Sőt a magyar közjognak legegyszerűbb kérdését, mely iránt mindenki tisztában volt, oly complicatióba hozta a magyar kormány a választfelirati vita közé keverve a képviselőház elé, és abban felvetette KOSSUTH által a bizalmi kérdést, úgy hogy a képviselőháznak nem lehetett mást tennie, mint vagy azt megszavazni, vagy az ország válságos napjaiban a legfényesebb minisztériumot elbuktatni és beláthatlan zavaroknak forrását megnyitni.

Az elmondottak után mindenki befogja látni, hogy az ily szerencsétlen eljárás közösségébe az országgyűlés mondhatni akaratlanul vonatott be, melytől csak az összes minisztérium ellen intézett erőteljes fellépés által menekülhetett volna, mire akkor még gondolni sem mert senki.

Ha már most meggondoljuk, hogy gr. BATTHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK, KLAUZÁL, b. EÖTVÖS, MÉSZÁROS minden kérdés és kétségen kívül távol voltak még gondolatukban is mindentől, mi a fennálló törvényeket sértheti, vagy a forradalom színét viselheti, vagy a forradalomnak kedvez, és mégis belevitetni engedték magokat és magokkal sodorták a legbékülékenyebb szellemű képviselőházat is, méltán kérhetjük: miként történhetett ez, és kire hárul ezen szerencsétlen helyzet felelősségének súlya?

Ha annyi könnyűséggel, mint könnyelműséggel kezelnök a történelmet, egyszerűn így felelnék:

KOSSUTH formulázta és vitte bele a minisztertanácsot ama jegyzőkönyv elfogadásába —

KOSSUTH vezette az olasz kérdésben a kormány részéről a tanácskozássokat és ő forgatta a kérdést odáig, míg abból bizalmi kérdés lett és a képviselőház nagy többsége által elfogadtatott.

A felelősség tehát őt illeti.

Ámde ez menten-e gr. BATTHYÁNYI s társait, és mentésig volna-e a képviselőháza?

Épen nem.

És minél inkább hiszszük azt, hogy a képviselőház többsége csak gr. BATTHYÁNY és társai iránti bizalom és ragaszkodásból mentek bele, annál súlyosabban terheli az gr. BATTHYÁNY és társai eljárást és engedékenységet.

A szerencsétlen helyzet, melybe Magyarország a dynastia és birodalom irányában jutott az olasz kérdés eldöntése által, még kibékíthetne bennünket, ha e helyzetet előidézni gr. BATTHYÁNY és társai úgy a képviselőház többsége akarták volna — de nemcsak nem akarták, sőt könnyen belátható következéseitől irtóztak.

És még is megteremtették a válságos helyzetet.

Ha ezen eléggé nem sajnálható szerencsétlen állapot forrását kutatjuk, abban kell azt találnunk, hogy gr. BATTHYÁNY nem volt tájékozva a képviselőházi többség szelleme felől.

Azt láthatta, hogy a kormánynak együttesen példátlan nagy többsége van; de miként alakul e többség, ha esetleg a kormány bomlanék, vagy a kérdés KOSSUTH és közte vettetnék fel — erről tájékozva nem volt.

E tájékozás pedig lehetetlenné lett téve a kormánypárt felbomlasztása által.

A párt felbomlása tehát azon főforrás, melyből a következő bajok egész özöne fakadozott.

Azon sebes felfogással, törhetlen erély és bátorsággal, melyvel gr. BATTHYÁNY bírt, ha ő a kormánypárt élére áll, és avval érintkezésbe lépve, felismeri az egyedüli erőt, mely még a dolgokat és őt megmenteni képes, és ha hozzágondoljuk azon kölcsönhatást, melyet gr. BATTHYÁNYI a párt és ő a pártra gyakorol szükségkép, ha ő határozott lépéseiben a képviselők tanácsára támaszkodik, ezek viszont a mesterségesen felizgatott hangulat ellen a miniszterelnök erélyében és bátorságában lennek támaszt, oly erőszövétség áll elő, mely ellenében bizonyosan eltörpül minden forradalmi törekvés és a haza mentve van.

S ekkor mi történik Kossuthtal?

Ha valaki az előzményekből csak némileg fogalmat szerzett magának az ő egyéniségéről, el fogja hinni, hogy KOSSUTH ha előtte más választás nincs, mint a képviselőház szilárd akarátú többsége és egy csekély minoritás meg a kizatok tapsai, melynek a BATTHYÁNY éréivé és PÁZMÁNDY ügyessége könnyen határt szab, még csak habozni sem fog a hatalmasabb áramlatot követni, sőt annak élére állni, hogy a vezérlet látszatát megmentse.

A ki ebben kételkednék, fussa át az országgyűlési naplóban az olasz kérdésben a vita folyamát azon jelenetig, midőn KOSSUTH az ellenzék ellenében felhívja a házat nyilatkozásra —és látva az aránytalan nagy többséget, azonnal kíméletlen kitöréssel fordul az ellenzéknek s oda kiáltja: törpüljön el ez a minoritása, melyet pedig a kizatok tapsai kísértek.

A ki pedig gr. BATTHYÁNYnak a dolgok megmentésére törhetlen kítartással a végsőkig vitt küzdelmeit látta, — a ki látta, mennyi önmegtágadásba kerültek büszke lelkének azon lealáztatások, melyeket minisztériuma csak az olasz kérdés tárgyalása alatt is KOSSUTH eljárásában szenvedett, nem fogja őt vádolni, hogy önként megvetette volna azon egyedüli mentő és tisztességes eszközt: a kormánypárt consolidatióját, ha önmaga e dologban tájékozatlan lévén, DEÁKnak a pártok iránti ellenszenve által oly útra nem tereltetik, melyen a siker — mint a következő kimutatta — lehetetlenné vált.

Mint fentebb elmondottam, Becsben a magyar minisztérium megalakulása után minden figyelem Magyarországra lőn függesztve,

és soha ott a magyar állapotok fejlődését gondosabban nem figyelték és jobban nem ismerték, mint ezen időben.

SZÉCHENYINEK is úgy nyilatkoztak Bécsből, hogy Magyarország a birodalomban az egyedüli pont, mely a jövő stabilitásának biztos támaszt ígér.

Bécsben az aula és munkás osztály zavargásai és fékezhetlen forrongása már a társadalmi viszonyokat fenyegeti. Prágában a szláv törekvések lépnek azonnal előtérbe, mely a német hegemoniát támadja meg. Magyarországon a társadalmi rend érintetlen, a magyar faj egész súlyával begravitál.

Nálunk a hatalom tényleg, a szellemi és vagyoni erő kezében. A túlhajtó demagógiát egyedül KOSSUTH képviseli csekély, alig számbavehető töredékkel.

Minden attól függ a jövőt illetőleg: bír-e a születés, vagyon és ész túlsúlya gr. BATTHYÁNY és társai személyében a demagógia egyetlen emberével, Kossuthtal?

Ezt kell bevárnunk — így szóltak a grófnak. A főváros időközbeni zavargásaira nem sokat adtak, Európában a forradalmi szellem csillapodni még nem kezdett, Bécs folytonosan lázongott, hogy ez a magyar főváros izgalmas elemeire hatástalan maradjon, nem volt képzelhető, de nem is látszott aggasztónak.

Mindent az országgyűlés irányadó szellemétől vártak, mert ismerték az egész ország békés hangulatát Pest forrongása ellenében.

Még mikor az országgyűlésben is — az olasz kérdés letárgyalása után — csalatkoztak, nem a kormány és országgyűlés szellemét, de ügyetlenségét vádolták.

Látták, mint mi gr. BATTHYÁNY küzdelmeit Kossuthtal, nem ismerték félre a kormány ballépéseit.

Nem is volt gr. BATTHYÁNYnak más szerencsétlensége, mint hogy útját tévesztette, és az egyedül helyes és sikert adható esz-közt — az országgyűlési pártalakulást — mellőzte.

E helyett saját és a haza vesztére, KOSSUTH meghódításában kereste a mentő szert.

Elhítette magával, hogy vagy megszelídítheti vagy megfékezheti szilaj hajlamait.

Legmélyebb kegyeletem a miniszterelnök emléke, nagy érde-
mei és tragicus sorsa iránt sem engedi, hogy igazságtalan legyenek KOSSUTH iránt és ki ne mondjam meggyőződésemet, mikép mind

a megszelídítés, mind ha szükség a megfékezés teljesen hatalmában áll vala gróf BATHYÁNYnak, ha ennek is helyes útját megtalálja.

És erre senki sem lett volna inkább hivatva, mint éppen gróf BATHYÁNY rendkívül imponáló személyisége, rettenthetlen bátorsága, mely mitsem ismert kevésbé mint a félelmet, és bizonyos elsőbbségi benyomást gyakorolt mindenkire. Láttuk őt izgatott tömegek közé lépni, s azok meghunyászkodva vonultak félre utjából. Volt eset, hogy felizgatott csöcselék szállására rontott, elég volt megjelenése az elárasztott teremben, hogy azonnal kitakarodjanak.

Nem félt az utczák zajától, a tömegek csinált lármáitól, a sajtó féktelenkedéseitől, de sajnálni kell, hogy megvetette és figyelembe sem vette azokat, mert félni ezektől — gyávaóság, de megvetni — hiba.

Kossuthal szemben bízott gr. BATHYÁNY személyes befolyásának erejében, mely ritkán hagyta cserben, és mert Kossuthot könnyen befolyásolhatónak és ritkán, tán soha makacsnak nem találta, ő is engedékeny lett szeszélyei iránt, remélve, hogy kedvezőbb perczben fordít ismét a dolgon.

Azt, hogy Kossuthra könnyen hathat, tudta, de tudnia kellett volna, hogy e hatás tartóssága csak külső impulsusok által biztosítható. KOSSUTH könnyen hajolt nézeteire, tett is fogadásokat, de ha szószékre lépett, feltűzelte hallgatóit és megkapatva a támadt áramlat által, feledte fogadalmait, feledte miniszterségét, kormányiszónoki állását és mindent, és sodortatott az áramlat által.

KOSSUTH egyéniségének e sajátságát csak SZÉCHENYI gróf értette át egészen, mások előtt ismeretlen volt. Láthatták pedig, soha világosabban mint az olasz kérdés vitái alatt, hogy Kossuthnak felette ingerlékeny vérmérséke mellett könnyen izgatható, de lágy kedélye van, erős érzelmei lehetnek, de mély meggyőződésesei nem. Benne a legféktelenebb gerjedelmek és határtalan becsvágy csirái vannak, de ezek nem magából, csak külső impulzusokból nyerhetnek életet.

A minden tekintetben silány, de izgatásban ügyes MADARÁSZ LÁSZLÓ nagyobb és tartósabb befolyást gyakorolt Kossuthra, mint gróf BATHYÁNY a hatás annyi külső és belső attribútumaival.

Gr. BATHYÁNY KOSSUTH által akarta Kossuthot magát megszelídíteni és ez vezgetes balfogás volt.

Ellenkezőleg ha gr. BATHYÁNY egy erős kormánypártban saját nemes szándékai mellett erős áramlatot teremt, mely a törvényhozásnak nálunk ellenállhatlan tekintélye által kétségkívül lehűti a fiatalság túlradó buzgalmát; bizonyos lehet benne, hogy KOSSUTH-ban makacs ellenfélre nem talál, sőt ha a nyilvánosság terén a párt vezérletét, mint tette, áteengedi, többször lesz alkalmá DEÁK-nak KOSSUTH szigorát a törpe minoritás ellenében kiszelidíteni, azon minoritását, mely társainak ügyetlenkedése miatt Kossuthot magához sodorva igen hamar a helyzet urává lett, és megteremtette a forradalmat a legbékülékenyebb országban.

S ezen szerencsétlen helyzetnek alapját az olasz kérdés letárgyalása vetette meg.

A tárgyalás eredményében elvitathatlan lett, hogy a minisztérium nagy többségének jó szándékai ellenében a képviselőház aránytalan nagy részének békét óhajtó hangulata mellett a demagógia ülte diadalát és ismét KOSSUTH lett a helyzet ura, kinek ellenében gr. BATHYÁNY rendkívüli erélye, DEÁK minden bölcsesége megtörtött.

Bécs elvesztette hitét Magyarország békés útoni pacificatioja iránt.

Magyarország ezentúl a birodalomra nézve meghódítandó ország lett, úgy mint számunkra Horvátország és Szlavónia.

Mi elismerve a korona egységét a közös uralkodó személyében, a kapcsolat minden kötelékeit széttéptük.

Épen ezt tette Horvátország és Szlavónia irányunkban is.

A kapcsolati viszony ugyan különböző természetű volt köztünk és Ausztria — mint köztünk és a horvát-szlavon kapcsolt részek közt. De a szorosabb vagy tágabb kapcsolat felbontása egyaránt a megszakítás ténye, egyaránt forradalmi tény volt.

Összegezzük már most röviden, mit vártak és mit kaptak tőlünk a bécsiek az olasz kérdés letárgyalása által?

Várta a dynastia és a bécsi kormány, hogy a sanctio pragmatica ünnepélyesen nyilvánított értelmezése után a magyar országgyűlés ő felségének a külmegettámadás ellen köteles hadsegélvt készségesen és feltétlenül megajánlja.

Várta, hogy ez által Magyarország a dynastia és birodalom támaszává szegődik, és határozottan a forradalmi törekvések ellen foglal állást.

Várta, hogy ez által az olasz sereg felbátorítást nyervén, több

önbizalommal folytathatja a csatát és kedvezőbb békét hamarább köthet.

Várta, hogy Budapestre költözvén, a horvát és szerb lázadások jó részt engednek, a bécsi forradalmi mozgalom is kénytelen tágítani, és haderő szabadul fel az olasz hadjárat támogatására és a belbéke és rend helyreállítására.

Várta végre, hogy Magyarország támogató állásfoglalása által megerősödvén a birodalom megroncsolt tekintélye, a német ügyek fejlődésére is Frankfurtban hatályos befolyást gyakorolhat. Európa előtt is megingott nagyhatalmi állása megszilárdul.

E várakozások fejében mit nyert tőlünk?

A trónbeszédben az indulatok felzaklatását véve indokul, a magyar kormány nem mondat egyebet, mint Olaszországban akülmeztámadás és háború egyszerű megemlítését, ellenben a válaszfelirati javaslatban viszonzásul egy sovány óhajtást, hogy a háború befejeztessék.

Az adandó segély kérdését illetőleg a képviselőház naplója ad felvilágosítást a minisztertanács két jegyzőkönyvi nyilatkozatának alakjában.

Ezen jegyzőkönyvi nyilatkozatok

elismerik Magyarország külmeztámadás esetében segélyt adni a dynastiának, ezt Ígérík is az országgyűlés előtt javaslatba hozni, de csak azon feltét alatt —

ha a magyar korona egész területén előbb a törvények iránti engedelmesség, a béke és rend helyreállítva, a magyar korona integritása biztosítva lesz —

ha Magyarország függetlensége akkép lesz elismerve és megóva, hogy a pénz- és hadügyi kormányzat is önálló, független s minden idegen beavatkozástól ment legyen.

Végkép ha ezen feltételek valósulnának is, meg kívánják szabni a béke feltételeit az olaszokra nézve és csak akkor adnak tettleges segélyt, ha ez iránt is biztosítékot nyernek.

A bécsi köröket nem az hangolta le annyira, hogy Magyarországra nézve minden várakozásaikban csalatkoztak és Magyarország épen ellenkező állást vón mint mire számoltak, de főleg az, hogy KOSSUTHot látták felülkerekedni minden mérséklett elemek fölé, őt pedig a megtestesült forradalomnak tartották.

A legszomorúbb eredménye e helyzetnek az volt, hogy a mily mértékben hanyatlottak a remények Bécsben, épen oly fokozatban

emelkedtek a kilátások az ellenünk lázadott elemeknél. Mindinkább hinni kezdték a horvátok és szerbek, hogy Bécs kényszerítve lesz ajánlataikat elfogadni és nemzetiségi törekvéseiket tettelegesen gyámolítani.

És úgy történt, a mint a sors könyvében megírva volt, és mi törökös fatalizmussal néztük annyi jó akarat tehetetlenségét.

Ezeket már rég megírtam, midőn KOSSUTH munkája: «Írataim az emigrációból 11. kötet» kezembe jutott.

Ha ezen munkában KOSSUTH confessióit bírom, nem volt volna szükség kiváló gonddal összeállítani azon sajátságos eljárás részleteit, melyet KOSSUTH mint a kormány designált szónoka az olasz kérdés tárgyalásánál a képviselőházban követett.

KOSSUTH e munkájában a dolgot bámulatos naivsággal így adja elő:

«CANTU CESAR olasz történetíró azt írta történelmében, hogy a magyar országgyűlés 184-8 júliusban, az én indítványomra negyvenezer embert adott Ausztriának az olaszok ellen.»

«Még most is igen sokan vannak Olaszországban, kik a hírneves történetíró e téves állítását valóságnak tartják s ha a magyarok iránti rokonszenv felől szólni alkalom akad, még most is akadnak olasz lapok melyek CANTU ez állítására hivatkozva a magyar nemzet felől s különösen felőlem nem épen barátságosan nyilatkoznak.»

«Többek közt pár év előtt névtelen levelet kaptam, melyhez egy nem tudom melyik lapból kiollózott czikk volt csatolva, telve epés kifakadásokkal a magyar nemzet ellen s különösen ellenem a miatt, hogy mi negyvenezer ember segítséget adtunk az olaszok leverésére Ausztriának, mely kifakadásait czikkíró a feletti mély megbotránkozásának kifejezésével rekesztette be, hogy engem, ki az olaszok leverésére e tetemes segéderőnek megadását indítványba tettem s keresztülvittem, az olasz kormány nem átal még tetemes évi segélydíjjal is hízlalni.»

Ezen alkalmatlan állítások czáfolata szolgál indokul KOSSUTH naiv vallomásainak:

Idézi KOSSUTH az 1723-ki alaptörvény szavait, s abban foglalt kötelezettségünket a segélyadás iránt s így folytatja:

«Bár ilyen volt akkori helyzetünk, s bár a közös uralkodó Sardinia által, tehát külhatalom által volt megtámadva: mégis teljességgel nem áll, hogy mi csak egyetlen embert is adtunk volna a bécsi udvarnak az olaszok elleni háborúra. Soha a mi megegyezésünkkel egyetlen egy magyar katona sem küldetett az olaszok ellen ... egyetlen egy katona kiállítása sem kéretett vagy szavaztatott meg, hanem a *segélyadás kikerülésére* oly középút lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket pedig megmentett attól, hogy már akkor, mikor még a harcznak elfogadására Ausztriával készületlenek voltunk, az 1723-ki törvényből reánk hárult kötelességet elvileg is megtagadva mint királyi miniszterek ... az uralkodó ellen forradalmi tésre lépjünk.»

Lehet-e miniszteri perfídiát naivabb cynismussal elmondani, s előzményeül mindig császári forradalomról beszélni, mely minket ártatlanul végzetes háborúba kényszerített? «

De halljuk tovább ez érdekes vallomásokot:

«A valódi tényállás a következő:»

«AZ 1848-ki országgyűlés július 5-én lett megnyitva.»

«A külviszonyokat nem lehetett említés nélkül hagyni a trónbeszédben.»

«ISTVÁN főherceg nádor, királyi helytartó «felülről» kapott utasítás folytán kívánta, tegyük bele a segélykérést az olaszországi háború bevégzésére.»

«Mi miniszterek ezt megtagadtuk, s abban történt a megállapodás, hogy a trónbeszédben ennyi mondassék:»

«A külviszonyokat illetőleg a lombard-velencei királyságban, hol a sardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei is harcczal támadták meg ő fel-sege seregeit, a háborút bevégezni nem lehetett.»

«Azonban a dolog természetében fekszik, hogy a válaszfelirat tárgyalásánál a minisztériumnak elő kelle adnia, hogy mi az ő politikája szemben az uralkodó e «be nem végzett» háborújával.»

«Ez meg lett állapítva, jegyzőkönyvbe lett véve, s nekem mint a minisztérium szóvivőjének jutott feladatul megismertetni a képviselőhazzal a minisztérium következő határozatát:»

S itt idézi KOSSUTH szószerint az általam is idézett miniszteri jegyzőkönyv érdekelt szövegét, s idéz a tárgyalások alatti beszédei-

ből némely passusokat, melyekben magyarázza az ellenzéknek, mikép érti az olaszokkai békekötést.

«Ebből látszik — így ír tovább páratlan naivitással — hogy mi annyi veszélytől környezve bár, már akkor oly politikai programot állítottunk fel, melyet tizenegy évvel később NAPÓLEON császár és az olasz király magentai, palestrói és solferinói győzelmei béréül is elfogadtak, sőt az osztrák kézen maradt részre nézve kevesebb biztosítással, mint a mennyit mi követeltünk.»

És az az együgyű Ausztria vonakodott elfogadni KOSSUTH programját, mely az ő rovására az olaszoknak többet adott, mint mennyit a francia császár és olasz király nagy gvőzedelmek után is követeltek. Bámulatos vaksága Ausztriának!

«Ilyen volt a határozat — így végzi KOSSUTH. — Az ily esetre s ily feltételekhez kötve nem adott, ha nem eventualiter kilátásba helyezett segély ígérese *gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása*. A bécsi udvar ezt tökéletesen meg is értette, annyira megértette, hogy azon manifestumában, melylyel ellenünk a harczot nyíltan megkezdette, ezen elhatározásának indokai közt egész határozottsággal azt említi, hogy a magyar országgyűlés én általam félrevezetve az alattvalói hűség ellenére a küllellenség által megtámadott fejedelemtől a segélyt megtagadta.»

De hát nem volt-e KOSSUTH vallomásai után igaza a manifestumnak fentebbi állításában.

Kell-e ezekhez bővebb commentár?

És ily kétalakú politika közösségébe vonatott be BATHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK s a többi miniszterek, s általok a magyar országgyűlés.

Az elhunyd nagy hazafiak iránti kegyelet alig fogja megköszönni Kossuthnak e vallomásokat. Ez őket vagy mint e kétértelmű politika részeseit vagy mint dupírozottakat fogja az utókornak bemutatni.

Legyen mindenkinek a maga hite szerint. De én úgy érzem s úgy szeretem hinni, hogy a tiszta magyar érzéknek mi sem visszataszítóbb, mint az alakoskodás és kétszínűség akár hol és akár kiben lássa azt.

Végül azon észrevételt sem hallgathatom el, hogy ha KOSSUTH az emigrációból való irataiban még sokat elmond az 1848- és

1849-ki eseményekről, nagyon megkönnyíti a történészek munkáját az események valódi indokainak kutatásaiban.

A mit ők nagy gonddal állítanak össze a történelmi fejlődések átvizsgálásából, azt KOSSUTH vallomásaiban készen adja kezükbe kétségtelenül a történelem nagy nyereségére.

A mit senki ez országban nem merészelne ma ráfogni, vagy róla feltenni, azt magáról ő maga mondja el. Legyen neki az a kedve szerint.

XVI. FEJEZET.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka. Ennek decomponáló hatásai az országgyűlésre. A forradalmi elemek diadala. Kossuth és minisztertársai közt megszűnik minden solidaritás. Kossuth lapjában július 30-kán nyilatkozik, a «Márczius Tizenötödike» azonosítja pártját Kossuthal. Kossuth július 30-ki hírhedt nyilatkozata. Rákövetkezve egy tüntetés Frankfurt mellett, összekötvé Ausztria elleni fenyegetéssel a képviselőházban. A többi miniszterek közönye Kossuth fellépése ellen. Deák maga a personal-uniót ismeri el közjogi alpnak. E nézet senki által nem ellenezve közzétette lesz.

Ha egy higgadtabb kor nyomozó történésze egykor végig tekint a gyászos események hosszú során, melyek az 1848-ki magyar forradalom méhéből indulva, tizennyolcz éven át a birodalom és magyarság sorsára özönlött, és látni lesz kénytelen, hogy e végzetes mérkőzés a birodalom két fele közt a kölcsönös megtorlás rendszeréhez vezetett, hol mindkét fél évek során csak egymás megtörésére működött, és csak helyrehozhatlan óriás veszteségek után erejükben megtörve jutottak valahára a szükséges kibékülés belátásához —

minél tisztább világitásban fognak előtűnni szemeinek e mozgalom nagyszerű utóhatásai, melyek 1859-ben és 1866-ban egy európai államalakulás forrásaivá lettek, annál feszültebb érdekelt-séggel fogja kutatni a mozgalom első keletkezésének valódi forrásait.

Ellenállhatlan ingerrel fog vonatni az 1848-ki események fejlődésének kutatásához és megértéséhez.

És ha minden adatok egybevetéséből kénytelen lesz egyszerűen eltekinteni azon gyarló és érthetetlen indokolásoktól, melyeket a felek az udvari camarilla működésében, a dynastia és bécsi kormány recuperationalis vágyaiban, más részről a magyarság szakadási hajlamaiban és önállósági aspiratióiban vagy egy nagy izgató féktelen becsvágyában vélnek felfalálni —

mindezen indokolást, melynek igazolását nem találja, elvetve,

kénytelen lesz belátni, hogy e nagyszerű mozgalom tisztán eszményi alapon keletkezett, és az eszmék és felfogások chaoticus zavarából s ebből eredő félreértések forrásából merült fel s öltött oly nagy, mindkét félre annyira végzetes arányokat.

De midőn ezen eredményhez jut — ismét egy nagy kérdőjel' előtt találja magát.

Átvizsgálhatja a magyar nemzeti élet valamennyi századait,, s nem fog találni korszakot, hol a nemzet szellemi productivitása fényesebb volna mint az 1848-at megelőzőtt időben.

Századokat foglalhatunk össze nemzetünk életéből, hol a kulturális arányokat sem feledve egyszerre annyi szellemi kitűnőségeket mutathat fel hazánk, mint ama korszakban, hol tévedéseinek szomorú áldozatává lesz.

És ha ezen az általam eddig elmondottakból elég világosan kidomborodó eredményhez jutunk akaratlanul, tán nem lesz hiú fáradság megvizsgálni tüzetesebben, vájjon a lentebb kimondott súlyos ítélet történelmi igazság-e?

És ha csalhatlan adatok lapján kénytelenek lennénk beismerni ama kor végzetes tévedéseit, egy más nehéz kérdés tolakodik élönkbe, az t. i., hogy hazánk e korbéli nagy vezetői közt ki és mennyiben osztozott e tévedésekben?

Azt mondani egyszerűen, hogy KOSSUTH téves felfogása a birodalom kapcsolatának viszonyáról Magyarországgal vitte az országot a téves útra, ez igen méltatlan színben mutatná fel SZÉCHENY, DEÁK, BATHYÁNY és annyi szellemi kitűnőségek és az országgyűlési mérsékelt hazafiak seregének életrevalóságát, kik összevéve egy hazáját rajongón szerető és nézeteiben épen nem makacs nagy szónoknak vészthozó tévedésével nem bírtak volna.

De ez is ép oly történelmi igazság volna, mint a bécsi camarilla rendkívüli ügyessége, mely a magyar nemzetet akarata ellen a forradalomba vezette.

Történelmi igazságot keresve vissza kell tehát utasítanunk mindezen felfogásokat. E helyett keressük a rendelkezésünkre álló hiteles forrásokból az eszmék alakulásának akkori menetét, vizsgáljuk történelmi szigorral a tényeket és helyzeteket, lássuk fejünkint vezetőinknek viszonyát az eszmék alakulásához és tisztán, világosan fog előttünk felderülni az események lánczolatos fejlődése, s nem szorulunk képzeleti bűnbakok teremtésére.

Én pedig különösen, ki feladatomat e munkában oly szigorú

szabatossággal megjelöltem, és a nagy gróf szomorú életfolyását épen e válponton kell esetelnem, mellőznék minden lélektani tekintetet, ha ezen kérdések teljes ellemzésébe egész bátorsággal nem bocsátkoznám, mert csak ezen kérdések fejtegetéséből fogjuk megérthetni lelkének felette szorongatott állapotát és kedélyének azon nyomottságát, mely ez időben reá nehezedett és végkép elviselhetlenné vált.

Szolgáljon ez mentiségemül is a fentebbi kérdések részletes fejtegetéséért s tán előforduló némely ismétlésekért.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka s mi átléptük a Rubicont.

Nem lehetett többé kétség az iránt, minő állást foglal el Magyarország a birodalmi érdekekkel szemben.

Senki sem tagadhatta, hogy a forradalmi irány kerekedett fölübénk, ellenére a {kormány és országgyűlés nagy többségének. A mi legszomorítóbb: győzött az utcák és klubok zaja a nemzet józan érzülete felett.

Alig tudjuk ma elképzelni az ily esemény romboló hatásait a közügyek folyására. A józanabb elemek lehangolva ily visszás eredmény által, részben elhagyatva, részben kijátszva látják magukat vezetőik által; közülök az erősbek elhallgatnak, a gyöngébbek meghódnak. A győztes fél mindig vakmerőbb lesz, és mert félti a nehezen kieroszakolt eredményt, a sikerült erőszak semmi eszközeitől nem retten vissza.

Csak egy lépés s eléáll a terrorismus ily időkbén, mihez épen nem kell azonnal gyilkolás és nyaktiló, elég az, ha oly elmérgesített áramlat hozatott létre a közhangulatban, mely ellen fellépni senki sem mer, mert a kevés elszánt ember belátja, hogy ellenszegüléssel a szenvedélyeket végletekre erőszakolni igen, de az áramlatnak gátat vetni és azt fékezni nem képesek.

Ez volt az állapot Pestén az olasz kérdés letárgyalása után.

A hangulatnak és változatainak hű kifejezését találjuk a «Márczius Tizenötödike» című lap akkori számaiban.

«Még július 19-kén aggódva szól az olasz kérdés sorsáról a képviselőházban. Szól az európai népek általános syinpathiájáról az olaszok iránt. Állítja, hogy Magyarországon semmiben sincs nagyobb egyetértés, mint «az olaszoknak minden sikert kívánni.»

S kérdi: «a minisztérium a hon ily hangulatában köti állását annak ellenkezőjéhez?»

De már július 24-kén a tárgyalás után megnyugszik az eredményen s így szól:

«Oly minisztériumnak mint a mienk, kemény dolog egy ilyen politikai kseft, hanem bele is tört bicskájok, s így mostanában az olasz ügy nem más, mint »*nesze semmi, fogd meg jól*».

Július 25-iki számában a tárgyalást így commentálja:

«A válaszfelirati vitákról ívszámra lehetne írni cikkeket. Tanultunk belőle eleget.»

«Első a mi legfőbb, legörvendetesebb az, hogy KOSSUTH nincsen egy véleményen a többi miniszterekkel. Ez tény. Ez kitűnt — több helyen — a viták alatt.»

A nevezett forradalmi lap következő számaiban kíméletlenül kikel a minisztérium eddigi eljárása ellen. Az Ausztriától szakadásról minden tartózkodás nélkül szól.

Augusztus 3-ki számában «az osztrák szövetséget a BATTHYÁNY, DEÁK, SZÉCHENYI politika időtlen gyermekének» nevezi. Az országgyűlési miniszteri többségről pedig így szól:

«Ő táblabírák, vegyétek elő szemüvegeiteket, s ha nem látjátok istenített minisztereiteknek baklövéseit, feküdjetek hasra, olvassátok a *pragmatica sanctiót*, s fejetekeket küldjétek czinkét fogni.»

Legyen ennyi elég e lap hangjáról.

Azonban fontos, hogy az olasz kérdés letárgyalásából saját céljaira két tényt constatált:

Egyik, hogy az olasz ügyben az eredmény annyi, mint «*nesze semmi, fogd meg jól*» ez a mit a *pragmatica sanctio* alapján ígérünk.

Másik, hogy KOSSUTH és minisztértársai közt semmi solidaritás nincs.

Mindkettőben teljesen igaza volt.

Mind e mellett ernyedetlen buzgalommal láttuk gr. BATTHYÁNYI azon fáradni, hogy e mély szakadás a kormányban eltakartassék és a minisztérium solidaritásának látszata megóvassék.

És e látszat megóvása vitte a kormányt Kossuthal szemben a *compromissumokba*, melyekben, mint láttuk, az a lehető kiegyenlítésnek minden positióját feladta, s végkép a *pragmatica sanctio* oly értelmezését fogadta el, mely túlment a fennálló törvények korlátain és a kapcsolat feltételeit tagadta meg.

E látszat megóvása tönkre tette szükségkép KOSSUTH ellenében a többi miniszter tekintélyét, és lehetetlenné tette az országgyűlésen azon egészséges kiválást, mely józan parlamentarizmus aktiói lehetőségessé tett volna. E helyett a legmérsékeltbb többséget oly kijelentések közösségébe vonta, melyeknek el nem hárítható következéseitől lelkek mélyében irtóztak.

Gr. BATHYÁNY kényszerült engedékenysége támogatva vagy is inkább okozva DEÁK békítő befolyása és pártok iránti ellenszenvé által hozta létre e kínos helyzetet, mely a minisztereket KOSSUTH ellenében tehetetleneknek mutatta fel, a kormánypárt mérsékelt elemeit mindinkább csüggetegé, a forradalmi elemeket ellenben merészebbé tette.

Azonban csak egy pillantást kell vetnünk az akkori lapok nyilvánításaira, azonnal meggyőződünk, hogy a solidaritás látszatának nem hitt senki.

«Most kitűnik — így szól a «Márczius Tizenötödike» jul. 31 -ki számában — hogy KOSSUTH többi collegaival nincs egy értelemben, következőleg a jelen minisztérium, midőn politikáját az ország előtt úgy árulta, mint a kormány összhangzó véleményét, akkor KOSSUTH népszerűsége ellenében a leggyöngédtelenebb visszaélés követte-tt el.»

Azt ekkor már tudta mindenki, hogy gr. BATHYÁNY és társai a béke feltétlen Ilivel és minden erejükkel meg akarják óvni a nemzetet egy végzetes háború eshetőségétől. KOSSUTH ellenben a nemzeti teljes függetlenség embere, ha kell, még a háború árán is.

Azt is tudjuk, hogy teljes függetlenség és háború egymást szükségkép feltételezik.

KOSSUTH ennél fogva a háborút, gr. BATHYÁNY és társai a békét képviselték.

Ily benső helyzetben a solidaritás látszatának tett áldozatok a legnagyobb szerencsétlenség volt.

Annyival nagyobb pedig, mert végkép az ennyire ellentétes kormány felbomlását sem akadályozta meg, csak késleltette végzetesen azon időig, mikor az már nem válhatott többé a nemzet hasznára, mert épen az időben, midőn a minisztérium felbomlott, a horvutok átkeltek a Dráván és a végzetes hadjárat megkezdett.

Azonban hogy magamat minden félreértésektől óvjam, meg kell jegyezmem, hogy KOSSUTH fennebbi állásfoglalása ekkor még egészen dynasticus alapon nyugodott, és bárha az ő dynasticus

érzülete soha sem bírt őseink vallásos mélységével, mind e mellett akkori vágyai a personal-unio korlátain túl még gondolatában sem kalandoztak.

KOSSUTH politikai állásfoglalását legvilágosabban kifejezte saját lapjában jul. 30-ki 26-ik számában tett nyilatkozat általi melyet neve alatt közrebocsátott.

E nyilatkozványt a forradalmi «Március Tizenötödiken nagy hanggal üdvözli, mint melyben KOSSUTH zászlót ragad és kitűzi, így szól felőle:

«A hazae czikkből diplomacice értesül, hogy a minisztérium beljében a legkomolyabb szakadás van. KOSSUTH nem érez úgy, mint a többi miniszter. KOSSUTH meg van győződve, hogy a tábla-biró-politika, mely a minisztériumban oly nagy tulnyomósággal bír, e hazát nemcsak megmenteni nem képes, hanem inkább a leg-egyenesebb úton dönt a veszedelembé.»

«KOSSUTH elvégre eljöttek hiszi a perczet, melyben saját egyéni nézetével bátran előlépjen, s egyszersmind eleget tegyen azon reményeknek, melyeket a haza nevéhez hozzá csatol.»

«A mi eddigi működéseinknek világos értelme mindig az volt, a mit ma KOSSUTH teljes határozottsággal sanctionál.»

Mint látjuk, e nyilatkozvány után e párt teljesen azonosítja magát KOSSUTH miniszterrel.

Lássuk már most magát a nyilatkozványt:

E nyilatkozványnak főindító okául azt látszik KOSSUTH venni, «hogy a birodalmi minisztérium Frankfurttól a tartományi minisztériumnak Bécsben megparancsolta, hogy az ausztriai hadak az ausztriai császári színeket tegyék le és a német birodalmi szilieket vegyék fel.»

A frankfurti birodalmi kormány ezen lépéséhez KOSSUTH az állami új alakulásoknak egész lánczolatát fűzi.

Ausztria az örökös tartományokkal beolvad a német birodalomba, s avval közös területi, közös törvényhozási és kormányzati szövetségbe lép. Ez által az osztrák császárság megszűnik önálló lenni, hanem lesz a német birodalomnak egyik tartománya, mely a kormányzás főágaiban a német birodalom központi hatalmától függ.

Ha ez csak ideiglenesen is létesülhetett volna, akkor KOSSUTH állásfoglalása teljesen jogosult volt volna és ebben mindenki követi.

Mert ha az örökös tartományok a német birodalom közössé-

gébe lépnek, és pedig nem mint szövetségi vagy vámterületi, de mint állami egységet képező rész, akkor a *pragmatica sanctio* hasián fejlődött állami alakulás felbomlott, az új csoportulás gőczpontja a német birodalom lesz és Magyarország szükségkép kiválik a régi kötelekekből és fenntartva a korona egységét, a kapcsolat előbbi feltételei rá nézve megszűntek.

Ámde KOSSUTH e feltevésben oly államalakulás létezését vette fel mint bevégzett tény, melynek még ma négy évtized múlva sincs látható jövője, sőt minden államalakulási fejlődés azután is épen ellenkező irányban haladott, és kibontakoztatván Ausztria dynastiáját az olasz és a nagy német kötelekekből, a *pragmatica sanctio* birodalmi alakítását nemcsak vitális értékűvé tette Európa számára, de mert súlypontját mindinkább kelet felé nyomta, gravitációját is mindinkább felénk tolta, és actiúja körét nyugat és dél felé megszorítván, míg európai hivatása élesebb vonalokban előtérbe lépett, e hivatás teljesítése számunkra úgy mint Ausztria számára kevésbé terhes lett.

Azt tehát aligha fogja valaki tagadhatni, hogy egy mutatkozó államalakulási mozgalom, mely még semmi consistentiát nem nyert, sem érezhető befolyást nem gyakorolt, egy állam miniszterének *actív* politika alapjául nem szolgálhat.

Hibáznánk is, ha ezen bécsi szín-cserélési eseményt KOSSUTH-nál másnak, mint ürügynek vennők.

KOSSUTH fennebb hivatott nyilatkozatában elhárít ez iránt minden kétséget.

Ő — meg lehetünk erről győződve — *optima tide* mondja nyilatkozatában.

«Én mint miniszter esküt tettem le. Ezen eskü szerint lelkiismeretem mondja — így kell, csak így szabad gondolkodnom.» A tévedés forrása nem az ő szándékában, de az ő felfogásában van.

Folytatólag ezen nyilatkozatában *proclamálja* a teljes bevégzett personal-uniót annak legvégső következményeivel, kimondván a frankfurti eseményekre hivatkozva,

«hogy internationalis viszonyainkban a magyar érdekek felett saját követeink és ügyviselőink által örködhessünk. Ezt én a jelen törvényhozás feladataihoz számítom.»

Vége e nevezetes nyilatkozványt ekkép fejezi be:

«Végezetül:»

«Az országgyűlés küldöttsége Innsbruckba megyen megvinni ő felségének hűségünket s kérni Budára jövetelét.»

«Istent hívom bizonyágul, én azoknak sorába állok, kik őfelsége magyar királyi trónusának sérthetatlenségéért életüket készek feláldozni.»

«Innsbruckból nem lehet országotlani. Bécs Frankfurttól függ, egy ily alárendelt trón nem lehet urunk királyunk hatalmának centruma.»

«Urunk királyunk csak Budán teljesen souverain.»

«Mi nem kaczerkodunk az ausztriai pénz- és hadügyi tározókkal, de ha az ausztriai minisztérium azt mondja, hogy ezeknek a magyar tározókkal egy kézben kell lenni, nem kellene csudálkozni, ha valakinek eszébe jutna, hogy tehát Budán, hogy magyar kézben legyen. Mert Magyarország legnagyobb urunk országai közt; a magyar koronának megvannak jogai is, ott van Galiczia, ott Dalmatia, s mi tudnánk a visszacsatolásnak oly formáját, mely a nemzetiségeket nemzetiségük és nemzeti kormányuk iránt tökéletesen megnyugtatóná, — és akkor tán a horvátok iránt is eszünkbe juthat nem az egység, hanem a szövetség alapjára lépni. És leszen urunk királyunknak két birodalma. Egyik, hol teljesen sonverain s melynek központja Buda; másik, melyben Frankfurttól függ, s ennek központja Bécs. Galiczia és Dalmatia nem tartozik — soha sem tartozott a német birodalomhoz, nincs érdekében ahoz tartozni, Bécsnek ellenben érdekében áll, Bécsnek a birodalom egységéhez kell gravitálni.»

«Íme letevőnk körrajzát urunk királyunk hatalma jövendője biztosságának, le az ausztriai ház kétféle rendeltetésének . . . Adja isten, hogy hűségem szava fenn is megértessék.»

«A magyar nemzet királysági érzelmű. A magyar nemzetnek tehát Budán királyra van szüksége, joga van, hogy királya Budán legyen.»

«Hozza isten körünkbe ő felségét.»

«Ha ez nem történhetnék, én a legitimitás biztosítására még egy módot ismerek.»

«Eszembe jut, hogy ő felsége is volt ifjabb koronázott király még atyja etetőben. Ezen eset többször fordul elő históriánkban. Miért ne most is? a magyar nemzet szereti ama kedves herceget: FERENNZ Józsefet, kire születésénél fogva a trón magas hivatása vár, és fiok iránti szeretetben sem fenséges atyja, sem

fenséges anyja bizonyosan nem akarnak hátrább állani e nemzetnél.»

«A magyarok Istene hozza körünkbe urunkat, királyunkat. De ha ez nem történhetné, adjon nekünk ő felsége királyi tekintélyének legkisebb csorbítása nélkül, adjon fenséges FERENCZ KÁROLY főherczeg atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal FERENCZ Józsefben Budára egy ifjabb királyt.»

«E nemzet mint győzhetlen óriás fogja őt védeni a poklok ellen is.»

«És az ausztriai ház jövődjé biztosítva lesz.»

«De a magyar Budán akarja tisztelni királyát. KOSSUTH.»

Kossuthnak fennebbi nyilatkozatát részletesen elő kelle adnom, hogy politikai conceptióinak egész rendszere világosan álljon előttünk, és felismerjük egyszersmind ama napokban az idő signaturáját.

KOSSUTH a magyar kormány egyik minisztere saját lapjában saját neve alatt egy politikát inauralál még pedig nem is kérdezve minisztársainak nézeteit, mely nem csak Magyarország eddigi állami viszonyait egészen más lábra állítja mint a fennálló alaptörvény, hanem Ausztriának, Galiciának, Dalmatiának egészen más helyzetet mutat ki, és Közép- és Kelet-Európában a fennállott államrendszert lényegesen módosítja.

Ámde tekintünk el ezen államalakulások korai ábrándjaitól és tartsuk meg azt, mi czéljainkra kell, t. i. azon kijelentését, hogy ő Magyarországra nézve az absolut függetlenség alapjára áll és annak keresztülvitelét az utolsó következőkig, t. i. a képviselő határáig feladatunknak ismeri.

Ebben bírnak politikai confessióját 1848-ki vezérférfaik egyikének, és pedig annak, ki végkép a helyzet ura lett és a nemzet sorsát eldöntötte.

Említettem fennebb, hogy KOSSUTH e nyilatkozata minő zajt ütött a radicalis körökben, s hogy azok magokat vele a törekvésben teljesen identificálták. Benne vezéruket megtalálták, és ovatiókközt üdvözölték úgy, mint ki társaival a minisztériumban határozottan szakított.

Sem emlékezetemben, sem az akkori lapokban, sem az országgyűlési naplóban nem találok semmi nyomára annak, hogy a miniszterek ezen lármát keltett eseményekre legkisebb ügyeletét vetettek volna. *Ignorálták* teljesen.

Sőt mert még a mérsékelték közlönye — a *Pesti Hirlap* — sem tett semmi észrevételt a fennebbi nyilatkozatok ellen, semmi sem zavarta meg a közegyetértés Látszatát.

Befejezéséül pedig pár napra rá, augusztus d-kán az országos ülésen GOROVE ISTVÁN indítványára TELEKY, NYÁRY és KOSSUTH élénk támogatásával a Frankfurtban képviselt német birodalomnak nagy tüntetés sceníroztatott, kapcsolatban Ausztria elleni fenyegetéssel.

Azt sem szabad az akkori napok történelméből kifelednem, hogy még gróf BATHYÁNY és vele a mérsékelt elemek is ez időben a frankfurti fejlődéseknek kellenél több súlyt tulajdonítottak. Azt csak SZÉCHENYI jegyezte meg bizalmas körben futólag, hogy előzőleg vagy az osztrák vagy a porosz hatalomnak meg kell töretnie, hogy a frankfurti kezdeményből valami maradandó válhassék.

Fel kelle említenem e helyen a frankfurti események hatását is az eszmék alakulására, miután Ausztriának kimondott beolvadása a német birodalom közösségébe nagy lendületet adott azok törekvéseinek, kik Magyarországot az osztrák kapcsolatból teljesen kibontakoztatni akarták, s felette nehezítette azok állását, kik a törvényes téren — a márcziusi alaptörvények talaján — tartották helyesnek megállapodni.

Azon államjogi viszonyokat, melyeket hazánk számára a márcziusi törvények kijelöltek, KOSSUTH július?>0-ki nyilatkozatában teljesen felforgatta.

A márcziusi törvényekben az alap a *pragmatica sanctio*ban van letéve, a *pragmatica sanctio* az abba befoglalt országok inseparabilitását és indivisibilitását mondja ki, a kapcsolat épsége a kapcsolati létező kötelék fentartását biztosítja, a közös ügyek elismerése ezen kötelékek létezését és fennállását constatálja.

KOSSUTH júliusi állásfoglalásában mindezekből egyedül a korona egységének elvét hagyja érintetlenül, minden egyebet megtagad és felmond.

Ily állást foglalhatott el a radícál-párt, de nem alkotmányos miniszter.

Azonban ezen állásfoglalást megmagyaráznák, sőt némileg mentenék is a frankfurti események, ha előbbi események egész lánczolata eleitől fogva elő nem készíti az Ausztriától szakadást, és mára fennebb részletesen előadottjuk — ki minisztertanácsi jegyző-

könyvben nem lettek volna meg a personal-niónak elmagyarázhatlan alapjai.

Hozzájárul ehhez még az is, hogy KOSSUTH július 30-ki fennebb ecsetelt nyilatkozatában éles kikelések közt szól az osztrák minisztériumról és ezt ismétli az augusztus 8-ki országos ülésben is a német birodalomnak tett demonstratio alkalmával, végkép az országgyűlés is a német szövetség iránt kifejezett óhajtásához Ausztria elleni fenyegetést mond ki.

Mindenki tudta és hitte, hogy KOSSUTH és gr. BATHYÁNY minisztertársaival együtt nem egységesek a politikában. KOSSUTH okvetlenül törésre s háborúra viszi a dolgokat, gr. BATHYÁNY ellenben a törvényesség és a békés kiegyenlítő őszinte és feltétlen embere.

KOSSUTH, mint fennebb láttuk, már július 30-kán túltette magát a márcziusi törvényeken.

Gr. BATHYÁNY még szeptember 12-ki ülésben is, a napon, midőn másodszori miniszterelnöki kineveztetését tudatú, így szól a képviselőkhez a házban:

«Egy támaszunk van, melyre biztosan számíthatunk, ez a törvényesség. Ha erről letérünk, meg vagyok győződve, hogy igen rövid illusio után nevetéses bukás lesz minden törekvéseink vége.»

KOSSUTH pedig másnap saját lapjában saját neve alatt azt hirdeti a közönségnek:

«Mai naptól kezdve nem szorítják kezeimet a miniszteri collegialitás békói. — Kiszabadultam az udvari cselszövények fojtó gözköréből.»

Ezzel constatálta a forradalmi lapok folytonos insinuatióit r mennyire volt t. i. lenyűgözve minisztertársai által.

De e panasz, mint t. olvasóim emlékeznek, már májusban igen elterjedt volt, eleinte arra volt kigondolva, hogy a minisztériumot megbomlaszsa, s miután ez sikerült, végre el is ismeretett.

Hogy gr. BATHYÁNY a KOSSUTH enunciatióira különös súlyt nem fektetett, ezt nem csudálhatjuk, hogy daczára a KOSSUTH körüli rajongásnak, uralkodni tud a helyzetben, ha akar, azt eléggé megmutatta a legválságosabb szeptemberi napokban. Csak azt kell sajnálnunk, hogy erélyes önálló fellépésével annyira elkésett, hogy az események rohanó árját többé feltartóztatni nem bírta.

A legnagyobb hibát pedig abban követte el a kormány ki-

egyenlítést óhajtó része, hogy az eszmék alakulására semmi figyelmet nem fordított. E tért egészen Kossuthnak és a radikálisoknak engedte át.

Látni fogjuk alább, hogy a mérsékelt és békére hajlandó eleinek közlönye is észrevétlenül letért a márcziusi törvények által kijelölt térről, és közösségben találta magát KOSSUTH és a radikálisok politikai törekvéseivel, melynek más kimenetele nem lehetett, mint a háború.

Hogy gr. BATHYÁNYnak a kiegyenlítés módozatairól világos és tisztázott eszméi nem lehettek, ezt mindenki el fogja hinni. Ez nem is volt sajátkép az ő feladata.

Azelőtt is, akkor is, azután is minden közjogi kérdésekben a döntő szó Magyarországon DEÁKOT illette. A mit ő kimondott, annak kevés kivétellel mindenki meghódolt.

DEÁK a közjogi kérdések elbírálásának egyedüli kútfejétül a pozitív törvényeket vette. Ebben pedig a márcziusi törvények által felhozott közös ügyekről vajmi keveset, mondhatni semmit sem — talált.

O benne a jurista túlszárnyalta a politikust, ki nemcsak az írott jogtételeket, hanem a történelmi fejlődések alapján megsziárdult bevégzett tényeket — melyeket a törvény utóbb elismer — kell, hogy számításba vegye.

E felfogásból természetesen következett, hogy noha DEÁK mély és tiszta belátásával nem helyeselhetette azt, hogy KOSSUTH a magunk viszonyát Ausztriával szemben annyira élére állítja, s ez által a kiegyenlítést szerfelett nehezíti, sőt lehetetleníti, de elvben s alapnézeteire nézve Kossuthal nem állt ellentétben, őt nem is ostromolta, nem is czáfolta.

DEÁK mint a minisztérium solidaritásának főoszlopa 1848-ban nem tette, hogy KOSSUTH törésre vezető politikájával szembeszálljon, ezt SZÉCHENYI sem tette nyilvánosan, ő legkevésbé tette is.

Nyilvános felszólalásaiban DEÁKnak alkalmá sem volt 1848-ban a magyar közjogi viszonyokra nézve összefüggőleg nyilatkozni.

Azonban midőn azt állítom, hogy DEÁK 1848-ban a personal-uniót tartotta az Ausztriávali kapcsolat jogos viszonyának és 1861-re hivatkozom, többet bizonyítok mint kellene.

Meri lehetetlen, hogy DEÁK be nem látta volna, hogy Ausztria vagy dynastia 1861-ben velünk a personal-unio alapján nem egyezkedhetik.

Még is amaz európai figyelmet gerjesztett beszédében, midőn Magyarország viszonyát Ausztriával kifejti, tisztán és elvitázhatatlanul a personal-unio alapjára áll, más természetű kapcsolatot el nem ismer, mert

«a szétválhatatlanság és a feloszthatatlanság — így szól DEÁK elfogadott indítványában — egyedül a birtoklásra volt megállapítva, és abból az országzás formájának s a kormányzás módjának ugyanazonosságát vagy egységét következtetni nem lehet.»

«Magyarország az uralkodó házzal szerződött, nem az örökös tartományokkal, szerződött az örökösödés felett, nem valamely szorosabb közjogi kapcsolat felett.»

Sőt DEÁK 1861-ben az ő felsége kir. leiratában felhozott külügyek egységét így magyarázza:

«Vannak hazánkban is oly fejedelmi jogok, miket magára a király személyére ruházott az alkotmány. Mivel pedig a magyar király egyszersmind az örökös tartományoknak is fejedelme, — természetes, hogy az ily jogokat mind Magyarországra, mind a többi tartományokra nézve ugyanazon fejedelem gyakorolja. — De ebből szorosabb reál-uniót következtetni nem lehet.»

Be kell vallanunk, hogy ez oly elmélet, melyet az államtan nem ismer, mert a külügyek vezetése az alkotmányosság fogalmai szerint soha sem volt fejedelmi jog.

Ez pedig annyira tisztába hozott kérdés volt már 1848-ban, hogy az alkotmányt engedélyező fejedelem Becsben külügyminisztert azonnal kinevezett s erről mint fejedelmi jogról szó sem volt.

Nincs mit tagadnunk. DEÁK még I Stíl-ben is a szigorúan definiált personal-unio alapján állt, és ennek bizonyítására törvényeink egész halmazát idézi, és ennél szorosabb kapcsolatot semmikép el nem ismer.

Így történhetett csak, hogy KOSSUTH az 1848-ki kiegyezés után DEÁKnak 'jogfeladást' említ fel.

Erre pedig KOSSUTH a fennebbi előzmények után szigorú logikával jogosítva volt.

Mert a ki a personal-uniót hitte Magyarország közjogi hasiának, az az 1867-ki rendezésben az önálló jogok teljességéből sokat áldozott.

Csak az nem tett jogfeladást, a ki a sanctio pragmaticát a SZÉCHENYI értelmében fogta fel és egy egységes birodalom alkotásának tényét elismerte.

A ki szellemvilágunk fejlődésében az emberi nem tévedéseire gondol, az előtt igen csekély dolognak fog előttünni, hogy egyik-másik nagy emberünk egyben, másban tévedett is.

Még sem tehetünk róla, engemet is fájdalmas érzés fog el, ha DEÁKnak és épen neki, kell tévedéseket felhoznom.

De az ő tévedései, ha igazak akarunk lenni, történelmi jelentőségű hatással voltak s ezt elhallgatnunk nem szabad.

Álljon elő bárki az 1848-ki korszakból és állítsa nekem, hogy DEÁK felfogásai nem voltak a közvéleményre hatással. Ilyen úgy hiszem akadni nem fog.

Ennek ellenében nekem felette könnyű feladatomb kimutatni, hogy DEÁKnak — kinek legszentebb szándékáról senki a világon nem kételkedik — két végzetes tévedése az 1848-ki eseményekre döntő befolyással volt.

Egyik a pártalakulás meggátlása az első magyar parlamentben.

Másik a personal-unio, mint közjogi alap általános elismerése.

Az országgyűlési mérsékelt nagy többség, ezeknek közölnye a *Pesti Hírlap* KEMÉNY és CSENGERI kezében, soha sem KOSSUTH, de mindig DEÁK nézeteire hallgattak. Jól látták, hogy köztünk és Ausztria közt a personal-unio hasisán kiegyenlítés lehetlen. De hisz ezt DEÁK is épen úgy látta, mint mi, azonban ő ezt mondta ki jogalapnak, és senki sem volt közöttünk, ki föltétlenül ne acceptálta volna, mert DEÁK így látta.

Innen szükségkép következett a nézetek azon egysége, mely az uralkodó azonosságán kívül a birodalmi kapcsolat minden legkisebb követelményét jogtalanak tekintette és a közeledést lehetlenné tette.

Innen következett, hogy a forradalmi párt és mérsékelt közt megszűnt minden elvi különbség és a szakadásra vezető törekvések ellen nem volt többé fegyver a mérsékelt kezében, mert hisz minden kapcsolati követelés merényletté lón a magyar önállóság ellen.

Ki merészelte volna már most Kossuthnak legkihívóbb rendszabályait ellenezni, mikor ő állott a jog terén hazánk szabadságának konok támadói ellen?

Fájdalommal láttuk a viszonyokat magunk és Ausztria közt naponkint inkább elmérgesedni, láttuk a kitörés kikerülhetlenség-

gét — de optima fide hittük, hogy mi állunk a jog terén és ellenfelünk a jogtalan támadó.

Egyetlen ember volt közöttünk, ki máskép látta a dolgokat, máskép fogta fel a történelmi alakulásokat, más hite volt a jogsultságról, de ki nem használhatván e hatalmas áramlatban a hazának, kétségbeesésében áldozatul esett.

XVII. FEJEZET.

Az eszmék alakulásának hatása a helyzetre. Minő vonatkozásban álltak vezérférfaink ezen eszmékhez. Különösen Széchenyi, Deák, Kossuth. Kossuth tartaléktalanul elmondotta elveit. Deák nem volt barátja a kihívó politikának, de elvben nem volt eltérő. Széchenyi egészen ellenkező téren állt. Beszélgetései a helyzetről. Nézetei a pragmatica sanctio alkotásairól.

Kemény felfogása Széchenyi politikai rendszeréről!

Midőn az előbbi fejezetben az eszmék alakulásának jelentőségét az 1848-ki események fejlődésére kimondottam, evvel két nagy érdekű kérdés megfejtése jutott előtérbe:

Egyik, ezen eszmék mivolta s hatása a helyzetre —
másik, mérvadó vezérférfaink mindenike minő vonatkozásban álltak a keletkezett eszme-áramlattal?

Az eszmék áramlatát a magyar szellemvilágban fennebb ismerttettem. A kezdemény dicsőségét a radícál, sajátkép forradalmi párt magának követelte. Jelentőséget és érvényt azonban csak KOSSUTH felhívott nyilatkozata által nyert, mely ellen sem a sajtóban, sem a házban, még magánkörben sem emelt senki szót.

Acceptálva lett tehát s ez által uralkodóvá a teljes personal-unio eszméje, azaz teljes kiválás az ausztriai kapcsolatból, megtartva egyedül az uralkodó egységét.

Megjelölve pontosan az eszmeáramlat akkori irányát, áttértek annak kimutatására, minő vonatkozásban álltak vezérférfaink ezen eszmékhez.

E téren alig jöhet más valaki ez időben számba, mint azon három kimagasló történelmi alak, melyeket az események korszakot alkotó magasságra emeltek és e napokban az események színpadán a dolgok élén egy kormányban egyesülve voltak.

SZÉCHENYI, DEÁK és KOSSUTH.

KOSSUTH állását az uralomra jutott szellemi áramlathoz fennebb elég részletesen kimutatva találjuk. Ő annak élére állott s ez

által annak erőt és hatalmas lendületet adott. Neki abban ha nem is alkotó, de határozott activ szerepe volt.

DEÁK természeténél fogva lelkéből idegenkedett KOSSUTH kihívó és szakadásra vezető politikájától, a miniszterek közül egyik sem volt volna inkább hajlandó kíméletes és megnyugtató eljárást követni Ausztria irányában, de elvben az államjogi viszonyokra nézve jobbadán KOSSUTHtal egyetértett. Természetes ennél fogva, hogy a KOSSUTH által inaugurált politika erőyes ellenzésére nála hiányzott az erkölcsi alap.

Hátra van még — a mi részemre legfontosabb — azon eszmekor kifejtése, melyben SZÉCHENYI gróf mozgott.

E feladat megoldásában — azt vélem — úgy járok el leghívebben, ha a gróf felfogásait e vitás kérdésekben az ő modorához híven egyes expectoratióiból fogom felmutatni, megtartva mennyire lehet az eszmeözön azoq összevágó ziláltságát, mely minden előadásait jellemzi, hol felzudult érzelmeinek szabad folyást enged.

Ha mennyire tölem telik, a grófot beszéltetem e válságos napok eseményei közt nyert benyomások alatt, annál jobban felelek meg feladatomnak, minél inkább megközelítem eszméinek elsorolásában a hűséget.

A hűség kételye különben ne igen aggaszsa t. olvasóimat Minden eszme annyira rá vall alkotójára, hogy kimondva nem is kételkedhetik annak kútforrása felől.

Már fentebb említettem, hogy a miniszteri tanácsok üléseiből mindig fokozódó levertséggel, később mondhatni léleketegen láttam hazaérkezni a grófot.

Kérve kértem: maradna el azokból, hol úgysem volt semmi activ része, de erről hallani sem akart, ezt ő rámért kötelességnek nézte és szigorú pontossággal eljárt.

Könnyebbülést látszott érezni, ha onnan hazatérve lelke fájdalomát kiönthette. Ez is, a történetek érdekessége is okozta, hogy meghagytam komornokának — üzenje meg, ha a gróf a miniszteri üléseiből hazajő.

Ilyenkor azonnal felmentem, többször maga is küldött utánam. Szólt ilyenkor a vett hírekről, saját felfogásairól, a helyzet veszélyes alakulásairól, saját kiállhatlan helyzetéről stb.

E beszélgetéseiből veszem az alábbi anyagot.

«Nincs melegség, elveszünk menthetetlenül! — kezdte nekem beszélni állandó refraine-jével, ha a tanácsülésből visszajött. — KOSSUTH naponkint inkább sodortatik a forradalom felé, már is ritkán jut eszébe a miniszter, és bármit végezzen a tanács, a szöszéken ő nem lehet más mint forradalmi pártvezér. Ha akarna, sem tudna más lenni.

BATTHYÁNY azt hiszi, úgy mentheti meg a hazát, ha a miniszteri bomlást megakadályozza s engesztelhetlen dolgok felett kiegyezik.

Még ez megjárna, ha fenn bíznának benne, de őt sem nem szeretik, sem benne nem bíznak. Őt az uralkodás nem tanácsadójának, de zsarnokának nézi. Azt tudják róla, hogy ő a forradalom határozott ellene, és vajjelmétől sokat vártak, de mióta őt pactálni látják a forradalmi elemekkel Kossuthban, azóta elvesztették benne hitüket.

Mit tegyek én? ha társaimat segítem a tanácsban KOSSUTH kirúgásaival megküzdeni, s ők végkép kiegyeznek, de oly áron, melytől én irtózom, akkor én álljak elő ellenzésemmel és neheztsem azon szerencsétlen állást, a mibe a nélkül is jutottunk.

Tehetem-e ezt? én idézem fel a bomlást, mely ellen annyi erőfeszítéssel látom küzdeni társaimat. Kilépnem nem szabad — BATTHYÁNYnak és DEÁKnak egyezkedéseiben opponálni, tőlem lelketlenség volna. — Nem — viselem e szomorú felelősséget oly eljárásért, melytől borzadok s mely okvetlenül veszélyt hoz reánk.

Most még csak a horvátok és rácok támadtak fel ellenünk. Ez sem kicsinylendő baj. De mi mindent elkövetünk, hogy Ausztria kényszerülve legyen ellenséges állást foglalni. Akkor a többi nemzetiség, az oláh és szász is, tán a tót és ruthen is feltámad ellenünk, és egy borzasztó fajháború minden pusztításai és vérlázító kegyetlenségei dúlják fel az egész országot, ennek következtetéseit, rombolásait — ha mi maradnánk is végkép győztesek — nem épülnénk ki egy századig.

És még is rohanunk a háború felé, holott a hadviselés egyetlen eszközével sem bírunk.

Van emberünk elég, de nincsenek betanított katonáink, nincsenek tanult tisztjeink, nincs hadi felszerelésünk és nincs pénzünk.

Ifjúságunk, népünk egy nemzedéken át tartó békében egészen elszokott a fegyverforgatástól. Ez hamar nem képes haszonvehető anyagot szolgáltatni rendszeres hadviselés számára.

Ausztria már is kezd felülkerekedni Olaszországban. Nincs

semmi kétségem, hogy RADECZKY végre győzni fog, s ha akkor sikerül kedvező békét kötni a szárd királylyal, ránk hozhatja győztes seregét.

Ellene és annyi fellázadt nemzetiségek ellen mi mit állíthatunk a sikra?

Tán a népmilliót? ez tanulatlanul és fegyelmezetlenül az első ágyúszóra kereked old. Nem tanultuk-e meg saját múltunkban, hogy nem a hadi nép száma, de a sereg minősége és vezérlete dönti el a csaták szerencséjét?

Végkép pedig a tömegekkel akarunk veszélyes játékot kezdeni? nem félünk-e, hogy a kikerülhetlen vereségek esetén a tömegek elkeseredve rossz kezekre jutnak és az ellenség pusztításait elfajulásukban sokszorozzák?

JELLASICH jól ismeri helyzetünket. Tudja, hogy mi ez időben még készülletlenek vagyunk. Ő gyűjti a haderőt a Drávához és vár harcedzett katonákat Olaszországból, szóval komolyan készül a betöréshez.

Mi az alföldi táborozásban nem mehetünk semmire. Győzünk folytonosan, de ellenségeink ereje nem fogy, posítói nem gyengülnek. Kiss ERNŐ a sikeres hadjáratához az alföldön 40 ezer katonát — mondom katonát — tart szükségesnek.

Minél kevésbé boldogulunk hadviselésünkkel az alföldön a ráczok ellen, annál inkább vérszemet kap JELLASICH a betöréshez, annál valószínűbbnek mutatja fel hadjáratának sikerét Bécsben.

Ily ránk nézve felette criticus körülmények közt, mi a helyett hogy eszünkre térnénk, megfoghatlan vak elbizakodással szakítjuk el Ausztriával való kapcsolatos viszonyunk utolsó szárait, és erőszakosan oda zaklatjuk a dolgokat, hogy Ausztria, melynek tenni sem kell, csak permissive lenni, és mi ki vagyunk téve nem egy nagyszerű háborúbani legyőzetés nehéz következeéseinek, hanem a hor/átok általi megveretés elviselhetlen gyalázatának.

Agyam szédül, vérem fagy a gondolatra is, mivé leszünk a világ szemei előtt. Eddig ha nem is büszkélkedve — mire okunk nem volt — de önérettel mondtuk el a külföldön fajunk tisztességes nevét. Ezentúl vagy pirulva mondjuk el, vagy eltagadjuk a meggyalázott nemzet nevét.

Múltunk és jövőnk — mely egyik sem miénk — merülhet el egyszerre az idéetlen politikánk által teremtett zavarok özönében.

És miért mind e kockázat?

Én nem sokat foglalkoztam jogi tanulmányokkal, de annival többet hazai politikánk és Ausztriávali viszonyunk szövevényeivel.

Jurista tehát nem vagyok, ez tán szerencsém is, annyi bizonyos, hogy többet adok a politikában a lett dolgokra, mint az írott szavakra. Ennélfogva én a *pragmatica sanctiót* is nem holt szavaiból, de azon fejleményekből ítélem meg, melyeket tényleg létre hozott, úgy szólva teremtett.

Ezen alapokmányt sokan öröklési, mások e mellett kölcsönös védszövetkezési actának tekintik.

Én azt hiszem: ez mindezeknél több.

Kimondja egy csoport országra, melyben mi is be vagyunk foglalva, hogy egységes és oszthatlan birodalom.

Ez több mint az uralkodás közössége és több mint kölcsönös védszövetség, mely lehet külön országok és hatalmak közt is.

Ez egy egységes birodalom megalkotása.

Mi Ausztriával nemcsak az uralkodó közösségében, nemcsak kölcsönös védszövetségben élünk, hanem együtt egy birodalmat alkotunk, melyet magára, sem Ausztria, sem Magyarország nem volna képes előállítani. Ezen együttség alapján nyugszik e birodalom nagyhatalmi állása Európában, és ezen nagyhatalmi álláshoz fűződik az európai súlygyen felette fontos érdeke.

A római és német császárság megszűntek. Ezek helyébe lépett egy új császárság, melynek nevével minket megkínáltak, de nem kellett és lett az ausztriai császárság, melynek nagyhatalmi állása Magyarország nélkül tarthatlan volna. Csak Magyarország által lehet és áll fenn ma ez a keleti birodalom, melynek létezése a legfontosabb európai érdek.

Ezen keleti birodalom létezése elvitathatlan tény. E birodalom népeinek együttes és egységes actióját bizonyítja egész múltunk.

Ezen egységes erő kifejtésnek megvannak elutasíthatlan feltételei. Ezeket őseink indefiniált állapotban hagyták, mert minden erejüket és gondjaikat részben a törökök elleni harezok, részben saját benső intézményeik megvédése vették igénybe. Engedtük az uralkodást végezni az európai ügyekkel a mint tetszik, de adtuk katonáinkat és viseltük a terheket, mint tőlünk tellett.

A márcziusi engedmények a helyzetet teljesen megváltoztatták.

Mind Ausztria, mind Magyarország független minisztériumot nyert, de ezeknek hatósága saját területük határain túl nem terjedhet.

Ők nekünk, mi nekik nem parancsolhatunk. A minisztériumok megalkotása által tehát még az együttes, a birodalmi actio fontos érdeke garantírozva nincs.

A birodalom megszűnt birodalom és nagyhatalom lenni, ha csak a külföld irányában nem mint compact egység áll, és minden külactiójában nem szigorún egységes.

Ezen külpolitikai egység most is megvan, a közös diplomátia fennáll ma is, de ennek ügyeit sem a pesti, sem a bécsi kormány magára jogosan nem vezetheti. És itt fekszik a baj, mely az indefiniált állapotban rejlik.

A márcziusi engedményeknek józan értelme az volt, hogy a monarchia minden részeihez szűnjék meg az absolutismus és annak helyébe lépjen az alkotmányosság. Ennek világos következése pedig az, hogy az állam-működés minden ágában álljanak elő az alkotmányos tényezők és vegyék át a dolgok vezetését.

Ámde nálunk a történelmi fejlődés sajátságos alakulásánál fogva az alkotmányos tényezők két különvált országcsoportra voltak és vannak oszolva, melynek mindenike külön egymástól független kormányt nyert, s ezen új rendezés egészen ellenkező hatással volt a két fél kormányának hatalmi állására.

Míg a márcziusi engedmények a magyar kormány hatályát rendkívül tágította, ellenkezőleg a bécsi kormányét — mely ezelőtt birodalmi volt — rendkívül megszorította.

Nekünk a váratlanul nyert rendkívüli gazdagság, nekik az egyszerre beállott igen megszorított positio helyzetébe kell magukat beletalálni.

Ez ment volna kölcsönös jó akarat mellett. De mi érezve márcziusban, hogy a felelős minisztérium alapja a képviseleti rendszer a benső átalakítás tenger gondjait árasztja reánk, megelégedtünk avval, és hagytuk egyelőre a birodalmi közös ügyeket a régi állapotban, ennek gondjait bíztuk az Istenre.

De mert még is valamit mondani kelle ezekről is, odaszúrtuk törvényeinkbe, hogy a közös ügyekben Magyarországot az ő felsége melletti magyar miniszter képviselje, és erre országunkban a leg-hivatottabb embert szemeltük ki.

Azonban csakhamar belátta a dynastia és a bécsi kormány is,

hogy a közös ügyek kezelésének ezen általunk megalkotott ártatlan formája kielégítő nem lehet.

Hamar belátták Bécsben, hogy a mi ott a közös ügyekben a magyar miniszter közreműködésével végeztetik, azt Magyarország törvénynek és kötelezőnek tekinteni nem fogja. Ezen formának tehát nem lehet gyakorlati érvénye.

Azt kelle várni úgy a dynastiának mint a népeknek, hogy az alkotmányosság behozatala által a közállam intenzív ereje hatalmasan fokozódik. A birodalom ez által növekszik erőben és hatalomban.

Ez megkövetelte volna első sorban, hogy midőn a birodalom integritása megtámadatik, midőn külelenség indít háborút az uralkodó ellen, az összes birodalom alkotmányos népei vetélkedve álljanak ki a sikra s mutassák meg, mit tehet az alkotmányos népek erő kifejtése.

E helyett mi történt?

A birodalom osztrák csoportjának érdeke a birodalom integritása körül cseppel sem intenzívebb mint a magyar csoporté. Azért Ausztria viseli az egész olasz hadjárat minden terheit, inig mi elismerve a törvényes kötelezettséget, tényleg mindent megtagadunk.

Ha a birodalmi helyzet követelményeire nézve Ausztria is azon állást foglalná, melyet mi az olasz ügyben, akkor létezhetnék jövőben az ausztriai névleges császárság, mellette a magyar királyság egy uralkodó alatt, de a keleti birodalom nincs, ez pedig világrészünkben a legfontosabb történelmi alakulás, mely Európának ma egyik legvitálisabb érdekévé vált, melynek megdöntését Európa sem nézhetné el.

És ezen lett dolog, ezen birodalmi alakulás tényét nem akarja senki politikusaink közül felismerni és veszélyes helyzetünkben számításba venni.

És én liában szólok, nem ért engem senki. Izolálva, elhagyatva vagyok — reménytelenül, kétségbeesésben egyedül Kaszszandra szerepére kárhozva, hogy hirdessem nemzetem bizonyos pusztulását!»

A fennebbieken igyekeztn a gróf felfogásait a birodalom alakulásáról és Ausztriai kapcsolati viszonyokról visszaadni.

Ebből megítélhetjük, hogy az ő felfogása Magyarország állami helyzetéről, hivatásáról és jövőjéről egészen más és pedig mélyebb és szélesebb alapokon nyugodott, mint valamennyi kortársaié.

SZÉCHENYI hazájáról gondolkozva két szempontot soha sem tévesztett szem elől.

Ennek egyike: hazájának a tényleg létező birodalomban! fontos szerepe.

Másik: a birodalom léteéhez kötött európai érdek.

Politikája helyességének legbeszélőbb criteriuma az, hogy az ő politikája indult ki európai alapból, volt tehát ugyszólván legeurópaibb és volt egyszersmind leges-legmagyarabb.

Keleti fajunk érdekeit az európai polgárosodás világérdekeivel szerves kapcsolatba hozni — ez volt politikai eszméinek alap-gondolata.

Nincs számos munkáiban hely, hol ezen nagy gondolat hiányát vagy feledését kimutathatnánk.

Egy nemes népfajt az emberiség számára megmenteni, azt keleti sajátosságaiban a mivelődés és felvirágzás azon fokára emelni, hogy a többi miveit népek sorában a polgárosítás nagy feladatát velők teljesítse, és az emberiség kulturális hivatásának számbavehető tényezője legyen: ez volt a gróf által kimondott cél.

SZÉCHENYI gróf fajunk szellemi hivatásának épületét az emberiség, állami létünk épületét az európai érdekek talajára állítja. Lehet-e ennél mélyebb és ingatlanabb alap?

Kutassuk át ama korbeli vezérférfiaink iratait, beszédeit, cselekményeit, és mutasson nekem valaki csak egyetlen egyet, ki nemzeti ügyeink felfogásában e színvonalon állott volna.

Többet mondok, ha kell. Azt is állítom, és bizony nem lesz nehéz feladat beigazolnom, hogy nem volt egyetlen is, ki őt e felfogásaiban átértette volna.

Kortársai között az irodalom avatottai sorában KEMÉNY Zsir,MOND értette őt, és ma már annyi viszontagságok után képesek vagyunk megérteni mi is, ha akarjuk.

KEMÉNY a gróf felfogásairól szólva ezeket mondja:

«Hitte (SZÉCHENYI gróf) hazánk anyagi és értelmi gazdagságát oly magas fokra emelhetni, miként tetteleg a birodalom valóságos központjává válandunk, s bár eleinte észreveheti énül, de az idők folyama szerint mindinkább a mi érdekeink fognak a monarchia belkormányzásában és külviszonyaiban elhatározók lenni.»

« SZÉCHENYI hitte, miként nem erőszakos nyelvterjesztés, de az értelmi felsőség olvasztó és kibékítő, hódító és megnyugtató ereje által nemzetiségünket oly magas tökélyre lehet emelni, hogy vala-

mint az európai polgárisodást magába átveszi, s keleti sajátágai szerint önállólag reproducálja, szintúgy alkalmassá fog válni közvetítőnek Kelet és Nyugot közt, alkalmassá szellemével. Keletrre hatva, *nagy európai hivatást tölteni be*: mert származása és fajrokonsága az előázsiai népekhez közelebbi bejáratot nyit, s mert másfelől nem lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa mint a germán elem, erkölcsi befolyása kevesebb feltékenységet, gyűlöletet és ellenhatást fejtend a keleti szláv népeségeknél ki.»

«SZÉCHENYINEK ezen alapeszméje volt a plasticus erő, mely reformjait, ha a forradalom közbe jön, élővé, tartóssá és gyümölcsözővé, sőt *a magyar nemzetiség teljes kifejtését birodalmi szükségé, európai igénnyé tehette volna.*»

«E részben meggyőződése annyira szilárd vala, hogy e nélkül reformjainak és honreményeinek alapja rendült volna meg.»

El kelle ezeket mondanom és megint és mindig KEMÉNY idézésével megvilágítanom, hogy t. olvasóim lássák, mikép azon távolság, mely a secessionista KOSSUTH és a gróf közt volt, felette nagy, de semmivel sem kisebb, mint azon távolság, mely őt DEÁK és BATTYÁNYTÓL elválasztotta, kik pedig ép oly kevéssé voltak secessionisták, mint a gróf maga.

Ez volt épen helyzetének legnyomasztóbb oldala. Miért? később meglátandjuk.

A gróf politikai conceptióinak — mint fentebb láttuk — sarkpontja — a birodalmi alakulás ténye. Ennek fentartása, megóvása, minél szilárdabbá tétele volt az ő felfogásában: hazánk legvitálisabb érdeke. Ennek hatalmas érzéke uralkodik minden gondolatán hazája állásfoglalásában és kifejtésében.

Ezen érzék nyomát nem találjuk 1848-ban sem DEÁK-, sem BATTYÁNYNÁL és társainál.

Ezen érzék hiányában küzdhettek ők mint aggódó hazafiak KOSSUTH secessionista törekvései ellen, de küzdelmükből hiányzott a jogérzetben gyökerező erkölcsi alap, és a józan kiegyenlítés útját nem találhatták meg felfogásaik ösvényén soha.

Sőt midőn 1848-ban a lehető kibontakozás egyedüli útja, mely végkép 1867-ben a megoldás módozata lett, kimutatva és a béke feltételei gyanánt kezükbe adva lettek, ezeket a felizgatott közérzület a nemzet elleni hallatlan merényletnek vette — volt-e

csak egynek is vezérférjaink között ezen felfogás ellen mentő vagy óvó szava?

Pedig a ki gr. BATTYÁNYT ismerte és miniszterelnöki eljárásában látta, az vissza fog utasítani minden gyanút a felől, hogy ó bármi áramlat ellenében politikai meggyőződését elhallgatta volna, hol a nemzet lételéről volt szó.

Bármi fájdalommal essék is a tévedések bevallása, ezt eltagadnunk nem szabad.

DEÁK nem állhatott egy alapon SZÉCHENYI gróffal, mert az ő felfogásában a magyar királyság elvont eszméje létezett, azon királyságé, melyről az 1790-ki alaptörvény mondja: nulli altero regno obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem . . . nec ad normam aliarum provinciarum gubernandum.

Hogy Magyarország mint az unum et indivisibile imperium lényeges alkotó része e viszonyban bizonyos kötelezettségekkel bír, és melyek azok, erről a pozitív törvényekben nem talált semmit. A mit pedig a törvényekben nem talált, azoknak jogosultságát sem hitte. Ennélfogva —

a birodalom alakulásának tényét sem úgy fogta fel, mint a gróf, minélfogva ezen alakulás világpolitikai jelentőségéről soha sem szólt és nem emlékeztetett, —

hogy ebben Európára nézve vitális érdek forogna fenn — hogy ezen alakulás hazánk jövőjére lényegesen kiható következményekkel bírna —

hogy ennek fentartásában és megszilárdításában különös érdekünk forogna fenn —

mindezt elmondani, nem hallotta tőle senki.

DEÁK az ősi dynasticus magyar embernek mintaképe lehetett volna korunkban. Az Ausztriávali szövetséget életfontosságú ügynek tekintette ránc nézve. De ő a felség személyében csak a magyar királyt, Ausztria szövetségében azon kapcsolatot látta, mely létezett egykor Lengyel- és Csehországgal, midőn esetleg a lengyel, máskor a cseh korona volt a magyar király fején.

Ily felfogások alapján természetes, hogy DEÁK békeszerető és semmit nem kockáztató természetének nagyon ellenére volt KOSSUTH törésre vezethető merész politikája — de teljes függetlenségre törekvő lépéseinek jogosultságán nem kételkedett maga sem. Inopportunistának, politikátlannak tartotta, de jogtalanak — nem.

Sőt mint alább elég világosan látandjuk: DEÁK, ki a birodalom közös functióinak mai alkotmányos formáit 1867-ben megalapította, ennek keresztülvitelénél is az elutasíthatlan kényszerűség érzetének meghódolt, de a birodalomnak mint létező ténynek jogosultságát akkor sem ismerte el.

Azaz nála a birodalom keletkezésének, vagyis törvényes születésének éve 1867-ben van, míg a grófnál annak születése már a *pragmatica sanctio*-ban törvényesített, mely tehát 1848-ban mint törvényes örökös követelt léteit és érvényt kérlelhetlenül és végkép diadalmasan.

XVIII. FEJEZET.

Folytatása a gróf nézeteinek hazánk viszonyairól. Szerencsétlen positiók, mibe helytelen eljárásunk által jutottunk. Doblhoff b. a bécsi miniszterelnök nagy munkálatot készített a kiegyezés módosatairól — Széchenyi alapél veiből indul ki. A bécsi körök helyzete. Seregeink állapota a támadások ellenében.

«Az ausztriai birodalomnak vagy egyiknek kell a nagyhatalmasságok közül lenni, vagy a világtörténetben hivatása nincs: ez európai axióma.»

«Schol (Európában) nincs kétség az iránt, hogy ha az osztrák monarchia bizonyos ponton túl válnék gyöngévé, az európai súlyegyen hosszasan föntartható nem volna.»

Így szól KEMÉNY ZSIGMOXD 1850-ben.

Ezt ma alig van gondolkozó magyar ember, a ki kétségbe vonná.

A ki pedig azon kétségeskednék, hogy a fentebbiek csak a lajthántúli osztrák birodalomról mondatnak, azt utalnám egyik francia lapban rólunk igen rokonszenvesen szóló czikk olvasására, melyben azonban Magyarország magára állva Európában ötödrangu hatalomnak mondatik.

A ki az európai helyzetet mai bonyodalmas állásában helyesen fogja fel, az a dolgok fejlődésének folyamátában két, számkunkra nagy jelentőségű tényt világosan fel fog ismerni:

Egyik, hogy mióta uralkodó házunk a német és olasz hegemónia nyűgéből kibontakozott, nemcsak birtoklási, de hatalmának súlypontja is erősen kelet felé, azaz hozzánk tolatott.

Másik: hogy a fentebbi változások, t. i. a birtokterület és érdekkör szűkülése által birodalmunk hivatása az európai súlyegyen körül csak fokozódott, és megszűnván a német és francia hatalommal állandó verseny, a birodalom egész külügyi erő kifejtése oly pontra kényszerítettik, hol első sorban a magyar érdekeknek tesz szolgálatot.

Ha a gróf most köztünk élne, nagy kielégítést találna, ha nem is dolgaink külügyi intézésében, de a dolgok külügyi fejlődésében, mely honreményeinek ösvényén hatalmas haladásokat tesz, és meg nem értett politikájának követésére vezet előbb vagy utóbb, de bizonyosan.

Mert a keleti bonyodalom meg nem szűnő haladása elkerülhetlenül oda tereli birodalmunkat, hogy egész erő kifejtését keletre irányozza oly tájak felé, merre fajunk eszményi hivatása vonz.

Ne értsen azonban senki félre. Józan magyar ember ma nem gondolhat az avulsák birtoklására. Számunkra a hódítási vágyak oktalanság, a terjeszkedés veszély. Annál fontosabbak az erkölcsi hódítmányok és befolyásunk a keleti népek fejlődésére. Ez azon mély jelentőségű hivatás, melyet a gróf félreérthetlenül kijelölt.

De ezen hivatást mi csak mint nagyhatalmi állást foglaló birodalom működő részei teljesíthetjük és rendezhetjük, magunkra képtelenek volnánk.

Az osztrák-magyar birodalom nagyhatalmi állása Európában sem az uralkodás, sem népei számára nem a hiúság ábrándja, hanem ahhoz alig felszámálható szellemi és anyagi érdekek sokasága fűződik.

És mert e kérdés a magyar politikának leges-leglényegesebb kérdése ma is, és mert e kérdés körül, melynek 1848-ki szerencsétlenségünkben főszerepe volt, még ma is nagyon szétágaznak a nézetek és az eszmék zavartsága nagy, megengedi a t. olvasó, hogy a gróf beszélgetéseit tovább folytatva, nézeteit bővebben felderítsem.

«Miután — Így szólt más alkalommal — a nagy Lajos királyunk lángesze által megalkotott keleti birodalom megbomlott és a mohácsi vész után még csak a reményről is le kelle mondanunk, hogy a magyar korona csoportulási központot képezhessen, alig történhetett számunkra kedvezőbb történelmi fejlődés, mint a Habsburg-ház uralkodása alatt fokunkint és lassan, de folyton szilárduló szövetség az osztrák örökös tartományokkal.

E szövetségi viszonyt, melyet én mostani fejlődött fokán 'vegyes házasságnak' nevezek, tartom én azon szerencsés alakulásnak, melyből ha a további fejlődések folyamatában — mint most gyanítható — uralkodó házunk déli és nyugoti helyzetéből mindinkább kelet felé tolatik, nemzetünk európai állására mi húzhatnánk

a legnagyobb hasznot, ha eszünkön járunk és hivatásunkat felismerjük.

Ahhoz nem kell nagy jóstehetség megjövendölni, hogy Olaszország nem soká hordozza az idegen uralom jármát. Németországban a porosz hatalom mindent elkövet, hogy Ausztria befolyását gyengítse s azt mindinkább keletre szorítsa. Ha ezen folyton működő erők éreztetni kezdik hatásaikat, Ausztria hovatovább Magyarországra kénytelen támaszkodni nagyhatalmi állása fentartásában, és a nagyhatalmi állás előnyeinek természetes örökösei mi vagyunk.

A fejlődések során eljő az idő — és ez nem valami merész ábránd, — hol Ausztria európai fontos hivatásának betöltésében mi vetjük a fősúlyt a cselekvés mérlegébe, és a mint Európa látja, hogy magunkat érdekeivel azonosítottuk nemcsak, de annak fontos tényezőivé lettünk, fajunk emelkedése és erősbulése európai érdekké lett.

A mint annak felismerésére jutottam, hogy a keletkező nemzetközi áramlat nyomása alatt mi Európa népei közepette csak úgy állhatunk fenn, ha annak culturalis törekvéseit magunkba felvesszük, az sem maradhatott előttem homályban, hogy fennmaradásunk egyik feltétele az is, hogy Európa létező érdekeivel ellentétbe ne jussunk, sőt azokat nemzeti fejlődésünk érdekeivel azonosítsuk.

Ez követeli tőlünk, hogy a birodalom eszméjét mi felkaroljuk, fenntartásának és megszilárdításának élére álljunk és a mi valódi hivatásunk — bár ezt tudnám megértetni hazám fiaival, — hogy a sok bomlasztó elem közt mi legyünk a monarchiára nézve az összetartó erő.

A birodalom megvan. Három század lassú fejlődésének nagy műve. Mi nem csináljuk a históriát, ahhoz is sok kell, hogy megértjük.

Én úgy látom, hogy azon történelmi evolutio, mely ellen a török hatalom minden erőfeszítési egykoron, valamennyi magyar szabadságharczok, sőt még CARAFFA, BASTA S a többi német generálisok kegyetlenkedései sem tehetek semmit, nem valami véletlen szüleménye, mit a sors szeszélye állít elő. Ennek a szükség érzetében és a népek ösztónében kell mélyen gyökerezni. Ilyen kapcsolatunk Ausztriával.

Én e kapcsolatot hazánk inalterabilis viszonyának tekintem, melyet Európa mai conjuncturái közt felbontani sem nem lehet, de ha lehetne, sem kívánatos.

Szüntessük meg avagy csak gyengítsük a birodalmi kapcsolat erejét, okvetlenül a nemzetiségi aspiratiók bomlasztó erejének kell felülkerekedni, és ezen állapottól senki sem félhet inkább, mint mi magyarok.

Oka egyszerű és szembeszökő. Nincs a birodalomban népfaj kívülünk, melynek tözsomszédjában ne volna rokon nép, melylyel tömörülhet. A bomlás minden más népfajt erősíthet, minket tönkre tesz.

Mi nem lehetünk ennél fogva a birodalom bomladozásának eszközei, sőt annak fenntartásában és megszilárdításában valamint legnagyobb érdekünk forog fenn, úgy a vezérszerep is leginkább minket illet.

Nekünk magyaroknak éreznünk kell, hogy minden különböző népfaj közt, melyeket a sors keze egy birodalom szövevényeibe fűzött össze, minket illet leginkább az összetartás kötelessége.

Ezért tanácsoltam én a márcziusi napokban és volt mindig meggyőződéseim, hogy a birodalmi kapcsolat ügyeit mi vegyük kezünkbe, és a dynastia oldalán a megoldást mi eszközöljük.

Senki sem értett. Sőt ma is, félreismerve nemzeti hivatásunkat, félreismerve a dynastia sürgetéseinek jogosultságát, mi vagyunk akadály a lehető józan rendezés elintézésében.

Itt van veszedelmünk kútforrása.

Ausztria kormánya érti a birodalmi állás jelentőségét, nem kaczerkodik Frankfurttal, hanem csatlakozik a dynastiához, az európai érdekek megóvását kezébe veszi és ellenünk frontot formál a dynastia, Európa és a birodalom érdekeinek megvédésében.

Lehet-e ennél számunkra szerencsétlenebb positio, midőn Ausztriának ellenünkbeni ellenséges fellépése a világ előtt jogosultnak tekintetik, és a kitörendő harcban az egész világ rokonszenve ellenünk van?

Hogy a dynastia, melynek most megállási helye alig van, és a bécsi kormány, mely törvényes hatalmát saját székhelyén alig bírja fenntartani, — hogy ezek ellenünki támadásra gondoljanak, ezt elhinni — nevetséges.

De itt vannak a horvátok. Ezek ellenünk fellázdattak, megszakítottak velünk minden viszonyt, és csak úgy remélhetnek mozgalmakban sikert, ha az ellenünki harcban Ausztria érdekeinek szolgálnak és általa pártoltanak.

JELLASICH a betörésre és a magyar forradalmi elemek meg-

fékezésére kínálkozik Ausztriának. Ha a sikernek csak némi valószínűsége mutatkozik, ezen ajánlatnak a bécsi kormányra nézve annyi csábító oldala van, hogy azon mindig élesedő ellenséges állás mellett, melyet mi a bécsi kormány ellen felvettünk, annak anyagiakból s nem emberekből kellene állani, hogy JELLASICH ajánlatait végkép visszautasítsák.

Mi Ausztriától készülünk elszakadni, a horvátok tőlünk. A bécsi kormánynak csak engednie kell, hogy a szakadó felek egymással megvívjanak, és a háború meglesz.

Ez positióink másik szerencsétlensége.

De megvan még egy harmadik, sőt több is.

Azon állás, melyet mi Ausztria ellenében elfoglalunk, midőn a kapcsolat minden fennálló kötelékeit felbontjuk, Ausztria érdekeit szétválasztja a dynastia érdekeitől, és a dynastia békéltető befolyását gyengíti.

A mint mi Ausztriától teljesen elszakadni akarunk és ezt már megkezdettük — ennél Ausztria egy nagy vereség esetén sem veszhet többet — miért ellenezze tehát a háborút ellenünk? JELLASICH hadjárata ellenünk mit árthat Ausztriának?

A dynastiának még volna az ellenünki harcban veszteni valója, mert a koronát, de csak is ezt egyedül, nem támadtuk meg «eddig.

De kimondjuk, hogy Ausztriával minden kapcsolati közösséget megszakítunk, s ennek végrehajtásán dolgozunk — mit veszhet tehát Ausztria?

JELLASICH és a horvátok hadjáratában ellenünk Ausztria csak nyerhet.

És midőn mi igv állítjuk dolgainkat, nem lehet kétségem, hogyha valami szerencsés véletlen közbe nem jő, vagy valamely fényes fegyvertény a ráczok ellen nem hűti le JELLASICH és a horvátok elbizakodását és meg nem félelmi bécsi ellenségeinket, a betörés kimaradhatlan, sőt már is imminens épen mert készületlenek vagyunk, s ezt jól tudják.

Ha még azt látnám, hogy a mint a vész nő és komolyabb dimenziókat ölt, mi józanodunk, és a veszendő haza sorsára gondolunk, de nem — ellenkezőleg a mint a helyzet bonyolódik, mi mind-egyre kihívóbb állást foglalunk Becs ellen, nem hogy elhárítani, de provocálni látszunk a ráczot. BATHYÁNY már is elejtette a gyeplőt. DEÁK megfoghatlan közönnyel nézi a dolgok folyását. Mit tehetek én?

Kifáradva, megtörve, az évek óta folytatott harcban a sorsellen, kimerülve, izoláltan, mindentől elhagyatva egyedül állok nézeteimmal, senkitől meg nem értve, senkitől nem gyámolítva lehetek-e hasznára valakinek?

Lélekölő tétlenségben, szótlan nézni — miként sodortatik a nemzet az örvény felé — és látni egyfelől a meggondolatlan elbizakodást, másfelől a jóakarató balfogásokat, és viselni az egyetértés látszatát oly eljárásért, melyért elítéli minden gondolkozó ember s egykor pirulnunk kell az utódok előtt — néni borzasztó helyzet ez, hova akaratlanul jutottam!»

Íme előttünk a sziklához lánczolt Prometheus alakja minden kinszenvedéseivel. Neki is a hazáért vérző szívét a forradalom saskeselyűje mindig mélyebben marcangolta a nélkül, hogy valami ellene tehetett volna.

Ha már most az eddig elmondottakból összegezzük a tényeket, és az ezekből merített világításban tekintjük a helyzetet, nem lehet hogy homályban legyünk a dolgok természetes fejlődésére úgy mint a gróf lelki állapotára nézve.

Hozzájárult szomorú helyzetének súlyosbításához még azon körülmény is, hogy a bécsi minisztérium békítő lépései is épen ellenkező hatással voltak. T. i. DOBLHOFF b., kivel a gróf már azelőtti időkből intim lábon állott, került a bécsi minisztérium élére. Ennek belátásában, higgadt felfogásában és irántunk jó indulatában volt is oka bizakodni. A mint hogy értesülve is lett, hogy DOBLHOFF a kiegyenlítés érdekében az egész ügyet felkaroló munkálatot készített, melynek főelvei nem maradtak előtte titokban s ő úgy találta, sőt lehet már azelőtt is volt arról tudomása, hogy azon munkálat egészen az ő nézeteinek alapjából indul ki.

Alig azonban azt hitte, hogy DOBLHOFF fáradozásai és nyílt fellépése tán szétoszlathat sok álhíreket és megnyugtathatja a kedélyeket a bécsi minisztérium kihíresztelt szándékai iránt — azalatt a félreértések egyre fokozódtak és KOSSUTH éles támadásai általi egyfelől épen DOBLHOFF személye ellen keletkezett nagyobb felgerjedés, másrésről KOSSUTH július 30-ki fellépése által, melyet fennebb részleteztem, a közhangulat Pesten oly határozott irányt vett a teljes függetlenség és bevégzett personal-unio felé, hogy a legjózanabb kapcsolati módozat is a legundokabb hazaárulásnak vétetett volna.

A mint ezen áramlat folyton nőtt és végkép mindent hatal-

mába kerített, a gróf mindinkább izolálva érezte magát, és be kelle látnia ez ellen teljes tehetetlenségét.

Ebből már most elképzeltük a gróf helyzetét. Ó, ki egész életét a nemzeti előítéletek, rögeszmék és balfogalmak elleni harcokban töltötte, ki úgyszólván mindig a közvélemény tévedései ellen foglalt állást, ki soha sem habozott azok ellen síkra szállni, most úgy látta épen a legválságosabb időben, hogy fellépnie lehetetlen, miniszteri állása is tiltja, de csak fokozhatná a szenvedélyek kitérőseit és növelhetné a már is felszaporodott zavarokat.

Legmélyebben pedig az hatott a gróf kedélyére, hogy magában a minisztérium kebelében sem bírt támaszra találni a külső áramlat veszélyes irányai ellen, mert, mint fentebb előadtam, az ő felfogásában senki sem osztozott.

SZÉCHENYI gróf világosan látta, hogy ha a dolgok köztünk és Ausztria közt törésre kerülnek, azok természetes folyásában végletekre sodortatik a nemzet. Erről neki a mozgalmak vezetőjének egyénisége kezeskedett.

O perczig sem hitt az európai forradalom végletes győzelmében. Ennélfogva meg volt győződve, hogy ha a mi harcunk Ausztriával veszélyesebb dimenziókat ölt s mi végletekre ragadtatunk, annak nemzetünk elnyomásával kell végződni.

Hitte azt is, hogy ha a szembenálló felek közt az első golyó elroppen, alig van hatalom, mely a küzdelmet a végsőkig megállítsa.

Pedig a háború kitörésének óránkint gyarapodott valószínűsége.

Az osztrák erő hadi szerencséje az olasz földön javulni kezdett. RADECZKY fővezér támadó állást kezdett foglalni. Milánót már komolyan fenyegette, a mint hogy később csakugyan bevette. Ez alig képzeltető mérvben emelte Bécsben a hangulatot és önbizodalinat keltett, reményeket élesztett a forradalom elleneinek soraiban.

A mi harci állapotaink az alföldön mindinkább bonyolultak. A siker mindinkább kétségessé lett.

Érezni látszottunk: mennyi függ az ottani siker sebes kivívásától. Fokoztuk folyvást ott az erőkifejtést, küldöttük oda a katonákat, vívtuk a győzelmes csatákat, de az ellenségnek egyetlen erődített posztóját sem bírtuk ostrommal bevenni és szétűlni.

Legjobb katonáinkat az alföldön összpontosítottuk. Megparan-

csoltuk Sz.-Tamás — e sár-fészek, mint MÉSZÁROS nevezi — bevétele. Hadügyminiszterünk személyesen lement, hogy szeméi előtt visszavassék az ostrom-harcz. Erőtettünk tekintélyt parancsoló fegyvertényt — és felsültünk.

És míg a ráczok ellen az alföldön nem bírtunk inponáló és a horvátokra nézve lehűtő eredményt felmutatni, addig a Dráva-vonalt meglehetősen elhanyagoltuk. JELLASICH a Dráva mellé gvűjté táborát, ennek ellenében mi, mint fennebb elmondám, nem igen hirtünk tekintélyt parancsoló hadsereget kiállítani. Ötezer katona és népfelkelés volt az egész Dráva-vonalt védő erőnk.

A dráva-menti hadsereg fővezére OTTINGER tábornok találkozásra hivatott fel JELLASK-ék által. Találkozásuk első eredménye fővezérünk elpártolása lett.

Ha a dolgokat természetes fekvésükben higgadtan átgondoljuk, — OTTINGER mint régi katona a mi néhány ujoncz zászlóaljainkra, a még nem fegyelmezett politizáló önkéntes csapatainkra, a népfelkelési tanulatlan tömegre, főképp pedig mindezen csapatok élén álló ki nem próbált igen keves becsű tisztekre csak gyanakodással és tán szánakozással tekintett, míg JELLASICH táborában fegyverben nevedett, betanított határőröket és régi tiszteket látott.

Eltekintve a dolog erkölcsi menthetlen oldalától, OTTINGER defectióját alig csudálhatjuk. CSÁNYI a főbiztos, OTTINGER intim barátja, kit ezen defectio legmélyebben bántott, tudná leginkább megmondani, mennyi része volt e defectióban a katona reménytelenségének. Annyi bizonyos, hogy ezen sebes átpártolás ÓSOTTIXGER valószínű értesítései hadseregünk állapotáról a betörés reményeinek nagy lendületet adtak.

Tartsunk már most ezen tények mellett higgadtan szemlét az intező bécsi körök helyzetéről a Magyarország felől fenyegető bizonyodalmak ellenében:

Ügy látták Bécsben, hogy Magyarország, mely felfogásunk szerint hagyományaival szakított és a kapcsolat minden kötelékeit széttépte, teljesen és feltétlenül az engesztelhetlen KOSSUTH hatalmában van.

Kimondotta a kormány és elfogadta az országgyűlés mérsékelt nagy többsége azon elvet, hogy a had- és pénzügyi teljes függetlenségéből egy hajszálnyit sem enged.

Kimondotta KOSSUTH Magyarország feltétlen függetlenségét,

Ausztriával minden kapcsolati viszony megszakítását. Annetálya Galiciát és Dalmatiát szövetségi alapon, és oda utalta Ausztriát mint alárendelt tartományt nagy Németországnak.

Őt tartották nálunk a helyzet urának s ő nyíltan kihirdette saját neve alatt politikáját Ausztriára nézve.

Hogy ezeket keresztülvihesse és megvédhesse, önálló magyar hadsereget állított, a bankó-kibocsátást megkezdette, a fennálló hadsereg sorait megbontotta.

Egyelőre azonban csak készülletekről lehetett szó, az erő kifejtés még akkor legalább is — igen gyarló volt, mint az alföldi hadjárat és drávai seregfelállítás mutatta.

Ezek ellenében másrésről JELLASICH nagy elbizakodással tette Ígéreteit, minden értesítések, minden katonai felfogások kalandos vállalatának lehető sikert mutattak. Magyarország haderejének javával az alföldön lefoglalva lévén, honnan állíthat hirtelen megfelelő sereget 40 ezer betörő hadtest ellenébe?

Hozzájárult a helyzet azon kedvezése is, hogy a fedett játék a fellázadt horvátok rovására történhetik, Ausztria közvetlen actiója eltakarható.

Ausztria pedig — mint fentebb kifejttem a SZÉCHENYI gróf beszélgetéseiben — mit veszíthetett többet, mint a mit a magyar politika számára kiutalt.

A kapcsolat előnyei nélkül Ausztria számára egy egészen független Magyarország veszélyesebb szomszéd volt, mint bármely más. Ezen függetlenségi mozgalmakban, melyet a forradalmi szellem szított Magyarországon és KOSSUTH magáévá tett, Ausztriának nemcsak állami súlyát, hanem közigazgatási fennálló érdekeit is végveszély fenyegette.

Mit kockázatotott tehát Ausztria JELLASICH hadjáratában?

Az is bizonyos azonban, hogy JELLASICH hadjáratához a szükséges lovasságot és tüzérséget csak a közös hadseregből kaphatott és ezt csak a bécsi kormány által nyerhette.

E ponton az események alakulása körül a valódi tényezőkre nézve homályban hagyott történetünk.

A dynastia magatartása, a bécsi kormány actiója okmányokban előttünk áll, és ezek praegnansabb cselekvényekben nyilatkoznak, hogysem feltenni lehetne azon aljas kétféle eljárást, mely JELLASICH betörésénél mutatkozik.

Tény az, hogy JELLASICH szeptember 11-kén kelt át a Dráván

és megindította hadjáratát. Táborában volt közös hadseregbeli lovasság és tüzérség.

Az is bizonyosnak látszik, hogy JELLASICH a betörést ez időben saját szakállára merénylette, mert erre felmutatható engedélye nem volt.

A dynastia és a bécsi kormány a horvát sereg és a mi hadaink közti összecsapást még akkor is komolyan meg akarta akadályozni, mikor már JELLASICH kardcsapás nélkül Székes-Fehérvárra bevonult és Budapest megszállását kétségfeleltinek hitték.

Más helyen, úgy hiszem, lesz alkalmam kimutatni és felderíteni, hogy a történelmünkben figyelemre kevésbé méltatott, de még napjainkban is nem csekély befolyású soldatesca, melynek élén akkor LATOUR gróf a bécsi hadügyminiszter állott, a betörés körül önálló szerepet vitt, és pedig olyat, mely sem a dynastia, sem a bécsi kormány magatartásával nem fér meg. És ez alig hozható kétségbe, ha meggondoljuk, hogy azon kormány, mely a betörést megengedte volna, lem teheti, Hogy JELLASICHnak oly váratlanul szerencsés előhaladása után éppen az elérendő siker küszöbén nemcsak megállást parancsoljon, de tőle a vezényletet is elvegye, és biztosabb kezekbe áttegye.

Arról van biztos tudomásunk, hogy LATOUR gróf JELLASICH minden lépéseiről értesítve volt, és vele összekötetésben állt, de az is bizonyos, hogy a dynastia és bécsi kormány ez időben egészen más politikát követett és a dolgok kiegyenlítésén működött, és midőn már JELLASICH a Drávától Székes-Fehérvárig előhatolt s azt diadalmas elbizakodással megszállotta, tőle a fővezérséget LAMBERG, gr. kezébe tette át.

Ezek elvitathatlan tények. Nekem pedig feladatomban vizsgálat alá venni azon fellépést, melyet a dynastia és a bécsi kormány a fennforgó vitás kérdések kiegyenlítésére tett, és szembeállítani a felek e körüli felfogásait a következő fejezetben.

XIX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának bírálása nálunk. A «Pesti Hírlap» és «Kossuth Lapja»-nak nyilatkozatai. Az emlékirat tartalma. Az 1867-i kiegyezés ezen felfogást igazolta. Mária Terézia uralkodásától történt alakulások.

Ezek nyertek szervezeti formát az 1867-ki kiegyezésben.

SZÉCHENYI gróf felfogásait a haza sorsát döntő vitás kérdésekről igyekeztem saját, előadásaiából összeállítva elmondani.

Hogy már most az ő szomorú helyzetét az akkori áramlattal szemben megítélhessük, szükséges, hogy az egymással szemben álló felek nézeteit is szabatosan elemezzük, azaz lássuk, miként fogta fel a kérdéses ügyeket a birodalom érdekeit képviselő bécsi kormány és mit tartott ezekről akkor a magyar közvélemény.

A bécsi minisztérium ebbeli nézeteit egy terjedelmes emlékiratban fejtette ki, melyet ő felsége 1848 augusztus 31-kéről ISTVÁN főherczeg nádorhoz és a magyar miniszterelnökhöz megküldött.

Ez azon hírhedt bécsi *Staatsschrift*, mely 1848-ban oly nagy zajt ütött, és a forradalmi izgatásnak rendkívül hatályos tápszere lett, mert ebben — mint állítva volt — a bécsi minisztérium levette álarczát és nyíltan lépett elő Magyarország vívmányait halomra döntő követeléseiével.

«Mely emlékiratnál — így szól KOSSUTH — nagyobb politikai bünt nem mutathat a história.» (*Kossuth Lapja* 69. sz. 1848 szept. 19. KOSSUTH LAJOS aláírása.)

És e borzasztó merényletnek álláspontja és fölfogása ugyanaz volt, mint a grófé és mint látni fogjuk, ugyanazon alapokon nyugszik fejtegetéseiben.

Nem kétségbeejtő helyzet-e ez a legnagyobb magyarra?!

Híre és borzasztó tartalma az emlékiratnak már rég el volt terjedve, mielőtt szövegét olvashattuk volna. Sőt a sors úgy akarta, hogy midőn ezen emlékirat szövege szeptember közepén a hírlapokban szaggatottan közölve lett, már a horvát betörés napok előtt

megtörtént és b. JELLASICH támadó seregével az országban haladott ellenállás nélkül.

Elképzelhetjük, hogy ezen betörés és a megkezdett hadjárat rendkívüli izgalmi közt senki sem talált nyugodt perczeket ezen fontos okmány olvasására, annál kevésbé komoly megfontolására.

A napi sajtó, annak élén a *Pesti Hírlap* mint a mérsékeltet közlönye, más részről a *Kossuth Lapja*, e két főlap elmondotta véleményét az emlékiratról, pálezát tört felette és a közönség elfogadta az ítéletet a nélkül, hogy a kárhozott okmányt olvasta volna.

Egyetlen hang sem emelkedett még bizalmas magánkörben sem, mely e benyomást szelídítette, az izgalmakat, miket kelteit, csillapította volna.

Ez egyhangúság fokozta és szilárdította a hangulat felgerjedését.

A bécsi kormány úgy hitte, hogy részletesen kifejtve álláspontját, a mérsékelt elemeknek alkalmat nyújt a megfontolásra, s míg fegyvert ad kezökbe a szélsők gyanúsításai ellen, a higgadtabb hazafiak el fogják ismerni, hogy

alapfelfogásaiban a történelmi igazság alapján áll és követelményeiben jogosultság van —

és hogy e kezdeményezésben a kibékülés őszinte szándékát fejezi ki.

Az emlékirat hatása Pesten épen ellenkező volt.

A sanctio pragmaticának az emlékiratban kifejtett értelmezését senki sem fogadván el, az alapok igazságát tagadta, s feljajdult a követelmények jogosultsága ellen.

Következve nem a kiegyenlítésre, hanem a törésre látott benne törekvést.

Alább lesz alkalmam három nagy jelentőségű véletlent kijelölni, mely az események folyására döntőleg kihatott, melyeknek egyike ez emlékirat kihirdetésének szerencsétlen összeesése a horvát betöréssel volt.

Ez magyarázza némileg a magyar felfogás élességét, és menti tévedését az emlékiratnak azon nagy hiánya, hogy míg kiindulási alapjában kifogástalanul világos, az arra épített következtetésekben nem elég szabatos, inkább sejteti, mint hangsúlyozná az országok közti elengedhetlen paritás elvét és nem fejt elég világos határo-

zottsággal a birodalmi ügyeket kezelő központi főkomány eszméjét.

De mi, kik másfél évtized nyomorgatásai után jutottunk a birodalmi állás feltételeinek tisztább felismeréséhez, aligha tehetünk a bécsieknek jogosult szemrehányást, hogy ők már 1848-ban nem voltak a részletekkel is egészen tisztában.

Azt tőlök megtagadni nem lehet, hogy az akkor annyira elítélt DOBLHOFF minisztérium ezen emlékiratában helyesen teszi le az alapokat és megjelöli az egyedüli utat, melyen post tót discrimina rerum végkép a kibékülés megtörtént s az új közjog felépült.

És még is lássuk ezen emlékirat minő fogadtatásban részesült az 1848-ki légkörben a sajtó részéről:

A legolvasottabb *Pesti Hírlap* 1848 szeptember 15-ki 161-ik száma vezércikkében így vezeti ez okmányt a közönség elé:

«Azon lépés, melyre ő felségét augusztus 3t-kén a kamarilla rábírtá, legjobb esetben is, midőn t. i. DOBLHOFF úr emlékiratának semmi közjogi eredményei nem leendnének, valódi csapás a monarchia híveire, mert a monarchiái rendszer iránti kegyeletet csökkentheti.»

«Elkeseredésünk onnan ered, mivel látjuk a mélységet, hova ellenállhatjaTM erővel ragadja dynastiánkat néhány ármányos és haszonleső ember.»

«Mert hol van a határ, hol a megállapodás, ha az uralkodó az általa szentesített törvényeket érvényteleneknek látszik tekinteni.»
«Pedig ez magyarázthatatik ki ő felségének ISTVÁN főherczeg és a miniszterelnökhöz intézett irataiból.»

«Ez az oka, miért — bár fájdalmas szívvel — korszakot alkotónak kell tekintenünk az osztrák minisztérium memorandumát.»
«A nyilvánosság bírószéke elébe kell vonnunk ezen nevezetes emlékiratot, hogy ismerje a reactio eljárását minden hű polgára hazánknak, és az egész ausztriai monarchiának, mely néhány rossz ember önzése miatt a dissolutio örvényébe sodortatik.»

Így szól a minisztérium és országgyűlés mérsékelt részének organuma.

Kossuth Lapja a fennebb idézett számában KOSSUTH LAJOS aláírása alatt így szól ez emlékiratról:

«Mi arra kérjük a királyt: segítsen minket királyi tekintélyével a hazát, a királyi széklet, s a törvényt megvédeni, s nekünk egy emlékirattal felelnék, melynek tartalma:»

«A törvény, melyre a király megesküdt, semmit semér, Magyarország szűnjék meg önálló ország lenni és a német minisztérium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövődöben se számoljanak, mint ekkorig sem számoltak; magyar vitézeink továbbá is a népek szabadságának elnyomására fordítottassanak, mint ekkorig fordítottak, minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak, és legyünk továbbá is egy gyarmattartomány — szükségre és nyomorúságra kárhozthatva, mint eddig valánk.»

«Ez volt a felelet igazságos kívánatainkra, ez volt a hála hűségünkért, ez volt a köszönet a dynastiához ragaszkodásunkért.»

Szó szerint idéztem a fölapok ítéletét, mint idézendem az elátkozott okmány szövegét is, hogy elfogulatlanul ítélhessünk a sötét hálátlanság ama remekéről, mint azt az utóbbi lap fentebb bélyegzi.

Alig járnék el helyesen, ha a terjedelmes emlékiratot, legyen az bármi fontos és érdekes, itt egészen felvenném és elemzésébe bocsátkoznék, noha az részleteiben sokkép érinti a fentebb általam elmondottakat.

Itt szükségünk van megismerni a kiindulás alapjait és az arra épített követelmények magvát. Ezekből teljesen megítélhetjük azon álláspontot; melyet e kérdésekben a bécsi kormány elfoglalt.

Lássuk tehát a szó szerinti szöveget:

«A magyar országok sorsa századok óta legbensőbb összeköttetésben volt az osztrák uralkodó ház által bírt tartományokéval. A kötelék, mely különböző koronákat egy fejedelmi házhoz csatolt és még inkább a Dunánál lakó népek belélete ezeket oly szorosán egymáshoz lánczolta, miként nehezen eldönthető, hogy a testvérisült népek között melyiket illeti az állami és társadalmi kifejlődés különböző mezején a vezérlés előnye, vagy a vetélkedő utánzás dicsősége.»

«A sandio pragnatica a következési jog feletti háború veszélyeit nemcsak megelőzte, de az országok összeköttetését is oly szilárdul megalapította, hogy több mint egy század lefolyása alatt csak egy monarchiáról, egy uralkodó családról és egy uralkodóról lehetett szó.»

«Minden külháború együtt folytatták. A magyar hősileg és nagy egyetértésben harczolt Ausztria német és szláv népeivel

együtt, s a história a közgyözedelmekben nem különbözteti meg azon osztalékot, mely a magyar, német és szláv nyelvet beszélő bajnokok hűségét és vitéségét külön illeti.»

«Szintűgy nem vonta ki magát soha Magyarország azon terhekből, melyeknek a hadi események következtésében és a monarchia közszükségeinek fedezése miatt támadniok kellett.»

«Ezen felfogása a pragmatica sanctiónak és a monarchiát alkotó államok benső egybeköttetésének feltalálható még az utolsó országgyűlés tanácskozmányaiban is. A márczius első napjaiban megvitatott felírás az ország teendőiről különösen kifejezi azon kívánatot is, hogy ő felsége nemcsak Magyarországnak számoljon a költségekről, s nemcsak Magyarországnak adjon felelős miniszteriumot, hanem a monarchia többi tartományainak is alkotmányos institutiókat nyújtván, biztosítsa az erős egybeolvadást és testvéri egyesítést azokkal.»

«A pragmatica sanctio értelme mindig oly világosnak, oly kikerekítettnek tekintetett, hogy iránta soha semmi kétség fenn nem forgott. A legfelsőbb kormányzás egysége, az összes finanszió vitele, a sereg kezelése és vezetése volt a monarchia osztatlanságáról szóló alaptörvény szükséges folyadéka.»

Elmondja továbbá az emlékirat, mennyire lettek a márczius óta történt alakulások a sanctio pragmatica által alkotott birodalomra nézve végzetesek, s így folytatja:

«Az ápril hó 7-kén történt elfogadása a karok és rendek javaslatának, mely az udvari költségek fedezetére, a közös diplomacia s némely közös hadi testületek kiadásaira bizonyos öszletet határozott későbbi kiegyenlítés mellett a közfinanszia számára, — nyújtott még némi reményt, hogy az említett kiegyenlítés útján a magyar pénzügykezelés s a bécsi központi pénzügy közt megszüntethetők azon differentiák, melyek a monarchiához tartozó magyar és nem-magyar tartományok viszonyait szétbontással fenyegetik.»

«Az említett országgyűlésnek kevés számú törvénytörvény pontjai világosságra nem derítik azt, hogy a magyar kormánynak hadi és finanszió-tárczája magában foglalja-e egész hatáskörét a közkezelés ezen ágainak, vagy pedig csak az oly tárgyakra terjed ki, melyek egészen és kizárólag Magyarországot illetik, míg a monarchia többi tartományaival közös érdekekre nevezve az ügyvezérlet egy Bécsben létező központi hatalom által intéztetnék.»

«A múlt pozsonyi országgyűlés törvényeinek határozataiból az nem is foly, hogy a magyar hadminiszter a hon védelménél többet vegyen magára.»

«Magának a pozsonyi országgyűlésen hozott törvénynek tartalma két pontban összeférhetlennek látszik a *pragmatica sanctio*-val, minthogy ennek következő szavai: *indivisibiliter et inseparabiliter* az ISTVÁN főhercegnek nyújtott hatáskör terjedelme által megsértetnék.»

«Szintűgy az országtörvény ama határozatainak, melyek külön kereskedelmi, had- és fináncz-miniszteriumot alkottak, a nélkül, hogy az összes birodalomra vonatkozó viszonyokat megalapítának, okvetlenül a monarchiát körülfogó kötelekek felbomlására kell vezetni.»

Itt fel kell róni az emlékirat szövegezésének azon egyoldalúságát, hogy fel nem említi, mikép az osztrák minisztérium megalkotásánál épen azon hibák történtek s ugyanazon hiányok kiigazítandók.

Végül az emlékirat így fejezi be fejtegetéseit:

«Az ausztriai császárságtól különvált magyar királyságnak fennállása politikai lehetetlenségnek tekintendő, a két országtömeg s az azokat lakó népek érintkezései sokkal bensőbbek és gyakoribbak és a társadalmi élet megszámlálhatta!! fonalszálaival sokkal közelebb vonták a lakosokat egymáshoz, hogysen a különszakadás veszélyes rázkódtatások nélkül történhessék.»

«Az osztrák birodalom két államra szakításával, mely közül mindenik a maga útján járand, mind a császárság, mind Magyarország bel- és külállapotát illetőleg azon fokára sülyedne az elgyengülésnek, hogy ebből okvetlenül az európai egyensúly felbontása támadna, s az idegen hatalmak, kiknek a súlygyen fentartása fekszik érdekökben, Ausztriának ily gyöngülését el nem tűrhetnék.»

«Mindezekből annak mellőzhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormányban márczius óta behozott intézkedések az összes monarchia igényei és a *pragmatica sanctio* szavai és értelme szerint változtassanak meg, és a *németosztrák minisztériummal összhangzólag* oly rendezések tétessenek, mik szerint a monarchia egysége biztosíttassék, a *pragmatica sanctio* céljai teljesen elértesenek, és egy legfelsőbb állami kormányzat ismét visszaállíttassék.»

Ez azon eszmemenet a terjedelmes emlékiratban, melylyel a bécsi kormány a *sanctio pragmatica* alkotásait, a történelmi fejlődés folyamatát megjelöli és ezek alapján javaslatait formulázza.

Ezen fejtegetések magvát szabatosan így állíthatjuk össze:

A *sanctio pragmatica* egy uralkodóval egy birodalmat alkotott Magyarország és Ausztria országaiból.

Egy századot meghaladó idő óta fennálló közös hadviselet, közös diplomacia és közös terhek viselése, szóval közös egységes *actio* mellett.

E helyzetben lett a birodalom az európai sulyegyen főtámpontjává.

A márczius ótai alakulásokban ezen közös egységes erő kifejtés nincs garantírozva, sőt a különszakadás veszélye fenyeget.

Mindezekből annak mellözhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormány hatáskörében az osztrák minisztériummal összhangzólag oly változások történjenek, melyek a birodalom egységét biztosítják, különösen egy legfelsőbb állami kormányzat rendeztessék.

Ez volt tehát a bécsi kormány felfogása a vitás ügyekről. Evvel szemben elmondottam a magyar felfogás áthidalhatlan eltéréseit. Ebből megítélhetjük azon eszmekört, melyben nézeteink az időben a *sanctio pragmatica* körül forogtak.

Kinek volt igaza? Azt ma kérdenünk sem kell, miután részünkről 1867 a bécsi felfogásnak adott igazat s azon elveket az új közjog alapjául *önként* elfogadta.

Fel kell tennem, hogy t. olvasóim visszaemlékeznek azon nagy átalakulásra, melyen uralkodóházunk birodalma keresztül ment a *sanctio pragmatica* óta, különösen VI. KÁROLY császár és magyar király fiőrökös nélküli halálával.

MÁRIA TERÉZIA királyunk századok óta első uralkodó volt a Habsburg-házból, ki nem volt egyszersmind császár.

Hosszú uralkodása alatt a római császárság nagyszabású világalraelmi hagyományai elmosódtak, Németországban pedig nagy FRIGYES megdönti a császári hegemoniát és egy versenyző német államot alapít.

Ezen átalakulások töltik be MÁRIA TERÉZIA uralkodásának hosszú folyását.

De már utóda II. JÓZSEF császár átérzi, hogy a mind terjében, mind főleg érdekeiben lényegesen átalakult birodalomnak csak a

legbensőbb egység kifejtése pótolhatja vissza korábbi erejét és nyomatékát.

Ennek eszközét szerencsétlenül a nyelvegységben és kormányzati közösségben keresi, melynek fejében a felvilágosodás terjedésének minden korlátait megdönti.

Kísérletével felsült. Ez alapon az egység nem kellett a történelmi alapokhoz ragaszkodó népeknek, melyek nemzeti létöktől és ősi intézményeiktől a szabadság árán sem akartak megválni.

A germanisatio megszűnt. Az ősi intézmények visszaállítottak. Mind ezek mellett a *sanctio pragmatica* által alkotott nnum et indivisibile inperium eszményi hivatását az európai egységű entartásában mindinkább kezdette betölteni, és ez állást nagyszerű szívósággal, alig képzelhető erőfeszítéssel tartotta fenn még a nagy világháborúban a napóleoni egész hadjárat alatt is.

E közben mi magyarok nem törődve speciális magyar érdekeinkkel, ingatlan kitarással támogattuk uralkodónkat végzetes harcaiban az egész háború ideje alatt.

A *sanctio pragmatica* által megalkotva, évek hosszú során, egymást követő tények félbe nem szakított láncolatában állt elő új alakban azon keleti birodalom, melyet ma már osztrák-magyarbirodalomnak nevez a világ, melynek nagyhatalmi súlya az európai tanácsban csak akkor kezdett némileg gyengülni, midőn a dynastia 1848 után velünk komoly meghasonlásba jutott, és a magyar erőre föltétlenül nem számíthatott többé.

Ezek a történelmi fejlődés folyamatát illetőleg oly elvitathatlan tények, melyeket 1848-ban annyival kevésbé lehetett ignorálnunk, mert új alaptörvényeinket a *pragmatica sanctio* talajára állítottuk, a korona egységét és kapcsolat épségét ünnepélyesen biztosítottuk, az idő folyamában fejlődött és a birodalom egységes lényegéből folyó közös ügyeket világosan elismertük, sőt a közös ügyekkel járó közös terheknek igazságos aránybani hordozásáról ideiglenesen intézkedtünk is.

Mindezek el nem tagadható tények.

Ezen birodalmi alakulás jelentőségét és annak folyamányait fejtü ki a bécsi kormány fennebb idézett emlékirata, és nekünk, kik 1848-ban a megtörtént alakulások természetével és következéseivel sem voltunk tisztában, nincs jogunk megróni amaz emlékirat szerzőit, hogy ők a részletezés szabatoságában és a következtetések logikájában itt-ott megtévedtek, sőt egy pontban túl is mentek.

A kiindulási alap felfogásában, a következmények fölveiben az emlékirat ma már — 1867 után — kifogás alá nem jöhet.

És még is az oly politikai bűnnek bélyegezteték nálunk, melynél nagyobbat a história fel nem mutathat.

Természetesen, mert 1848-ig szellemi tevékenységünk minden erejét nemzeti intézményeink, ősi alkotmányunk védelmében az absolutismus ellen merítettük ki a birodalmi viszonyok természetére, annak hatásaira, feltételei- és következményeire semmi figyelmet nem fordítottunk és az államélet ezen magasabb régióiban teljesen idegenek voltunk.

Szel lem világunk ezen szűkült eszmeköre, mely a tényleg létezett viszonyokra nem terjedt ki, mostoha helyzetünkől önként folyt, és nincs mit tagadnunk, hogy azon átalakulás óriási mérvére, mely 1848-ban egyszerre ránk özönlött, eszménkben felkészülve nem voltunk.

Mai felfogásainkkal ezen kérdések kutforrásáig hatolva, azonnal látjuk, hogy a történelmileg képződött és a sanctio pragmatica prtal törvényesített államalakulás feltételeinek józan felfogásával magok az alkotó felek sem bírtak az új aera kezdetén.

Ezen alakulásban, mely a viszonyok kényszerítő nyomása alatt fogamzott, két nagy érdek lépett azonnal a birodalom benső életében előtérbe.

Ez a birodalmi egység és önálló nemzeties kormányzat érdeke. A birodalmi hatalom központosító törekvése az országok autonóm jogaival és törekvéseivel.

E küzdelem ma is folyamatban van.

A bécsi kormány, melynek a birodalmi egység jogosult állását kell vala képviselnie, ezen túlhajtva az absolutismus érdekeiért küzdött.

Magyarország az önálló nemzeti kormányzat érdekeit védve az absolutismus ellen nem is talált alkalmat a birodalmi állás jogosult igényeiről gondolkozni.

Mi hagytuk a bécsi kormányt a birodalmi állásból folyó minden működést szabadon folytatni, megelégedve ha benső nemzeti életünkre nyomását szelídítette, e mellett azonban a birodalmi actio minden terheit vittük, kötelezettségeit ennélfogva tényleg elismertük.

Nem is vettük számba, hogy birodalmunk nagyhatalmi állásban és európai súlyában mi igen nyomatékos tényezők vagyunk.

Nem vettük számba, hogy a tényleg megalakult birodalomnak egysége Európának vitális érdeke lett.

Nem vettük számba, hogy a birodalomnak, melynek létesítő része lettünk, nagyhatalmi állása földrajzi fekvésünk miatt számunkra is vitális érdek.

Sokan ma sem akarják számbavenni, hogy hat millió nép kilencz millió majdnem egészen ellenséges népek vegyületében, s ily szomszédságokban mint mi vagyunk, nem csak nagyhatalmi állást nem foglalhat, de függetlenségét is csak olyforma alakban tarthatná fenn, mint egykor a német és török befolyás közt, mely korszaknak boldog emlékeit volt módunk eléggé élvezni Mohács napjaitól I. LIPÓT császár haláláig.

És mert ezen eszmék színvonalára nem jutottunk még 1848-ban, nem is ismertük fel a birodalom népeinek életadó feladatát, mely pedig első sorban ránk nézve volt létkérdés s ennek megoldására mi voltunk leginkább hivatva.

A minthogy végkép beláttuk s nagyjában meg is oldottuk. Azon nagy kérdést t. i.:

Hogy különböző fajok, különböző történelmi alapon képződött országok együttesen csak úgy alakíthatnak nagyhatalmat Európában, ha a szövetkezés feltételeit akként alapítják meg, hogy a közös birodalmi actio megóvásával a szabad és független nemzeti fejlődés érdekei is biztosíthatnak.

Ezen megoldáshoz kellett 1867-ben megtalálnunk a megfelelő közjogi formát.

Ezen alapon áll ma fenn az osztrák-magyar birodalom szervezete, melyben a birodalom mindkét felének megvan saját független felelős minisztériuma, és a közösügyeket kezelő központi kormány a közös kül-, had- és pénzügyminiszterekben.

Ha már most ezen általunk tényleg megalkotott birodalmi szervezetet egybevetjük az 1848-ki bécsi emlékirat elveivel, nem lehet el nem ismernünk, hogy az a létrejött szervezet eszméit elég érthetően kimondotta és a józan kialakulásnak kielégítő anyagát nyújtotta nekünk.

Kimondotta ugyanis annak elutasíthatlan szükségét, hogy a birodalmi ügyek kezelésére egy központi fölkormány állíttassák —

nem mondotta, hogy Magyarországnak ne legyen pénzügy- és hadügyminisztere, de ezeknek tevékenységi köre az országos keretre utasíttassék,

és ezen változások az osztrák-német minisztériummal egybehangzólag rendeztessenek.

Mindez meg is történt. És ez teszi a létrejött közjogi *szervezet formáinak* lényegét.

Nem fogja tiszt, olvasóm nekem felróni e kérdések elemzésében a hosszadalmasságot, ha meggondolja, hogy ezen kérdések felfogásán dőlt el 1848-ban hazánk és a birodalom sorsa.

Azt sem fogja hibául felróni, hogy míg a bécsi felfogás iránt elismeréssel vagyok, szigorúan bírálom a mi tévedéseinket, nem rettenve vissza attól, hogy ez által a következmények súlya jobban reánk nehezedik.

De tartozunk is evvel az igazságnak, és ha mi nem vagyunk szigorúak önmagunk iránt, mások méltatlankodók lesznek; végkép pedig az alkotmányos légkörben élő magyartól, kiknek politikai érettségét annyiszor emlegették a szomszédok, meg lehet várunk, hogy a történelmi alakulások és állami functiók felfogásában legalább is azon színvonalon álljanak, melyre az 1848-ki események befolyása alatt oly merészen léptek. Avval pedig tartozunk utódainknak, hogy a haza sorsa saját tévedéseinknek ne essék áldozatul.

És ha én azon erkölcsi nyomást akarom megjelölni, mely ezen viszonyok közt a SZÉCHENYI lelkére nehezedett, ki kelle mutatnom a felek felfogásaiban a kiegyenlíthetlen eltéréseket, s evvel szemben az ő szerencsétlen helyzetét.

XX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának egy passusa: volt-e a dynastiának joga oly törvényeket sanctionálni, melyek a pragmatica sanctiót alterálják? Az eltérés köztünk és Ausztria közt az alapfelfogásban van. Ezen rideg állást Ausztria ellenében még az 1867-ki kiegyezésnél is megtartottuk. Doblhoff báró miniszterelnök nézetei a kapcsolat alapjairól gr. Széchenyi felfogásaira vezethetők vissza. A gróf szomorú helyzete, midőn magát teljesen izolálva látja, még Deákkal is ellentétes nézetben. Kétkedik önmagában is. Felébreszti a forradalmi elemek gyanakodását, melytől maga Kossuth sem óvja meg magát.

Bár mennyire óhajtánám t. olvasóimat megóvni 1848-diki tévedéseink hosszadalmas elemzésétől, de ha az eszmék akkori alakulásait híven és lehető terjökhén akarom megvilágítani, türelmet kell kérnem, hogy ama híres bécsi okmány egyik telette neheztelt és akkori nyelven *'vérlázító'* állítására visszatekintsek.

Csak ha azon eszmekört, melyben akkor az osztrák és magyar felfogások mozogtak, teljesen megvilágítjuk és minden részleteiben felmutatjuk, fogjuk látni és megmérhetni azon álhidalhatlan úrt, mely bennünket elválasztott. A felfogások ily álláspontjáról, hova a felek helyezkedtek, a közeledés lehetetlen volt.

A mit az osztrák kormány az előzmények alapján jogos követelésnek tekintett, azt mi — el nem ismerve az alapot — bona fide jogaink elleni merényletnek vettük.

Ha mi IvossyTiinak akkor időbeli beszédeit ma átolvassuk, azokban a mély meggyőződés oly megható hangját találjuk, hogy annak bűvöletén ma sem csodálkozhatunk.

Még miniszteri esküjére is hivatkozik. Ezen eskü nem engedi, hogy másképp gondolkozzék. És hazafi felgerjedésének tengerözönével borítja el az osztrák kormány nemzetölő érveléseit.

Természetesen, mert neki a történelmi alakulás fényéről s annak politikai jelentőségéről még sejtelve sem volt.

De felette igazságtalanok volnánk, ha nemzetünk akkori fel-

fogásait az Ausztriávali viszonyokról egyedül vagy csak főképp a KOSSUTH rovására jegyeznénk.

Nem fogja Kossuthnak legnagyobb bálványozója soha kimutatni, vagy épen ráfogni, hogy ő nemzetünk szellemvilágában alkotó elem és tényező volt volna.

A miben ő elérhetlenül nagy volt, az nem az alkotás a magyar politika szellemvilágában.

Ha a SZÉCHENYI kissé triviális hasonlatával akarnék élni, azt kellene mondanom, hogy ő nagy, páratlanul nagy volt az eszmék nem feltalálásában, hanem — feltalálásában.

SZÉCHENYI felfogásai a magyar faj helyzetéről az emberiség családjának körében és a magyar állam helyzetéről az európai államrendszer szövedékében akkori szellemvilágunknak transzcendentális eszmék voltak, kivid állók azon eszmekörön, melyben a magyar közvélemény mozgott.

Felfogásai e viszonyokról a mily tiszták és világosak előttünk ma, ép oly homályosak voltak akkor, midőn ezekhez felkészülve nem voltunk s mint maga annyiszor mondá, a legtöbb közülünk a megyeház ablakából nézte a világot és a legbölcsebbek sorainkban tekintetükkel a haza határain túl nem jutottak.

Ösztönszerűleg éreztük, hogy ő a legnagyobb magyar, de hogy miben és miért ő legnagyobb nemzetünk sorában, azt, ha Isten fajunknak jövőt ad, még csak utódaink fogják teljesen átérteni.

Nem különös már csak az is, hogy őt legnagyobb magyarnak először az proclamálta a pesti gyűlésen — KOSSUTH LAJOS —, a ki soha életében egyetlen tanácsát sem fogadta el, egyetlen véleményében sem osztozott soha.

Különb en ne csodáljuk, ha azon néhány év alatt, melyben 1848 előtt szellemvilágunkat az állami és társadalmi új eszmék rendkívüli özönlése egyszerre elárasztotta, nem volt elég időnk ennyi anyaghalmoz kellő feldolgozására és nem juthattunk még azon mélyebb forrásokhoz, melyeket a gróf szövétneke számunkra megvilágított.

Épen felfogásaink szűk keretét akarom felmutatni a bécsi kormány emlékiratának egyik passusára nézve, mely jellemzőleg illusztrálja akkori fölfogásaink eltéréseit.

MADARÁSZ L. a szeptember 11 -ki országos ülésben interpellálta a miniszteriumot a fennebb elemzett emlékiratra nézve.

KOSSUTH ezen interpellatiót felfogva azon gyűlésben az emlékirat tartalmát ekként commentálja:

«Azon emlékiratra nézve, melyet ő felsége ide küldött, azt én a ház elnökének átadtam. Ezen hosszú emlékiratban röviden az foglaltatik, hogy a *pragmatica sanctio* nemcsak azt teszi, hogy Magyarországnak tulajdon azon egy királya legyen, ki egyszersmind ő felségének többi tartományaiban uralkodik, hanem hogy a *pragmatica sanctio* a kormányzatnak egységét is teszi, következve, hogy ő felségének nem volt joga a múlt országgyűlési törvényeket sanctionálni, hogy ezen törvények ellenkeznek a *sanctio pragmatica*val; azon törvények jogtalanul sanctionáltattak a fejedelem által, azon törvények Magyarországnak s egyszersmind az ausztriai birodalomnak javával ellenkeznek!) stb.

A bécsi kormány t. i. az emlékiratban azon kérdést veti fel:

Jogosítva volt-e az uralkodó az összes birodalom egy részének ily engedményeket tenni?

S miután higgadtan kifejti, hogy a magyar kormány — jól jegyezzük meg — a magyar országkormány által márczius óta behozott változtatások ellentétben vannak a *pragmatica sanctio*val és a birodalom egyik részének sincsenek hasznára, a jogosultság kérdésére határozott tagadással felel és állítását indokolja.

A bécsi kormány ezen állítása leirhatlan ingerültséget keltett a pesti hangulatban. Vérlázító merényletnek tekintetett az, hogy a magyar királynak nem volna joga egyetértve magyar népével azt tenni a magyar állam ügyeiben, a mi nekik tetszik.

Ámde a magyar király és a magyar nép ma is megvan és mint ilyen jogilag is létezik.

És még is mit szólnánk hozzá, ha valaki azt állítaná; hogy a közös uralkodónak joga van az 1807-ki közjogi törvényeket bármi részben is a birodalom egyik felével, mellőzve a másik félt, megváltoztatni.

Nincs józan jogértő ember az országban, ki e jogát ő felségének ma nem tagadná.

De 1848-ban mi a *pragmatica sanctio*t nálunk alaptörvénynek, az osztrák tartományokban az absolut uralkodás *edictumának* tekintettük.

Pedig ebben tévedtünk. A *pragmatica sanctio* az osztrák tartományokban is az akkor gyarló alapú és még gyarlóbb jogkörű rendi gyűléseknek ebbe lett terjesztve s azok által elfogadva.

Sőt akkor a Felső- és Alsó-Ausztria rendelkez gyűlése kérelmet intézett ő felségéhez VI. KÁROLY császárhoz, hogy ezen császári előterjesztvény a birodalmat képező országok közti szövetségi okmánynyá alakíttassék át.

Ezen okmányból folyó kötelezettségek tehát közel érintették az ausztriai tartományok érdekeit is, és ha korábbi időben beszélésük ellen lehetne is valamit felhozni, de azon percztől fogva nem, midőn Bécsben az örökös tartományok számára a minisztérium ki-neveztetett, t. i. 1848. márczius 17-étől, mert akkor az uralkodás lemondott absolut hatalmáról, és annak helyébe a nép joga lépett s az őket mélyen érdeklő ügyekben róluk nélkülök senkivel jogosan végezni nem lehetett.

Ez a bécsi kormány indokolása is, és nem tagadhatjuk ma, hogy a pragmatica sanctio általuk előadott értelmezésével szigorún következetes állítás volt s az érvelés correctül alkotmányos.

A nagy felháborodás, melyet ez nálunk a közhangulatban előidézett, bizonyítja leginkább, mennyire nem voltunk akkor eszméinkkel azon színvonalon, melyet a vitás kérdések békés megoldása követelt volna.

Mint láthatjuk, az alapfelfogásban volt köztünk az eltérés kiegyenlíthetlen.

Sőt többet mondok. Magyarország ezen rideg állása Ausztria irányában még akkor is megtartott, midőn mi 1866-ban a kibékülés nagy munkájához fogtunk s azt végre meg is alkottuk.

Alig hiszem, hogy valaki megczáfolhatna, ha állítani merem, hogy mi még az 1867-ki törvények megalkotásánál is, noha már akkor birodalmi állás alapjára helyezkedtünk, az alkotmányosság jogait még sem respectáltuk Ausztria irányában.

Ezt én annyival több joggal mondhatom, mert első voltam az országban, ki a sanctio pragmatica alapján a paritáson nyugvó dualismus rendszerét részleteiben kifejtettem és mint egyedül elfogadható törvényes alapot mutattam ki a jövődő békés coexistencia módozatául 1863-ban.

»Kísérletem a magyar kérdés megoldásához» Pest, 1863 — nekem épen nem volt nehéz feladat, mint a ki a nagy gróf felfogásainak alapján álltam, és azokat lelkem meggyőződéséből magamévá tettem.

Ha a pragmatica sanctio egy fejedelem uralkodása alatt egy birodalmat alkotott, és mi ebbe beleegyeztünk azon kikötés mel-

lett, hogy a saját benső hazai ügyeinkben saját alkotmányunk oltalmában önmagunkat függetlenül kormányozzuk.

Ezen precedensből egyszerű logikával következett, hogy ily sajtósági viszony csak úgy állhat fenn kölcsönös megnyugvással, ha —

a birodalom mind a két része saját benső nemzeti érdekeiben a másiktól egészen függetlenül élhet, azonban —

a mindkét félre közös ügyekben együttesen rendelkeznek és az ennek megfelelő szervezeti formát felállítják.

Ezen egyszerű felfogás alapján soroztam én a közös és országos ügyeket, s ezek fonalán részleteztem a megoldást.

Bizonyos voltam, hogy a békés megoldásnak ez az egyedüli helyes és elfogadható útja, s hogy ez úton a birodalmi érdekek garantírozva lehetnek a mellett, hogy Magyarország nemzeties fejlődése és önálló független hazai kormánya fennállhat és hivatását betöltheti.

Azonban az Ausztriával közös ügyek kezelési szervezetének megalkotására én azt tartottam alkotmányos eljárásnak, hogy mind Magyarország törvényes alapon összehívott országgyűlése, mind a bécsi szűkebb Reichsrath egy küldöttséget rendeljen ki, mely együttesen készítse el a közös ügyek kezelésének egész rendszerét, következőleg a mindkét félt egyiránt kötelező szervezet mindenik fél közreműködésével alkottassék meg.

Mi azonban 1867-ki eljárásunkban ezt mellőztük. Elkészítettük az egész szervezetet, még a közös ügyek közös kezelésének formáit is, s így mint bevégzett egészet terjesztettük a királyi sanctio alá.

A sanctio megadatott. Lehet, hogy ezen eljárás opportunus volt és tanácsos, de nem volt alkotmányos.

Teremtettünk Ausztria számára bevégzett tényeket, melyeket nekik vagy mint van el kelle fogadniok, vagy a birodalom nagy válságai után felforgatni az egészet s beláthatlan új zavaroknak nyitni meg sorompóit.

Ausztria a kényszerhelyzetnek megadta magát és elfogadta. Ez azonban eljárásunk módját nem menti, azt sem veszi nekem senki rossz néven, ha állítani merem, hogy ha Ausztria áll elő nekünk ily odroival, mely rólunk nélkülünk készült — tőlünk alig várható volna ily önmegtadást.

S vájjon miért kelle nekem e késői eseményeket itt elmondanom?

Nem egyébért, mint hogy megvilágítva legyen előttünk azon fontos tény, mely a gróf sorsára lényegesen kihatott, midőn ő magát mindenkitől elhagyatva, izoláltan, egyedül érezte.

Mert a fennebbiekből láthatjuk, hogy DEÁK, noha 1867-ben elfogadta a *pragmatica sanctio* által alkotott birodalom fennállásának követelményeit és létezésének feltételeit szervezte, de nem fogadta el eljárásában ezen alap utolsó consequentiáit is.

DEÁK előtt Magyarország még 1867-ben is úgy állott mint oly állam, mely királyával minden állami kül- és belügyeiben teljes joggal végezhet.

Ezen elv pedig nem áll arra nézve, ki felfogásában a gróf által megjelölt alapokon indul el.

De mikor DEÁK még 1867-ben sem ismerte el tényleg, hogy a közös ügyek közös kezelését rendező törvények megalkotásánál az osztrák tartományok alkotmányos képviselőinek közreműködésére van elutasíthatlanul szükség — elképzelhetjük, miként kelle neki 1848-ban megütköznie, midőn a bécsi kormány azt vitatta emlékiratában, hogy nem is volt jogosítva a felség a birodalmi közös érdekeket érintő ügyekben — róluk, náluk nélkül — velünk végezni.

És ha Magyarország igazságügyminisztere, ha DEÁK az ország oraculum, a haza bölcse így vélekedett a kérdés felől, csudálhatjuk-e a közhangulat azon felgerjedését, melyet az emlékirat ezen állítása az akkori izgalmas légkörben okozott.

És hogy ezen hírhedt emlékirat körül elmondjak mindent, mit érdemesnek tartok, még egy gyanúmat sem hallgatom el, mire ugyan semmi positiv adatom nincs, de az eszmék bámulatos azonossága e gyanúra akaratlanul rá visz.

Több ízben voltam fenn Bécsben — 1848 előtt — SZÉCHENYI-vel és nála találtam többször DOBLHOFF bárót, az 1848-ki bécsi miniszterelnököt.

Társalgásukból, melynek tanúja voltam, láttam az intim viszonyt, mely köztök létezett.

Br. DOBLHOFF 1848 előtt mint az osztrák tartománygyűlés liberális vezére állt jó hírben, ki az osztrák résznek is alkotmányos intézményeket követelt.

Senki sem kételkedhetik azon, hogy a gróf és br. DOBLHOFF ezen politikai themáról egymással gyakran beszéltek, és mi természetesebb, mint hogy azon kérdés is felmerült köztök és eszmecsere tár-

gyát képezte: mi helyzet állna akkor elő a monarchia két fele közt, ha a magyar alkotmányos ország mellett az örökös tartományok is alkotmányos lábra állíthatnának?

És midőn ez 1848-ban valósággal megtörtént, és később br. DOBLHOFF állíttatott a bécsi kormány élére, ő merészen neki fog s egy emlékiratban a birodalom két fele közötti vitás kérdések kiegyenlítését kezdeményezi s azon alapokra nézve, melyeken terveiben elindul, a gróf által kimondott felfogásokat reproducálja.

Ezen azonos eszmék nem egy közös forrásra vezetnek-e?

Azt fennebb elég világosan kifejtettem, hogy a kiindulási alapok az emlékiratban, t. i. a birodalom alakulásának ténye s ennek kifejtése egészen azonos a gróf felfogásával.

SZÉCHENYI volt az ki ezen birodalmi alakulás jelentőségét az európai s nyegyen fenntartására nézve megjellette, és ez által —

magyarország állami helyzetének az európai fennálló érdekekkel! szoros kapcsolatát kimutatta.

Ő volt az, ki annyiszor kiáltotta a nemzetnek, hogy Európa népei közt csak úgy állhatunk fenn, ha az ő culturalis törekvéseikkel magunkat azonosítjuk, nagy egyetemes érdekekkel magunkat ellentétbe nem helyezünk.

Ő volt az, ki megjelölte, hogy ha mi nemzeties fejlődésünk teljes biztosítása mellett, a birodalom fenntartásával is azonosítjuk magunkat, ez által válhatik a magyar faj kifejtése és megerősítése nem csak dynasticus és birodalmi, de egyszersmind európai fontos érdeké.

(J volt az, ki a forradalom első hírére (márczius 1848) ajánlotta a nemzetnek, bog}- foglaljon állást a dynastia oldalán, s legyen a dynastiának és birodalomnak fenntartó oszlopa a viharok között.

Ő volt az, ki márcziusban, midőn a bécsi és utána a pesti felelős minisztérium kineveztetett, megremegett, hogy a kapcsolati érdekekről alig volt szó, és az összetartás oly gyöngye fonalszálakhoz fűzve.

Ő volt az, ki rendületlenül hitte, hogy Ausztriávali kapcsolataink a legvitálisabb magyar érdek, fajunk biztonságának ez idő szerint kényszerű követelménye.

Ő volt végre, a ki mindig tanítá, hogy fajunk itt idegen, minden rokon nélkül van, és csekély számánál fogva Európa mai conjuncturái közt önálló létről nem álmodhatik, ezen állapot hátrá-

nyait a német és török vetélkedés korszakában eléggé megszenvedtük. Szerencsénkre képződött egy birodalom, melynek fenntartásában és megszilárdításában minket illet — ha érdekeinket felfogjuk — a főszerep.

Íme politikai felfogásainak egész eszmelánczolata világos és határozott úgy alapján mint megteveszthetlen céljaiban.

Azt is tisztán és világosan látta SZÉCHENYI, hogy ha van lehető út és mód, hogy a fennforgó diiferenciák kiegyenlíttessenek, s a birodalom két fele a háború iszonyatos következéseitől megóvassék, az csak az ő felfogásainak alapján lehetséges.

És e felfogások minden tételére nézve, melyeket ő oly tisztán látott, hazájában mindenkitől izolálva és elhagyatva látta magát, még — DEÁKtól is.

Elképzelhetjük már most a gróf lelki gyötrelmeit a fejlődő események műhelyében.

Ott volt a minisztertanács, ott az országgyűlés tárgyalásainál. Erős, ingatlan érzetével annak a mi egyedül menthet ki a bonyodalmakból, épen ellenkező irányban látta haladni a dolgokat a kikerülhetlen törés felé.

Minisztertársai, KOSSUTH kivételével, leikök mélyében óhajtották a békés megoldást, irtóztak a törés válságaitól, ezeket maga KOSSUTH sem kereste, az országgyűlés (néhány zavargót kivéve) sóvárgott a békés fejlődés megindulása után, de senki sem bírván a fenyegetett érdekek mivoltának helyes felfogásával és ellentétes alapokon állván, nem lehetete megtalálniok a józan megoldás útját.

Mert hogy bizonyos szellemi áramlatnak útjába álljunk és avval sikeresen szembeszálljunk, szükséges, hogy támadásunkat a jogosultság erős hite gyámolítsa, s ostromunkat ne csak az opportunitás, hanem a jogérzet is támogassa.

Ámde épen ezen érzék hiányzott mibennünk, és mi megtámadottaknak hittük bona fide magunkat kétségbevonhatlan jogainkban, s kínos érzettel, nyomott kedélvlyel, de kifeszített vitorlákkal evezünk tévedéseink tengerén a szakadás felé.

A bécsi kormány bona fide hitte, hogy emlékiratának fejtegetései által eloszlatja az ellene szórt gyanúsításokat, miszerint a magyar had- és pénzügyi tárczák visszavételét szorgalmazná, és hitte, hogy kimutatta a lehető megoldás józan és bennünket is megnyugtható alapját.

Mi ellenben nem hittük, hogy a birodalom közösségének fejé-

ben had- és pénzügyi teljes függetlenségünkben *valamit* áldozni kellene, minek nyomát pozitív törvényeinkben nem találjuk. A bécsi emlékirat követelményeit tehát egyenesen ellenünk intézett jogtalan támadásnak vettük s a helyett, hogy csillapodásra jutottunk volna, felgerjedésünk fokozódott.

Csak a kik az ily bábeli eszmezavarodások izgalmas légkörében éltek, lehet fogalmuk a helyzet kiállhatlan voltáról, azoknak, kik nem képesek a felizgatott közhangulat áramlatát követni.

A kik a közfelgerjedést nem bírják simulálni, már 'árulók' a kiváltságolt hazafiak szemében. Nem kelle szólniok, arcuk kifejezésén felismerték azonnal a «svarzgelb árulót».

Ilyen volt az állapot a fővárosban 1848 augusztus hóban. A gróf belátta, hogy oly eszmékkel, melyeket még legközelebb álló társai a kormányban sem osztanak, előállni, mást, mint az elkeseredés fokozását és a szenvedélyek elfajulását alig eredményezne. Sőt mint miniszter, míg a kormány sorában van, nem is tartotta megengedhetőnek társaitól különvált állást nyilván foglalni.

Ő tehát magába zárva meggyőződéseit, igyekezett nyilvánosan társai által folytatott úton járni, és mert kilépnie nem lehetett, hordozni még bírja az elviselhetlen állás felelősségét.

Végkép egy körülményt nem lehet elhallgatnom, melynek nyomása legsúlyosabban látszott reá nehezedni.

Ez a felfogások divergentiája közte és DEÁK közt.

Míg a gróf KOSSUTH nézetei és cselekményei ellen küzdött, bizott felfogásainak helyességében, a tévedhetésnek gyanúja sem fért hozzá és bizott önmagában is.

De midőn azt látta, hogy DEÁK is és pedig szorosán vett jogi kérdésben, egészen másképp fogja fel a dolgokat, megrendült önbizodalma és kétkedővé lett saját felfogásai iránt.

Midőn nekem fennebb előadott nézeteit ismételten elmondotta, mindig ilyenfélével végezte:

«Isten így engedte látnom a dolgokat. Érzem, hogy tisztán látok, érzem, hogy ez az egyedüli út megmentésünkre — de jó Isten, elhihetem-e: hogy DEÁK és ennyi ismert belátó derék hazafi közt én legyek egyedül, ki tisztán látok, a többi mind — vakságban van?»

A gróf a politika és közgazdászati kérdéseiben érezte fölényét bárki ellenében. Megvívott DEÁKkal a szentgróti levelek tévedései miatt.

De a magyar köz-és magánjog terén oly tekintélynek tartotta DEÁKot maga felett, hogy e téren inkább magában mint DEÁKban volt kész kételkedni.

A gróf érezte, mily fényesen tudná felfogásait a pragmatica sanctióról a történelmi fejlődés, a józan politika, főleg pedig az európai és speciális magyar érdekek szempontjából megvitatni, de DEÁK úgy vélte, hogy ezekhez a pozitív jogban kell csak keresni az alapokat, s hogy található volna ott a gróf tárnokokat, hol DEÁK maga sem vélt található még 1861-ben sem.

Az elmondottak után alig lesz szükség többet még mondani annak felderítésére, hogy a gróf állami helyzetünk felfogásának minden részleteiben egyedül állt mérvadó kortársai közt, és a távolság a kérdések megoldására nézve éppen nem volt lényegtelen, sőt döntő.

Az alapfelfogások ezen nagy eltéréséből következett aztán természetesen és önmagától, hogy midőn a minisztertanácsban bizonyos rendszabályok alkalmazása jött szóba, ezeken DEÁK mint kérdésen kívül jogunkban állókon meg sem ütközött, ellenben a gróf megdöbbsent, mert ezekben látta a szakadás hathatós eszközeit.

A gróf csudálta DEÁK elfogulatlan nyugodtságát, DEÁK viszont bámulta a gróf aggodó remegéseit. Végre belátta a gróf, hogy nem képesek egymást megérteni.

Az egyhangúlag megajánlott: 200 ezer katona, melynek fele is az elégnél több lett volna minden szükségünk kielégítésére, — a megajánlott hadsereg önálló nemzeti lábra állítása — a bankóprés önálló működésének megkezdése — az érczpenz kivitelének tilalma — az Ausztria elleni fenyegetéssel összekötött Frankfurt melletti tüntetés — mindez a gróf szemében a szakadásra való hatalmas előkészületeknek tündek fel.

0 nem volt az iránt illusióban, hogy végkép ha sikerül nekünk tekintélyes erőt gyűjteni össze, ezen erő felett nem ISTVÁN főherczeg és a magyar kormány — a mint akkor állott — fog rendelkezni. Ő tudta s hitte rendületlenül, hogy az új katonaságból parlamenti hadsereg lesz s annak ura más nem lehet, mint KOSSUTH.

Ez esetben pedig nem lehetett, mint nem volt soha homályban a haza sorsa felett.

Hogy rémlátásai a dolgok fejlődésében mindinkább fokozódtak, igen természetes, ezektől maga gyakran megjéjtdt.

«Mily szerencsétlenség — mondá sokszor mély felindulásban, — hogy én a dolgokat oly sötét színben látom s előttem minden vér és pusztulás. Nem lehet, hogy én ne tévedjek, pedig nekem oly világosan tűnik fel a helyzet, látom az örvényt egész mélységében, mely felé rohanva haladunk, — ez még is csak agyam beteges visiója tán, mikor annyi ismert okos ember oly nyugodtan nézi ezeket.»

Midőn gyakran az országgyűlési teremben KOSSUTH fényes szónoklataira felhangzott a közhelyeslés rengeteg zaja, és minden arc az elragadtatás hevétől sugárzott, a gróf felkelve helyéről kisetett az erkélyre, mintha szabad levegőt keresne forró agyának nyomása ellen. Én s néhány meghittebbje utána siettünk. Ott agyát kezeivel megszorítva — «Istenem — monda — úgy tetszik mintha örültei házába jutottam volna, mintha pokoli bűvölet üzné velünk gonosz játékát hogy veszünk felett annyi elragadtatással tomboljunk. Ezt senki, de senki nem akarja látni, csak én szerencsétlen. De lehet-e hinnem, hogy ennyi okos belátó ember, kiket színről színre mind jól ismerek, mind vak legyen és ne lásson?»

«Nem — nem — nekem kell örülnék lennem!»

Kelt-e még többet mondanom, hogy a gróf ez időbeni lelki állapotáról világos fogalmunk legyen?

És még is csaknem augusztus végnapjaiig eljárt a miniszteri és országos ülésekbe s magába rejtve a kétségbeesés küzdelmeit, néha bámulusos önmegtágadással s önuralommal részt is vett a tárgyalásokban.

De aztán képzeljék el t. olvasóim, mit toll leírni nem képes, ha szobájának magányában tenger bánatának szabad folyást engedett, és lelkének viharzásaiba betekinteni lehetett — mit láttunk akkor!

KEMÉNY, ki ily perczeknek tanúja volt, megkísérlette néhány megrendítő vonást ezekből feljegyezni — én nem merem csak megkísérlem is.

A ki a grótot ismerte, annak mondanom sem kell, hogy lelkének ezen állapotát alkalmilag arczán is láthatta mindenki, ezt sokszor eltakarni sem bírta, de nem is akarta. Ki vele a folyó dolgokról komolyan szólt, ha ő közlékeny lett, szabadon bepillantott feldúlt és reményeiben megtörött lelkébe.

E körülménynek megvoltak komolyabb következései is, mert nagy mértékben feltámasztották a forradalmi eleinek gyanakodá-

sát ellene, s e gyanú oly dolgokat hozott forgalomba, melyek közül a valódi tényállás ma már el van temetve hihetőleg örökre, de nemcsak mint signaturái azon időknek, de mint tagadhatlan tényezők befolytak a fejlődések folyamatára.

E gyanútól maga KOSSUTH sem óvhatta meg egészen magát. Ez iránt két jelenetet — magában igen sajnost — nem szabad elhallgatnom azon idők jellemzésénél.

XXI. FEJEZET.

A Széchenyi politikai rendszerének a történelmi fejlődések és európai helyzet alakulásából merített indokai. Ezekkel szemben a kikiáltott personalunió meg nem állhatott a nélkül, hogy szét ne rombolja a múltak minden alkotásait. Ausztria létérdekét látta abban megtamadvá. A háború kiké-
rülhetlen.

Az 1848-ki korszak végzetes tévedéseivel szemben sokkal többet kelle elmondanom a SZÉCHENYI ellentétes felfogásairól, hogys-
em ezeknél megállhatnék, és többet ne kellene mondanom politikai rendszerének épen azon ágát illetve, mely az 1848-ki alakulások által lépett előtérbe.

Szerencsétlenségnek kell tartanom, hogy szelleinvilágunk élénk mozgalmaiban 1848-ig, elárasztva a társadalmi állapotok és belpolitikai kérdések özönével, nem emelkedhattünk még az államalakulások és európai érdekejlődések közmegevitásának magasabb színvonalára.

A magyar szellem inductiv hajlamú, eszmeköre még ma is szűk és korlátolt. Azonban felette fogékony és könnyen indoctrinálható, épen nem csökönös, sőt inkább a kellőn túl impressionabilis.

Nemzeti szellemünk ezen inductiv sajátágának róhatjuk fel, hogy közeletünk emberei, a szűk látkörű megyei politikusoktól fel a haza bölcséig, állami helyzetünk megbíralásánál az Írott törvények holt betűiben keresték a megoldást, holott az életfejlődés folyton alakító ereje perczig sem marad veszteg! ésb-
en, mindig működik s új viszonyokat teremt, mit a politikusnak ignorálnin-
szabad.

Egészen más úton járt SZÉCHENYI gróf.

Szellemének határozottan deductiv sajátága őt mindig a dolgok végokainak fürkészésére vezette.

Ő fájának létjogát kereste. Bámulatosan gyakorlati eszével

ebben vélte található fennállásának és felvirulásának biztosítékait is.

Ő a magyar faj hivatását, vonatkozva az emberiség magasabb rendeltetéséhez, vette vizsgálat alá és megtalálta a nemzeti sajátosság kifejtésének alapelvét. Ezt így fejezte ki: az emberiség számára egy fajt megmenteni.

Állami helyzetünket mindig az európai fennálló és elutasíthatlan érdekekre vonatkozva vette szemügyre és vizsgálta, vajjon nemzeti fejlődésünk érdekei nincsenek-e az európai érdekekkel ellentétben.

A nemzeti sajátosság, azaz fajgyéniség megóvása s lehető magas kifejtése és az európai érdekek assimilatiója — ezek az ő politikai eszméinek alaptételei, melyekre ő mindent épített.

És már most fel merek szólítani mindenkit a hazában kettőre:

Mutasson nekem egyetlen sort a gróf munkáiban, egyetlen tételt beszédeiben, hol ő ezen alapelvektől eltért, vagy azokat feledte, vagy azokkal a legcsekélyebb ellenmondásba jött volna. Ellenben —

mutasson nekem kortársai között, senkit ki nem véve, egyetlen egyet, ki akár irataiban, akár beszédeiben a politikai felfogások ezen magasabb körében forgott volna.

Ennek ellenében nekem felette könnyű feladatomból kimutatni, mikép 1848-ki vezéreink e politikai felfogásnak még gyöngérezékével sem bírtak.

Sőt miután 1867-ben DEÁK végkép a gróf felfogásainak alapjára állott s ez alapról sikerült rendezni közjogi viszonyainkat — az 1848-ki vezéreink másik egyetlen élő maradványa a külföldön még ma is (1881-ben) a rég letűnt kuruczvilág függetlenségi eszméinek színvonalán áll, és a történelmi fejlődések azon tényét, melyet a gróf nemzetének jövőjére a gondviselés különös áldásának tekintett, Magyarország legsúlyosabb átkának kiáltja.

Szerencsétlenségünkre SZÉCHENYI 1848-ban eszméinek magaslatán egyedül állt, elhagyatva mindenektől, ma már szerencsénkre politikájának helyességét a nemzet nagy része átérzi, ha át nem érti is.

Korában eszméinek magaslatára feljutni felette nehéz volt. Ő volt az első, ezért a legnagyobb magyar.

Nekünk ma már vezetése után feljutni, felette könnyű, kivált

miután az egész újabbkori történelmi fejlődés az ő felfogásainak helyességét illusztrálja előttünk.

Am tartunk futó szemlét eszméinek fonálán:

Mintán a népvándorlás korszaka Európa bensejében lezajlott már, és az állami agglomerációk nyugaton bizonyos consistentiát nyertek — keleten az alakulások folyamata bevégezve még korán sem volt, mint éjszakon sem

Keleten két ázsiai népcsoport foglal még ezentúl tért, és alapít államot. Mindkettő idegen, rokon és barát nélkül, önfentartásában önmagára utalva, ez a — magyar és a török.

A magyar faj, maroknyi népcsoport, az egész nagy világban ismert rokon nélkül, józan érzékével megtalálja önfentartásának helyes útját és ma már majdnem évezredes állami létre mutathat. Van viszontagságos, de nem dicstelen múltja, van az európai népcsaládok közt jelenben tisztas helye s ha eszünk lesz, oly jövője, melyről a gróf monda:

Magyarország nem volt, hanem lesz!

Ellenben a török — hasonlíthatatlanul hatalmasabb nép, nagy birodalom alkotója, alig felényi idő alatt, ma lealázó gyámságban él. Európa hatalmasságai belefáradva megmentésének áldozataiba, épen most, hogy a lehető számára megmentsék, feldarabolásához látnak.

Vájjon miért e két faj európai sorsában e kétségbeejtő különbség?

Mert a magyar faj józan érzékével korán belátta, hogy noha győzelmes fegyverével meghódította az új hazát, de nem lehet hivatása itt idegen világot teremteni, hanem ha megmaradni akar, alkalmazkodnia kell az itteni népek és az itteni polgárisodás követelményeihez. Felvette ennél fogva a kereszténységet, meghonosította s gondosan ápolta az akkori művelődés főtényezőjét, az egyházat — folytonosan érintkezésben tartotta magát az európai művelődés fejlődésével, avval haladott, soha sem felejtve a nemzeti sajátosság érdekeit.

A történelem vezérfonálán jól látta SZÉCHENYI, miben kell keresnie fajának jövődjé biztositékait.

Azonosítani nemzetünket az európai polgárisodás törekvéseivel — első sorban pedig nem jutni a fennálló és elutasíthatlan európai érdekekkel ellentétbe, sőt — ha lehet — fajunk nemzeties fejlődését azokkal összhangba hozni, egyesíteni.

E ponton szárnyalja túl a SZÉCHENYI politikája valamennyi kortársainak felfogásait.

És mi ma már annyi keserű tapasztalatok után méltán kérdezhetjük magunktól: létezhetik-e józan magyar politika az európai érdekek számbavétele nélkül? Homályban lehettek-e 1848-diki vezéreink a fennálló európai érdekekre nézve?

Bizonyára nem.

Előbbi századok történelmi eseményei kimutatták Európának ama szükségét, hogy létezzék a keleten állam! melyen az ázsiai betörések erős ellenállásra találjanak és megtöressenek.

Ez volt hajdana magyar állam. Közép-és Nyugat-Európának védfala.

Mohácsnál megtört ellenállási képességünk. A török nálunk befészkelte magát s mi végkép az osztrák ház szárnyai alatt kerestünk menedéket.

A megoszlott és meggyengült magyar állam helyébe a német császár és magyar király szövetséges birodalma lépett.

A török erő végre hanyatlani kezdett. Támadt helyette sokkal félelmetesebb hatalom, az orosz birodalom, mely Lengyelország megosztásával elhárított utjából minden akadályt SZÍVÓS kintartással előnyomolni keleten, és Konstantinápoly meghódítására működni.

Ez és I. Napóleon világhódító harczi s abban a német császár és magyar király állásfoglalása és makacs kintartása megtanította Európát, hogy a viláгурalmi törekvések, melyek Európa sulyegyenét megtörnék, az osztrák birodalommal alakult nagyhatalom SZÍVÓS ellenállásán törnek meg.

És lett a történelmi fejlődések során az osztrák birodalom az európai sulyegyen fentartója.

És e miatt az osztrák birodalom fennállása — európai szükségesség lett, s az európai hatalmak közös érdeke.

Ez így volt 1848-ban és előtte, kifejezését találjuk a bécsi «congressus és minden európai tractatusok lefolyásában.

Ezt hangsúlyozza a bécsi minisztérium is fennebb elemzett «emlékiratában, figyelmeztetve minket, hogy

«e lépések és a belkezelés külön ágaiban tett számos határozatokkal együtt Magyarországnak a többi osztrák tartományoktól elválását sokkal túl vitték azon vonalon, melyen belől teremtheti csak meg a pragmatika sanctio a célzott áldásos eredményeket».

«Az osztrák birodalom ... két oly állományra szakításával,

mely közül mindenik a maga útján járand, mind a császárság, mind Magyarország . . . azon fokára sülyedne az elgyengülésnek, hogy ebből okvetlenül az európai egyensúly megbontása támadna, s az idegen hatalmak, kiknek a súlygyen fentartása fekszik érdekben, Ausztriának ily gyöngülését el nem tűrhetnék.»

Már fennebb idéztem KEMÉNY állítását 1850-ki munkájából:

«Schol Európában nincs kétség az iránt, hogyha az osztrák monarchia bizonyos ponton túl válnék gyöngévé, az európai súlygyen hosszasan föntartható nem volna.»

Más helyen, hol fajunk hivatásáról szóltam, részletesen ki-mutattam, hogy midőn a gróf s utána KEMÉNY Ausztria keleti hivatásáról beszél, a súlyt mindig a magyar faj keleti származására fekteti s sajátkép fajunk hivatását érti, de ezt a birodalmi kapcsolat válthatlan eszméjében képzeli annyira, hogy meg sem különbözteti.

Nem nehéz elképzelni, mi tette az osztrák hatalmat az európai súlygyen fentartójává, az uralkodó ház szelleme-e vagy birto-kainak helyzete. Az pedig bizonyos, hogy a hatalomnak, melynek vállain az európai súlygyen nyugszik, conservatív irányúnak kelle szükségkép lennie.

Az is bizonyos, hogy egy hatalom, mely az új áramlatokkal szemben conservatív, mely Angliát kivéve valamennyi nagyhatalom útjában áll, — mert ép ez által lett a súlygyen fentartója — e hatalom Európában szükséges, de népszerű nem lehetett.

A francziák Olaszországban, a poroszok Németországban, az orosz hatalom a keleten dolgoztak az osztrák befolyás megtörésén.

A hatalmak ezen törekvései mellett támadt fel újabb időben a népek kebelében azon áramlat, melyet a német és olasz nép egyesülési mozgalmaiban ismerünk.

Kevésbbé éleslátó politikusnak is mint SZÉCHENYI gróf nem lehele nem látnia, hogy az osztrák hatalom ennyi oldalról keletkező ellenséges erőnek, kivált a fejlődő hatalmas áramlatoknak hosszú időre ellenállni nem képes, hanem a mint a római császárság vilá-guralmi hagyományairól le kelle mondanía, úgy a történelmi, könyv-nyen látható fejlődések során erőkifejtésének kerete okvetlenül szűkebb térre fog szoríttatni, és minden ily megszorítás Ausztriát inkább a kelet felé tolja s egyidejűleg Magyarország jelentőségét a birodalomban szükségkép emeli.

Hitte a gróf, hogy az osztrák uralom megszűnése az olasz

földön csak idő kérdése. Azt sem lehetne nem látnia, hogy felsőbb-sége a német földön a porosz működés által folyton hanyatlik és kérdésessé lesz.

Nem látta ennél fogva lehetetlennek, hogy az osztrák hatalom kiszorítva az olasz és német közvetlen actio bonyodalmas helyzetéből, egészen keleti birodalommal alakul és ez azon időpont, hol Ausztria megtartva nagyhatalmi állásának minden előnyeit, egész erő kifejtését a keletre kell hogy irányozza, azaz a történelmi fejlődések során a magyar érdekek áramlatának sodrába jut, akarva, nem akarva, de bizonyosan.

Azt is világosan látta, hogy mi működésünk súlyát a keletre irányozva, ebben okvetlenül a nagyhatalmi állás és birodalmi egység nimbuszára szorulunk, e nélkül mire sem mehetnénk.

Ezen felfogások fonalán eljutott annak belátására, hogy az európai fennálló érdekek nemcsak teljes összhangban vannak a magyar faj nemzeties fejlődésével és hivatásával, sőt annak hatalmas ápolóivá válhatnak, és fajunk emelkedése és felvirulása a birodalomnak úgy mint Európának érdekévé válhatik.

Ez úton látta ő Magyarországot azon jövő felé haladni, melyről elmondhatta: hogy nem volt, hanem lesz.

Enagy jövőnek alapját látta a gróf őseink által letéve a pragmatica sanctio elfogadásában, mely mint számtalan nagy történelmi alkotás a népek ösztönében és a szükség érzetében fogantatva létesül, de azok valódi jelentőségének tudalmához csak nemzedékek után jutunk.

Áldotta ennél fogva a Gondviselés működését, hogy a jelen idők nagyszerű átalakulásainak kezdetén már kiképződött oly birodalmat talált, melynek európai erő kifejtése szilárd, külactiójának egysége kérdés feletti, mind a mellett Magyarország önálló nemzeties fejlődése nemcsak lehetséges, sőt hasznos és erőfokozó lehet.

A gróf ily eszmékkal saturálva — mint ő mondani szokta — bizott nemzetében, mely páratlanul józan érzékével

1723-ban megalkotta a birodalom oszthatlan és válhatlan egységét, de kikötötte, hogy Magyarországon a fejedelem csak az ország törvényeinek megtartásával uralkodhatik, s az ország más tartományok módjára soha sem fog kormányoztatni, később: hogy országunk semmi más országnak alávetve ne legyen, azaz önálló és független maradjon.

MÁRIA TERÉZIA nagy királynéknak trónra léptekor nem volt

magyar királysága fenyegetve, de igen a birodalom léte, és a magyar nemzet perczig sem habozott nemesen felajánlani egész erejét a birodalom megmentésére.

Még a napóleoni hadjárat alatt is történt kísérlet nemzetünk elhódítására a birodalomtól, de meggyőződtek, hogy minden törekvés ez irányban haszontalan volna.

Ily tények után biznia kelle a grófnak nemzete józan érzékében az újabb válságok között is.

Kossuthtól nem várta a hazai érdekek ezen magasabb felfogásának méltánylatát, az ő politikai felfogásainak egyetlen sugalmazója akkor, most és mindenkoron a — gyűlölet volt.

De a gróf honreményeinek egész épületét összedölni, a jövődő kilátásait egészen elborulni látta, midőn DEÁK is s utána a nemzet java a rideg personal-unio talajára állt, mi nem volt egyéb, mint a birodalom felbomlása és 125 év következetes alkotásának lerombolása.

És a rombolás e művét oly események kíséretében látta hazánkban bekövetkezni, melyekről KOSSUTH maga így szól még 1858-ban is:

«Úgy támadt a legirtózatossabb belháború hazámban, melynek leirhatlan siralmi az örülés borzalmaival kábítják el az emlékezetet.»

Adná az egek ura, bár ne férhetne a lelkünkhöz e miatt a felelősség árnya sem az utódok előtt, és bár ne nekem jutott volna a keserű feladat, kimutatni osztályrészünket a szomorú nagyszerű drámában.

Jól tudom én, hogy az általam leirt események indokainak felderítésénél tévedéseink és vezetőink balfogásainak élénk színezése hazámfiak közül soknak nem fog tetszeni, sokan ellenfeleink iránt tán szelídebbnek, magunk iránt tán szigorúbbnak fognak találni, mint szeretnék.

De nekem a gróf ez időbeli életét kelle híven előadni. Az ő eszméinek minden részleteit kelle kifejtenem s evvel szemben az események fejlődését az ő felfogása szerint kimutatni, hogy mint tükörben előttünk látható legyen az ő kétségbeejtő lelki töprengéseinek hű képe.

Ki kelle mutatnom, hogy a viszonyok elfajulását köztünk és az osztrák kormány közt a felfogások kiegyenlíthetlen eltérése okozta szükségkép.

Ausztria kormánya a mi elválási törekvéseinkben birodalmi létét látta veszélyben, nem ok nélkül.

Mi abban, a mit tőlünk követelt, ősi jogainkat láttuk jogtalanul megtámadva.

Ausztria a birodalmi egység biztosítékait követelte, mi teljes független állást és különválást proklamáltunk.

Hol lehetett itt találkozási pont?

Ausztria kormánya úgy, mint mi, a jogra hivatkozott, mind ó, mind mi őszinte meggyőződésben.

Egyik félnek okvetlenül tévednie kellett.

A tévedések e tragoediájából ma már Ausztriának felettünk a történelemben két előnye van.

Egyik, hogy felfogásait minmagunk igazoltuk 1807-ben. Másik, hogy daczára téves állásfoglalásunknak 1848-ban, nem vádolt minket aljas perfídiával a világ előtt, mint mi tettük Ausztria kormányával oly időben is, midőn erre semmi elfogadható adatunk nem volt.

És e súlyos vád nem a közhangulatban nyilatkozott, mely izgalmas időkben elfajul, de magyar miniszter által saját lapjában saját neve alatt, és ugyanazon miniszter által a képviselőházban mondatott el, és pedig ugyanakkor, mikor néhány nappal előtte minisztertársa a bécsi ármányok meséit az országos ülésben határozottan demantálta. (L. *Kossuth Lapja* julius 30-ki szám. Augusztus 3-ki képviselőházi ülés naplója.)

Vezetőinknek 1848-ban nem lehetett ignorálni, hogy birodalmunk egységes erő kifejtésének biztosítása európai érdek.

Azt sem lehetett nem látniok, hogy az irány, mely felé mi törekszünk, épen azt idézi elő, hogy a birodalom bensejében háború keletkezzék és az osztrák császár haddal álljon szemben a magyar királylyal egy személyben.

E lehetőség már eléggé kitünteté a mi állásunk tarthatlanságát.

Azt is ma már könnyű belátnunk, hogy egy kiegyezés 1848-ban egészen más feltételek alatt történhetett volna, mint 1867-ben. Akkor az összetartási hajlam előnye, utóbb a lehető szakadás meggátolásának nyomása alatt kelle az egység biztosítékait megszabni. Most egy teljes beolvasztás erőltetett rendszeréből kelle az új állapotba átmennünk, midőn a túlfeszített egység számtalan felesleg kötelekeit egyszerre megbontanunk nem lehetett.

És itt jutottam ama pontra, hol ki kell magyaráznom, mit fennebb már mondtam, t. i. hogy hazánkban a függetlenségi törekvéseknek megvan a józan értelme úgy mint jogosultsága is.

De e törekvések célja józanul nem irányulhat a kapcsolati alap felforgatására, nemzeti fejlődésünk szabadságát nem a kapcsolati alapok nyűgözik, hanem a közössé lett ügyek feleslege, melyek nem képezhetik az egység szükségképi garantiáit.

Különböleg legyünk meggyőződve, hogy minél inkább gyengül hazánkban, azaz mibennünk a centrifugai erő, minél inkább tűnek el a kiválási hajlamok, annál kevesebb ellensúlyozó centripetal erőre lesz szükség és szabad mozgathatásunk annál tágabb tért követelhet joggal.

Ez természet törvénye. Es ha mibennünk is a birodalmi lét érdeke oly mély gyökereket verhet mint túl a Lajthán, a kapcsolat kötelekeit oly minimumra lehet szállítani, mely mellett nemzeti fejlődésünk az egységben csak előnyöket és nem korlátokat fog érezni.

Míndezekhez, hogy gyümölcsösé érlelődjének, egy új nemzedék és annyi emlékektől és bálványzásoktól meg nem viselt szellemi talaj kell, oly nemzedék, mely a mi gyűlöletünk és rajongásunk nélkül fogja átkutatni korunk tanulságos történelmét, és a történet dolgok mélyebb felismeréséhez jutva más gondozással fogja ápolni a legnagyobb magyar kultuszát, mint azt korunk teszi, és emlékeztét nem külső ovatiókban, de eszméinek követésében fogja ünnepegni.

XXII. FEJEZET.

Apróbb tényezők a Széchenyi fátumának előidézésében. A pesti lánczhid udvara. A láncz felvonásának végfátuma. A terrorismus. Annak első jelenségei Lamberg gr. meggyilkoltatása és Zichy gr. kivégeztetése. A gyász-jelentések megküldetnek néhány képviselőnek. Kinek intézkedéséből? A proscribált képviselők értekezlete. A forradalmiak készülnek fellépésre.

Evvel kapcsolatban mint signál a gróf meggyilkoltatása.

A közviszonyok válságos alakulásának elsorolása után nem mulaszthatom el azon egészen másnemű és aprólékosnak látszó eseményekre is áttérni, melyek mint alsóbb rendű tényezők életünket kísérik, de sorsunkra mindenesetre befolyanak, és ezért el nem hallgathatók.

Elbeszélésem ezen ágában a t. olvasóm elnézésére kell hivatkoznom, midőn őt a babonák és utcai hírek régióiba vezetem, melyekről azonban be kelletik látnia, hogy a végzetes kimenetelre hatással voltak.

Valóban lehet-e csodálkoznunk, ha nagy szellemeknél is, midőn oly világba jutnak, hol a felizgatott szenvedélyekben minden megfontolás elmerül, a szertelen aggódo kedély még a babonában is keres csillapodásra üdítő szert.

Örültem telkemből e szórakozásnak, de megdöbbsentem a felett, hogy a politikai sakkjáték és számítás nagy mestere már nem talál másban rémlátásai ellen menekülést, mint a — babonában.

Azonban ha a szenvedélyek áramlatában, midőn minden józan számítás lehetlenné válik, és a vak véletlen látszik felettünk uralkodni, csodálhatjuk-e, ha hányatásaiban a szorongatott kedély minden szalmaszálát megragad az elmerülés ellen.

Az én feladatom különben nem lélektani magyarázatot keresni, hanem a történeteket híven elmondani.

Az első esetben felette nehéz volna feladatom, melyet megoldani alig volnék képes, ha meg kellene fejtenem, miként fészkelte

magát a gróf lelkébe azon gondolat, hogy ő képzeletében a lánchíd sorsát a haza ügyével kapcsolatba hozza.

Én csak annyit mondhatok, hogy ez tény volt, melynek eleinte kedélyemelő hatásait ép úgy láttuk, mint utóbb a messze kiható levertséget, melyet egy fordulat előidézett.

Azon napokban a közélet idegromboló viharzásai között, hol a minisztertanácsok, országgyűlési tárgyalások, utcái kravallók és folytonos forrongások által zaklatott kedély hiában keresett a főváros kebelében pihenésre menhelyet, felfedezett végre a gróf épen a főváros kellő közepében egy oázist, hova szórakozásul menekülhetett és üdülést mindig talált.

Ez lakásával majdnem szemben egy jól körülkerített és a közönségtől szigorúan elzárt tágas tér volt — a lánchíd-építő társulat udvara—hol annak irodája és műhelyei álltak és számtalan munkásai dolgoztak.

A lánchíd-építés pesti vezetője CLARKE ADÁM volt, a gróf igen megbízott hű embere.

CLARKE értette a gróftól minden hazafi törekvéseiben, s hozzá nagyon ragaszkodott. CLARKE munkásait maga tanította be, s közvetlen felügyelete alatt dolgoztatott mindent. Tudta, mennyi örömet szerez a grófnak, ha minél több magyart alkalmaz és tanít be a munkáknál, mindent elkövetett, hogy kedvét töltsse, s ha ő a lánchíd udvarába ment, mindig tudott neki CLARKE örömet szerezni a magyar munkások haladásában és ügyességük kifejtésében. Így volt ez a hajógyárnál is a derék MASJON kezében.

A munkások rendkívül ragaszkodtak CLARKEHOZ és természetesen a grófhoz is, ki őket gyakran felkereste, buzdította, ajándékozta és pártfogolta.

A ki a gróffal ezen udvart s a műhelyeket megjárta, és őt látta a munkások közt forogni, volt fogalma azon üdülésről, melyet ő e szórakozásban talált.

Ezen udvar egyik hosszát a Duna szegte be. Itt állott a gróf rendelkezésére egy angol csónak, melyen gyakran Budára, a Margitszigetre vagy a hajógyárhoz rándult menekülésül a főváros zajától.

Az ország legtevékenyebb embere úgyszólván foglalkozás nélkül a közélet nyomasztó benyomásai közt sokszor keresett szórakozást a lánchíd munkásai közt, ez lett menedéke a kedély nyomásai ellen, és később, mint elmondani fogom, a lehető veszélyek ellen is. A lánchíd s annak minden részecskéje szívéhez lett növe.

Már fennebb említöm, hogy a gróf a mint ápril hóban mint miniszter Pestre jött, többek közt CLARKEOT is zaklatta, hogy a menyire lehet fokozza a munkát és minél több munkát és keresetet adjon a népnek.

El is érte végre az építés azon stádiumot, midőn a hídoszlopok a láncznyugvás magasságát elérték, és a hidat hordó lánczokat kelle felrakni.

Tudjuk, hogy a pesti és budai part között két oszlop emelkedik a Dunából, melyen a láncz nyugszik. Mindenik oldalon két-két lánczon csügg a híd, és mindenik láncz magára három ívet, a négy láncz összesen 12 ívet képez.

CLARKÉ állítá beszélgetés közben, hogy még nem történt lánczhidépítés a nélkül, hogy a lánczfelvonásnál törés esete ne fordult volna elő.

E tárgy igen élénk megbeszélést keltett. A gróf megjegyzé: a mi lánczhidunk a legnagyobb az eddig épültek között, annál bizonyosabb, hogy mi sem kerüljük ki a többiek fátumát, de — kérdé — nagyon súlyosak lehetnek-e következményei?

CLARKÉ erre azt válaszoló: mint hogy a láncz súlya felette nagy, oly rázkódás érheti az oszlopot, hogy megtörik. Ő csodának fogja nézni, ha nálunk a láncz felvonása minden baj nélkül folyik le, de ő hiszi, hogy J. CLARKE, a főépítész mindent elkövet annak elhárítására, hogy valami baj legyen, ő pedig bízik főnöke ügyességében, szorgalmában, gondosságában, még szerencséjében is.

Ebből aztán igen élénk vita keletkezett a gróf és CLARKE között, melyben minél inkább fokozódni látszottak a gróf kételyei, annál elbizakodottabban nyilatkozott CLARKÉ.

Végkép: «miért történnék éppen nálunk csoda!» — mondá a gróf — és éppen nálunk fog e csoda történni — feleé elbizakodottan CLARKW.

Erre a gróf elkomolyodva így végzé be a beszélgetést: «ha már csodát tartott fenn számunkra a Gondviselés, tudnám én, hol volna arra inkább szükségünk. Azonban történt már nemzetünkkel elég csoda — meglehet, most sem hagyott el még egészen az Isten.»

Lehet, hogy ezen véletlen beszélgetés hagyott lelkében mélyebb benyomást, az tény, hogy gyakrabban kezdé emlegetni a lánczhid feletti beszélgetésben: meglátjuk, nem hagyott-e el egészen a szerencse. Ha a láncz feszítés közben nem történik szakadás, el-

hiszem, hogy hazai ügyeinkben is történhetik csoda — megmentésünkre.

Eleinte tréfából, később növekedő komolysággal kezdtük a kapcsolatot felemlíteni, és miután ívről ívre növekedő érdekléssel kezdtük mondani — és már tizenegy ív feszítve vala s csak az utolsó hiányzott, nemcsak elbizakodásunk nőtt a lánchídra nézve, de világosan látszott a grófon is bizonyos felhangoltság a a haza ügyeire nézve is. Mi örültünk ez ártatlan babonának, mert jó hatása félreismerhetlen volt. Kedélye emelkedett.

Miután az első lánca a két part között már kifeszítve volt, mondja nekem egy napon a gróf — képzelje CLARKE vakmerőségét. Sietve át kelle mennie a budai partra, és matrózait nem találta a csolnakjánál, a hajóhídra nem akart kerülni, neki fogott és kifeszített láncon átsétált Budára.

Én, kinek fejem igen érzékeny a magasságra és mindig irtóztam attól, természetesen elszörnyűködtem ezen, s mert CLARKE közlekedési hivatalnok is volt, azt mondom tréfából a grófnak: tiltuk el őt hivatalosan az ily merényletektől.

Jól van — mondá a gróf — írasson egy kemény tilalmat hivatalos alakban és miniszteri pecsét alatt kiadva elküldjük CLARKE-nak, hanem írassuk alá a grófnéval.

Megtörtént.*)

*) Később (1849 július első vagy másodikán) kapott tőlem megboldogult CLARKE a lánchíd ügyében más komoly rendeletet is, hol már az akasztófa sem hiányzott.

DEMBINSZKY tábornok t. i. rendelést tett, hogy a Buda felől közeledő ellenség átjövételének meggátlására készület tétessék és szükség esetén a híd használhatása löpor általi robbantással lehetlenné tétessék.

CLARKE hozzám sietett megrémültén. Én azonnal DEMBINSZKYHEZ mentem, kivel még Debreczenben többször érintkeztem és ez készséggel visszavonta rendeletét, ha CLARKE oly helyzetbe teszi a hidat, hogy ezen senki át ne jöhessen.

Ez igen könnyű dolog volt, csak néhány vastalpat kelle lesrófolni és a pesti partra helyezni, az átjárás lehetlenné lett.

Ezt megmagyaráztam DEMBINSZKYnek és megkértem CLARKEot, tegye meg az előkészítést, hogy ha kell, egy óra alatt meg lehessen szakítani a hídon minden közlekedést.

DEMBINSZKY belenyugodott. CLARKE azonnal megtette a szükséges előintézkedéseket.

Rendezve lévén minden, CLARKE hozzám jött a hivatalba s kéri, iratnék neki egy kemény fenyegető hivatalos rendeletet a minisztériumból, mely

Azonban az lett belőle, hogy CLARKE e sétát oly kényelmesnek kezdte találni, hogy rendszeren használta is, sőt egyszer csak azt hallom, hogy a gróf is átsétált a lánczon Budára. Egy napon éppen BÉLA fiát és nevelőjét, kik önként ajánlkoztak, magával vitte s együtt sétáltak át. Nekem pedig, ki azt meghallva, felemlítém: «Mit — mondá — tudhatom-e én, nem lesz-e erre szükségem? Ez lehet legbiztosabb menekülési utam, hova tudom senki sem követ.» Eljött végre a tizenkettedik — az utolsó — ív felvonása. Ez döntött a lánczfeszítés sorsa felett.

Ez időben (július 18.) én igen elvoltam foglalva. A vasúti és vízszabályozási osztályok vezetése, a Tiszaszabályozás ügyei, az országos ülések és pártértekezletek annyira kimerítették minden időmet, hogy a lánczhid munkálatainak e felette fontos befejezéséhez el nem mehettem. Azt tudtam, hogy a gróf ott van.

CLARKÉ rendkívüli feszültségben a felvontatott láncz fején állott a mint azt a gép rendkívüli ereje felvonta. A gróf ott hagyta őket a budai hídfőnél és egyik hajón, melyen a láncz nyugodott, foglalt helyet és nézte a láncz lassú emelkedését.

Mi éppen az Ullmann-házi képviselői körben voltunk többen összegyülekezve, midőn hírért vesszük, hogy a láncz eltört és nagy szerencsétlenség történt.

Azonnal szétfutottunk. Ki-ki sietett a Dunához megtudni a valót, én a gróf szállására siettem a második emeletre megtudni: mi történt vele.

megparancsolja fejvesztés büntetése alatt a vastalpak kiszedését a hídon és a közlekedés megbontását. Eljő az ellenség — monda — s nekem bajom lehet a hid megbontása miatt. Legyen a rendelet minél fenyegetőbb és keményebb.

Így irtam aztán száz akasztófavál megspékelt kemény parancsot CLARKE-nak és Csányival mulattunk a brutális rendeletén, midőn letisztázva aláírásul behozták.

En, ki a minisztérium folyó kiadmányait rendszeren aláírni a miniszter nevében, resteltem éppen ilyféle kiadmány aláírásával megkínálni s asztaláról elővettem a tollat, hogy aláírjam.

De ő kivette az okmányt kezemből és kért, hogy minden ilyféle expeditiókat csak általa írassak alá. «Én úgy is az akasztófa candidatusa vagyok — így szólt komolyan — nem csináltam magamnak ebből illúziót, mikor a miniszterséget elvállaltam. Igen helytelenül tennétek, ha ti is nehezítenétek magatokra nézve a helyzetet. Rajtam több vagy kevesebb, nem változtat sorson, melyet világosan látok előttem s el vagyok rá szánva.»

Így beszélt erről makacs következetességgel utolsó időkig, midőn Aradon elváltunk végleg egymástól.

Senki sem tudott legkisebbit is. Azt tudták, hogy odament, de hogy ott mi történt vele — arról még semmi hírt sem kaptak. Többen azonban már el voltak küldve, megtudni sorsát.

Mi vártuk a tudósításokat. CLARKETÓL azonnal jött tudósítás, hogy szerencsére neki semmi baja, de a gróf a hajók egyikén állott, és a lánc lezuhanásában a hajókat ketté vágta, ezeket a víz elvitte, ő is a legnagyobb rémülésben van a gróf miatt, mert senki sem tud arról semmit, hogy mi történhetett vele. Nyoma nincs.

Meg voltunk mindnyájan rémülve, és nem tudtunk magunknak tanácsot adni, mint CLARKE és emberei sem, merre s hol nyomozzuk a grófot. Nem sokára azonban Budáról egy küldöncz érkezik, s ezen kínos bizonytalanságnak azzal vett végett, hogy a gróf nevében kocsiját és száraz ruhát kíván, hogy rögtön Budára küldessenek.

Ő t. i. a hajóról, melyen állott a lánc zuhanása által maga sem tudta miként messze dobatott, és a Dunába esett. Jó úszó lévén, a budai part alsó részén kiszállott és vizesen a legelső házba ment magát kipihenni. Onnan egy küldönczöt menesztett Pestre kocsijáért és ruháért, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Szállására érkezvén a gróf, kikérdeztük: nem történt-e valami baja. Levetkezett és oldalán, csípőjén kék foltokat láttunk, de nem fájtak és nem is volt sejtelve, hogyan jutott azokhoz. A kék foltok azonban csak külső sérülések voltak minden jelentőség nélkül.

A gróf és mi is igen leverték voltunk ez események miatt. A láncz híddal nem sokat törődtünk, mert CLARKE, ki a gróffal találkozott a budai oldalon, a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborúban mondá: »így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában török össze minden».

Ezen eszme nyomásától nem bírt azontúl sem menekedni.

És a nyomás akkoriban annyira látszó volt, hogy akaratlanul is gyanakodó lettem, mikép választhatott a belátó és óvatos gróf épen egy rakodó hajón állást? E hely sem látásra alkalmas, sem varasra kényelmes nem volt és ha valami még is történik, igen veszélyes positio volt. Azon is csudálkoztam, hogyan kerülte el CLARKE és TASNER figyelmét, kik ha észre veszik, bizonyára ellenszegülnek annak, hogy a gróf épen a hajón foglaljon helyet. Csak midőn a szakadás után CLARKE a grófot kereste, hallotta meg, hogy a hajók egyikén látták és megjáédt.

Mindez július 18-kán történt, épen az olasz kérdés tárgyalása előtti napok egyikén (július 20—23.).

Fentebb előadtam, hogy az olasz kérdés letárgyalásában a forradalmi szellem nagy lendületet nyert.

A parányi ellenzéknek diadala a mérsékeltek nagy többsége felett ezeket lehangoltakká, amazokat elbizakodottakká tette.

A forradalmiak Kossuthban hatalmas vezért nyertek, ki őket, daczára a többi miniszterek és az országgyűlési nagy többség ellenkező akaratának, diadalra segíti, a mérsékeltek ellenben azt látták, hogy vezetőik nem bírják felhasználni az erőt, melylyel a házban rendelkeznek. Ez nagyon elkedvetlenítette a többség embereit.

A forradalmiak nem bíztak a győzelemben. Tudták, hogy annak azonnal vége van, ha a többség összeállva erélyes fellépésre szánná el magát.

Hogy ez ne történhessék, mindent elő kelle venni a forradalmiaknak, hogy a mérsékeltek erejét megtörjék, soraikat ritkítsák és a pártot elhallgattassák.

E ezélra főleg két eszközt használtak, t. i. a mérsékeltek pelengérezése és neveltségessé tétele s a kikenél ez nem használna, azok megfélemlítése.

«Míg százan védik a veszélyes positiókat, a neveltség helyzet csak desertorokra számíthat. Ez a világon mindenütt igaz.»

«S nálunk is könnyen megmagyarázható, hogy 36-ból néhány hét alatt tekintélyes kisebb számmá szaporodott a baloldal.»

Így magyarázza KEMÉNY a pártok átalakulását az országgyűlésen akkor, s így folytatja tovább:

«KOSSUTH — ki mint némelyek állítják, az első napok óta titkos tanácskozásokat tartott a szélső deinocrata párttal — miután a miniszteri phalanx megtöretett, nyíltan szövetkezők és MADARÁSZ Lászkóval, ki egy pasquile-irodalom élén állván, már régóta aljas fegyverekkel harczolt a BATHYÁNY minisztérium ellen.»

«E szövetségből származott a *terrorismus!*»

A magyar forradalom eseményeinek elmondásában KEMÉNY használta e szót először. E korszak más történészei vagy kifeledik azt, vagy igen csekély figyelmet fordítanak arra.

Pedig ha semmit, mi az események alakulására befolyással bírt, elhallgatnunk nem szabad, ugva a terrorismust sem lehet ignorálnunk. Ki kell mutatnunk annak keletkezését, mérveit és befolyását a dolgok menetére.

Izgalmas időkben a nézetek szabad nyilvánítása bizonyos fokig mindig terrorizáltak. Mi azonban forradalmi légkörben éltünk 1848-ban, e nyomásnak is természetesen fokozódni kellett.

A magyar közélet embereinek éppen e korszakban annyiszor rovatott fel hibájául, hogy hiányzik bennök a politikai bátorság, és ha az 1847-ki országgyűlés eseményeire visszaemlékezünk, fájdalom» e hibánkat nem is tagadjuk.

Ha már a közhangulat és a karzatok ellenében oly kevés ellenállási erőt bírtunk kifejtteni, mennyivel nyomasztóbbnak kellett azon befolyásnak lenni, melyet a forradalmi áramlat reánk gyakorolt.

«Tudatik — így szól KEMÉNY — hogy a forradalmak alatt semmi sem szélesebb cím, mint a *thonárulás*».

«És az is tudatik, hogy minden revolúcióban a *«honárulók»* először a mérsékeltek, s csak azután a túlzók.»

Már fennebb említettem, hogy volt idő 1848-ban Pesten, midőn az *áruló* cím bővebben szóraték, mint egykor Párisban, és az akasztófát csak úgy emlegették, mintha játékszer volna.

Egy fanatizmusáról híres, de igen becsületos collegám a belügyminisztériumból egész komolyan és kedélyesen monda nekem: mennyire szeretne engemet felakasztatni. És midőn kérdezöm: miért volna kedved engemet felakasztatni? komoly meggyőződéssel felelé: mert tudom, barátom! hogy te is örömet felakasztatnál.

Elkomorultam. Hiúban vitattam volna, hogy biz én nemcsak őt nem — de senkit a világon nem tudnék kivégeztetni. Nem hitte volna.

Becsületére legyen mondvá a még ma is élőnek, hogy midőn aztán később volt volna elég módja az akasztásban, csak nagy zaklatásokkal lehetett rávenni egyetlen esetben, hogy halál-ítéletet aláírjon, ezt is — mint nekem monda Debreczenben — még akkor is bánta.

Ilyen volt azonban a párteberek fanatizmusa június, július hóban Pesten.

Még ekkor kezdetén voltunk a terrorismus nyilvánulásainak. Később körözve lett a proscibáltak lajstroma. Végkép nem hiányzottak a véres áldozatok is.

Emlékezzünk csak vissza gr. LAMBERG és csakhamar rá gróf ZICHY ÖDÖN meggyilkoltatására, melyekről KEMÉNY ezeket mondja:

«A szelíd jellemű LAMBERG tábornok, kinek személye iránt legkisebb ellenszenv sem vala, egy útszoportozat által meggyilkoltattott.»

«E tény demonstratio volt a kibékülés barátai ellen, és a rémuralkodási tűzte ki célul.»

« A törvényhozás egyik tagjának a ház tudta nélkül s hadi törvényszéki ítéletnél fogva kellett meghalni. — Ez az egész világ alkotmányos országaiban elismert sértetlenségi pajzs alól kivonta a törvényhozókat s utolsó védformásságai is a parlamenti tagok személybátorságának lehullottak. Kivált miután MADARÁSZ rendőrhivatalától KOVÁCS Lajosnak, és — mint hallám — a mérsékelt párt még egy pár egyéneinek a ZICHY gr. elítéltetése e megjegyzéssel küldték át: *«így vesznek el a hazaárulók»*.

Miután ez eseményt KEMÉNY felemlíti, nem lesz tán unalmas, ha az egész dolgot elmondom. MADARÁSZ LÁSZLÓ fenyegetései — kinek keze kétségen kívül benne volt gr. ZICHY elfogatásában, — kevesebb figyelemre volnának érdemesek, ha egy kínos jellegű esemény, mely a gróf és KOSSUTH közt közvetlenül lefolyt, nem képezné ennek hasonmását.

Gr. ZICHY szerencsétlen fátuma után másnap beküldettek a peres irományok Pestre a kormányhoz, melyet akkor a honvédelmi bizottmány képviselt és melynek akkor hivatalból tagja voltam.

KOSSUTH az alföldön járt. NYÁRY elnökölt. A véletlen úgy akarta, hogy az elítélést tartalmazó iratsomó épen előttem hevert az asztalon, én felbontottam s mondom NYÁRYnak mi van a csomagban, ő azonnal kért, olvasnám fel.

Már akkor Pest minden részében nagy plakátokon volt olvasható „az áruló gr. kivégeztetése”. Természetesen ez eset rendkívüli megdöbbenést és figyelmet keltett.

Alig kezdettem szétválasztani az iratokat, hogy felolvassam, megtelt a terem hallgatókkal.

A főokmány két kihallgatás volt két külön ívén, t. i. két fogoly vallomása. Egyik gr. ZICHY Ödöné, másik gr. ZICHY Rudolfé. (A Rudolf névben meglehet emlékezetem csal, de alig hiszem.)

Az elítélt gr. ZICHY vallomása igen egyszerű és rövid volt. Az ívnek első és a másik lap felét foglalta be. Azon alul a rövid halálítélet és a megerősítés ugyanazon lapon.

A csatolmányokat képezte mint corpus delictit: b. JELLASICH egy salvus conductusa, egy csomó nyomtatott proclamatio a magyarokhoz, melyet a hírlapok közöltek, és egy csomó mindenféle bécsi lapok az akkori időből, és egy revolver.

A salvus conductusra azt adá elő gr. ZICHY, hogy öt báró

JELLASICH bevonulása Sz.-Fehérvárra ott lepte meg. Miután hallá, hogy utócsapata kálozdi birtokán fog átvonulni, hol sok gazdasági készletei és drága gyűjteményei, ékszeri voltak, nehogy az feldulassék és kastélya felprédáltassék, biztonsági levelet kért báró JELLASICH tói, kit személyesen ismert. Ez készséggel adott is neki. A proclamatiókról csak annyit tud, hogy házába szállásolt általa megnevezett tábornok hagyhatta ott, s legénye, kinek mondtotta, hogy a hírlapokat pakolja el, azokkal együtt tette bördöndjébe. Együtt egy csomóban találtattak is. A Kálozdra menő úton elfogatott.

Ennyi volt a büntény. Az ítélet néhány szóban — bitófa. A kivégzés azonnal.

Elképedve néztünk egymásra. Közel mellettem gr. ANDRÁSSY GYULA állt. Arczán láttam a mély benyomást. Azonban egyik honvédelmi tag, épen szomszédom felkiált: úgy kell az árulónak! jól történt, bár függének mind!

Végig futott hátamon a borzadály. A benyomás, melyet e hangos nyilatkozat keltett, majdnem kínosabb volt az Ítéletnél, mert ez oldalról legkevésbé vártuk, miután ő maga is a főrendiház tagja volt. Nem is így érzett, jól ismertük, de épen ebből láttuk a megrémülés fokát és annak nyilvánulásait. Benne voltunk a terrorizmus légkörében egészen.

Haza érve az ülésből, találtam czímem alatti borítékban asztalomon a gyász-jelentést gr. ZICHY kivégeztetéséről azon rájegyzett fenyegetéssel: „így vesznek el az árulók”.

Hogy „áruló” vagyok, és pedig a legveszélyesebbek egyike, tudhattam és olvashattam a «Márczius Tizenötödike» majdnem minden számában akkor. De miután a gróf maga jelölteték «főárulónak», kezdettem büszkélkedni e czímben. Legalább joggal követeltem, hogy azon körben, hol a gróf árulónak tartatik, engem se tartsanak valamikép szívók szerinti hazafinak.

Nem igen lehettem kétségben aziránt, hogy a gyászküldemények MADARÁSZ officinájából keltek, ez azonban még is csak gyanú volt, megnéztem azért jól a borítékon a kézírást, gondolva, hogy valahol majd ráismerek.

A gróf távozása után Pestről (1848 szeptember 5.) államtitkárunk is elhagyta Pestet. Gr. BATTHYÁNY mint miniszterelnök a minisztérium vezetésével engemet bízott meg egy iratában, és e megbízatás a közbejött események miatt tartott 1849 májusig, míg CSÁNYI LÁSZLÓ átvette a közlekedési minisztérium vezetését.

SZEMERE mint miniszterelnök Debreczenben újon rendezte a minisztériumot. MADARÁSZ rendőri osztályát ő mint belügyminiszter vette át, a posta-osztályt, mely szintén MADARÁSZ kezében volt, a közlekedési minisztériumhoz csatolta s engemet rendeletében felhívott annak átvételére.

Bántott engemet e körülmény, hogy nekem épen MADARÁSZ hírhedt személyzetét kellene átvennem, és SZEMERÉHEZ mentem megkérni őt, mentsen fel ettől, ha pedig másképp nem rendezheti, halaszsa el CSÁNYI megérkezéséig, miután ez osztályt nem lehet a mostani kezekben hagyni, én pedig a rendezéshez annál kevésbé foghatok, mert lemondásomat elhatároztam, melylyel csak addig várok, míg lesz kinek átadni a minisztérium vezetését.

SZEMERE kérésemre ekkép felelt: «A berendezést meg nem változtathatom. Kereskedelmi minisztérium nincs, hova a posták ügyét sorozhatnám, épen szerettem, hogy kezedbe jussanak. Egy sor a közlönybe és a mostani személyzet el van bocsátva, én is úgy tettem. A mi lemondási szándékodat illeti, most arra nincs idő. Ellenkezőleg én azt mondtam Kossuthnak, miért nem nevezett ki téged a közlekedési tárczára, te ott szükség embere vagy. Ő erre azt válaszolta, hogy ő is annak tart, de azon pártállásnál fogva, melyet ellenében épen az április 14-ki ügyben elfoglaltál — ez lehetetlen.»

Mire én azt válaszoltam: ellenkezőleg *most épen* azért tettem volna. Te tudod legjobban, mennyire bírsz meghódítani embereket a folytonos érintkezésben — mit fogsz érni a beteg Csányival a minisztériumban?

CSÁNYI — így válaszolt KOSSUTH — annyi szolgálatokat tett mint drávai és erdélyi főbiztos, hogy őt mellőznöm nem lehet, remélem, lesz annyi belátása, hogy megérti ezt s nem fogadja el a neki felajánlott miniszteri tárczát.

Szemerének, kivel jó ismeretségben voltam, de intim viszonyban soha sem álltam, megbocsátottam e gondolkozást. Azonban szokott őszinteségemmel nyilatkoztam az április 14-ki „Streich“ felől, azt is kimondottam, hogy ezen esemény után hivatalt vállalni soha semmi szín alatt nem fognék. Sőt ha CSÁNYI itt lett volna, azon perczen visszalépek.

S még sem léptem vissza CSÁNYI megérkeztével is. Oka egyszerű.

Egyik minisztertanácsban KOSSUTH kívánatára oly végzés hoztatott, hogy a miniszterek az államtitkárokat és osztályfőnököket

jelentsek be a miniszteri tanácsnak helybenhagyás végett, egyidejűleg kimondatott KOSSUTH által, hogy NYÁRY, KAZINCZY, én a mostan alakult minisztériumban mint hivatalnokok nem szolgálhatunk politikai pártállásunk miatt.

Kiről HORVÁTH MIHÁLY által értesülést nyervén, pártunk azonnal kimondotta: hogy lemondásomat ne adjam be, várjam, hogy elmozdítsanak.

Így tettem. CSÁNYI megérkezve azt mondá nekem: most a miniszterséghez nem tudás, de bátorság kell. Ausztria ha végkép felülkerekedik, áldozatokat fog keresni. Nekem roncsolt tüdőmmel egy-két évem van. Töltsék rajtam boszújokat. A mi a minisztertanácsi végzést illeti, én kijelentem Kossuthnak, ha felhozná, a mit nem hiszek, hogy én azonnal magam is visszalépek, mert hisz egészen idegen e szakban nélkülöd nem compromittálom magamat.

Így maradt a dolog Világosvárig.

Nekem pedig akarva nem akarva át kelle vennem MADARÁSZ postaszemélyzetét. A mit SZEMERE ajánlott, nem tettem, mert egész csoportra nem tudnék mondani kárhoztató Ítéletet, azt pedig tudtam, mert egy rokonom is volt köztök, hogy vannak e hivatalosztályban tisztességes emberek is.

Egyik közelebbi napon épen nálam volt pár képviselőtársam — köztök egy dunántúli képviselő — midőn MADARÁSZ postai osztálya hozzám jött magát bemutatni.

Végbemenvén röviden a látogatás, midőn eltávoztak, azt kérdi tőlem dunai társam: emlékezem-e a gr. ZICHY kivégeztetésekor kapott gyász-jelenségre és nincs-e az meg nálam? természetesen nem volt meg, elhántam, de, mondtam, a kéziratot jól megnéztem, és tán megismerném.

Akkor barátom, ha felnézesz a hivatalba, ott fogod az irományok közt találni kézírását ezen sánta tanácsosnak — KOVÁCHICH-nak — ki most itt nálad volt, ez volt az időben MADARÁSZ LÁSZLÓ-nak factotuma s ez expedialta a gyászleveleket hozzátok. Nézd meg jól, megismered írását.

Így tudtam meg bizonyosan, kitől vettük a fenyegető küldeményeket.

A terrorismusnak fennebb elmondott véres jelenetei azonban szeptember hó végére esnek. Kezdetét az országgyűlés alatt az olasz kérdés letárgyalása után vette, midőn a dolgok fokonként elmérgesedni kezdettek és a törés Ausztriával csak idő kérdése lett.

A terrorismus eleinte titkos fenyegetésekben nyilvánult. Ki lett hirdetve a proscribált képviselők egy lajstroma. Kitől eredt, miképp terjedt el közönségesen, azt senki megmondani nem tudta, de a neveket egyfelmán sorolta el mindenki.

A dolog annyira komolylyá lett, hogy egy napon a megjelölt képviselők hozzám gyűltek a felett határozni: mi tevők legyenek az «eshetőségekkel szemben?

Többen azon nézetben voltak, hogy miután az utcai csöcseléket MADARÁSZ LÁSZLÓ mozgatja, s róla mindent feltesznek, hogy sem utcai merényleteknek magokat kitegyék, inkább mennek a hadsereghez s harcolnak annak soraiban. Ezt tanácsolák többi társaiknak is. Ennek folytán ment SALBECK GYÖRGY és többen a hadsereghez.

Mi — többen — nem követhettük fiatal családalan társaink példáját és maradtunk.

Július végén, az olasz kérdés letárgyalása után minden nagy fordulatra mutatott. Minden ügyeink határozottabb alakot kezdtek öltetni. Nálunk a forradalmi elemek KOSSUTH köré sorakoztak. KOSSUTH július 30-kán proclamálta fennebb leirt törési programját. A forradalmi párt teljesen azonosította magát vele.

A horvátok és szerbek reményei határozott lendületet nyertek, mert látták, hogy Béccsel viszonyunk kiegyenlíthetlen. Állásunk napról-napra feszültebb, a közlekedés — lehetetlen.

A horvátok a betöréshez, a szerbek erődített táborukban az ellenálláshoz fokozott erővel készültek. A vészfelhők felettünk mindinkább tömörültek. A vett hírek mindinkább eltölték a fővárost rémülettel, a hazafiakat komor aggodalmakkal.

Ezeknek nyomása alatt az elkeseredés az udvari camarilla és a bécsi kormány ellen nőttön nőtt, a panasz mindig kiáltóbb, az izgatottság fokozottabb lett. Ily közhangulatban pedig azok, kik minden áron törésre akarták vinni a dolgokat, eljöttek látták az időt, hogy valami *nagyot* merénylem lehessen.

Azonban ISTVÁN főherczeg a királyi teljhatalommal, gróf BATHYÁNY minisztériumával és a ház mérsékelt többségével még fennálltak — ezeknek csak akarniok kell és az elejtett hatalom ismét kezükben van, és minden forradalmi kísérlet kudarcot vallhat.

Sikert tehát csak úgy remélhettek, ha valamely megdöbentő — Handstreich által ISTVÁN főherczeget távozásra, a minisz-

tériumot lemondásra kényszerítve ideiglenes kormányt kiálthatnak ki, és a közzavarban a hatalom foszlányain osztozhatnak.

A veszély — így szóltak — naponkint fokozódik. Csak rendkívüli erő kifejtés hozhat segílyt. A kormány bensejében megoszolva nem képes erélyes lépésre magát elszánni. KOSSUTH, ki a fürgetegeknek parancsolna, társai által paralyzáva van. Így a dolgok nem maradhatnak. Ki kell azokat ragadni a megfeneklés hínárából.

Egy megrázó eseménynek kell jelt adni a dolgok új fordulatához.

Ily beszédek keringtek a fővárosban mint előpostái egy nagy eseménynek, mely bekövetkezendő volt, de ez miben álljon, még kimondva nem volt.

A régi német színház leégett épületével szemben volt akkor egy kioszk, hova az akkori időben fagyalatozni járt az egész politikai világ. Odajártunk mi is képviselők esténkint.

Egy napon híre terjed, hogy azelőtti estén, midőn már a közönség szétoszlott, két vendég foglalt helyet a kioszk előtti lugas egyik osztályában és fagyalatozva értesíté egyik a társát a megállapított tervről: minő körülmények közt fog a forradalom proclamálni.

A jelt a kitörésre — így szólt társához — egy megrázó eseménynek kell képezni. Ez gr. SZÉCHENYI nyilvános meggyilkolása lesz. Az ő személyében kell a gyanúsokat megfélemlíteni és a közrémületben az ideiglenes kormányt kikiáltani, a miniszteriumot lemondásra kényszeríteni stb.

Nem vették észre a homályban, hogy a lugas mellékosztályában valaki ül, és noha halkán beszéltek, minden szavukat meghallotta.

Másnap az egész főváros csak ezen eseményről beszélt, melyet mindenki tudott.

Én is hallottam, mit mindenki tudott, de sokkal sületlenebb dolognak tartottam, hogysem figyelmet érdemelne, nem is tartottam érdemesnek tovább avval gondolni.

Azonban a hír általános rémületet és aggodalmakat keltett, és annyi oldalról özönlöttek a tudakozódások, hogy végkép láttuk, hogy a hír minden körökben elterjedve mindenütt hívőkre talál és mély aggodalmakat okoz.

Midőn valami eshetőséget mindenki elhisz, akkor annak lehetőségé többé nem kérdéses.

A gróf hívei hozzátódultak őt zaklatva, tenne vigyázó és tenne óvintézkedéseket.

Közben a főherceg nádor is ráküldött a grófra komolyan zaklatva, hogy költözzék át a budai váriakba és vegye ott lakását, melynek még is őrizete van.

A mindig komolyabbá váló zaklatások végkép minket is gondolkozóbbá tettek, a gróf megígérte, hogy vigyázni fog magára és megtesz minden intézkedést a lehető támadás ellen.

Mi volt mindennek következése s miként függ össze a későbbi katasztrófával, alább meglátandjuk.

Egyelőre meg kell jegyeznem, hogy mindez augusztus hóban történt, hol a gróf kedélyállapotából kiritt már nem a lehangolt-ság, de a kétségbeesés és ez nagy mértékben feltámasztotta a gyanakvók figyelmét.

A sok gyanús hazafi közt ő volt a leggyanúsabb.

Már fennebb említtem, hogy KOSSUTH maga nem volt képes magát a gyanakodástól megóvni, mi egy eléggé nem sajnálható méltatlankodó jelenetben nyert kifejezést.

XXIII.

Kossuth megmérgeztetésének híre. E mendemondába Széchenyi is belevonatik. Kossuthot ebédre unszolja magához. Az ebéd lefolyása. Jelenet Kossuthnál a belga minta-puskával. Wesselényi br. látogatása Kossuthnál. Wesselényi aggodalmai, óv-intézkedései. A gróf párbaja Patayval. István főherczeg helyzete a budai váriakban. Széchenyi védelmi intézkedései. Családját elküldi Pestről. A minisztertanácsban unszolják maradjon el és pihenje ki magát. Otthon ül folyvást. Magára maradva étien és álmatlanul tölt napokat. Kimerül. Dr. Balogh rábírja, hogy Pestről távozzék. Az úton kitör a kórállapot. Bajoskodások közt eljutnak Döblingbe. Kossuth most közrebo-csátott nagy munkájában elmondja az 1848-diki események történetét. Visszapillantás akkori és mostani törekvéseire. Vádolja gróf Széchenyit, Deákot és Görgeyt. Befejezés.

Eljutottam elbeszéléseim végszakához. A politikai események naponkint nehezedeő nyomását a grófra, mennyire tölem tellet, részletesen ecseteltem. A ki felfogásaival egybeveti a politikai fejlődések menetét, az előtt világosságban lesz lelki töprengéseinek hű képe.

Szellemvilágunk folyamában 1848 márcziusig minden áramlat, ha itt-ott túlkapasokkal és kicsapongásokkal is, azon irányban haladt, mint a gróf a mozgalmat megindította.

Ezen időpontig az állam bel- és társadalmi kérdései forogtak szóban, melyek 1848 márcziusban kielégítő megoldást nyertek.

De mert ezen megoldások az egész birodalom átalakulásának kíséretében következtek be, ez által állami helyzetünk magasabb fokú érdekei is előtérbe léptek, a dolgok új rendében a nagyhatalmi állás, az európai érdekek is érvényt és kielégítést követeltek elutasíthatlan nyomással.

E kérdések pedig szellemvilágunk eszmekörében akkor még előkészített talajra nem találtak. Ezekkel szemben a magyar szellem akkoriban magát egészen idegen, ismeretlen körben találta és felfogásában vészthozó útra tért, melyen a végromlás kimaradhatlan lett.

Szellemi harcossaink akkori sorában az egyetlen, ki ez érdek-

harcz természetét, a kapcsolati viszonyok követelményeinek jogsultságát, ezeknek nemzeti érdekeinkkel összhangzását felismerte, egyedül a gróf volt.

Épen ezért látta magát egész nemzetétől elhagyatva. Az ellenkező áramlatban eszméinek minden hatása elmerült és nyomtalanú lett, és ebben egy fáradságteljes élet minden vívmányának végromlását látta, minden reményeinek, élete szebb álmainak szétfoslását s a mi mindennél több, közelítetetés és nemzeti mély megaláztatás kíséretében.

A pohár csordultig telt. A naponkint súlyosodó politikai helyzet elviselhetlen nyomása mellé csak csekélyebb rendű tényezők behatásainak csatlakozni, az ezer gyötrelmekkel ostromolt lélek kimerüléséhez a szervezeti erő hanyatlásának kellett társulni, hogy a katasztrófa bekövetkezzék.

Mindez megtörtént. Épen ezen mellékesemények felsorolása hiányzik, hogy a kép előttünk apró részleteiben is kidomborodjék és bevégezzet legyen.

Ezek sorában szerepel az ellene támadt gyanú, és meggyilkoltatásának híre. mely családjának eltávolítását vonta maga után, mi által e nehéz napokban egyedüli vigasztalásától, a menekülés egyedüli eszközétől fosztotta meg önmagát és az egyedüliség hamar befejezte romboló munkáját.

Említettem fennebb, hogy a gyanakodás ragályától KOSSUTH sem bírta magát megóvni.

Csudálkoznunk kellene, ha ez így nem volt volna. Benne a forradalmi zaj minden rezgése visszhangra talált. Így ez is.

És noha méltánylással ismerem el, hogy KOSSUTH még ma is (1881) helyesen ítéli meg a gróf politikai állásfoglalását, midőn «Iratainak az Emigrációból» II. kötetének 457. lapján azt mondja:

«SZÉCHENYI nem nekem személyes ellenségem volt, hanem az ügyé, melyet képviseltem és képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal.»

Azt nem lehet eléggé sajnálnom, hogy gyanakodása hozzá méltatlan útra tévedt s annak alkalmilag felette bántó kifejezést adott — oly időben, midőn a megtorlás lehetlensége miatt a tett menthetlenné válik.

Ezeket kell még elmondanom:

Volt idő Pesten az izgalom napjaiban, midőn KOSSUTH hívei fejökbé vették, hogy őt a mérgezésről félték. Ez közbeszéd tárgya lett.

Hogy, hogy nem, ki tudná ma megmondani, e sületlen gyanú odáig fajult, hogy abba magát a grófot is bele keverjék, sőt mi több, hogy az a gróf fűiéhez is eljusson oly versióban, hogy ő Kossuthot magához fogja ebédre hívni s ott fog mérgezett ételt kapni.

E sületlenség a grófnak oly alakban jutott tudomására, hogy ezen gyanútól maga KOSSUTH sem egészen ment, és ez a grófot még is bántotta.

A ki a grófot ismerte, egészen az ő természetével egyezőnek fogja találni, hogy egy közelebbi napon csakugyan meghívta Kossuthot magához ebédre.

Az alkalom erre épen igen kedvezőleg magától ajánlkozott, mert egy bizottsági értekezletből együtt mentek haza, és KOSSUTH felemlíté, hogy családja egy kiránduláson a budai hegyekben, távol van. A gróf azonnal meghívta ebédre.

KOSSUTH a meghívásra eleinte vonakodott, de a gróf nem tágitott unszolásával megjegyezve: hogy semmikép nem lehet feszélyezve, mert egészen magokra családi körben fognak ebédelni, más vendége nem lesz. KOSSUTH végre engedett.

Az ebédnél csakugyan a grófon kívül csak neje a grófné, Béla és Ödön fiai voltak, más senki. Megebédeltek élénk társalgásban. Ebéd végeztével kávézás után KOSSUTH búcsút vett s elment.

A gróf lakását elhagyva KOSSUTH a közeli Dunapartra ment és ott NVÁBvt szembejönni látta.

NYÁRVÍOZ csatlakozva elbeszélte neki nevezetes megebédelését NVÁEY előadás 1 szerint ezekben:

Ő figyelmeztetve lön, hogy őt a gróf ebédre fogja híni és ott mi fog vele történni. Ő nem is ügyelt ily sületlen beszédre, de a meghívás csakugyan épen ma megtörtént. Véletlen áproposra ugyan, de még is feltűnt neki. Ő mentegetőzött, de a gróf nem tágitott s annyira unszolta, hogy már-már szöget ütött fejébe ezen zaklatás, de miután a gróf azt is megmondó, hogy a grófné és fiain kívül senki sem lesz nála, végre nem állhatott ellen és megígérkezett, gondolván magában, hogy ily családi ebédnél nem fenyegetheti veszély — látni fogja, miből esznek neje és gyermekei, ahoz nyúl ő is.

Az ebéd válogatott étkek sora volt. Minden ételből vettek a grófné és fiai, én is — folytató KOSSUTH —, de neje és fiai az ételkben csak turkáltak, alig ízelve meg, ott hagyták tányérukon. Így

tettem én is, mi élénk társalgás közben nem látszott feltűnni senkinek. Valami igen jó tézstanemű volt, miből fiai sokat ettek, azt én is elfogyasztottam.

Ebédelés után átmentünk a gróf szobájába kávézni. A gróf híres szívaraiból egyet kezembe nyújt a kávézáshoz. Azonban míg rágyújthattam volna, kiveszen szekrényéből egy dobozt és azt előlme hozva abból vészen ki egy szivart azt mondva: ez tán zamatosabb lesz, én legalább jobbnak tartom amannál, de ez Ízlés dolga, én ezt ajánlom s egyet kezembe ad.

Míg én a szivar külsejét nézegetném, asztalfiókját nyitja meg, és kiveszi ezüst szelenczét, melyet táskájában magával szokott hordani, s megnyitva, egyetlen darab szivar volt. Ezt adja kezembe mondva: ez az én híres tiszai szivaromból való, ez az én kedvecz szivarom, meglehet az előbbiek erősek lesznek, vegye ezt — magam is ritkán szívom, csak különös jó napomon, nem nagy készletem van már e fajtából, másnak csak igen ritkán adhatok, de önnek szívesen, ha rágyújt, meglátja, hogy helyesen fukarkodom vele.

Ezzel a gróf nekem adva a szivart elfordult helyretenni a dobozt és a szelenczét. Én zsebembe csúszttam a szivart és mert kikötöttem, hogy ebéd után azonnal távozhassam, kalapomat vettem s eljöttem.

Ezzel oldalzsebébe nyúlt, és Nyárynak, ki elbeszélését szótlan végig hallgatta, előmutatja a szivart e szavakkal: itt a mérgezett szivar!

NYÁRY szótlan kiveszi kezéből a szivart, mintha nézni akarná s minden ellenkezése daczára leharapja végét és gyufát véve elő rágyújt és szívni kezdi az illatos szivart.

Így beszélte el NYÁRY a dolgot nekünk.

A gróf is elmondva a dolgot azt tévé hozzá: látni akartam, hozzá fér-e Kossuthoz ily gyanakodás, s ha igen, meg akartam érte tréfálni. Betanítottam a grófnét és fiaimat. Sikerült volna is egészen szándékom, ha fiaim nem állván a dicsőséget a jó tézstábla úgy be nem vágnak, ebből ő is kárpótolta magát s nem maradt egészen éhen a jó ételek mellett.

Meg kell még jegyeznem, hogy ez eseményt nem a gróf elbeszéléséből, hanem NYÁRYtól tudom, és valóságán épen ezért kételkednem kellene, ha azon időben néha napokig nem voltam volna távol Pesttől, és akkori időben nagyobb jelentőségű dolgokat is nem törölt volna el huszonnégy óra az emberek emlékezéséből.

Az alább következő jelenetről azonban már jót állok, mert azt magától a gróftól azon melegében hallottam és tudom.

FALK MIKSA gr. SZÉCHENYIRŐL írt munkájában felemlít egy jelenetet Kossuthnál a belga puskákkal, melyek remegésbe hozták volna a grófot. Úgyszinte felemlíti br. WESSELÉNYI MIKLÓS látogatását Kossuthnál és utána a grófnál.

Hogy annyi év múlva is emlékezetben megmaradtak ily jelenetek, mutatja, hogy nem voltak jelentőség nélküli apróságok, a tisztelt szerző azonban nem volt értesülve ezen események részleteiről, azért csak elmondja azokat a nélkül, hogy abból megérthetnénk, mi történt ott figyelemre és megemlékezésre méltó.

Azt, hogy Kossuthnál bizonyos belga puskák láttára a gróf nagy felindulásba jött, alig értheti meg valaki, valamint azt sem, hogy br. WESSELÉNYI látogatása Kossuthnál miért bírna feljegyzésre méltó jelentőséggel.

Elmondom én, hogy a homályt felderítsem.

Egy forró augusztusi napon épen kiindultam lakásomról, hogy bizonyos dolgomat végezzem a városban.

A mint a lépcsőházba érek, épen látom feljöni a grófot, kit a minisztertanácsban lenni tudtam.

Megvártam míg felérkezik és rátekintve igen nagy izgultság kifejezését látom arczán.

Nemde a minisztertanácsból jő? kérdém aggódva.

Igen — felelé — ez utóvégre is felemészt engem. Soká nem állom ki, kivált ha ilyeseknek vagyok kitéve, mint ma ott megértem.

Oly meghatottan mondotta ezeket, hogy én megdöbbenve felhagytam kimenési szándékkal és felkísértem szobájába.

Itt beszélé nekem a következőket:

A mint ma minisztertanácsba KOSSUTH szállására mentem, többen a miniszterek közül még hiányzottak és várnunk kelle megérkezésükre.

Szokott helyemre ültem az asztalhoz. KOSSUTH ez alatt egyik társunknak (melyiknek, ma már nem emlékezem) mutogatta az asztal végére fektetett minta-fegyvereket, különösen egy új szerkezetű szuronyos puskát igen feldicsért, mint melyből nagyobb szállítmányra ajánlatot kapott tán a belgáktól.

Ők az asztal más oldalán távolabb álltak tőlem az ablak előtt, magyarázat közben én is odanéztam s ekkor KOSSUTH azt mondja társának nyomatékosan: mily biztosan fog lehetni evvel ledurran-

tani az árulókat! s ezt mondva arczához illeszti a puskát és egyenesen rám céloz.

Felpattantam ülésemből. Ő elfordult. De tüstént összeszedtem magamat s elnyomva felforrott véretem, székembe ereszkedtem vissza.

Nem soká maradhattam ott. Agyam égett, vérem forrt. A többiek is észrevették izgultságomat, kértem dispensáljanak ma az üléstől s eljöttem, hogy csillapodjam.

Jó Isten! mit mindent kell még zsebre dugnom e szerencsétlen állásban, hova jutottam.

Nagy felháborodás fogott el engemet is ennek hallatára, azonban szerettem volna hinni, hogy a gróf talán még is tévedett s kérdém, nem lehet-e, hogy csalatkozott, mert ilyesmit KOSSUTH sem merészelhet.

Nem — monda a gróf — csalódnom nem lehet. Azon oldalon egyedül voltam akkor, s ő célozhatott volna bármerre a szobában, de épen felém fordult és nem célzás nélkül mondotta a szavakat. Nem tévedhettem. Ő ebben is az utcák viszhangja.

És mindezt szó nélkül zsebre kell dugnom! A megtorlás híre is végzetes katasztrófát idézne elő okvetlenül a mostani izgalmas időben.

Emlékezzenek már most vissza t. olvasóim azon hírekre, melyek forgalomba jöttek, s miket fennebb elmondottam a gróf meggyilkolásáról a nyílt utcán. Mindezen események egy időre esnek, ezekből lehet némileg fogalmuk azon napok jellegéről.

A ki a gróf roppant sensibilitását ismerte az ilyes dolgokban, csak annak lehet fogalma azon lelkét maró önmegtagadásról, melylyel ily meggondolatlan érintést legérzékenyebb oldalán szóltalanul elviselt.

Ne csudáljuk azonban, ha ily zaklatások közt felháborodásait nem bírta mindig elnyomni, önuralmodása perczekre elhagyta és tulragadtatott.

Így történt az augusztus 22-ki képviselőházi ülésben, hol a hadsereg szervezése kérdésében a botbüntetés eltörlése került szóba és a minisztérium az ellen élénken szót emelt.

Mint régi 17 évig szolgált katona a gróf is felhíva lett MÉSZÁROSTÓL, hogy síkra lépjen. Elmondotta egyszerűen, hogy a botbüntetés eltörlése az angol parlamentben is vita tárgya volt, de WELLINGTON herczeg ellenző felszólalása azonnal véget vetett a

vitának, ki mint diadalmas vezér intette a parlamentet, hogy ha az angol sereget demoralizálni nem akarják, ne bontsák meg a fennálló fegyelmi rendszert semmiben. A parlament letette azonnal a kérdést.

Erre PATAY, ki éppen a gróf kegyeltjei közé tartozott, hevéből elragadtatva gyöngédtelenül válaszolt, csodálkozását fejezte ki, hogy éppen a gróf, ki az új eszmék és a polgárosodás zászlóját első emelte fel az országban, most a botozás mellett emeli szavát.

Ez éppen PATAYtól annyira bántotta a grófot, hogy mellette menvén el egy csak általa hallott szót mondott neki, mely magában nem sértés, de minden esetre illetlen volt.

PATAY erre nem tehetett egyebet, mint hogy szokás módon a gróftól elégtételt kért és a gróf elismervén okát és jogát, azt nem tagadhatta meg.

Nem aggódhattunk a dolgok kimenetelén, mert ismertük a feleket. Mindenik igen sajnálta a helyzet kényszerűségét, de már megtörtént.

A fegyver pisztoly volt. Mikor lövésre került a dolog, PATAY megkínálta a grófot az első lövéssel. A gróf erre: én voltam a sértő, önt illeti az első lövés, én semmi estre előbb nem lövök — felelé.

Azt én nem teszem — felelé PATAY — én gr. SZÉCHENYIre pisztolyomat nem sütöm, evvel tartozom hazámnak.

Még néhány szó családi helyzetükről is — és a gróf levegőbe lővén, eldobta pisztolyát és PATAYhoz menve kezét szorított vele, bocsánatot kérve hirtelen szaváért.

Ezen kívül történt még ez időben a gróf és CSÁNYI LÁSZLÓ drávai főbíztos közt egy kihívás bizonyos nyilatkozatért, melyet a hírhordók bemondottak.

A gróf és CSÁNYI egykorú katonasági bajtársak voltak. Egy huszárezredben szolgáltak. CSÁNYI egy levelével eloszlattott minden félreértést, ő a grófot nemcsak mélyen tisztelte, de mint nekem volt módom meggyőződni, meleg ragaszkodással szerette is. Eszé ágában sem volt a grófot érzékeny oldaláról érinteni.

Semmi sem illusztrálja azonban ama napok mivoltát inkább, mint WESSELÉNYI br. megható töprengése.

Egy viszontagságos élet alkonyán sötétebb napokat nem is képzelhetünk.

A nemzeti újjászületés hatalmas egykori vezére most erejében

megtörve, világtalanul bolyongott Pesten, középette a forradalmi izgalmaknak.

A mit ép szemével látni nem birt, most világtalan állapotában nagyon is világosan látott, hova jutnak t. i. a haza ügyei KOSSUTH vezetése alatt.

WESSELÉNYI báróval már 1834 óta jó ismeretségben voltam. Az 1840-es években többször időztem Zsibón KEMÉNY Zsigmonddal, ismeretségünk bensősége csak akkor kezdett tágulni, mikor én a gróffal viszonyba lépve ő a KOSSUTH elleni harcban határozott állást foglalt ellenünk.

Az unió kimondása után 1848-ban WESSELÉNYI br. Pestre jött, s ott felkereste a grófot és engemet is. Ezentúl ismét igen gyakran érintkeztem vele, érdekes volt nekem azon átalakulás, melyen átment, és csakhamar láttam, hogy egész lelkéből a mienk, egész gyengédséggel és ragaszkodásának melegségével mutatta korábbi tévedésének sajnálatát.

Nézeteit alig fejezhette ki nyomatékosabban, mint azt az olasz kérdés tárgyalásánál a főrendi ülésben tette, mint azt a maga helyén előadtam, nem szándéktalanul.

Ki azon forrongó napokban kimondotta a törvényhozás színhelyén, hogy «a dynastia és bécsi kormány bizalma részünkről megéri legalább százezer ember felajánlását», az nagy és merész szót mondott.

E mellett br. WESSELÉNYI még hitt az emberek, bízott az ifjúság irántai kegyeletében, és tartózkodás nélkül emelte szavát a forradalmi törekvések ellen. Intett és óvott a túlhajtások ellen, hova csak szava eljuthatott.

Nem sokára azonban két lesújtó tényt kelle tapasztalnia. Egyik, hogy ezen mozgalmak Kossuthban nyerne támogatást és jelentőséget. Másik, hogy szavának ez időben már semmi hatása nincs.

Kik még némi kegyelettel viseltetnek iránta azok sajnálatlalt látják hasztalan fáradozását és aggódva intik: hagyjon fel ellenkezésével, mások épen svarczgelbnek tekintik.

Ez keserű tapasztalás, nehéz bűnhődés volt.

Önmagának és a fenyegetett hazának vélt tartozni avval, hogy még egy utosó kísérletet tegyen Kossuthnál, kivel 1836 óta a legbensőbb viszonyban élt, ki maga is üldözött KOSSUTH fogsága idején leghívebb barátként állott családja mellett, ki KOSSUTH miatt

iffúsága legmeghittebb barátját, mesterét és a kezdet harcaiban leghívebb bajtársát — a grófort — is megtagadta.

Elment tehát Kosszthhoz.

Ez azon találkozás, melyet FALK MIKSA felemlít.

A dolog KAZINCZY GÁBOR előadása után így történt:

Egy napon KAZINCZY felkereste Kossuthot, kinek ő az időben még a leglelkesebb híve volt.

Belépve előtermébe ott néhány embert talált KOSSUTH környezetéből és meglátja br. WESSELÉNYI egy szögletben ülve.

Azonnal odasiet br. WESSELÉNYIhez és felgerjedéssel kérdi: mit csinálsz itt?

Némi zavarral mondá neki br. WESSELÉNYI: Kossuthal szeretnék beszélni és már (ha jól emlékezem a számra) tizenegyszer vagyok itt és nem juthatok hozzá.

Erre KAZINCZY nagy haragosan támadja meg KOSSUTH embereit, hogy azok WESSELÉNYI ittlétét nem jelentették s be nem vezették azonnal, s karon fogva WESSELÉNYI vezetű őt minden bejelentés nélkül KOSSUTH szobájába.

Ott KAZINCZY szokott élénkségével panaszoja fel Kossuthnak, hogy emberei oly figyelmetlenek, hogy WESSELÉNYI már tizenegyszer hagyják itt várni a nélkül, hogy ittlétét bemondanák s bevezetnék.

KOSSUTH habozva mentegetőzött roppant elfoglaltságával, de nem adta WESSELÉNYINEK és KAZINCZYNAK azon elégtételt, hogy embereit rendreutasította volna.

WESSELÉNYI helyet foglalva lelke mélyéből kezdé elmondani mély aggodalmait — rimánkodva kérte Kossuthot, ki most mindenható, ki egy szavával megállíthatja a vihart, ne engedné törésre vinni a dolgokat, miből csak a nemzet végpusztulása következhetik okvetlenül.

Elmondani ma már ki tudná, mit mindent felhozott WESSELÉNYI, ki ismerve az erdélyi oláh nép között szórványosan lakó magyarság helyzetét, ismerve a könnyen lázitható erdélyi oláhság hangulatát, leginkább látta a veszedelmet, mely polgárháború esetében fajunkat fenyegeti.

Felhozott mindent, mivel csak Kossuthra hatni gondolt, azon baráti hű ragaszkodást, melylyel hosszú évek során megtagadva SZÉCHENYŰ legbensőbb korábbi barátját, oldala mellett küzdött mint legkitartóbb hajtársa, minden üldöztetéseinek osztályosa stb.

Mondott volna még sokat WESSELÉNYI felőle vénült aggodalmainak árjában, de közben KOSSUTH kérte, sietne mondandóival, mert perczei ki vannak mérve, mire WESSELÉNYI elhallgatott, várva választ.

Nem mernék belefogni, hogy KOSSUTH ékes nyelvén elmondott választát reproducáljam. Annyit mondhatok annak benyomásáról WESSELÉNYIT;, hogy az volt a legszerencsétlenebb viszonzás, a mit KOSSUTH őszintén aggódó hű barátja töprengéseire választ-hatott. WESSELÉNYI lelkében mélyen találva felállt s röviden köszöntve — elment.

Tőle tudjuk, hogy mélyen sértve hagyta el régi barátját.

KOSSUTH megfoghatatlan tapintatlansággal azon kezdette: mennyire fáj neki s minden hazafinak azon sorscsapás, mely WESSELÉNYI érte szemévilágának elvesztésében. De ez, fájdalom, megtörtént. Ez az oka, hogy ő, a férfiúbátorság egykori mintaképe, most nem láthatva a dolgokat, képzeletében rémeket teremt, és annak képeivel nyugtalanítja magát. Aggodalmainak forrása nem a tényekben, de szerencsétlen helyzetében van. Remegéseivel csak megzsibbaszthatja mások tevékenységét, pedig a haza megmentésében minden erő lelkesedésére van szükség. Engedje azért őket tenni, kiket a sors megkímélt s kik látnak és a haza sorsát ép úgy szívükben hordják mint ő. Legyen nyugodt és bízson bennök, ne lohaszsa tűnődéseivel azon isteni ihletet, a lelkesedést a hazafiakban, mi most egyedül képes a hazát megmenteni még a pokol hatalma ellen is. Kérte végül, maradjon a szerencsétlen fátuma által kényszerült tartózkodó áldásban az események közt.

WUSSELÉNYINEK mélyen fáj, hogy KOSSUTH minden érvelése világtalan állapota körül forgott és megtagadta illetékességét a dolgok megbírálásában.

Tudtommal ez volt utolsó beszélgetésük az életben. Így vált el a két régi barát egymástól.

E látogatás után WESSELÉNYI a gróft kereste fel.

Képzeltetik már most, t. olvasóim, e találkozás megható komorságát. WESSELÉNYI mint megtörött bűnbánó panasolta el találkozását Kossuthal.

A gróf nem vigasztalhatta felindult barátját. Végtelen fájdalommal látta teljesedve aggodalmait. Midőn még lett volna mód fékezni e veszélyes hatalmat s ő síkra szállt, az egész nemzet elhagyta őt. Előérzete nem csalt s fájdalom, e hatolom ma már nem fékezhető

többé és elbizakodásában okvetlenül örvénybe sodorja magával a szerencsétlen hazát azon ponton épen, midőn az újjászületés és szabad fejlődés minden eszközeit megadta az idők kedvezése.

Lelkéből kibúszta magát a haza sorsán a két barát, kik húsz évvel előbb annak szolgálatára fiatal lelkesedéssel fogtak kezét.

A mint a helyzet bonyolódni kezdett, a közveszély nőtt, a hangulat mindinkább elmérgesedett, az izgalom kitörésig fokozódott, WESSELÉNYI aggodalmait töltettek a gróf töprengéseiben is.

Hallott a proscibált képviselőkről. Hallott a gróf ellen készülők merényléről, attól kezdett tartani, hogy senki sincs biztonságban, a ki a forradalmiak előtt gyanúsnak tekintetik.

Egy gőzöst bérelt s azt mindennel felszerelve a pesti parton indulásra készen tartotta.

Feljárta azután barátait, kiket fenyegetve hitt, köztök KEMÉNYT, KAZINCZYT, engemet felkeresett kérve, hogy bármi zavargás vagy veszély esetében siessünk hajójára, ott menhelyet és védelmet találunk.

Értesítette a grófot is, s kérve kérte gondolna magára s adandó alkalommal siessen hajójára.

Velőmíg hatott a rázkódás, midőn WESSELÉNYI tünődéseiről szobámban velem beszélt. Aggodalmainak sötét képeit elsorolva elmondó intézkedéseit és intett, ne vegyem könnyedén a fenyegető veszélyt épen én, ki minden nap olvashatom a Márczius Tizenötödikében, hogy a forradalmiak legtevékenyebb ellenének tartatom, s kire leginkább bősültek.

Midőn én — csillapítani akarva — aggodalmait túlzottaknak állítottam, vagy legalább még most koraiknak, mely illetődéssel felel: bevárnám veletek a veszély utolsó perczét, nem kerülném a veszélyt magát, csak Isten ne vette volna el szemeim világát. Ti boldogok vagytok, végső esetben is védhetitek magatokat a támadók ellen — engem világtalant leüthetnek az utcán mint a kutyát védtelenül.

Mindezeket el kelle mondanom, hogy a helyzetről némi fogalmat nyújtsak.

Ne mondja senki, hogy ezen aggodalmak agyrémekek voltak. Hatásuk, ha hiedelemre találnak, ugyanaz, mintha kétségbevonhatlan tények volnának.

Ily időben nem a rémhírek, de azok iránti hiedelem hat a kedélyekre. Ha valaki társaim közt, én bizonyára fenyegetett voltam,

mennyire szálla vagyok a forradalmiak szemeiben, önértettel olvastam minden nap lapjaikban. Azért ott maradtam helyemen. Épen úgy forogtam a fővárosban mint azelőtt, egyetlen országos ülést sem hanyagoltam el, noha alig menthetőleg néha esti gyűlések tartattak és a bejáratokat előzőnlő sűrű tömeg közt kelle utat törnünk. A csöcseléket pedig MADARÁSZ LÁSZLÓ mozgatta.

Hogy mi sem maradtunk fedezet nélkül lakásunkban, alább elmondandom.

ISTVÁN főherczeg csaknem fogoly volt a budai várban. Névtelen levelekkel el lett árasztva. Megsokalva a zaklatásokat, távozni akart, csendességben becsomagoltatta becsesebb holmiját és készen volt távozásra. A várlakot folyton ostrompetitíókkal fenyegették levelekben. Cselédsége, az egész őrség kevés kivétellel meg volt vesztegetve.

Hogy a várbeli állapotokról némi fogalmunk legyen, elmondom, mit nekem egyik napon br. WENKHEIM BÉLA főudvarmester a főherczegnél akkor maga beszélt.

Azon napon, melyen ezt nekem beszélte, meglehetősen korán — mint mondá — a főherczeg hozzájött és szobájába lépett, levéllel kezében.

Ez is a névtelen levelek egyike volt, melyben látszatos jó akarrattal figyelmeztetik a főherczeget, hogy az napon óriás tömeg fog betolakodni hozzá a várlakba Sturmpetitio ürügye alatt. Tudatják vele, hogy minden előkészítve van. A levél, mely azelőtti napról keltezett volt, leírja minden budai őrhelyen a kirendelt őrséget, annak számát, az őrtisztek neveit stb.

E levelet átadta a főherczeg br. WENKHEIMnak s szobáiba távozott. Br. WENKHEIMot bántotta a levélben az őrség pontos leírása. Nem nyughatott. Nyergeltetett és magával vive a levelet feljártá sorban az őrhelyeket — a kapukat és főőrhelyet — Hauptwachtot.

A mint a levélben leírva volt, mindent a legkisebb részletig úgy talált. Meg kelle győződnöm — végzé br. WENKHEIM, hogy ezen levelek nem valami zugírás officinájából, de jól értesült körből erednek.

Ha már most az ezer nagyobb s apróbb események és hírek egymást felváltó tömegére gondolunk, és az elmondottakkal egybevetjük, nem lesz nehéz az akkori nyomasztó helyzetről magunknak hű képet alkotnunk.

Elöttem ma is megfoghatlan állapot ez, melyet megmagyarázni nem volnék képes.

Azt éreztük, hogy Isten nem mérhet ép észszel bíró emberekre tűrhetlenebb helyzetet.

Senki sem érezte magát biztonságban. Mindenki fenyegetve látta magát. De példa adva még nem volt. Áldozatul senki sem esett.

Ott volt ISTVÁN főherceg teljhatalommal ellátva. Ott a miniszterek a hatalom minden eszközeivel rendelkezve, élükön a rettenthetetlen BATHYÁNYI. Ott az országgyűlési nagy többség a zavarások elleni ellenszenv nem rejtegetett hangulatában.

És a törvényes hatalom ennyi tényezője együtt nem bírt csoportosulni s egyesült akarathoz jutni. A maroknyi ellencsoportnak akadt vezére s ura lett a helyzetnek. A nagy többség mint fejetlen vagy fejvesztett csapat bolyongott tétlenül, nem tudva mit tegyen.

Végkép odajutottunk, hogy mindentől tartva elkezdettünk semmivel sem gondolni. Tehetetlenségünk érzetében felmentettük magunkat a haza gondjaitól, azt bíztuk Istenre, kiki saját bőréről s övéiről kezdett gondoskodni.

Ez volt a helyzet Pesten augusztus végén.

Ezen napok egyikén reggel szokásom szerint felmentem a grófhöz.

A mint szobájába lépek, így fogad: épen jó, hogy jön, már küldeni akartam utána.

Helyet foglalva ezeket mondja nekem:

Tovább nem maradhatunk e kiállhatlan állapotban. Valamire el kell magunkat határozni. Én átgondoltam a dolgokat s ebben állapodtam meg:

A mi személyeinket illeti: wir sind dem Geschicke verfallen. Nekünk nem szabad helyünket elhagyni, történjék *bármi*. De nem így van szegény családunkkal. Már ez a sok kósza lhir is örökös nyugtalanságnak teszi ki őket.

Isten mentsen meg, ha ittlétükben történék velünk valami.

Helyezzük legalább őket biztonságba, nehogy őket is baj érhesse. Elhatároztam ezért, hogy a grófnőt és családomat küldöm Czenkre. Küldje ön is családját haza, távozzanak ezen pestises légkörből.

Most még akadály nélkül mehetnek, ki tudja ha a zavarok még nőnek, gondoskodhatunk-e elhelyezésükről. Már ha biztonságban tudjuk őket, könnyebbül itt helyzetünk, csak magunkra kell gondolnunk és mi megvédehetjük magunkat.

Én megtettem minden lehető intézkedést. Házunk erős. Van itt letéve a háznál 70—80 jó fegyverünk. A lánchíd udvara itt van szemben. CLARKE ügyeltet minden eshetőségre. Van elszánt hű 60—70 embere ott mindig. Az első jeladásra itt terem és kiáll e kis csapat védelmünkre. Rendezve van, hogy azonnal MASJON is hírt kapjon, ha megtámadtatnánk, a hajógyár elszánt munkásai azonnal itt lesznek hajón segítségünkre.

Szóval ha valami merényeltetnék, mi a védelemmel készen állunk, s nem félhetünk.

De családunkat nem tehetjük ki ily ostromnak. Ha itt volnának, nem tudnám magamat védelmezni. Oda dobnám magamat áldozatul, hogy őket ne kockáztassam.

Ezért küldjük haza azonnal családunkat.

Megrémültem ezen elhatározása felett. Előérzetemben hirtelen fellillantak lehető következései.

Én családom haza küldésére nem gondolhattam. Az én otthonom az ország keleti határán Nagy-Bányán oly távol volt akkor Pesttől, hogy arra gondolnom sem lehet, hogy rábírjam nőmet ily messze távozásra magam nélkül.

Megmondottam a grófnak, hogy erről az én családomat illetőleg szó sem lehet.

Nincs rá eset, hogy nőmet rá bírnám venni, sőt minélinkább gyanítaná indokaimat, annál kevésbé engedne unszolásaimnak. Erről tehát ne szóljunk.

De beszéljünk az ő családjáról.

Nagyon megijedtem, mi lesz a gróffal, ha családjától elhagyva magára marad.

E nehéz napokban este soha sem ment ki a házból, idejét ekkor egészen szoros családi körben töltötte, hol játékban és tombolával tűrhető szórakozást talált.

Mi lesz belőle, ha sötét képeivel minden foglalkozás nélkül, magára kell töltenie az esti hosszú órákat.

Mindent elköttem ennélfogva, hogy e szerencsétlen gondolatról lebeszéljem.

Az ostrom hevében sikerült nekem a gyenge pontot megtalálni és erősen támadni.

Gondolja-e, kérdém, hogy ezt ő teheti a nélkül, hogy általános nagy feltűnést okozzon. Épen ő, ki a biztonság és ha kell távozás annyi eszközeivel rendelkezik, mint senki Pesten. Itt a vasút, itt

vannak a gőzhajó-társaság valamennyi hajói, melyekkel ha kelK rendelkezik.

Családjának eltávolítása signál lenne tömeges vándorlásra a felső körökben. Lehet-e ezt épen neki megindítani? Most épen, midőn a horvátok betörése csaknem bizonyosnak tartatik, ha épen ő küldi családját biztos helyre, előre látható, minő lármát fog ez kelteni.

S aztán mivel volna ez most indokolva?

A gróf annyi biztos eszközzel rendelkezik, hogy a veszély utolsó órájában is itt a lánchíd-udvar, itt a gőzhajók, bármely perczen akárhova elszállíthatja családját.

De hisz tudja, hogy ha valaki, én sem vagyok valami rózsás helyzetben. Ha társaim között valakit baj érne, én az első közt volnék, kit megtámadnának.

De annyira még nem sülyedt hitem saját fajunk iránt, hogy-attól tartsak, ha bennünket valami fátum érne is, miattunk védetlen nők és ártatlan gyermekek is lakóijának.

Nem mondom, hogy ha Pestet a horvát megszállás fenyegetné, családomat el nem küldeném innen nyugodalmasaid) helyre. De ettől még távol vagyunk, és erre volna időnk a veszély utolsó óráiban is.

Végkép a gróf engedett. Kimondá, hogy családja marad. Ő sem hiszi, hogy övéit valaki bántaná, ne mondják, hogy ő kezdte meg a családok elköltöztetését.

Ebben megnyugodtam. Elváltunk.

Ezen megnyugvásom azonban — fájdalom — nem soká tartott.

Engedett első ízben. De a zavargások fokozódtak, a veszély nőtt és töprengései családja miatt ismét megújultak. Nem hiszem különben, hogy családját valami veszélytől féltette volna, a segély és védelemnek annyi eszközeivel rendelkezett, hogy minden aggály indokolatlan volt. Ezt azonban úgyhiszem csak ürügyül használta egy lehető katasztrófa sötét s homályos előérzetében, melynél családját távol szerette volna tudni.

így maga sietette a katasztrófát. Dr. BALOGH PÁL rendes orvosa is nem csekély súlyt fektet családja maradására. Mindent merek rátenni, ha családja körében marad, és annak befolyása alatt naponkint mint addig is annyi üdülést talál, hogy testi szervezete nem gyengül el annyira mint a magányban, és még csak a hó-

végéig b. JELLASICH híres Flankenbewegungjáig idegei kibírják az izgalmak nyomását — ő mentve van.

Egy reggelen a mint felmegyek a nagy grófhöz, azzal lepett meg, hogy családja — elutazott.

Elszomorodtam. A dolgon azonban már segíteni nem lehetett. Nem tudva mit, de éreztem a kérlelhetlen fátum közeledését.

Kétségtelenül érezte a gróf, mi is láttuk, hogy baj fenyegeti. Beszéltem is dr. Moskovichcsal állapota iránt. Az azt mondotta kérdéseimre: ő sem hiszi, hogy mostani izgatottságának következése ne legyen, és midőn kérdeztem: mitől lehet félni? azt felelé: idegláztól. Tovább kérdezve azt mondá nekem: ő nem igen aggód-nék annak rossz kimenetelétől a grófnál s annyi bizakodással szolt, hogy szinte óhajtani kezdém, bár néhány napi kábultság pihenést engedne felzaklatott lelkének.

Mindenre gondoltunk, csak azon bajra nem, a mi fenyegette.

Családja eltávozta után sebesen hanyatlott. Hogy beteg, azt nem lehetne még látni. Ezért eljárt még az illésekre, különösen elment szigorú pontossággal a minisztertanácsba.

De egy napon ismét visszajövet onnan a lépcsőn találtam. Szokatlan meghatottsággal beszél el, hogy KOSSUTH nagy részvét-tel rá esett és állítva: mikép látja, hogy beteg, kérte: menjen haza, és maradjon ki a miniszteri ülésekből, pihenje ki magát. Látja, hogy ki van merülve, kímélje magát. Ez neki felette jól esett. A többi miniszterek is unszolták: menjen haza és maradjon ki az ülésekből, míg jobban érzi magát. Ő engedett s hazajött. Most egy ideig nem is fog menni oda.

Meg volt hatva e részvét által s örült felszabadításának.

Már most — mondá sóhajtvá — mindentől visszavonom ma-gamat egy időre — bárcsak pihenhetnék és gondolatim rohama elől menekülhetnék.

Tovább is beszélt még. Végre elbúcsúzott tőlem is különös elérzékenyüléssel és engemet homlokomon megcsókolva elment.

Oly rendkívül szokatlan volt előttem e jelenet komolysága, hogy megbűvölten álltam meg a lépcsőn és kísértem szememmel míg csak eltűnt.

Aggodalmas nyugtalansággal siettem a lánchíd udvarába fel-keresni TASNERT és CLARKEot.

Elmondottam nekik a történetket. Abban láttunk volna segélyt, ha módot lelhetnénk a gróftól valamikép a pesti légkör-

ből eltávolítani. Pesten minden kósza hír azonnal hozzájutott, valamennyi lapok, még plakátok is asztalán heverték, még bécsiek is — kifoghatatlan anyag az izgalmakra.

Azon időn túl, hogy a minisztertanácsból kimaradt, szobáját nem hagyta el. Reggeli köntösében járt fel és alá a nagy teremben.

Asztalán egy tányér szöllő, barnás rozskenyér és friss víz állott.

Hívei gyakran felnéztek hozzá, de nem láttak lehetőséget a végsőkig lehangolt búskomorságát oszlatni.

Felmenve hozzá, komornoka mondta nekem: Istenért, gondolkunk valamit a gróffal. Már több éjjel le sem feküdt, enni sem rendelt magának, az a kis szöllő, a mi asztalán van — ehez sem igen nyúl — így el kell pusztulnia. Már én előbb is kérni akartam, csináljanak valamit, de azt hittem, hogy ez állapot megváltozik.

Bemenve a grófhoz szokott fel hangosságban találtam. Étkezésére s alvása fordítván a beszédet, kértem, kísértené meg ha erőtetéssel is az evést és különösen az alvást, mert így teljesen kimerül és elgyengíti magát stb.

Istenem — mondá — mit tegyek, mikor nem lehet. Mit adnék én az álomért, csak perczekre tudnék elszunnyadni, de még helyben ülni sem tudok. Ezzel egyik pamlagra veté magát.

De a mint néhány perczig ott ült, agyához kapva felugrott. Ég minden agyamban — mondá—, a mint leülni próbálok, pokoli forróságot érzek, mintha lángot vetne agyam. Csak éjjel, ha hűvösebb szél fű a Duna felől, bírok a nyitott ablaknál kissé ülni maradni. Ennyi a lehető nyugalom, mit találhatok.

Ez állapot néhány nap alatt bevégezte rombolását.

Megtörve és kimerülve rendes orvosának dr. BALOGH PÁLnak kezére kelle magát adnia, és ez kíséretét ígérve nem csekély küzdelemmel rá vette, hogy Pestről semmi időt nem veszítve távozzék. Beleegyezésével perczig sem várt, hanem kocsiba ültette s vele elutazott még nem tudva hova és merre.

Dr. BALOGH szeptember 4-kén vette kezelése alá és azonnal belátta, hogy maradása Pesten lehetetlenné tesz minden felüdülést. Ezért fordítá minden orvosi befolyását arra, hogy a beteget távozásra bírja.

Dr. BALOGH, ki a grófnak nemcsak rendes orvosa, de barátja s bizalmas embere volt, azonnal felismerte a fenyegető tüneteket.

A magány, néhány álmatlanul töltött éj s étvágyának teljes

megszűnése, a folytonos lázas tűnőlődés pár nap alatt megérlelték a kórállapotot, mely szerencsére Pesten kitörésre még nem jutott.

Szeptember 5-kén kocsira ültek. Budáról kiérve — mint dr. BALOGH írja — kocsijából hirtelen kiszállt, s mint komornoka beszélt, az útmelletti cserjés felé sietett.

A komornok véletlenül a kocsi első ülésén elhelyezett pisztolyszekrényre veté szeméit s azt nyitva látta. Felhajtván fedelét rémülve látta, hogy egyik pisztoly hiányzik. Antal huszárnak azért egész rémülve mondja: siessen a gróf után, mert pisztolyát magával vitte és a huszár megrémülve sebesen utána futott és elérve hátulról karját fogta meg. Ezen érintésnél a pisztoly a gróf hóna alól a földre esett.

Merően nézte a gróf a földön heverő pisztolyt és kis szünet után mondá huszárjának: jól tette Antal, hogy utánam jött, én most rosszat akartam tenni. Ezzel engedte, hogy huszára a pisztolyát magához vegye és visszament kocsijához.

Ez volt a kórállapot kitörésének első tünete, mely öngyilkossági szándékban nyilvánult.

A kocsihoz érve követelte, hogy visszavigyék Pestre. Ő mint miniszter nem hagyhatja el helyét, együtt akar veszni társaival. Végkép nagy nehezen engedett orvosának s tovább utazott.

Útjában kórállapotának minden tünetei aggályos kitörésekben eléálltak.

Lelkét nemzete s a főváros pusztulásának lázas képei töltötték be. Beszéde velőtrázó kétségbeesésben mind e körül forgott. A betörő horvátok dúlongása Pesten, a nemzeti meggyaláztatás — a lánczíd pusztulása — minden reményeinek tönkrementése képeztek feldúlt kedélyének állandó izgalmát. Végkép eléálltak az önvád szomorú tünetei is.

«Ily leírhatlan kínos lelki gyötrelmek közt — írja dr. BALOGH — többszöri huzakodások és ellenszegülések után s a legdühösebb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk — *Döblingbe.*»

Azon óriási anyaghalmazból, mely emlékeim megírásánál előttem hevert, felhasználtam annyit, mennyit elégnek hittem egy tevékenységben és viszontagságokban gazdag életleolyás ecsetelésére és a szomorú befejezés megértésére.

Elmondottam a történeteket azon vallásos lelkiismerettel, mely-

lyel túllépve már az élet minden hiú számításain, és az idő hosszú folyamában megtisztulva az előszeretet vagy ellenszenvek behatásaitól — mintha tanúskodnom kellene a mindentudó bíró színe előtt a múltak eseményeiről.

Elbeszéléseim közben soha sem feledtem, hogy korunk történelmének egyik legérdekesebb szakaszát kell kezelnem a legnagyobb magyar életírásában és mindig előttem lebegett derék. FRAKNÓInk után a történész törvénye: nequi faisi dicat et nequi veri dicere non audeat.

Ez utóbbit kivált — bocsássa meg nekem a tulérzékeny hazafikebel — oly tekintet nélküli szigorral és magamra erőtetett hűséggel követtem, mint Keményen kívül senki a magyar irodalomban eddig.

Hazafi büszkeségünket, susceptibilis természetünket mélyen érintő dolgokat kelle elmondanom — elmondanom jobbadán annak nevében ki nemzetének az igazságot mindig leplezetlenül és tartózkodás nélkül nyújtotta, ki magán életében is megvetette a hiú magasztalást és kereste az őszinte egyenes szót.

Hogy mind e mellett szigorúan bánjanak el velem kortársaim, ettől nem félek. Ismerem jól fajomat. Megpróbálkoztam vele elégszer életemben. *Soha sem bántam meg az igaz szót.*

Az októberi diplomához első szoltam 1800-ban a *Pesti Naplóban*. A feliratot első indítványoztam s első küldöttük Szatmárból a felséghez.

1861-ben az elutasító királyi válaszhoz, mely az országgyűlés első feliratára érkezett — első szoltam ismét a *Pesti Naplóban*: bevallva és megróva hibánkat.

1802-ben első mondtam ki, hogy országgyűlésünk falnak ment — a personal-unio nem lehet kiegyezés alapja.

Kimondottam: hogy Ausztria nélkül ez idő szerint nincs számunkra jövő.

1863-ban formuláztam a sanctio pragmatica alapján lehető kibékülést a paritás elvén nyugvó dualismus rendszerében és részleteztem a kiegyezés kérdéseit.

És mit tapasztaltam e merényletek miatt hazafi barátaim részéről?

Ha magukra találkoztam velök, biztattak és melegen szorítottak velem kezét, mondva nekem: Isten áldjon, hogy szoltál. Többen együtt magukra mindig szidtak. De — Isten áldja őket is —

soha sem vonták kétségbe őszinteségemet, mindig jók voltak hozzám.

Az őszinte mély meggyőződésnek megvan saját félreismertetlen bélyege a szóban mint Írásban. Ezt megtalálják t. olvasóim minden soromban s ha tévedtem, azt nem akaratomnak, de felfogásomnak róhatják fel.

Ez időben, midőn épen emlékeimet befejeztem, az eszmék ellenkező áramlata özönli el az országot KOSSUTH irataiból.

Nincs könyv a magyar irodalomban, mely az engesztelhetlen ellentétet a gróf és KOSSUTH eszméi és törekvései közt élesebb vonásokban feltüntetné, mint épen ezen emlékirataim. Láthatjuk abból, hogy nincs a gondolat végtelen birodalmában eszme, miben valaha találkozott volna.

Nemzetünk józan szelleme két szomorú évtized nehéz hányatásai után megtalálta ismét a helyes utat, azt, melyet nekünk a gróf megjelölt, melyet századok történelmi alakulása számunkra kimutatott.

Elfordult nemzetünk józan ösztöne a kalandos függetlenségi politika csalképeitől, melyet 1848-ban vezetőink tévedése elnézett, gyanúsítás és gyűlölet táplált s végkép az elbizakodó becsvágy vesztüinkre kizsákmányolt.

Ma már belátja minden józan eszű ember hazánkban, hogy mi a világfolyásnak új utakat nem szabhatunk. Az egyetemes fejlődés ösvényén haladhatunk mi is, annak ellenállva el tipor tatunk.

Nem a szájalom kínos érzete szállja-e meg lelkünket, midőn olvassuk a baraconei remete önelégültséggel világgá bocsátott regestáit utolsó munkájában?

Egy szerencsétlen rögeszme tartalma alatt küzd és fárad éven át, hogy szövetségbe lépjen Európa e korbani három legkiválóbb történelmi egyéniségeivel: III. NAPÓLEON, CAVOUR és BISMARCK herczeggel, kiknek végleg meg kell vallaniok, hogy felhasználták ugyan, de törekvéseit Európa érdekében *nem is engedhetnék magok meg*.

Emberek szándékai felett megtévedhetünk, de oly érdekeket félreismerni, melyek e hatalmas emberek szándékait is kényszernleg megszabják, menthetlen — hiba.

Ha KOSSUTH «Iratái az Emigrációból» és K LAPKA őszinte valomásai ki nem ábrándítják még azokat is, kik a helyzetről bámulandón homályban voltak — azokhoz józan felfogás nem fér.

És még is — ezen könyvem arról tanúskodik — hogy politikai izgalmak — mint semmi más — képesek józan értelmünket behálózni és tiszta látásunkat homályba borítani.

Ezért legyünk óvatosak. Ne kicsinyeljük a keletkezhető baj első tüneteit. Ne ringassuk magunkat az elbizakodás hiú csalódásaiban.

Mi pedig a nagy gróf eszméinek még élő közvetlen depositariusainem tehetünk hazánknak jobb szolgálatot, mint ha tanait felélesztjük és újra meg újra mint igaz magyar vallást hirdetjük.

Mert ellenkező áramlat ma is létezik, itt-ott érezhető és erős hullámokat vet.

Sok véletlenség is merül fel a jelenben, mely ez áramlatnak kedvez, és ha politikai párt ezt felhasználja, azt sajnálni, lehet de csodálni nem.

De már azt aztán meg kell bámulnunk, ha politikai egyéniségek vagy a sajtó oly közegei, melyek ez áramlattól annyira idegenek mint mi, a *névben* oly elvek cultusának eszközeivé válnak akaratlanul, melyek a legközelebbi múltban is annyi gyászt hoztak e szerencsétlen hazára.

Tanuljunk e részben Kossurttól magától.

«Az én nevem — így ír KOSSUTH — nem magánnev, hanem program. Úgy, elv jelszava. *A forradalmi, azaz függetlenségi pártot* mint KossuTH-pártot említik. A hazában úgy használja azt ügy- és elvbarát, úgy ellenség.»

KOSSUTH neve tehát = forradalom.

Függetlenség szerinte = szakadás a dynastiától.

Ne üzzünk könnyelmű játékot ily nevekkel, mert tűzzel játszunk. Ne ámítsuk Kossuraot és ne ámítsuk saját magunkat.

Nincs ma már Magyarországbán jóra való ép agyú ember, ki forradalmat akarna, vagy szakadásra csak gondolna is.

Számunkra a belbéke és a dynastiáhozói ősi ragaszkodás élet-szükség — fennállásunk postulatuma.

Kossuthban — mint a gróf annyiszor mondá — a szív uralkodott, az érzelmek az értelmén, ő mindig a «kebel istenére» s nem az agy tanácsaira hallgatott.

Ezért lett a mystificatiók játéka mindig. A mi szerencsétlenségünk, de az ő szerencséje, hogy a valót nem ismerte soha.

Bízott III. NAPÓLEON szövetségében, holott Ausztriának csak meggyengítése is — NAPÓLEONnak trónjába került.

Hitte, hogy Cavourt meggyőzte, mikép «Magyarország függetlensége az olasz kérdés végmegoldásának mind feltételeit, mind kiégyesztését képezi» holott, — ma láthatja — megvan szabad Olaszország független Magyarország nélkül is, és CAVOUR bizalmasan táncsolta KLAPKÁnak már akkor: békülünk ki Ausztriával.

Így volt BISMARCK herczeggel is.

Kik elutasíthatlan érdeküknél fogva az osztrák birodalom fenntartói volnának, ha ingadoznék is, azoktól várta KOSSUTH Ausztria megsemmisítését.

Így volt saját nemzetével is mindig.

Azt hitte, hogy népünk kalandos törekvéseit helyesli, azaz forradalmat és szakadást óhajt, pedig a nép egyszerűen azért kegyelte, mert azt hitte, hogy a jobbagyságtól felszabadulást neki köszöni.

Azt hiteti el a külfölddel még a hatvanas évben is, hogy a magyar az osztrákkal ki nem bekül soha, és mint egy ember ragad fegyvert az egész nemzet, mágnás, nemes, polgár és nép — míg az el nem fogadható és szinte egyhangúlag visszautasított októberi diploma mellett is azt látja, hogy a nemzet kilencz tizedrésze a kibékülést áhítja, mint ezt maga is felpanaszolja a gr. K. -néhez írt levelében, melyet más helyen idéztem is, maga is írja Jósikának:

«ha azon ügy és elv (t. i. forradalom és szakadás), melynek engemet zászlójául kényszerbe tel a közvélemény, oly igen melegen lángolna minden osztálynál, mint te hiszed: a zászló hívei nem kerülnek a zászlót, mint pestist.»

Nemzetének értelmiségétől s ez tőle mindig idegenkedett. Nem álltak együtt bizalmas lábon soha.

Láttuk a pozsonyi országgyűlésen, hogy noha ő döntötte el a kérdéseket, többsége nem volt. Uralmát a karzatok befolyása és a közönség fanatismusa által tartotta fenn.

A pesti országgyűlésen valamint később Debreczenben sem volt a többség az övé. Pesten a mérsékelték, s ez volt nagy többség, a BATHYÁNY, DEÁK, SZÉCHENYI hívei voltak. Debreczenben jobbadán a védelem kérdései kerültek szőnyegre s ebben nem volt eltérés — de más kormányintézkedések kérdéseiben a békepárt volt többségben. Ott a KOSSUTH nézeteit leginkább posta- és rendőrfőnöke MADARÁSZ LÁSZLÓ képviselte, ki a törvényhozó testnek legellenszenvesebb alakja volt.

Mennyire nyugtalanította a béke-párt, még a török földről

szétküldött körirata is bizonyítja, hol azt mondja: hogy ő proclamálta a függetlenséget, mert a békepárt elől a hidat elvágni akarta.*)

Mennyire semmibe sem vette a magyar értelmiség, sőt mondhatni az egész nemzet érzületét, adhat-e arról nekünk világosabb tanúságot valami, mint az általam az I. kötetben idézett (gr. K -néhoz írt) levele?

Az értelmiség meghódítását soha sem kereste. Az ily silány eszköz a grófnak való. A modern szabadság parancsol és nem hódít.

Az ő hatalmának eszközei mások. Ugyanaz Pozsonyban, a mi mai napság «Irataiban».

Halljuk magát Kossuthot ez iránt:

«Ha úgy fejlenének a külviszonyok — így szól KOMÁROMY Györgynek adott utasításában, — hogy külsereggel mehetnénk haza, semmit sem gondolnék a mostani vezetők (DEÁK stb.) rossz irányával. Azon szemlem mellett, mely által a népet és fiatalságot lelkesítettnek írod.én lelkesítettnek tudom — még azok is, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el, hanyatt-homlok sietnének hozzácsatlakozni.»

Jósikának pedig ezeket írja:

*) Kossuthnál a történelmi dolgot előadásának hitelességét nem szabad szigorún vennünk. Ő egyik helyen azt mondja: nincs ember nagy Magyarországon, ki az osztrákkal valaha kibékülne, mint egy ember ragadnak fegyvert osztály- és fajkülönség nélkül — más helyen panaszoja gr. K -nének, hogy az ország kilencztized része DEÁKot vallja vezérének és béküljén akar.

A függetlenségi nyilatkozatot mindenütt mint a nemzet egyhangú kijelentését említi. A törökföldről pedig a magyar külföldi ügynökeihez írt nyilatkozatában azt mondja: a függetlenséget ő proclamálta, hogy az országgyűlési békepárt mögött a hidat felégesse.

Az a békepárt volt elég belátó s bírt elég erkölcsi bátorsággal, hogy megtagadja hozzájárulását, ezért kelle a képviselőházat félretolni és népgyűlést improvizálni Debreczenben, és ha ez nem államcsíny, akkor semmi sem az.

Egész kötetet bírnék kiállítani KOSSUTH beszédeiből és irataiból, hol a pragmatica sanctióról szól a nélkül, hogy az öröklési tárgyat felemlitené.

Most azt mondja: soha sem volt ember Magyarországon, ki hallott volna valaha mást a pragmaticai sanctióról, mint hogy az az öröklési rendet szabályozta mást nem.

«Így írodik aztán a történet», mondja maga KOSSUTH. Meg is lehet fordítani a történész törvényét: nequid veri dicat et falsi dicere non audeat.

«Azt mondod: nincs párt (Magyarországon), minden egy gyönyörű egység.»

« Igen, az akadémiára, a magyar ruhára, a SZÉCHENYI-istenítésre stb.»

«De a forradalomra? — Te igazán hiszed. Sajnálak. Keserve senki fogsz kiábrándulni.»

« Egység van arra is, hogyha hatvanezer francziával rukkolnánk be. A menykőbe! Hogy is ne? Hisz akkor csiklándós dolog volna az osztrákos hűség." «

Így persze könnyű volna forradalmat csinálni az értelmiség ellenére is. Szerencsénkre a hatvanezer franczia betörése nem nyugtalanította egyetlen józan felfogású ember fejét sem az országban.

Lássunk még egy passust a Komáromnak adott utasításokból, hogy e hatalomnak sajátosságait és fegyvereit, melyről egész munkám igen bőven szól, saját magától Kossuthtól megismerjük:

«Jött a birodalmi tanács — így ír KOSSUTH — s voltak, kik elfogadták a kinevezést. Gyalázat! Igen rossz hatást tett Párisban és Turinban. Mondhatod, áruló mindenütt akad. Igaz, de esküszöm, hogy ha otthon voltam volna, egy sem merte volna elfogadni, mert gonddal voltam volna, hogy mindenik kapjon száz meg száz látogatót, száz meg száz levelet ily értelemben: Ha magyar belép a birodalmi tanácsba Ezt tenni árulás; a nemzet átka fogja önt kísérni ha ezt megteszi. Ilyen száz levél, névaláírással, placardok Pesten: «Átok a magyarra, ki belép a birodalmi tanácsba» egy kis csoportosulás ablakjaik alatt éjjel, mely szétoszlik, mielőtt a sбирrek ott teremnek stb. — s nincs egy sem, ki el merte volna fogadni.»*)

Ha KOSSUTH még *Iratait az Emigrációból* több kötetben át folytatja, kár volt fáradoznunk nagy munkában, hogy e hatalom képződésének igaz történetét, eljárásának, sikereinek titkos eszközeit felderítsük. Az ő naiv előadása mindent kipótol.

Dicsőség a nemzetnek, melyben egység nincs a forradalomra, de van az akadémiára, mely a tudományokat terjeszti, a magyar

*) Az esetek rendezésében és Végrehajtásában a főmester 1848-ban MADARÁSZ LÁSZLÓ volt. A fővárosi csőcselék csoportulásait és utcái tüntetéseit ő rendezte és vezette. Csak ők tudnák megmondani, mennyibe kerültek ezek az országnak, mert azt csak képzelhetjük, hogy ingyen nem ácsorgott és zajongott naponként a képviselőház körül az a szegény munkás nép néha órákig.

ruháin, midőn a magyarság minden külső jelvénye üldözőbe vételik, a Széchenyi-istenítésre, mely KOSSUTH szerint — hogy szávaival éljek — mást nem jelenthet mint:

«hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt (SZÉCHENYI), hanem engem követett a válság óráiban.»

Te mondád! Mintha épen munkám egész halmazából vonta volna ki e megczáfolhatlan örök tanulságot.

Ha van a világon történelmi igazság, úgy ez az.

Ezen igazságot végre valahára elhallgatni a mondottak után gyávaság volna. Hogy erről meggyőződünk, csak két elvitathatlan tételt kell elismernünk.

Egyik: hogy a gróf tanácsát követve a háború köztünk és Ausztria közt lehetetlen.

Másik: hogy e mellett alkotmányos jogainkból mitsem áldoztunk volna, mint 1867 megmutatta.

A tiszta világos logica ellen nincs a sophismáknak hatalma. Hogy munkámból más eredmény nem derülhet ki. annak oka a tényekben fekszik mint ezt KEMÉNY oly igazán elmondja következőkben:

« Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartott SZÉCHENYI-ről mint statusférfiúról írni, mert — nincs miért palástoljuk — a lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása a másik kárhóztatását vonja okvetlenül maga után.»

«Széchenyit és Kossuthot értem.»

«A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a másodiknak kezébe tette le megőrzés végett e haza sorsát. El lőn vesztegetve a szent hitbizomány és hűtlenségből-e vagy könnyelműség miatt? — e kérdésnek kell kifejtetni - nyíltan vagy befátyolozva — akár SZÉCHENYI, akár KOSSUTH eljárásának biralata által.»

Végül legyen nekem megengedve még két megjegyzés: Minden gondolkozó vallásos ember, ha Isten életét hosszúra nyújtja, eléri végre azon pontot, hol visszatekintve a viszontagságos életpálya hányatásaira, a múlandóság érzetében magábaszáll és kibékül önmagával és a világgal. Megemlékezve saját gyarló voltáról, engesztelékeny lesz mások iránt is.

E ponton mint az idő maga hosszú fergetegeken után megcsendesül a kedély is, s mint a megtisztult lég szelíd mérséklete, az en-

gesztelés melege üdíti napjainkat az élet alkonyán. Lecsillapodnak a tevékeny kor erős szenvedélyei és szívünk megnyílik újra mint az élet tavaszán a szeretetnek, s engesztelést várva, engesztelést nyújt másoknak is.

S kivált kiknek kezébe Isten kifürkészhetlen akarata oly koczkát adott, melyen ezerek és ezerek élete fordult meg, s e koczkát merészen vetette el — és a játszma elveszett, — mi kifogyhatlan anyag rejlik ezekben a magába szállásra, engesztelődésre, kétkedő önvád és vezeklő törődöttségre.

Íme a nagy gróf, ki csak benne élt a viharokban, de meg nem hallgatva és elhagyatva nemzetétől, nem tartóztathatta fel a rohamok árfját, a legkínzóbb önvád fúriáit hordozza keblében évekgig, nem vádol senkit, csak önmagát, bűnhődik — mások bűneiért.

Nem így baracconei remeténk.

A ő szívós szervezetű 78 éves keblében ma is oly erővel lüktetnek a hajdani élet szenvedélyei, mint harmincz év előtt.

Nem akarja bevárni, hogy a történelem teljesítse tisztét, ő lép elő mint engesztelhetlen vádló és pedig vádolja

DEÁKot történelmi falsum becsempészésével az 1867-ki törvényekbe, —

Görgeyt triviális áruházzal.

SZÉCHENYI, «hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együtttartás a magyart nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna» (*Irataim* II. kötet).

Holott korunk történelmében, melyet egykor az elfogulatlan utókor fog összeállítani:

SZÉCHENYI nevéhez a nemzet ébredésének, állami és társadalmi regenerációjának nagy eszméi —

GÖRGEY nevéhez nemzetünk hadi dicsősége és katonai hírének megmentése, — egyedüli nyereményünk az 1848-ki viharokból, —

DEÁK nevéhez a nemzet kibékíltetése uralkodójával s az új aera megalkotása fűződik.

Míndezek sikerben kivívott tények, melyeket nem vitathat el tőlök a legragyogóbb ékesszólás vagy irás — még VICTOR HUGÓ tolla sem.

Ily vádak ellenében mit lehet mást mondani, mint: Isten bocsásd meg neki .

A másik megjegyzésem ez:

KOSSUTH a most közrebocsátott *Irataim az Emigrációból*

11. kötetében az 1848-ki eseményekről szólva, a *pragmatica sanctio*-ról ezeket mondja:

«Az minden kétségen kívül van, hogy a *pragmatica sanctio* a magyar törvénykönyvben benne nincs. Annak értéke Magyarországra nézve = 0.»

«És még is minő végzemes szerepet játszik ezen magyarjogilag nem is létező dolog Magyarország újabb történelmében!»

«1848 szeptemberben erre a magyar jogilag nem is létező dologra támaszkodva izent az udvari forradalom nyílt háborút Magyarország állami függetlenségének.»

«Én a *pragmatica sanctio*t soha sem láttam — s csaknem hitet mernék tenni, hogy azok sem látták, a kik azt a magyar államjogban kiindulási pontnak s jogalapnak elfogadták.»

(«Szegény Magyarország!»)

KOSSUTH tehát maga is elismeri, hogy a *pragmatica sanctio* Magyarország újabb történetében végzetes szerepet játszott.

Minden fennebbi fejtegetéseim az 1848-ki forradalom keletkezéséről azon végzetes szerep körül forognak, melyet ebben a *pragmatica sanctio* játszott.

És a mint ezen eszmén indulva Ítélnék meg a valósághoz híven a forradalom keletkezését, csak ez úton juthatunk a gróf fátuma valódi indokainak felismeréséhez is.

Itt kell ismételnem, a mit kezdetben mondtam, hogy a gróf felfogásainak és fátumának szempontjából kezelve az 1848-ki események lefolyását, fogjuk megközelíteni leginkább a történelmi igazságot is.

De midőn ezt teszszük s a valót keressük a történelmi fejlődések menetében, egy felette szomorú alternatívához jutunk:

Vagy hazánk leginkább kimagasló történelmi alakját, kit kora oly méltán nevezett el «legnagyobb magyarnak», kell az utókor előtt ferde színben felmutatnunk, midőn lélekrázó fátumának lélektani magyarázatát másban, mint gyáva megfélemedésben nem találhatnánk —

vagy a forradalom keletkezésének oly indokait elfogadnunk, mely a *pragmatica sanctio* világos és határozott megtörése miatt a felelőség súlyát egészen reánk hárítja vissza.

Ez felette szomorú alternatíva, de annyi tények egymásból folyó felhalmozása mellett lehetett-e haboznom a választásban?

Ezért kelle kezdetben mindjárt elmondanom, hogy a gróf fel-

fogásainak szempontjából kezelve az 1848-ki forradalom keletkezését, fel kell forgatnom egészen történeiszekink eddigi felfogásait, hogy az események lefolyásában lássuk a gróf fátumának lélektani indokait is.

Ha az eddig megjelent történelmi munkákban a forradalom keletkezésének indokait keressük, SALAMON FERENCZ értekezését kivéve — mitsem találunk a pragmatica sanctio szerepéről. Űgy találjuk azokban, hogy a bécsi camarilla zaklatott bennünket forradalomba, hogy Ausztria fegyverrel akarta megsemmisíteni a magyar alkotmányt, hogy tőlünk a had- és pénzügyi minisztériumot el akarták venni stb.

Hogy a dynastia és a bécsi kormány bármi támadása alkotmányunk ellen, miért lelt volna a grófra nézve oly hatással, hogy katasztrófát idézzen fel — ezt megfogni és elképzelni nem lehet. A gróf jobban tudta mint akárki, hogy történelmünk ily támadásokkal tele van, mi több, ilyféle igen komoly támadást maga is látott 1823-ban.

Mily mérvű gyávaság kellett volna ahhoz, hogy ettől megijedjen, mi őseinknél megszokott dolog volt és végkép mindig diadal-munkkal végződött, s megijedni és felette kétségbeesni épen 1848-ban, midőn már az egész népet az alkotmány sáncaiba vet-tük és többé osztályharcztól nem félhettünk.

A bécsi camarilla ármányainak és alkotmányunk megtámadásának fonalán indulva, hogyan érthetnék meg a gróf kínos töprengéseit s kedélyének fokozódó elborulását, mely oly szomorú katasztrófában végződött?

Ámde ha a gróf felfogásainak álláspontjára helyezkedünk, és vele látjuk:

miként rombolja szét az újon inaugurált politika a nemzeti szent hagyományok egész épületét —

ha vele látjuk: miként nem voltunk képesek a birodalom másik felében dúló forradalom által teremtett helyzet kedvezéseit felhasználni, sőt a sors adta előnyöket magunk romboljuk szét —

ha látjuk, mint ő látta, hogy sorsunk azon fordul meg, ha mi az 1848-ki engedmények fejében tett szent fogadásainkat a pragmatica sanctio iránt híven megtartjuk és teljesítjük, —

mindezek ellenére és ISTVÁN főherczeg, BATTHYÁNT, DEÁK és társai erőfeszítéseinek daczára látja a háború politikáját felülkerekedni.

És midőn az olasz segély kérdésében a *pragmatica sanctio*-keriilt szőnyegre, akkor mint KOSSUTH most maga elmondja: mert még háborúra Ausztria ellen nem voltunk felkészülve és mint miniszter a világos törvény ellen nem szegülhettem, oly középútat kelle találnom, hogy a segély Ígrete valóságban ne legyen több a semminél.»

Látta tehát a gróf, hogy azon kormány, melynek tagja, melylyel solidaritásban élni kell, melytől nem válhatik meg, nemcsak megszegi a törvényt, megtöri minden fogadásait, sőt ezt teszi nem nyílt bátorsággal, de lealázó perfidiáva).

Látja, hogy midőn a *dynastia* s a bécsi kormány megkísérti a béke feltételeit egy emlékiratban kifejteti s abban oly kiindulási alapot állít, melynek eszméi mástól, mint a gróftól nem eredhetnek — és midőn ez hozzánk jut, mi egyhangúlag feljajdulunk e nemzetünk elleni merénylet miatt.

Ekkor látta magát felfogásaiban az egész nemzetétől izolálva s mondotta leírhatlan fájalmában: Nem, nem — az nem lehet, hogy ennyi belátó okos ember örült legyen — nekem kell örülnem lennem.

Fenebb, úgy hiszem, elég világosan kiderítettem, hogy a *pragmatica sanctio* alkotásairól egyedül a grófnak volt ez időben tiszta felfogása. Ő látta, hogy ennek fenntartásához egy európai nagy érdek, a *dynastia* nagyhatalmi állása és Ausztria létérdeke van csatolva.

E nézetében, melyet oly világosan látott, nemcsak mindenkittől izolálva látta magát, még miniszter társainál is, sőt ez mint a haza elleni merénylet lett bélyegezve, mi ellen felszólalni sem lehet.

Látta a háború kikerülhetlenségét s látta alföldi hadviselésünk menetéből erőnk elégtelenségét, evvel egyidejűleg kihívó és elbizakodott eljárásunkat.

S végkép azon veszélyt, hogy a vitéz magyar nemzetet a kalandor horvát bán összeszedett horvát seregével verje le — mert ő jól tudta, hogy nincs annyi erőnk a Drávánál, hogy a bán betörését és előhaladását megakadályozni bíránk.

Ma mind ezen lesújtó körülményeket s a helyzetet számbavevesszük, lehet némileg fogalmunk a gróf lelki állapotáról s azon leírhatlan kínokról, melyeket szenvedett s melyeknek végkép a tehetetlenség érzetében áldozatul esett.

Ezekben ítélnék meg a történelmi események szoros összeköttetését a nagy gróf fátumával.

Negyvenkét éve, hogy a körülmények által unszolva önmegadó elszánással inkább, mint önbizalmas bátorsággal kísérlettem meg a gróf által inaugurált nemzeti politika követelményeit a magyar közlekedési ügyek rendezésénél gyakorlati megoldásban felmutatni, mint ezt e kötet 11. fejezetében részletesen elmondottam.

A kísérlet várakozásaimat túlhaladva sikerült. Hogy eszméit jól fogtam fel s minden részletekben helyesen alkalmaztam — ön-maga bírálta — és nevével pecsételte meg.

E munka a körülmények által mennyire veszélyessé lett KOSSUTH hatalmára nézve, fennebb elmondottam.

Tizenhat évvel később ismét a körülmények kényszere alatt fogságomban, a budai József-kaszárnyában megírtam a «Kísérlet a magyar kérdés megoldásához».

Ez nekem nem volt nehéz feladat. A gróf eszméin indulva dátnom kelle, hogy a megoldásnak más okszerű elfogadható alapja nem lehet: mint a *pragmatica sanctio*.

Ezen alapon el kelle jutnom egyenes logikával a paritáson nyugvó dualismus eszméjéhez. *Unum et indivisibile imperium*, de ebben Magyarország *proprium habet consistentiam et constitutionem*, null! *altero regno obnoxium, nec ad normam aliarum provinciarum gubernandum*.

Kifejtettem akkor e rendszer következményeit s felfogásom helyességét igazolta az 1867-ki kiegyezés.

A magyar nemzeti politikának megvan állandó változhatlan célja.

Ez a magyar állam fenntartása és benne a magyar faj nemzeties kifejtése.

A gróf volt az, ki ötven év előtt nemzeti politikánk egyedül józan elveit élönkbe tárta.

Nekünk tehát nemcsak független és önálló államot kell fenntartanunk, de ezen országnak mindenben magyar szabású államnak kell maradni mindenkoron.

De a mint politikánk végcélja változhatlan, úgy e célra vezető eszközök a conjuncturáktól függenek s ezek változhatnak időnként.

A gróf mélyen — mint senki más — kutatva a létező conjuncturák hazánkat érintő szövevényeit, számba vette az Európában fennálló viszonyokat, történelmi fejlődésünk egész folyamatát, ebben a nemzeti szellem működésének félreismeretlen nyomait, fel kelle tehát ismernie a pragmatica sanctio (nálunk 1723-ki törvény) alkotásainak rendkívüli történelmi fontosságát.

Meg kelle győződnie, hogy ez idő szerint mi nemzeti célunkat és keleti hivatásunkat csak Ausztriávali szoros kapcsolatban érhetjük el.

Ez lett tehát politikájának sarkköve.

Alit rejt a jövendő Európára nézve, minő alakulásoknak megy elibe e világrészünk, ennek Isten a megmondhatója.

Az azonban tény, hogy azon conjuncturák, melyekre a gróf ötven év előtt politikájának egész rendszerét építette, ma még szilárdabban állnak és követelőbben lépnek élőkbe mint valaha.

Más részről bála Isten, a forradalmi aspiratióknak utolsó reményszálai is végkép megszaktak, elannyira pedig, hogy ma már éretlen ábrándokat sem táplálkoznak tovább.

Idejét láttam ezért a gróf eszméinek egész összegét legmélyebb indokaiból merítve kifejteti, életfolyásának viszontagságai-
ban illusztrálva hazámfiaink felmutatni.

Soha sem kerestem, de sorsom akarta úgy, hogy a gróf eszméiért küzdve háromszor álljak szemben az irodalom terén hazám azon fényes egyéniségével, kiről elmondhatom saját szavaival «hogy személyének soha ellensége nem voltam», mint ő a grófról most is méltán állítja, de «engesztelhetlen ellenkezésben álltam minden elveivel, pártjával és mindenkori politikájával» Pesten, Debreczenben s azon túl máig.

A mit ő mondott vagy irt, az szíve mélyéből szállt ajkára és tollába, ezen ki kételkednék? én pedig legkevésbé. (.) rajongva hitt hivatásában.

Én szerény helyzetemben mélyen érzett hazafi kötelességet teljesítettem, midőn:

1848-ban a "Magyar közlekedési ügyek rendezésével" a grófnak elé álltam, s e munka a körülmények szövevénye által Pozsonyban a hatalmas pártvezér országgyűlési befolyását végzetes csapással fenyegette. Midőn

tizenhat évvel később megírtam a «Magyar kérdés megoldásának» egyedül lehetséges módját.

Egy barátom szívésségéből olvastam a híres száműzött néhány leveleit e munkáról. Ezen levelekből eléggé meggyőződtem, hogy a kiegyezés lehetőségéről fogalmait és minden ábrándjait mennyire szívében találtam.

Most harmadszor, épen 26 évvel később, ismét szemben állok az *Irataim* minden szavával, mit az 1848-ki eseményekről elmond.

E harcot ellene 1841-ben a gróf kezdette meg a *Kelet Képevel* s folytatta míg 1848-ban kimerülten visszavonult.

Ma már e harcz hazánkban kivívatott és mint e harcznak szerény közkatonája, nincs mit felpanaszoljak a sorsnak vezérünk fátumán kívül.

Ő a harczban kidőlt, de ügye diadalra jutott.

Ma már mindannyian a történelem terén állunk. Azé az Ítélet joga.

Tisztelt olvasóim pedig fogadják az itt nyújtott olvasmányt azon higgadt türelemmel, melyet a tárgy követel, s a nyújtott anyag magasztos fontossága tegye elnézővé az előadás nem csekély gyarlóságai iránt.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Bevezetés. Szoros viszony a gróf életfolyása és az események alakulása közt. Fátumának lélektani indokai mint ő maga megjelölte. A történelmi igazság csak nyerhet, ha az ő fátumának szempontjából világítatik meg. Mert mellőzni kell minden más tekintetek befolyását.

II. FEJEZET.

«A közlekedési ügyek rendezéséről» című munka keletkezése és hatása a pozsonyi országgyűlés hangulatára. A Kossuth elleni ellenzéki titkos coalitio az administratori kérdésben megbukik.

III. FEJEZET.

A közlekedési ügyekben új csatára készül s Széchenyi gróf munkáját zászlóul használja. Kossuth befolyása komoly veszélyben van. Sikerül azonban a közfigyelmet egészen más térre vinni át s újra diadalmaskodik s az események fordulata által urává lesz a helyzetnek.

IV. FEJEZET.

Indítvány az országgyűlés teendőiről. Ennek hatása a közhangulatra. Tárgyalás a követi és felső táblánál. A bécsi forradalom híre. Országos értekezletet hí össze a főherceg nádor. Ebben Széchenyi gróf fellépése. Senki által sem pártoltatik. Bécsbe márcz. 15-én küldöttség megy és meghozza a gr. Batthyány miniszterelnökségét.

V. FEJEZET.

Széchenyi gróf indítványának elemzése. Különbség az ő és Kossuth indítványa közt. Ennek következményei. A magyar minisztérium megalakulása. A névsor hatása Becsben. Deák megérkezése Pozsonyba. Széchenyi nyilatkozata a Pesti Naplóban.

VI. FEJEZET.

Az 1848-ki engedmények készületlen találták a feleket. Becsben azonban nem sokára észrevették a hiányokat és ő felsége márczius 31-ki kir. leiratában elmondja nehézségeit s elsorolja a pótló intézkedések részleteit. Joggal nem vádolható ez okért, hogy a reactio anyagát előkészítette volna. Forradalmunk fejlődésében a horvát mozgalmaknak jutott a főszerep. Ennek kezdete, fejlődése cs jellege.

VII. FEJEZET.

Miként látta el magát a magyar minisztérium a hatalom eszközeivel, midőn a kormányzást átvette. Minő volt a helyzet az ország bensejében? Mi volt ennél fogva az egyedül lehető józan politika? Miben álltak a dynastiának és bécsi kormánynak követelései? Az olasz segély, az állam-adósságok, a közös terhek viselésének kérdései. Mit tettünk ezek körül?

VIII. FEJEZET.

A bécsi camarilla működésének hiányzik minden alapja. Miből eredhetett a had- és pénzügyi tárczák visszavételének híre. A minisztérium Pozsonyból áttelepedik Pestre s megkezdi ott működését. A pénzügyi tárca Kossuth kezében. A Széchenyi minisztersége.

IX. FEJEZET.

A gróf tanácsai a rend megszilárdítására nézve Pesten. A vas- és öntő-gyárt átalakítja fegyvergyárrá. Gr. Batthyányi unszolja 1000—2000 válogatott magyar rendőr felállítására. A lánczhíd, hajógyár, fegyvergyár, hengermalom igazgatóit összehívja s a munkák fokozására zaklatja. Munkát és foglalkozást keres a tömegeknek. A clubbók izgatásait figyelembe venni kívánja. A kétféjű sasok és fekete-sárga színek elleni hajsza. B. Lederer budai hadi kormányzó elleni tüntetés véres kimenetele. Innen eredő rendkívüli izgalom. A »Márczius Tizenötödike« lap működése. Befolyása a lapok és clubbók eljárásának Kossuthra. Kossuth kibontakozik a kormány solidaritásából a közönség előtt. Rendszabályai a pénzügyek körül. Az ércpénz kivételét betiltja.

X. FEJEZET.

A július 2-kára egybehívott országgyűlés minősége. Az ország békés hangulata. Megalakul a kormánypárt a képviselők nagy többségéből. Miként bánik el a párttal a magyar kormány. Batthyány gróf személyes tulajdonai. Ki volt oka a nagy kormánypárt felbomlásának? A gróf előintézkedései a kormánypárt szállítására nézve az Ullmann-házban. Kossuth állásfoglalása. Deák döntő nézete.

XI. FEJEZET.

Kossuth nem csinálta a forradalmat. De nélküle lehetetlen lett volna a forradalom. A gróf jóslatai, hogy ő a forradalomba vezeti a nemzetet, csak egyéniségének mély ismeretéből merített természetes combinatio volt, melyben nem csalódott. Mit tartott a gróf Kossuthról. Az olasz segélyhadak megajánlásának döntő fontossága. A miniszterek igé-

retei az előzőtt időben. Az országgyűlés megnyitása előtti napon nagy képviselői értekezlet Kossuthnál az olasz kérdésben. Annak meglepő kimenetele. A «Márczius Tizenötödike» ezen értekezletről. A kormány viszonya Kossuthtal.

XII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalása az országgyűlésen. A *pragmatica sanctio* értelmezése gróf Batthyány által. A frankfurti képviselőnk Szalay Lászlónak adott utasítás a védszövetség megkötésére nézve. Birt-e a magyar kormány az olasz kérdés tárgyalásánál e kérdés döntő fontosságának tudatával? Kossuth bevezető nyilatkozatai. Az olasz kérdés a válpont, melyen a béke vagy háború ügye dőlt el. Szemere nyilatkozata b. Jellasic pártolásáról Bécsben. A katonapárt ignoráltatik a történelem előadásaiiban. Az állam-adósságok ügye a Frankfurtba küldött utasításban. A helyzet szemléje.

XIII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalásának kezdete. Kossuth mint kormánysszonok vezet be a kérdés tárgyalását helyrehozhatlanul elrontva. Minisztertanácsi jegyzőkönyv felolvasása. Ennek tartalma. Kossuth ebben a kormány politikáját mondja előadva. Kettős helyzete-Magyarzza politikáját s minden értékéből kivetkötzed.

XIV. FEJEZET.

A főrendek valaszfeliratának egészen más hangja. B. Wesselényi nyilatkozata a főrendeknél. A képviselőházban az ellenzék élesen támadja meg az olasz segély adását. Kossuth mind tovább megy magyarázataiban az ellenzék lecsendesítésére. Az ellenzék magyarázatát elfogadja és formulázását kívánja. Ezt másnapra megígéri. E helyett másnap az összes minisztérium formulatióját mutatja be. Mire az ellenzék felzúdul. Kossuth kilőraz. ellenzék ellen és szavazásra hívja fel a házat. Deák békítőleg közbelép. A szavazás roppant többséget mutat ki a kormány részére. A benyomás, mit e tárgyalás lefolyása Bécsben tett.

XV. FEJEZET.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv bővebb elemzése közvetve megtagadja a *pragmatica sanctio*ból folyó védelmi kötelezettséget. A *personal-unio* elfogadásának feltételeihez köti. Gr. Batthyáynak téveszett útja. Kossuth meghódításában keresi a megmentést. Mit várt a dynastia és a bécsi kormány a magyar országgyűléstől? Mit kapott várakozása fejében? Kossuth most közreboacsátott munkájában maga adja elő, miként játszotta ki a kötelezeti segélyadást az országgyűlésen.

XVI. FEJEZET.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka. Ennek *decomponáló* hatásai az országgyűlésre. A forradalmi elemek diadala. Kossuth és miniszterársai közt megszűnik minden solidaritás. Kossuth lapjában július 30-án nyilatkozik. A «Márczius Tizenötödike» azonosítja pártját Kossuthtal. Kossuth július 30-ki hírhedt nyilatkozata. Rákövetkezze

egy tüntetés Frankfurt mellett, összekötve Ausztria elleni fenyegetéssel a képviselőházban. A többi miniszterek közönye Kossuth fellépése ellen. Deák maga a personal-uniót ismeri el közjogi alapnak. E nézet senki által nem ellenezve közzétetté lesz.

XVII. FEJEZET.

Az eszmék alakulásának hatása a helyzetre. Minő vonatkozásban álltak vezérférfiaink ezen eszmékhez. Különösen Széchenyi, Deák, Kossuth. Kossuth tartaléktalanul elmondotta elveit. Deák nem volt barátja a kihívó politikának, de elvben nem volt eltérő. Széchenyi egészen ellenkező téren állt. Beszélgetései a helyzetről. Nézetei a *pragmatica sanctio* alkotásairól. Kemény felfogása Széchenyi politikai rendszeréről.

XVIII. FEJEZET.

Folytatása a gróf nézeteinek hazánk viszonyairól. Szerencsétlen positiók, mikbe helytelen eljárásunk által jutottunk. Dohlhoff b. a bécsi miniszterelnök nagy munkát készítet a kiegyezés módozatairól — Széchenyi alapelveiből indul ki. A bécsi körök helyzete. Seregeink állapota a támadások ellenében.

XIX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának bírálása nálunk. A «Pesti Hírlap» és "Kossuth Lapjainak nyilatkozatai. Az emlékirat tartalma. Az 1867-ki kiegyezés ezen felfogást igazolta. Mária Terézia uralkodásától történt alakulások. Ezek nyertek szervezeti formát az 1817-ki kiegyezésben.

XX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának egy passusa: volt-e a dynastiának joga oly törvényeket sanctionálni, melyek a *pragmatica sanctio*t alterálják? Az eltérés közlünk és Ausztria közt az alapfelfogásban volt. Ezen rideg állást Ausztria ellenében még az 1867-ki kiegyezésnél is megtartottuk. Dohlhoff b. miniszterelnök nézetei a kapcsolat alapjairól a gróf felfogásaira vezethetők vissza. A gróf szomorú helyzete, midőn magát teljesen izolálva látja, még Deákkal is ellentétes nézetben. Kétkedik önmagában is. Felébreszti a forradalmi elemek gyanakodását, melytől maga Kossuth sem óvja meg magát.

XXI. FEJEZET.

A Széchenyi egész politikai rendszerének a történelmi fejlődések és európai helyzet alakulásaiból merített indokai. Ezekkel szemben a kikiáltott personal-unio meg nem állhatott a nélkül, hogy szét ne rombolja a múltak minden alkotásait. Ausztria létérdekét látta abban megtámadva. A háború kikerülhetlen.

XXII. FEJEZET.

Apróbb tényezők a Széchenyi fátumának előidézésében. A pesti lánczhid udvara. A láncz felvonásának végfátuma. A terrorismus. Annak első jelenségei. Lamberg gróf meggyilkoltatása és Zichy gróf kivegzetése. A gyászjelentések megküldetnek néhány képviselőnek. Kinek intézkedéséből? A proscribált képviselők értekezlete. A forradalmiak készülnek fellépésre. Evvel kapcsolatban mint signál a gróf meggyilkoltatása.

XXIII. FEJEZET.

Kossuth megmérgeztetésének híre. E mendemondába Széchényi is belevonatik. Kossuthot ebédre unszolja magához. Az ebéd lefolyása. Jelenet Kossuthnál a belga mintapuskával. Wesselényi b. látogatása Kossuthnál. Wesselényi aggodalmai, óv-intézkedései. A gróf párbaja Patayval. István főherceg helyzete a budai váriakban. Széchényi védelmi intézkedései. Családját elküldi Pestről. A minisztertanácsban unszolják, maradjon el és pihenje ki magát. Otthon ül folyvást. Magára maradva étien és álmatlanul tölt napokat. Kimerül. Dr. Balogh rábírja, hogy Pestről távozzék. Az úton kitör a kór-állapot. Bajoskodások közt eljutnak Döblingbe. Kossuth most közrebocsátott nagy munkájában elmondja az 1848-ki események történetét. Visszapillantás akkori és mostani törekvéseire. Vádolja gr. Széchényit, Deákot és Görgeyt. Befejezés.